

255

वेद्योहरण सिद्धलोकमय

Acc. no. 19996

सं. १०२४
वे. सि. को. ३३
Acc. no. 19996

Pages = 158

197

क्रम-संख्या १२५५५५

ग्रन्थ-नाम देवाचरणसिद्धान्तकोश

विषय देवाचरण

पत्र-संख्या

पंक्तियां

पाठ-संख्या

प्रारम्भ :—

ग्रन्थकर्ता महोजि दीक्षित

लिपि देवनागरी

पत्र-प्रमाण X मि० मि०

अक्षर

पूर्ण/अपूर्ण

(ਸੰ. ੧੭੨੪)
ਸੋ. ਸਿ. ਕੋ. ੩੨੧

Acc. no. 1799

Pages = 158

एषः योगतमाद्यनमः ॥ सकलसंस्तुत उकां स पठितव्यं ॥ श्री उन्नमसा ॥ १ ॥

नित्यं नमस्कृत्य नडक्तीः परित्याग्य वैद्याकरणसिद्धांतकोमुदीतं विरच्यते ॥ अइउए ऋऌ एओउ ऐ
औ चू हळ वरट् लण् ञमड एनम फसज् घढधषू जवग मदनर खफड्व वषवटतव् कपय् शषसर हल इतिमा
हेश्वराणि सूत्राण्यणादिसंज्ञाघाति एषा संत्या इतो लण् सूत्रेऽकारश्च हकारादिष्वकार उच्चारणाघः हलं च हलिति स
त्रैत्यमिस्मात् आदिरंत्येने सहित आदिर्मध्यगानां स्वस्य वसंज्ञा स्यात् इति हल्यंज्ञायां हलंत्यं उपदेशोऽयं हलित्वा
उपदेश आत् ततो ए अ व इत्यादिसंज्ञा सिद्धौ उपदेशोऽनुनासिक इत् उपदेशोऽनुनासिकोऽङि संज्ञा स्यात् प्रतिज्ञा अनुनासि
कोच्चारण क्वाः पालिनीयाः लण् सूत्रस्त्वावर्णेन सहोच्चार्यमाणैरल्लयोः संज्ञा प्रत्याहारैश्चितानग्रहणं अनुनासिक इत्यादिनिर्दे
शात् नह्यत्र ककारे परेष्वकार्ये दृश्यते आदिरंत्येनेत्येतस्मिन्नेण कृताः संज्ञाः प्रत्याहारवाद्येन व्यवक्रियंते ऊका
लोफस्वदीर्घकृतः उश्च ऊश्च ऊश्च वः वां काल इव कालोद्यमसोऽवक्रमोऽदृक् स्वदीर्घकृतसंज्ञः स्यात् अपत्ये
कमुदात्तादि ते देन त्रिधा उच्चैरुदात्तः तात्त्वादिषु सत्तागेषु स्थाने मर्द्धेतागे निष्पन्नोऽनुदात्तसंज्ञः स्यात् आद्ये नीचैरनु
दात्तः अर्वाङ् समाहारः स्वरितः उदात्तानुदात्तवैवर्ण्यधर्मे समिष्टिद्येते यस्मिन्मोऽस्वरितसंज्ञः स्यात् तस्यादित
उदात्तमर्द्धकस्व कस्वग्रहणमसंज्ञं स्वरितस्यादितोर्द्धमुदात्तबोधं उन्नराद्धं च परित्रेऽद्यदनुदात्तं दण्यवोदात्तं स्वरितप
रवेण वणं स्युः अन्यत्र उदात्तश्रुतिः प्रातिज्ञास्ये प्रसिद्धा कउवोश्वाः रघानां नयेराः शतच कंदोहाः इत्यादिषु उ
दात्तः अग्निमीले इत्यादावुदात्तश्रुतिः सनवविधोऽपि प्रत्येकमनुनासिकाननुनासिकान्नादिषु सुखनासिकाव

त्यं
रेफो

संश्लेषः

वलेनुनासिकः मुखनासिकदोषादस्यलोनुनासिकसंज्ञः स्यात् तद्विषयेऽत्र उक्तं कर्षावर्णसंज्ञाप्रत्ययसंज्ञाद्वयमे
 दाः द्ववर्णस्य द्वादशा तस्य दीर्घासावात् एवमपि द्वादशा तेषां क्रस्वासावात् उल्पास्य प्रत्ययसंज्ञा सात्वादिभ्योऽन्तमास्यत
 रप्रत्ययश्चेत्येतद्द्वयस्य येन उल्पातन्निष्ठः सवर्णस्य त् अकृद्विमर्जनीयानां कंठः इवुद्वानां तालु कटुरवात् पूर्व
 टउलसानां दंताः उपध्वानां दानां मोक्षे नमउणानां नासिका च एदै तोः कंठतालु उदो तोः कंठो वकारस्य दंते
 जिह्वा मूलीयं स जिह्वा मूलं नासिका तु सारस्य इति स्थानानि यत्रोद्धिक् आस्यंतरो बाह्यश्च आद्यश्च उर्ध्वं स्पृष्टव्यं
 हृविहृतसंवृतसेदात् तत्र स्पृष्टं प्रत्ययसंज्ञां ईष्य स्पृष्टमंत स्थानं विहृतमृष्य एां स्वराणां च क्रस्वस्य वर्णस्य प्रयोगे
 संवृतं प्रक्रियादशायां विहृतमेव एतच्च सूत्रकारेणैव द्वापितं तथा हि अत्र विहृतमनृद्य संवृतो नेन विधीयते अ
 स्य वा षा ध्यायी प्रत्यसि द्वात् वा सूट्टा विहृतमस्यैव तथा च सूत्रं पूर्वत्रासिद्धं अधिकारोद्यतेन सपादसमाधायां
 प्रतित्रिणाद्यसिद्धा त्रिणाद्यामपि पूर्वप्रतिपरं नास्ति मसिद्धं बाह्यप्रत्ययसंज्ञाद्वयं विवारः संवारः आसो नादो घो
 षोऽघोऽल्पप्रमाणो महाप्रमाण उदात्तोऽनुदात्तस्वरितश्चेति खदां यमाः ५ खदाः ५ क० पो विमर्गः नार एव च एते स्थासानु
 प्रदाना अघोषाश्च विहृतवते कंठमन्ये उघोषाः स्फः संवृतानां दन्तागिनः अद्युग्मा वर्णद्वयं मगा दण्ड्या ल्या सवः स्मृ
 ताः वर्गेष्वानावतुर्णां पंचमे परे मध्ये यमो नाम पूर्वसदृशो वर्णः प्रातिमो रये प्रसिद्धः पलिक्री चरुवतुः अग्निः घृता
 त्यत्र क्रमेण करवगघेत्यः परेतसदृशा एव यमाः तत्र वर्णानां प्रथमद्वितीयाः खदाः तथा तेषां मेव यमाः जिह्वा मू
 लीयोप ध्वानीयो विमर्गश्चापसाश्चेत्येतेषां विवार आसोऽघोषश्च अन्येषां संवारो नादो घोषश्च वर्गाणां प्रथमद्वि
 तीया पंचमाः प्रथमद्वितीया यमौ दारलवाश्चा ल्यप्राणाः अन्ये महाप्राणा इत्यर्थः बाह्यप्रत्ययानां अद्यपि सवर्णसंज्ञाया

अथ उपपत्त्याः सप्तविंशतिः परिक्रम्योऽन्ते इति बोधं कादयो मावसानाः सप्तः अथ वा अंतस्ताः सप्त सहा ऊ
 माणः अथः स्वराः ५ कः ५ प इति कथा त्यागार्ग इति सर्गमद्वैतौ डिङ्गामूलीयोपधानीतौ अथः स्वराः परादनुस्वा
 रविसर्गौ इति प्रत्ययविवेकः कटवर्णयोर्मिधः सावर्ण्येकाव्यं अकारहकारयो रिकारनाकारयो ककारखकारयो
 लृकारसकारयो असावर्ण्येषां नाङ्गलौ आकारसहितो अकारसवर्ण्येतेत्येतौ मिधः सवर्णोऽन्तः तेन दधी
 त्वासाहरति शीतलं षष्ठं सांड इत्येतेषु दणादिकं न अन्यथा दीर्घादीनामिव हकारादीनामपि ग्रहणकनाद्वचना
 दवृत्तं स्यात् तत्रादि अणुदिसवर्णस्य चाप्रत्ययः प्रतीयते विधीयते इति प्रत्ययः अविधीयमानो एतद्विचसव
 र्णस्य संज्ञा स्यात् अत्राणुपरेण एकारेण सदेव मइत्यष्टादशानां संज्ञा तत्रेकारोकारौ ककारस्य विज्ञात एव वृत्ता
 रोपि एवोच्चादशानां एदैतोः उदैतोश्च न मिधः सावर्ण्ये अङ्गितिसूत्रारंतसामं धाति तेनैव अष्टविज्ञातेः संज्ञाः स्फ
 रितिनोपादनीयं नाङ्गलाविति निषेधो यद्यप्यक्षरसमाप्तादिकानामेव तद्व्यापि हकारस्य आकारो न सवर्णः तत्रा
 कारस्यापि प्रसिद्धत्वात् तेन विध्यगतिरित्यत्र होठ इति न सवति अनुनासिकाननुनासिकेतेदेन सवलादिभ्यो ते
 नानुनासिकासंज्ञादयोऽर्थयोः संज्ञा तपरस्तकारस्य तः परोक्षसामसवतात्परस्य उच्चार्यमाणस्य सकालस्यैव सं
 ज्ञा स्यात् तेनादिदित्यादयं षष्ठां षष्ठां संज्ञा क इति द्वादशानां वृद्धिरादेव आः उः ऐः औः इति संज्ञाः स्यात् अदेउ
 पुणः अतएउ वयुणः स्यात् सूधादयो धातवः क्रियावाचिनोत्वादयो धातुसंज्ञाः स्यात् प्राः प्रीः धृः निः धिः धिः
 त्यवः दयोः संवे अइवांश्चादयो निपातसंज्ञाः स्फः प्रादयः अइवांश्चादयोऽप्युपरि लिख्यं विध्य
 प्रादयः क्रियायोगे उपसर्गसंज्ञाः स्फगति संज्ञाश्च पपरा अयं स अतु अव नि स निरु उ उर वि अउ नि अधि

अथ सहा ऊ
 ऊवुउउउउसेवस
 प्रत्ययद्वयं क ए उ क
 एविधीयमानो एतद्विचसव
 र्णस्य संज्ञा स्यात्

अतः परोक्षसामसवतात्परस्य उच्चार्यमाणस्य सकालस्यैव सं
 ज्ञा स्यात् तेनादिदित्यादयं षष्ठां षष्ठां संज्ञा क इति द्वादशानां वृद्धिरादेव आः उः ऐः औः इति संज्ञाः स्यात् अदेउ
 पुणः अतएउ वयुणः स्यात् सूधादयो धातवः क्रियावाचिनोत्वादयो धातुसंज्ञाः स्यात् प्राः प्रीः धृः निः धिः धिः
 त्यवः दयोः संवे अइवांश्चादयो निपातसंज्ञाः स्फः प्रादयः अइवांश्चादयोऽप्युपरि लिख्यं विध्य
 प्रादयः क्रियायोगे उपसर्गसंज्ञाः स्फगति संज्ञाश्च पपरा अयं स अतु अव नि स निरु उ उर वि अउ नि अधि

धी+

२

अपि अति सुतत्र अतिप्रतिपरिउप एते प्रादयः नवेति विना धा निषेधदि कल्पयो विनाः वा सन्तः स्यात्
स्यात् इमंज्ञात्रा इत्यस्वरूपं संज्ञात्रा इत्यासेया संज्ञा सा विना येन विधिस्तदंतस्य विज्ञेय एतदंतस्य संज्ञा
स्वस्य वरूपस्य समासप्रत्ययविधौ प्रतिषेधः उगिहर्ण्यदणवड्यं विरामो वसाने वर्णानामनादौ वसानसंज्ञः स्यात्
त परः संनिकर्षः संहिता वर्णानामतिशयितः संनिधिः संहिता संज्ञः स्यात् सुप्रतिष्ठं तपदं सुबंतं तिष्ठं तदप
दसंज्ञं स्यात् हलो नंतरा संयोगः अङ्गिरवा वहिना हलः संज्ञाः स्युः कसंलघु संयोगे गुरुः संयोगे परे कसंलघु
रुसंज्ञं स्यात् दीर्घव इति संज्ञा प्रकरणं इको गुणवृद्धी गुणवृद्धिना द्वासा द्वात्रय गुणवृद्धा विधीयेते तत्रेक इ
ति षष्ठ्यंतमुपतिष्ठतं अवश्यं कसदीर्घकृतत्रा ऐर्ष्या विधीयते तत्राव इति षष्ठ्यंतपदमुपतिष्ठते आद्यंतौ हि
तौ टित् किंतौ द्यस्योक्तौ तस्य क्रमादादौ तावद्वौ स्तः सिद्धवो न्यात्यरः अव इति निर्द्धारणे षष्ठी अवां मध्ये द्योत्य
स्तस्मात्परस्मै द्योत्यावद्वौ मि न्यात् षष्ठी स्थाने योगा अनिर्द्धारित संबंधविशेषा षष्ठी स्थाने योगा बोधा स्तान
व प्रसंगः स्थाने नंतरतमः प्रसंगे सति सहजतम आदेनाः स्यात् यत्रानेक विधमो तर्था तत्र स्थानत आंतर्त्तवलीय
ः तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य सप्तमी निर्देष्टेन विधीयमानं कार्यं वर्णान्तरेणाव्यवहितस्य पूर्वस्य बोधं तस्मादि
त्यत्र परस्य पंचमी निर्देष्टेन विधीयमानं कार्यं अव्यवहितस्य परस्य ज्ञेयं अलो न्यास्य षष्ठी निर्दिष्टे तस्य आदेनाः
स्यात् डिङ् अद्य मया तस्य स्यात् सर्वस्येत्यस्याधवादः आदेः परस्य परस्य द्विहितं तत्र स्यादेर्बोधः अलो
त्यस्येत्यस्याधवादः अनेकालं कृतं सर्वस्य स्यात् अलो न्यास्य तत्राधवादः अष्टान्यत्रौ चित्यादावादेः परस्येत्य
तदपि परवादानेन बोधयते अस्मिन्नेति नाधिकारः स्वरितव्युक्तं प्रादस्यस्य समधिकृतं बोधं परनित्यावरणाप

ता स्यात्

संयोगः

हलिधातौ अवर्णात्ताडपसर्गादकारादौ धातौ परे हृदिरेकादेनाः स्यात् प्राञ्चति अन्तादिभ्यो यमेकादेनाः
 सर्वस्यातवत्परस्यादिति इतिरेकस्य पदांतवे अत्रवसानयोर्विसर्जनीयः खरिअवसानेनरेफस्यविसर्जनी
 यः स्यात् पदांतवे इति विसर्गे प्राप्ते अंतवज्ञावेन पदांतस्य न विसर्गः उत्तयप्रदु कर्त्तरि च षिदेवतयो रित्यादि
 निर्देशात् उपरागेणैव धातोरुक्ते ये सिद्धे धाता वितियोगवितागेन पुनर्विधानाध्वतेन कृत्यक इति पादिकोपि
 प्रकृतित्वावोचनसवति वासुप्यापिनालेः अवर्णाडपसर्गादकारादौ सुबुतातौ हृदिकी स्यात् अपिनालियदणं
 प्रडाधं प्राषीयति प्रषीयति सावर्णाष्टवर्णस्य ग्रहणं प्राक्कारीयति प्रक्कारीयति दपरवादीधेन उप
 रूकारीयति उप कारीयति एडि पररूपं आडपसर्गादिडादौ धातौ पररूपमेकादेनाः प्रेङ्गते उपोषत इ
 ह वासुपीत्यनुवृत्तवाक्यसेदेन व्याख्येयं तेन एडादौ सुबुतातौ वा उपेफकीयति उपेफकीयति प्राषीयति प्रो
 षीयति एवेवानियोगे नियोगोऽवधारणं केवलौक्यमे अनवल्कप्रावेवनाहः अनियोगेति किंतवैव अदोत्या
 दिति अचामध्येदोत्यः सत्रादित्यस्य तद्विसर्गः स्यात् त्राकंधादिषु पररूपं वाच्यं तच्चटेः त्राकंधः कुलटासी
 मंतः केवावेनो सीमांतोऽन्यः मनीषालागलीषापतंडलिः सारंगः पशुपकिणोः सारंगोऽन्यः आकृतिगणोऽं
 मार्त्तमः अत्रौ हयोः समासेवा स्त्रलोचुः स्त्रलौचुः बिंबोष्टः बिंबोष्टः समासे किंतवोष्टः ओमांडोष्ट ओमित्रा
 डिवा पररूपमेकादेनाः त्रिवाद्योनमः त्रिवादि त्रिवादि अवकातुकरण स्यात् इतो धनेरनुकरणस्य
 योऽतस्मादितो परे पररूपमेकादेनाः पटत् इति पटिति एकाकोनश्रदिति नाम्नेमित्यत्र पटत्तुवा अमे
 कितस्य प्रागुक्तं न स्यात् अतस्य उतकारमात्रस्य वा स्यात् पटत् पटिति कलंडास्येते पटत्तुवा अमे

न्या-

हिताया उपेक्षः स्नेहाः गंगोदकं उरपरः लहति विवातः न डे त्यक्तं तस्मात्ते र...
वांतरतमा क्कसिदि रित्यत्र तवत्कार इत्यत्रात् अदोरहात्या मिति पक्षे द्विदं कते करि...
गोलोपो वास्या सवर्णे क रि द्विवाता वे लोपे सति एकधं असतिलोपे द्विचलोपयो वी द्विधं सति द्विवे लोपे वा सति वि
धं क्कसिदि यण इति पंचमी मय इति षष्ठी ति पक्षे ककारस्या न्दिवलस्य वनदिवेति तेन न पलकार इत्यत्र रूप
ववुष्टयं द्विवलस्यैव कस्येव नो सत्यो क्तस्योरिति तवत्कारादिषु बुधैर्वा धं रूपववुष्टयं वृद्धिरेति आदविप
रेह द्विरेकादेशः स्यात् गुणपवादः क्कसै कवं गंगो घदेवै स्यत् क्कसौ कं वा एते धत्तदू अवर्णादेकादोरेत्येध
त्योरुठिवपरेह द्विरेकादेशः स्यात् पररूपगुणपवादः उगैति उपेधते षष्ठो हः एकादोः किं उपेतः मानवान्नये
दिधत्त पुरस्तादपवादः येनेत्यह द्विरेडि पररूपस्यैव बाधिका नवो मांडोश्चेत्यस्य तेनादेहीत्यत्र द्विरसाधरे
व अक्काडुहि न्यास्य संख्यातं अक्को हिणी सेना स्यादोरेरिणोः स्नेरः स्नेने रिबुजील मस्येति स्नेरी स्नेरिणी प्रादहो
ढोढोपैषो षु षोहः षोहः अर्षवद् हणेनानर्षकस्य हृष्टेति सूत्रेण केः षष्ठक वा डियदणात् तेन कटग्रहणे
क्रांतमेव गृह्यते ननु कवचं तस्यैकदेशः षोढवान् षोढिः इष इत्यायां उदादिः इषगतो दिवदिः इष आनीदो
क्रादिः एषां घञिण्यतिवर्णः एष इति रूपे तत्र पररूपे प्राप्तेनेन हृदिः प्रेषः प्रेषः दसुर्द्वि उंवे दसुर्द्वि गति हिंसा
हर्तीनेषु तद्यो दीघोपि धत्तात् ईषः ईषः तत्राहुणे प्रेषः प्रेषः कते वृत्तीत्या समासे सुखार्तः समासेति किं सु
खेनर्तः वृत्तादेति किं पां पत्तः प्रवन्नतरकं बलवसना एदना नाहरो प्राणं वन्नतरासी इत्यादि कण्ठ्याप
तदनाम्यदन्तदृष्टं किमते तदृष्टा एदना एदना नदीचदनाया कण्ठ्यापि नदीचदनाया कण्ठ्यापि

४

आद्युषानेधिदेवदत्तावद्विद्यं न असिवा दये गार्ग्ये नो आद्युषा तव गार्ग्ये नामो देवा इत्यसिवा दत्तावका
ते प्रयुज्यते तत्र कृत इत्येते नेह आद्युषानेधिसोराड न विज्ञां देतिवा वं आद्युषाः धियोः आद्युषानेधी इव
मित्रं आद्युषानेधी इत्यसि तत्र हरा हतेव हरा संबोधने वाक्यस्य टेः कृतः स्यात् वाक्कृन् पिव देवदत्ता इ
है दे प्रयोगे देहयोः एतयोः प्रयोगे हरा हते मत्तत्र है हयो रेव कृतः हेरा मर महेः पुनरेव सो दस्यो यो कै क
स्य प्राचा हरा हते मत्तत्र का कतस्य कृत्स्न स्यानेतस्य पियुरोर्वा कृतः स्यात् देवदत्त देवदत्त देवदत्ता ननु
रोः किं वकारादकारसामान्यं अन्तः किं कृत्स्नात् एकेक्यदण्यपयार्था ईह प्राचा मिति विसृज्यते तेन
सर्वः कृतो विकल्पते अकृतवत् उपस्थिते उपस्थितोऽनाधिदेति वा इत्यस्मिन् परे कृतोऽकृतपदिति अकृत
कां यो यणादिकं करोति सुश्लोकावदिति सुश्लोकेति वत् किं अकृत इत्येकैकत एव निषिध्यते तथा च प्रग
ह्या मद्ये प्रकृतिसावेकतस्य अवगं न स्यात् अग्रीव इति ईवा कवर्मणस्य ईकतोऽविपरे अकृतवद्वा विनुही
इह दं विनुही दं नतयत्र विसादेयं ईह देहि वचनं प्रगृह्यं ईह देतं हि वचनं प्रगृह्यं संज्ञं स्यात् हरी एतौ विसू
इमौ गंगे अमू एवेते इमौ मणी वो इमौ ति दुहवा धीवत्रा इवा नो धो वा बोध्यः अदमो मत्त अस्मात्परा वीह तो प
गृह्योस्तुः अमी ईशः राम कृत्स्ना वसू आसाते मा किं अमुकेऽत्र असति माद्रदणे एकारो यनुवर्त्तत नो । अयं
प्रगृह्य अमो ईशः इह स्यति निपात एकाङ्गनाड एकोऽङ्गनात आदुर्ग प्रगृह्यः इति स्मये ईह ईशः उमैराः
अनाडित्यः केरडि दाकारः प्रगृह्य एव आ एतं न्यसे आ एवं किल तत्र डिनुन प्रगृह्यः ईह प्राचं नो न्यसे
रणादोरडि न अत्र डिदिदि विवेकः उमै उमै नो निपातः प्रगृह्य स्यात् अदो ईशः नो न्यसे नो न्यसे

वे संबुद्धिनिमित्तकं उकारो वा प्रयुक्तः अवेदके इतो परे विस्मो इति विस्मयिते उन्नः
 निविति उन्न इतो दीर्घानुनासिकः प्रयुक्तः उन्न इत्यस्य मादेशो वा स्यात् उन्न इति मयः
 स उन्नो वा स्यात् दधि किं च वस्या सिद्धवान् अनुस्वारः ईद्वौ च स समर्पे स समर्पे पद्ये वसन्ती हृदं
 प्रयुक्तः स्यात् सोमो गौरी अथि श्रिता मामकी तन् सुपां सुलुगि निमस म्या लुक् अर्ष्य हणे किं उवा वसं
 तरो पसक्रांते मास्त वाप्य मश्चो वाप्यश्चः अलोः प्रयुक्तः स्यात् अनुनासिकः अप्रयुक्तः स्यात् लो वसानेः अनुनासि
 को वा स्यात् दधि दधि अप्रयुक्तः स्यात् किं अग्नी इत्यस्य धिः सोः शुनाश्चः सकार तवर्गः आकार चवर्गः स्यादो
 गे आकार चवर्गोऽस्तिः हरिः नो रामश्चि नोति सच्चित्नाईः ऊं यः आत् आत्परस्य तवर्गस्य श्रवणं न स्यात् वि
 श्राः प्रश्नः शुनाष्टुः सोः शुनाद्यो गेष्टुः स्यात् रामषष्टः रामष्टी कते प्रेष्टा तटीका चकि एटो कसे नपादां तादोरना
 म् अनामि तिलु प्रष्टिकं पदां तादवर्गः त्वरस्या नामः सोः शुनस्य त् षट् संतः षट् पदां ताकिं हृष्टे योः किं स
 पिष्टम अनामवतिनगरीणा मिति वाच्ये षष्ठा षष्ठवतिः षष्ठा गयीः तोः वितवर्गस्य प्रकारे परे नष्टुवं सन् ष
 ष्ठः कलां हृत्तोते वागीनाः धिष्टुयः यरोः अनुनासिकेः अनुनासिको वा यरः पदां तस्या हनासिके यरेः अनुनासि
 को वा स्यात् एतन्मुरारिः एतन्मुरारिः स्नानप्रयत्नात् मंतरतमे स्यते चिरिताये विधिरदं रेफे न एव तने वउ
 मुश्चः पुत्योत्तावाद्यां निव्यं चिन्तां च कषतर्हि मदोदयाः ककुं संत इति यवादिगणे दकारो निपातनात् तो
 लि तवर्गस्य लकारे परे परसवर्गः तद्धतः विधिः हिरवति लकारस्यानुनासिको लकारः एतन्मुरारिः पूर्व
 स्य उदः परयोः स्नास्वतोः प्रवमवर्गः स्यात् अदेः परस्य उन्नं उन्नं उन्नं उन्नं अन्नाद्यो यस्य नष्टुयस्य नष्टुयस्य

गौरी इत्यत्र इकारः सप्तमविक्र
 पको वनेत वाप्य अइत्यत्र नो
 स्तीति ४

ते+

६

सूक्त

[illegible]

वषः सुकः प्रथमद्वितीयो रश्मिपरे सर्वसंज्ञादीर्घाकादेवाः स्यात् इति प्राप्ते नादि वि अवर्णद्विचि न पूर्वसवर्णदीर्घः स्यात्
 नाहुः एडः पदांतादिति निवोच्यः अत इति तपरः किं देवा अत्र अतीति तपरः किं स आगता अकृता किं एहि सुश्रोतात्र
 अत्र नाहि कृतस्या सिद्धादतः परोक्ष अकृतादिति विवोषणे तु तस्मात्तन्नि सिद्धं तपरकरणस्य तु न सामर्थ्यदीर्घ
 निवृत्त्या चरितार्थत्वात् अकृते किं तिष्ठतु पय आत्र सिद्धं तु युरोरत्तो इति कृतः इति च अकृतादतः परस्य रोसः स्याद्
 सि निवोच्यः एरित्युकारा तु वधय हणान्ते ह प्रातरत्र धातुर्गन्तु देवास्मद् इति स्थिते रुचं सोतगो अघो अर्धस्य
 यो शि एतत्पूर्वस्य रोक्षी देवाः स्यादिति परोक्षसंधिः सोत्रः लोपः साकल्यस्य देवा इह देवा विह अत्रि किं देवाः सन्ति
 यद्यपीह यवस्या सिद्धादिसर्गोलित्यते तेषां विमर्गस्य स्तानि वद्भावेन रुचाद्यवस्यात् न ह्ययमविविधः रो रिति
 समुदायाश्रयणात् लोसूतगोसू अघोसू इति सकारांता निपाताः तेषां रोयवेत्तते व्योर्लक्षप्रत्ययनतरः शाकटाय
 नस्य पदांतयोर्वकार्यकारयोर्लघ्वारणो वयोवाहोः शि यमोच्चारणे जिह्वायां पायमभ्यभूलानां त्रौघिल्यं सल
 घ्वारणः ओतो गागस्य उकारात्परस्य पदांतस्य लक्षप्रत्ययनयकारस्य लिट्यं लोपः स्यात् गायत्रिहण्यप्रजाधं लोत्र
 कृतः लक्षप्रत्ययनयहेतोयचकृतः एदां तस्य किं तोयं उज्जिदपदे अवर्णपूर्वयोः पदांतयोर्वयोर्लोपि उज्जि मत्र एका
 यिः पदे किं तत्र युतं वेनः संप्रसारणे रूपं यदिव प्रतिपद्योक्तो नियात उज्जिति ह्योषते तदुत्तरार्धपदग्रहणं इति सर्वेषां
 लोतगो अघो अर्धस्य लघ्वारणस्य यकारस्य लोपः स्यादिति सर्वेषां मतेन सो देवाः सोलक्ष्मि सो विष्णु इह अघो वाहि देवा
 नम्याः देवायां तिह किं देवा विहरोऽपि सूक्तो रेफादेवाः स्यान्नु सुपि रो रपवादः अहरहं इति अपि किं
 अहो स्या अवाह निति रुचं रूपरात्रिरघांतरेण च वः वा अहो रूपं गतमहो रात्रिरेषा अहो देवा इति स्यात्तस्मात्तस्मात्तस्मात्

देवाः सोतां लोसो गो
 नमः अर्धस्य लोसो गो

तेने उतं तं त्रयुतं

लोतगो नमः

उज्जपदांतावदस्य

न दंसात्प्रत्ययविधिसदादिप्रत्ययेऽङ्गं यः प्रत्ययोऽयमाक्रियते तदादिनाष्टरूपं तस्मिन्प्रत्यये परे अंगसंज्ञकस्य प्रत्ययस्य
सविध्यामीत्यादौ विकरणविशिष्टस्यांगसंज्ञा प्रतीतदादिप्रत्ययं विधिरिति किं स्वीकृत्य प्रत्यये किं प्रत्ययमविधिप्रत्ययततो
षधिकस्य वामान्नस्य अंगस्येति धिक्कृत्या टाडसिडसामिनाभ्याः अकारांतादंगादादीनां क्रमादिनादयः आदेनाः सु
णत्रं रामेण सुपिच मनादौ सुपिपरे अतो गस्य दीर्घः स्यात् रामास्य अतो निसं एस् अकारांतादंगादिमं एस् स्यात् अने
काल्वा सर्वदिनाः रामेः डेयः अतो गस्य डे इत्येतस्य आदेनाः स्यात् रामाय इह स्तानि वज्ञावेन आदेनास्य सु ब्रासु
पिचेति दीर्घः सन्निपातलक्षणो विधिरिति मित्रं तद्विद्यातस्येति परिताषातुनेह प्रवर्तते कष्टाद्यक्रमण इति निर्देशो न
तस्या नित्यवृत्तापनात् रामास्य बङ्गवचने कल्पेत् ऊलादौ बङ्गवचने सुपिपरेऽतो गस्य एकारः स्यात् रामेत्यः बङ्ग
वचने किं रामः रामस्य कलि किं रामाणां सुपि किं प्रवर्धुं ऊश्च वावसाने अवसाने कलां च रोवा स्फः रामात् रामाद्वि
वे रूपवत्तुष्टं रामास्य रामास्य रामेत्यः रामस्य सम्यद्विषयके स्वरिवेति चर्त्तव्यं तस्या अएव ननु तकारः अत्यप्रोक्त
तया प्रत्ययनेदात् अतएव सः सीति तादेना आरस्यते उमिव उमिव परे तो गस्य एकारः स्यात् रामयोः ऊस् नद्याभ्यो
नुट ऊस्वाता नृद्य तादा बंताञ्जागात्परस्या मोनुमागमः स्यात् नामि नामि परे तु तो गस्य दीर्घः स्यात् रामाणां सुपिचेति
दीर्घोऽद्यापि परः स्तथापीह न प्रवर्तते सन्निपातपरिनाषा विरोधात् नामीत्यनेन चारं तसामर्थ्यात् परिताषा बाध्यते रा
मे रामयोः सुपि एवेकते अपदांतस्य मूर्द्धन्यः आषादपरि समाप्तेरधिकारोऽयं इएकोरित्य धिक्कृत्य आदेना प्रत्यययो
ः सहेसाद इति सूत्रात् स इति षष्ठं तमनुवर्तते इ एकवर्गत्वात् परस्यापदांतस्यादेनास्य प्रत्ययावयवस्य च सकारस्य
मूर्द्धन्यादेनाः स्यात् विहताद्योपस्य सस्य तादृवा एव यः रामेषु इएको किं रामस्य आदेना प्रत्यययोः किं सुपीः सु

^३ ^{२५}
 तैः पदं तस्य किं हरिस्त्रयं एवं कलमुक्तां ददयः सर्वादीनि सर्वनामानि सर्वादीनि ह्येकं रूपं लिख्य सर्वनामसंज्ञा निष्पत्तिः
 तदंतस्यापीयं संज्ञा वंदे वेति ज्ञापकात् तेन परमसर्वत्रेति त्रयं परमतवकानि तस्य कंदरि त्रिजसः श्री अदंता
 सर्वनामः परमाहुसः श्री स्यात् अनेकाल्वा सवीद नः नचा एवं एमृत्पादा विवनाचुवंधकृतमनेका लुहिति
 तावं सर्वादिना वा त्यागि संज्ञाया एवासावात् सर्वे सर्वनामः सो अतः सर्वनामोऽडे इत्यप्यस्ये स्यात् सर्वस्ये ड
 सिङोः स्यात् सिनो अतः सर्वनाम एतदोरेतोस्तः सर्वस्यात् आमि सर्वनामः सुट् अवर्णितो सर्वनामो विहितस्या
 मः सुमागमः स्यात् एव ष्वेत्तुर्वेषां सर्वस्मिन् शेषं रामवत् एवं विश्वाद्योप्यदंताः सर्वादियश्च पंचत्रिंशत् सर्ववि
 षा उत उतय उत रमतम अन्य अन्यतर इतर वत्तुनेम समसि मपूर्व परावर दक्षिणे च राधराणि वा वस्त्राद्या मसंज्ञा
 यां समसंज्ञा लिधनाख्यायां अंतरं बहिर्द्वौ गोपसं व्यानयोः त्यदयदै तदे एतद् इदम् अदस्म एक द्वि युष्मद् अस्मद् सवत्तु
 किमिति उत त्राष्टो द्विद्वि त्रिष्टोष्टो चकं अतएव नित्यं द्विवचनांतः तस्ये हपावसूतका विन्यक ऊर्ध्वः नेह क प्रत्यये
 नेष्टमिद्धिः द्विलचन परवाक्षावेनोत्तमतः उत्तयेत्त्यादा विवाद्यत् प्रसंगात् तदुक्तं उत्तयो न्यत्रेति अन्यत्रेति द्विव
 चनपरवाक्षावे उत्तयत्ता दस्य द्विवचनं नास्तीति केयटः अस्तीति हरदत्तः तस्माज्जस्य यडादेनाम्यस्या निवज्ञावेनत
 द्यप्रत्ययां ततया प्रप्रमंवरमेति विकल्पे प्राप्ते वितक्ति निरपेक्षत्वेनांतरंगत्वात् नित्येव संज्ञा सवति उत्तये उत्तरडत
 गो प्रत्ययो यद्यपि संज्ञा द्विधौ प्रत्ययग्रहणे तदंतग्रहणं नास्ति सुप्तिङतमिति ज्ञापकात् तस्यापीह तदंतग्रहणं केव
 लयोः संज्ञायाः प्रयोक्तुं नास्तीति अन्यतस्तान्यतमत्राष्टावकं त्यजोस्वनावात् द्विव द्विषयेति छीरयोः ने तत्रा
 न्यतमत्राष्टागलोपावातावात् संज्ञा वृद्ध इति यावत् तदंतग्रहणं न्यपयोः एकावदात्रोपरोऽनुदात्र इत्येके एकसात्तं इत्य

नेनेमइत्यर्थेसमसर्वपद्याःतुल्यपद्यास्तुनेहृह्यते यथासंख्यमनुदेनाः समानासिद्धिज्ञापकाव्यन्तरं बहियोगे
 तिगणसूत्रेअपुरीतिवक्तव्यं अंतरायांपुरिर्दपरारवरदक्षिणोत्तरांधराणि व्यवस्थायांमसंज्ञाया एतेषां व्यवस्थायांमसं
 ज्ञायां सर्वनामसंज्ञागणसूत्रपाठा सर्वत्रयाप्राप्तामाहुः सिवास्यात् पूर्वपूर्वाः सातिधेयापेक्षोऽवधिनिधमो व्यवस्थाव्य
 वस्थायां किं दक्षिणां गाधकाः कुत्राला इत्यर्थः असंज्ञायां किं उत्तराः कुरवः स्वमज्ञातिधनाख्यायां ज्ञातिधनान्यवादि
 नः स्वज्ञाद्वयप्राप्तामाहुः सिवास्यात् सेस्वाः आत्मीया इत्यर्थः आत्मन इति वा ज्ञातिधनवाचिनस्तु स्वाज्ञातयोऽर्था
 * ५ * वा अंतरं बहियोगे सव्यानयोः बाह्ये परिधानीये वार्धे अंतरं ज्ञाद्वयप्राप्तामाहुः सिवास्यात् अंतरे अंतरावागृहावा
 ह्या इत्यर्थः अंतरे अंतरवागाटकाः परिधानीया इत्यर्थः पूर्वादिस्थानवत्त्वोवा एत्योडसिद्धोः सा सिनो वास्तुः पूर्वस्मा
 द्पूर्वात् पूर्वस्मिन् पूर्व एवं परादीनां त्रोषं सर्ववत् एकज्ञाद्वयसंख्यायां नित्यैकवचनात् न बज्ज्वीहो बज्ज्वीहो धिक्का
 रिते सर्वनामसंज्ञानस्यात् वक्तव्यं पितायस्य वक्तृपितृकः अहंकपितायस्य स कपितृकः इह समासात्वागेव प्रक्रि
 यावाको सर्वनामसंज्ञा निरिधते अन्यथा लोकि कविग्रहवाक्य इव तत्राप्यकवृषवर्तते सवसमासे पिश्रयेत अति
 क्रांता सवकं तमति सवको निवत् साधकारस्तु वक्तृपितृको मक्त पितृक इति रूपेण दृष्टा पतिरुवैवसु व्रतस्यत्या
 चरयो यथोत्तरं मुनीनां प्रामाण्यं संज्ञोपमर्जनीत् तास्तु न सर्वादिद्वः महासंज्ञाकरणेन तदनुगुणानामेव गणेषु
 संनिवेज्ञात् अतः संज्ञाकार्यमंतर्गणकार्यं च तेषां न च वति सर्वनामकश्चिन्नसौ सर्वादिदेहि अतिक्रान्ता सर्वमति स
 र्वः तस्मात् अतिसर्वादि अतिकतरं कुलं अतितत् तृतीया समासे अत्र सर्वनामतानस्यात् मासपूर्वादि तृतीया समा
 सार्धवाकोपिन समासेन पूर्वादि छंदे व छंदे उक्तं संज्ञान वल्लभमेतराणां समुदायस्य अयं निधेधोनववयवा

मानायां सत्यां

अवधिनिधमो व्यवस्थाव्य
 नित्यमिति शेषः ॥ ३ ॥
 धितावदत्तः किं नृप
 सा निधेयापेक्षः इव
 दीनासातिधेयादिद्वय
 कालस्य तावोपेक्षमपेक्ष
 तेनेन वपेक्षते इति सौ
 निधेयापेक्षः अयमर्थः
 पूर्वो निधेयानां

नोनवैवंतदंतविधिनासुदृप्रसंगः सर्वनामोविहितस्यामः सुमिति व्याख्यातवात्र विनाषाडसिद्धि साधरं कार्यं त्रीसावा
 र्खतत्रकर्तव्येह उक्ता संज्ञा वा स्यात्त वल्लिप्रमेतरेवणप्रमेतराः त्रीसावंप्रत्येव विनाषेत्क कर्म तो नाक इ किंनु क प्रत्य
 यएव वल्लिप्रमेतरकाः प्रथमवरमतदात्या हिक तिनेमाश्च एतेजसः कार्यं प्रत्य क संज्ञा वा स्यात् प्रथमे प्रथमाः शेषं रामव
 त् त दप्रत्ययः तदंताया ह्याः छितये छितयाः नेमेनेमाः शेषं सर्ववत्त विनाषा प्रकरणे तीयस्य डि रूपसंख्यानं छितीयमे
 छितीयायेत्यादि एवंतृतीयाः अर्धवद्गुहणनेह पटुजातीयात्त जं याडर सन्ततरस्यां डारात्रा एमडर स्वा स्यात् अ
 जादो विसर्गो यदा गाधिकारेतस्य तदंतस्य अनेकाच्चा सर्वादेशो प्राप्ते निर्दिश्यमानस्यादेनात्तवति एकदेशादिकृतस्य
 तन्मवाङ्कारत्रा एमडरसु निर्डारसो निर्डारसः इमादीन्वाधिव्यापराङ्कारसु निर्डारसा निर्डारेण निर्डारसे निर्डार
 सः पञ्चदशालोचनमवत्त वृत्तिरुक्तात्तु पूर्वविप्रतिषेधेनेनातोः कर्त्तव्योः सन्निपातपरिनाषाया अनित्यवमाप्रित्यङ्
 रमिक्ते निर्डारमि न निर्डारसादितिरूपं ननु निर्डारसानिर्डारस इतिके विदित्क कं तष्टात्तिमि निर्डारसे रितिरूपां
 तश्चुक्तं तदनुसारिसिष्टषष्ठौ कववने निर्डारस्येव रूपमिति स्थि कृतं एतच्च साध्य विरुद्धं पदत्रोमासहन्तिनामन्य
 षष्ठोषत्ताकन वाकल्लुदनांशसु प्रवृत्तिषु पाददंतनसिकामासहदयनिना असृङ्गदूषदोषयत्तत्त उदकत्रा
 स्येषां पदादय आदेनाः स्फः त्रामादोवा यत्र आसन्ना एम आसन्नादेना इति काशिकाया मुक्तं तत्रा मादिकं पादः
 पादो पादाः पादपादो पदः पादान् पादेन पदा सुडनपुमकस्य सुद्युयाहारः स्वादियंवववना नि सर्वनामस्त्वनसंज्ञा नि
 स्फ रक्तीवस्य स्वादिष्व र्त्त सर्वनामस्त्वाने कप्रत्ययादधिषु स्वादिष्व सर्वनामस्त्वाने परतः पूर्वपदसंज्ञं स्यात्त य
 तितं यकारादिषु जादिषु न स्वादिष्व सर्वनामस्त्वानेषु पूर्वसंज्ञं स्यात्त आकडारादेका संज्ञा इत कुर्दं कडारा कर्मधारय

सन्

इत्यतः प्राक् एकैकस्य एकैकं संज्ञाज्ञेया या परानवकाराच्च तेन ज्ञासादावधिसंज्ञेवनपदवं ज्ञेयोऽन्वयमदतः दवा
 डश्च दशा मासः मासा मासि रुवे यवे वयलोपः मात्या मासिः अलोपोनः अगावयवोऽसर्वनामस्मानपञ्जादिस्यदिय
 रोवोऽनृतस्याकारस्यलोपः स्यात् रषात्यां नोणः समानपदे एकपदस्यान्तारे फषकारात्परास्यनस्यलः रसः रसाः र
 र्मादपि विधेः स्यानिवज्ञावइति पक्षे उ अद्वा वा अइत्येवात्र एव पूर्वत्रासिद्धेन स्यानिवदिति उ इह नास्ति तस्य दोषः संयोगादि
 लोपलक्षणवेष्टितिनिषेधात् नलोपः प्रातिपदिको तस्य नेति प्रातिपदिकेति वक्तुमपष्टीके पदे प्रातिपदिकसंज्ञकं व्यत्य
 दंतदंतस्य नकारस्यलोपः स्यात् नलोपस्यासिद्धत्वा दीर्घमेव मैस्वन रषत्यां यूपतिः रषत्या इत्यादि विनाषाडिः श्योः
 अगावयवोऽसर्वनामस्मानपरोऽनृतस्याकारस्यलोपो वा स्यात् डिः श्योः रसि रषणि पक्षे रामवत् पदनइति सूत्रे प्रस
 तिग्रहणं प्रकारार्थं तथा च अडः श्यामपि दोषनादे शोसाथे क ऊ दोषणी इत्यदाहृतः तेन पदं क्रिवरणोऽस्त्रियां स्वांतह
 न्मानसं मनः इत्यादि संगृह्यते आसन्प्राणमृदुरितिव आस्ये सवः आसन्तः दोषनादस्य नपुंसकमप्यतएव नाप्यात् तेन
 दक्षिणं दोर्निजाचरइति संगृह्यते लुङ्वाङ्प्रविष्टो दोरिति साहचर्यात् सुखं मपि दोषं तस्य तथा विधस्य लङ् तइति द्वयो
 रक्रोर्तवोडाङ्गः संख्याविमाद्य पूर्वस्याङ्गस्याहनन्यतरस्याङ्गे संख्यादि पूर्वस्याहनादे शो वा स्यान्तो द्वाङ्गि द्वाहनि द्वाङ्गे
 विगतमहः व्यङ्गि व्यहनि व्यङ्गे अङ्गः साद्यं साद्याङ्गः साद्याङ्गि साद्याहनि साद्याङ्गे इत्यदंताः विश्वपाः दीर्घाङ्गसिचदी
 र्घाङ्गसिद्धिः च परे प्रथमतोः पूर्वसवर्ण दीर्घे नि स्यात् वृद्धिः विश्वयो सवर्णे दीर्घः विश्वपाः यद्यपीह श्रौडिनादि वीत्येव
 सिद्धं कसिन्नसत्यपि पूर्वसवर्ण दीर्घे कतिनास्ति तथापि गोदो गोर्दः इत्याद्यर्थं सूत्रमिहापिन्याय्यत्वा इत्यन्यसं आतोक्ष
 तोः आकारो तोयोक्षत्रुसूदंतस्य सस्यांगस्यलोपः स्यात् अलोपस्य विश्वपः विश्वपा विश्वपात्या एव नोखधादयः क्षतोः

१२

तो: किं हा हा न सवर्ण दीर्घः हा हा डे वृद्धिः हा हे उ मिड सदीर्घः हा हाः उ मि वृद्धिं हा होः डौ आ जु णः हा हे नो षं वि श्र या वत्
 आ त र ति षो ग वि सा गा द धं तो र प्पा लो पः क्व चित् कः मः इत्यादं ताः हरिः प्रथमयोः पूर्वसवर्णः हरी ड सि च क्स्वांत
 स्यांग स्या गु णः स्या ड् सि परे हरयः क्स्वस्य गु णः स्या सं बुद्धौ हे हरे ह रिं हरी हरी न् नो षो ष्य स रि च् अन
 दी सं झौ क्स्वो या वि व णे वि णौ त दं तं म रि व ड् धि सं झं स्यात् नो षः किं मत्तौ एक सं झ्वा धि कारात् सि धे नो ष्य ह णं स्पष्टा
 र्धं क्स्वो किं वा त प्र मो य किं मा त्रे आ डो ना सि यो धेः पर स्या आ डो ना स्या द सि यो आ डि ति टा सं झ्वा प्रा चो हरि णां अ सि यो
 किं मत्ता घे डि ति धि सं झ्वा स्य डि ति सु पि गु णः स्यात् हर यो धेः किं मत्तौ डि ति किं हरि त्यां सु पि किं पट्टी घे डि ति ति गु णे क
 ते ड मि ड सो ष्य ए डो ड सि ड सो र ति परे पूर्व रूप मे का दे नः स्यात् हरे ह योः हरी णां अ च्च घेः इ ड ष्या सु हर स्या ड रो स्या
 त् घे रं ता दे न्ना आ कारः हरो ह योः हरि षु एवं श्री प त्य ग्नि र वि क व्या द यः अन ड् सो सर क रं ग स्या न ड् स्या द सं बुद्धौ सो परे
 डि च्चे त्यं ता दे नः अ लो त्या त् सर्व उप धा अ त्या द लः पूर्वो वि णो उप धा सं झः स्यात् सर्व ना म स्त्वा ने च सं बुद्धौ नां त स्यो प धा या
 दी र्घः स्या द सं बुद्धौ सर्व ना म स्त्वा ने परे अ ष्ट क्क ए का ल्यु त्य यः ए का ल्यु त्य यो यः सो ष्ट क्क सं झः स्यात् हल्ल ड्यां बो दी र्घां सु
 ति स्या ष्ट क्कं हल्ल हलं ता दी र्घो षो ड्या पो त दं ता च्च परं सु ति सी त्ये त द ष्ट क्कं हल्लु यते हल्ल ड्यां ब्रुः किं या म णीः दी र्घां किं नि
 षो त्रां विः अतिरवद् सु ति सी ति किं अने सी त् ति पा स ह च रि त स्य ग्र ह णा त् सि चो य ग्र ह णं ना स्ति अ ष्ट क्कं स्य किं चित्
 ति हल्ल किं चित्ते द प्र धमं हल्ल किं रा डा न लो पो न स्यात् सं लो गां त स्या लो प स्य अ सि द्वा त् सर्वा दे स रवे सर क रं सं बुद्धौ स
 र क रं ग त्य रं सं बुद्धि व ड् धिं सर्व ना म स्त्वा नं णि द्वा स्यात् अ चो जि ण ति जि ति णि ति परे अ डं तां ग स्य वृद्धिः स्यात् सर्वा लो स
 र्वा यः सर्वा ऽं सर्वा लो सर्वा न् धि सं झ्वा ता वा दं त कां दीं सर्वा सं रवे र्वा त्या त्य रस्य रि व ति

ति

प्रत्यय

कृतयणादनात्तां ड सिड सोरततस्यात् सख्यः अतः इड इडा इरायडे येत्या इ उकारावुहृदि नतर्वाः सिमुदायः
 सलो रू पञ्चानावेनासखी सुसखा सुसखा लो सुसखायः अजड् लिङ्गावयोः ग वात् तदंते पिप्रहृदि मुमुदायः यम
 खे रू पञ्चानावेनासखी निषेधा प्रहृते धिसंज्ञा सुसखिना सुसखये ड सिड सोरुणे कते कृतयणादेनात्तावात् सख्यः
 त्याद्यन्वेन सुसखे सुसखा वित्यादि एवमतिना दितः सखाः तिसखा परमः सखायस्येति विग्रहे परमसखा पर
 मसखाया वित्यादि गौणवेप्यनड् लिङ्गे प्रवर्त्तते सखीमतिक्रान्तोः तिसखिः लिङ्गविशिष्टपरिनायाद्या अनित्यत्वान्नटवृह
 रिवत् इहानड् लिङ्गे नतवतः गोस्त्रिदोरिति क्रमेण सखिना दस्य ला कलिकवात् लक्षण प्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्त
 स्पेवग्रहणात् पतिः समास एव पतिना दः समास एव धिसंज्ञः स्यात् पत्या पत्ये पत्यः पत्यो नो ष ह रिवत् समासे उत्तरपत
 ये कतिना द्यो नित्यं बज्जवचनांतः बज्जगणवत्तुड तिसख्या एते संख्या संज्ञाः स्फः डतिव डत्यंता संख्या षड्भांज्ञा स्यात् प्र
 त्ययस्य लुक् प्रुलुपः लुक् प्रुलुपूनाद्वैः कृतं प्रत्ययादर्शनं क्रमात्तत्तु संज्ञं स्यात् षड्भो लुक् षस्यः परद्वोर्डा न्ना सो
 लुक् स्यात् प्रत्ययलोपे लक्षणं प्रत्यय लुप्ते पितदा श्रितं कार्यं स्यात् इति ड सिवेति गुणो प्राप्तेन लुमतंगस्य लुक् प्रुलु
 प्रपते लुमंतः लुमता न्नाद्वै न लुप्ते तन्निमित्तमंग कार्ये न स्यात् कतिश्च कतिनिः कतिन्यः २ कतीनां कतिषु अस्मद्युष्मद् षड्
 संज्ञास्त्रिषु संख्याः त्रिनाद्वै बज्जवचनांतः त्रयः त्रीन् त्रितिः त्रित्यः २ त्रैस्त्रयः त्रिना दस्य प्रत्यादेनाः स्यादामिः प्रत्याणां
 रमत्रयाणां गौणवेप्यनेति केचित् प्रियत्रीणां वस्तुतस्तु प्रियत्रयाणां त्रिषु द्विनाद्वै द्विवचनांतः त्वदादीनां मुः एषाम
 एकानां देनाः स्यादित्येतैः द्विपर्यंतानामेवेष्टिः द्वौ शब्दात्तां रद्वयोः २ द्विपर्यंतानां किं नवान्न नवंतो संज्ञायां सुपसंज्ञं नवेव
 नावं मतीनां र्गणकार्यवात् द्विर्नामकश्चिद्धिः द्वी द्दयः द्वावतिक्रान्तोः तिद्धिः हरिवत् प्राधान्येन परमद्वौ इत्यादि श्रो

१२

दुलोमिः अदुलोमी ३ दुलोसाः लोमो पलो भुल्लुवकः रोवक्तव्यं द्वादीजोः पवादः अदुलोमिः उदुलोमी उदुलोमी न
 इति लोमा वातप्रमी स्यादिति त्रैलोक्यम् इत्ययम् किल वातप्रमिमीत वातप्रमीः दीर्घाङ्गसिद्धिः तत्र प्रमो दधान प्रम्यः
 हे वातप्रमीः अमिपूर्व वातप्रमो वातप्रमीन् वातप्रमा वातप्रमो वातप्रम्यः २ वातप्रमोः वातप्रमा दीर्घाङ्गानुष्टुपे
 लु सवर्णदीर्घः वातप्रमी वातप्रमोः वातप्रमीषु एवं मदीयपादयः वात्यनेनेति मदीः मार्गः पातिलोकमिति पपीः सद्यः
 व्यापोः किं ह्येति इत्ययम् किं बतवा प्रमीनाष्टम्यनु अमिना सिद्धौ व विवोषः वातप्रम्य वातप्रम्यः वातप्रम्यि परनेकाव
 इति द्वायमा लोपः पृथिवत् बल्लोमेयस्योत्तमस्य बल्लमेयसी दीर्घाङ्गं तवाद्वादि लोपः दूस्वार्थो नदी इह तो नि
 त्यस्त्री लिंगो नदी संज्ञोः प्रममलिंगग्रहणं च पूर्वस्वार्थस्योपसर्जनवेपिनदी व वक्तव्यमित्यर्थः अवाधनद्यो कस्यः अ
 वाधनानां नद्यं तातां वक्तव्यं संबुद्धौ हे वक्तव्येयसि न्नासि वक्तव्येयसीन् आनद्याः नद्यं तातारं वं डि ता ममागमः
 स्यात् आटश्च आटो विपरेट्टिरेकादेशः स्यात् वक्तव्येयस्यै वक्तव्येयस्याः २ नद्यं तातारं वान्नुट् वक्तव्येयसीनां डेर
 मद्या मीत्यः नद्यं ताता वतानीना द्वाष्ट उराम्यात् इह परवादा टा नुट्वा धाते वक्तव्येयस्यां नोषसी प्रत्ययांत वातप्रमी वत्
 अङ्गंतं न सुलोपः अतिलक्ष्मीः नोष वक्तव्येयसी वत् कुमारी मिबन् कुमारी वाचस्वा वासणः कुमारी कजं तादा
 वार किं बतवा क त्रिक्लिप् हल्लडादि लोपः अविशुद्धतु लुवां व्योरिमडु वडौ शुप्रत्ययांतस्य द्वर्णो विर्णो तधातो
 त्रु इत्येतस्य संगम्येयडु वडौ स्त्रोङादौ प्रत्यये परे डि चेत्यंतादेशः आंतरतम्यादेरियडु उरु वडु इति इत्यु प्राप्ते परनेका
 वोः संयोग पूर्वस्य धातुवदव संयोग पूर्वो नित्यस्य इवर्णस्तदंतो यो धातुस्तदंतस्यानेकादौ गंसायं न प्रोटीः कुमा
 रीणां कुमायं प्रधीः १ धं प्रधः उन्नयती सुनीः धातुना संयोगसा विवोषसा दिदमा देवट् ॥ ५ ॥ पुनः देवनीः

वा५

५५

५५

उन्माडः समुत्तमः एवं ग्रामणीः अनेकावः किं नीः निद्यो नित्यः अमित्रासि वपरवा दित्यङ् नित्यः नित्यः डः रामः नित्यः
असंयोग पूर्वस्य किं सुप्रियो यव किं यो गतिकारके तर सर्वपदस्य दाने षते शुद्धिदो परमधिदो दं वत हि दुधियो
वृष्टिकसि द्येत्वादि उच्यते डः स्विताधीर्देवमिति विग्रहे डरित्यस्य धीनां प्रतिगतिवमेव नास्ति अक्रियायुक्ताः प्राद
यस्तं प्रत्येव गत्वा पसः गिसंज्ञाः वृष्टिकत्राहस्य बुद्धि कृतमा पादा न वने ह विवक्षितं वृष्टिकसंवेधिनीना वृष्टिक
सीरित्यैरपदलोपो वा नत्त सुधियोः एतयोर्द्वयस्य दक्षिण सुधियो सुधियो सुधियोः सर्वाद्यमिच्छति सर्वाद्यति ततः
किं प्र अष्टोपयलोपो अष्टोपस्य स्वातिवत्वाद्यणि प्राप्ते कौलुषं न स्वातिवत् एकदेवा विवक्षितस्यानन्तर्या नडः एते
सखा सखायो सखायः हे सखाः अमि पूर्वस्य पात्र परवाद्यणि प्राप्ते ततोपि परवा अस्मिन् बुद्ध्याविति प्रवर्तते स
खायं सखायो न सियण सखाः सहस्येन तत्रैते इति सखः तमिच्छतीति सखाः सुखमिच्छतीति सुखी सुतीः सुख्यो
सुख्यो रव्यत्वादिति दीर्घस्य पियहणा डकारः सखः सुत्कः लूनमिच्छतीति लूनी कामकामीः प्रस्त्रीमं प्रस्त्रीमीः एषां
डः सिडः सोर्द्वय नत्रमत्रयोरसिद्धत्वात्वात्वादित्यङ् लूनः कामः प्रस्त्रीम्फः शुक्लीयतेः शुक्लीः पक्कीः इत्यङ् शुक्लि
यो शुक्लिः डः सिडः सोः शुक्लिः इदं वाः नानुदीरिवत् एवं विस्मयाद्युनाच्चादयः वृद्धकोष्टः कोष्टवृद्धं तेन डेन्यव
तते असंबुद्धौ सर्वनामस्थाने परे कोष्टादृशाने परे कोष्टादृशप्रयोक्तव्य इत्यर्थः कृताडि सर्वनामस्थानयोः डो
सर्वनामस्थाने वपरे कदंतागस्य युणः स्यादिति प्राप्ते कदंतागस्य कदंतागनेहसाव कदंतागनामुक्तागसादीनां चानडः स्या
दसंबुद्धौ सो परे अपृन् वृत्स्वस्तनपृन् वृत् होत्र्यो वृत् प्रजासृणां अवादीनामुपधायादीर्घः स्यादसंबुद्धौ सर्वनामस्थाने प
रे नडादियदणं व्युत्पन्नपदे निम्नपदे नपि वृत्तात् प्रवर्तनीतान उक्ता वृत्तादस्य लवत्येव समर्थस्व उक्ता तार इति प

धनुर्वमवसंयोगवात्
एतेकावोः संयोग पूर्वस्य
निनयणं यणलावो वि ति
स्वीतीत्या मिति नो वे
भावे

[illegible]

क्रः कं क्रौ कृन् क्रो क्रेत्यादि इति दृष्टंता. ममृन्ना वृत्त अनयो रनुकरणे अनड् गोमा न्नाका युण विषद्वेनु परवगमलोगम
 लः गमलंगमलोगमृन् गम्लगम्ले ड सिड सो स्रक्तत उदित्क वलपरवे संयोगांतलोपः गमुत्त न्नाकुत्त इति दृष्टंताः मे
 सद्यो सद्यः स्मृतेः स्मृतयो स्मृतयः इत्येदंतौ गोते एत गोत्राद्यात्परं सर्वनामस्मान् एतद्वा कार्यं द्रष्टव्यं गोः गावोः गा
 वः उतो मूरोः आउत इति द्वेदः उकारादमृन्ना सोरवि परे आकार एका देनाः स्यात् न्नासा साहवद्यात् सुवेवामृत् ह्यते
 नेह अविनवं गा गावो गा गवा गवे गोः इत्यादि उतो एति दितिवक्तव्यं विहित विशेषणं व तेन सुद्योः सुद्यावो उकारादि
 द्विहितं सर्वनामस्मान् मिति व्याख्यानेह हेतानो लानवः उः न्नालुः स्मृतो येन स स्मृतोः स्मृतावो स्मृतावः स्मृतां स्मृ
 तावो स्मृताः इत्येदंताः राद्यो हलि रेवा ह्रस्वाकारौ ता देनाः स्या हलि वित्तको अवित्राद्या देनाः राः राद्यो राद्यः राद्या रा
 त्या इत्येदंताः लोः लावो लावः लावं लावो लावः उतो मू सोरितीह न प्रवर्तते ऐ औ वृत्त ए उदो तोः भावण्यति वङ्गाप
 कात् इत्येदंताः पुह्लिंगाः रमा अड् आपः आबंता दगात्परस्यो डः न्नी स्यात् अडित्यो कार वित्तकेः संज्ञा रमे रमाः सं
 बुद्धौ च आपः एकारः स्या सं बुद्धौ एडः फ्रस्वा दितिलोपः हेरमे हेरमाः रमा रमे स्त्रीवान्नवानावः रमाः अडि वापः आडि उमि
 व परे आबंत सांगस्य एकारः स्यात् रमयारमात्यां रमातिः याडापः आपः परस्य डि वचनस्य याडागमः स्यात् वृद्धिरेवि
 रमाद्यै सवर्णदीर्घः रमाद्याः २ रमद्योः रमाणां रमाद्यो रमद्योः रमासु एवं डर्गादयः सर्वनामः स्याद् ह्रस्वश्च आबंता सर्व
 नाम्नः परस्य डि ह्रः स्याद् ह्रस्वादापश्च फ्रस्वः याटोपवादः सर्वस्यै सर्वस्याः २ एका देना स्या एवं ति वेन ग्रहेणादा मिसर्वनाम
 इति सुट् सर्वासां सर्वयोः सर्वासु एवं विश्वा दय आबंताः वित्तायादिकसमासे वक्तव्यो हो अत्र सर्वनाम तावा स्यात् उत्तर
 पूर्वस्यै उत्तर पूर्वयोर्दिङ्मातरात् इति प्रतिपद्यो क्रमदिकमासमस्य ग्रहणान्नेह योत्तरासा पूर्वोदस्य उन्मुग्नस्य

त-

सस्ये उत्तरपूर्वीये बज्रवीहिग्रहणं स्पष्टार्थं अंतरस्ये जालाये बाह्याये इत्यर्थः अपुरात्फक्तेर्नेह अंतराये नगार्थे विनाषा। छ
 तीया तृतीयासां डिः तः स्यादापश्चक्रस्वः इदं स्रंत्तुं नराकां तीयस्य डिः स्रपसंख्यानात् द्वितीयास्ये द्वितीयाये द्वितीयास्य
 २ः द्वितीयायाः २ द्वितीयासां द्वितीयायां शेषं रमावत् एवं तृतीया अंवार्षनद्यो फ्रस्वः हे अंबहे अन्नहे अक् असंयुक्ता
 ये मलकास्तदतां फ्रस्वो न हे अंबामे हे अंबाले हे अंबिके डरा डरसौ न्नीता वात्यरवा ऊरस् आमिनुटः परवा ऊरस् ड
 रसामित्यादि पदे रमावत् इह पूर्वविप्रतिषेधेन न्नीतावं सन्निपातपरिभाषायां अनित्यतां वा श्रित्य ऊरसी इतिके विदा
 ऊः सनिर्मूलं यद्यपि ऊरसादेनास्य स्वा निवज्ञावेनावं ततामा श्रित्य अड आय आ डि वापः याडापः फ्रस्वनद्यापडे राम
 इति पंकापि विधयः प्राप्ता एवं न स्रनित्रा दंसुतघायनं विधावित्फक्तेर्नेन वंति आ आविति प्रसिषा आकाररूपस्ये वाप
 : सर्वत्र ग्रहणात् एवं हल्लडादि स्रत्रेपि आ आ पडी ई इति प्रसिषा दतिरवडः निष्कोत्रां विरिति सिद्धे दीर्घग्रहणं प्रत्याखे
 यं न चैव मयतिरवटूयेत्यत्र स्वाश्रयमाकारवं स्वा निवज्ञावेनाप्रवं वा श्रित्य याट्स्यादिति वाच्यं आवंतं यदंगंततः प
 रस्य याट्स्वनात् उपसर्जनस्वी प्रत्यये तदादि नित्यमात्र पद नितिना सिकाठानस्र नमः नसानोत्यामित्यादि पदे
 सुटिचरमावत् नित्राया नित्राः नित्रा वृश्चत्तस्सृज मृज यजराज न्नाड वत्रां पः वृश्चादीनां समानां वृत्रां तयोश्च
 षकारां तादेनाः स्यात् कलिपदांतेव षस्य ऊं नडं निड् स्यानिड् तिः सुपिडः सीति पदे फ्रट् चर्वं तस्या सिद्धवाच्योर्द्धि
 तीया इति टतयोश्च सौ नपदांताहोरिति पुत्रं न निट्सु निट्सु षटोः कं सि षस्य षस्य वकः स्यात्कारे परे इति वृत्तव
 तिङ् श्रुप्रत्यसिद्धवात् के विबुवृश्चादि स्रत्रेदादेर्धात्ता रिति स्रत्राघातो रित्यनुवर्तयंति तन्मते ऊं नड्कारे निड् स्या
 निड् तिः श्रुवनिबुसुवोः क रिति कुवृत्तवतिङ् श्रु स्या सिद्धवात् मास एतनां सान्ननां मास ए सुवो वाचाः त्रामादौ

ता एतः एता एता पक्षे सुटिवरमावत् गोया विश्वपावत् मतिः प्रायेण हरिवत् स्त्रीवान्नवासावः मतीः नावन्मत्या डि
 ति क्रस्वस्य इत्यडु वडु स्नानो (स्त्रीवा एतिनो) नित्यं स्त्री लिंगादी हतौ क्रस्वो वडु उवणो स्त्रियां वा तदी संज्ञौ स्त्रो डि ति परे आ
 एतयाः मतये मत्या मतिः नदी च पक्षे अदिति डि रौ वे प्राप्ते इड्यां नदी संज्ञां त्या मिड्यां परस्य डे रा मस्यात् पक्षे अचघेः मत्या
 मती एवं श्रुति स्मृत्या दयः त्रिवजुरोः स्त्रियां तिस्रवतसु स्त्री लिंगयोरेतयोरेता वा देत्रौ स्त्रो वितक्तो परतः अचिरकृतः तिस्र
 वतसु एतयोः कृ कारस्य रेफादेशः स्यादविगुणदीर्घीवानामपवादः तिस्रः २ तिस्रतिः तिस्रत्यः २ आ मिनुम विरेतिनुट्
 तिस्रवतसु एतयोर्नामिदीर्घेन स्यात् तिस्रणं तिस्रषु स्त्रिया मिति त्रिवजुरो विज्ञोषणान्ते ह प्रिया म्रम स्त्रीणि वा यस्या
 : सा प्रियत्रिः मतिवत् आमिप्रियत्रयाणामिति विज्ञोषः प्रियास्त्रिस्रोतस्य स इति वियहे प्रियतिसा प्रियतिसौ प्रियति
 स्रः प्रियतिस्रमित्यादि प्रियास्त्रिस्रोतस्य त कुलं प्रियत्रिस्त्रिमो लुका लुप्तवेन प्रत्यय लक्षणानां वा न तिस्रादेशः ननु म
 तेति निषेधस्य अनित्यत्वात् पक्षे प्रिया तिस्र रादेशां पूर्वविप्रतिषेधेन ननु म प्रियतिस्रणी प्रियतिस्रणि इतीत्यादिषु वक्ष्य
 माणेषु वक्ष्यावविकल्पात्पक्षे प्रिया तिस्र तिस्रणी प्रियतिस्रणी प्रियतिस्रणी इतीत्यादिषु वक्ष्य
 : नदी कार्य हे गौरि गौरी एवं वाणी नद्या दयः प्रातिपदिकग्रहणे लिंगविज्ञोष्यहणान्न डि लिङ्गावेष्टयासे वित
 क्तौ लिंगविज्ञोष्यहणं मरवी मरवो मरवः इत्यादि गौरी वत् अङ्गान्तवान्न सुलोपः लक्ष्मीः त्रोषं गौरी वत् एवं तत्रा दयः
 स्त्री हे स्त्रि स्त्रियाः स्त्रीवा इत्येयडु स्यादङ्गादौ प्रत्यये परे स्त्रियो वाम्नासोः अमित्रा मित्र स्त्रिया इत्यडु वा स्यात् स्त्रियं स्त्री
 स्त्रियः स्त्रीः स्त्रिया स्त्रिये स्त्रियाः २ स्त्रियोः २ परवान्तुट् स्त्रीणं स्त्रियां स्त्रीषु स्त्रियमतिक्रान्तोः तिस्रिः अतिस्रियो गुणनासा
 वा वज्रु इति परवान्तु सिवा ध्यते लीवे तु मवे स्त्रीवा इत्येयडु इति वा वक्ष्यतां क मित् अति स्रमः हे अतिस्र अतिस्रियो

तरी ५
१६

अतिस्त्रिंशः कश्चासोः अतिस्त्रियं अतिस्त्रिं अतिस्त्रियः अतिस्त्रीन् अतिस्त्रिणा घेर्ङिति अतिस्त्रये अतिस्त्रेः १ अतिस्त्रियोः
 अतिस्त्रीणां अतिस्त्रो उभयोकारेव नित्यं स्यादस्मासोः कविना पद्या इत्यादेशोः विनान्यत्र स्त्रियां पुंस्फपसङ्गाने १ क्रीवेत्
 नुम् अतिस्त्रिणी अतिस्त्रीणि अतिस्त्रिणे डे प्रसृता वडादो वक्ष्यमाणं पुंवत्तावात् पक्षे प्राग्वह्यं अतिस्त्रये अतिस्त्रिणः
 अतिस्त्रेः १ अतिस्त्रिणोः अतिस्त्रियो रित्यादि स्त्रियां उपायेण पुंवत्त्रासि अतिस्त्रीः अतिस्त्रिया डि ति फ स्वस्येति फ
 सांतव प्रयुक्तो विकल्पः अस्त्रीति उ इ य ड व ड स्नाना वित्यस्यैव पर्युदासस्य संबद्धस्यैवानुवृत्तेः अतिस्त्रिये अति
 स्त्रये अतिस्त्रियाः अतिस्त्रे १ अतिस्त्रियां अतिस्त्रिः श्रीः श्रियो श्रियः नेयडु वडस्ना न वस्त्रि इयडु वडो स्त्रितिर्ययोस्ना
 वीहत्तोनदीमंडौ स्त्री ननु स्त्री देशीः श्रियो श्रियो श्रियाः श्रियः १ वामि इयडु वडस्नानौ स्त्रायोयू आ मि वानदीमंडौ स्त्री न
 नुस्त्री श्रीणां श्रियां श्रियि श्रियां प्रधीना इत्यनुवृत्तिकारादीनां मते लक्ष्मी वडूयं पदांतरं विनापि स्त्रियां वर्तमानं न
 तं स्त्रीत्वमिति स्त्रीकारात् लिंगांतरानतिधायकं तदिति के यट मते पुं पुंवह्यं प्रकृष्टधी रिति विग्रहे तु लक्ष्मी वत् अ
 मिना सिच प्रधं प्रधः इति विज्ञोषः सुष्टुधीर्दस्याः सुष्टुधायतिवेति विग्रहे सुधीः श्री वत् मतांतरे पुंवत् सुष्टुधी रिति
 विग्रहे तु श्री वदेव ग्रामणीः पुंवत् स्त्रियां वस्त्री वा विकोष्टुना इष्टुड वडूयं लक्ष्मी कृते लोडी प्र कृदन्ते लोनां तेष्वस्त्रियां
 डी स्यात् कोष्टी कोष्टो कोष्टाः वधूगौरी वत् स्त्रुः श्री वत् हे सुस्त्रुः कथं तर्हि हा रितः कामि हे सुस्त्रु इति नटिः प्रमाद एवाय
 मिति बहवः खल प्र पुंवत् पुनर्त्तः टूकै रेति यणो वडो बाधने यडु वडिति निषेधे न हे पुनर्त्तु पुनर्त्तौ पुनर्त्तः एकाडु
 त्वरपदेणः एकाडु त्वरपदं यस्य तस्मिन् समासे पूर्वपदस्यान्निमित्तात्परस्य प्रातिपदिकांत नुम् विवृत्तिस्तस्य नस्य
 नित्यं एव स्यात् आरंभसामर्थ्यादित्यत्रे सिद्धे पुनर्त्तु गृहेण स्याद्यर्थे यणं बाधित्वा परवान्नुट् पुनर्त्तुणा दर्शिते तेक

जातो नित्यस्त्रीवातावातदेवर्षास्तुः कैद्यटमते मतांतरे उदेवर्षास्तु पुनर्नवाद्यां उदेवर्षास्तु तेकां पुनर्नवाद्यां स्त्रीवर्षा
 त्त्तु उदेवर्षास्तु नित्या दवः वर्षास्तु वर्षास्तु वर्षास्तु स्वयंस्वः वत्तनघटस्वस्वादित्यः षड्भुक्तकेत्यः स्वस्वादित्यश्च
 डीप्रदापोनस्तः स्वस्वादित्यश्च तस्वश्च ननांदादुहितातथा यातामर्ततिसमेते स्वस्वादित्य उदाहताः अपृच्छित्तिदीर्घः स्व
 सास्वमारोस्वमारः मातापितृवत्तत्रासिमाहूः द्योगोवित्तराः पुंवत्तनोलेवित् इत्यङ्ताः स्त्रीलिङ्गाः अतोम् अतोंगाव
 क्रीवास्ममोरम्स्यात् अमिपूर्वः ज्ञाने एडः फ्रस्वादित्तिहल्मात्रलोपः देज्ञान नपुंसकाच्च क्रीवात्स्वमोडः स्त्रीस्यात्त
 संज्ञायां यस्येति वत्तस्येवर्णवर्णयोलेपिः स्यात् ईकारे तद्धिते वपरे इत्यकारलोपे प्राप्ते ओडः न्यापतिषेधो वाच्यः ज्ञा
 ने डः त्रामोः त्रिः क्रीवाद नद्योः त्रिः स्यात् त्रिः सर्वनामस्त्वानं त्रि इत्येतत्तु संज्ञं स्यात् नपुंसकस्य फलत्वं फलंत
 स्यात् संज्ञं तस्य वत्त क्रीवस्य नुमागमः स्यात् सर्वनामस्त्वाने परे उपधादीर्घः ज्ञानानि पुनस्तद्धितत्रोषं रामवत् एवं धनवनाद
 यः अदुतरादित्यः पंचत्वं एवं क्रीवेत्यः स्वमोरदडादेराः स्यात् टः डित्ति परे तस्य टे लेपिः स्यात् वावः साने कतरत्तक
 तरद् कतरं कतराणि तस्येति किं पंचमः टेलुप्तत्वात् सप्तम्योरिति पूर्वः सवर्णदीर्घः एडः फ्रस्वादित्ति संबुद्धिलोपश्च न
 तवति हे कतरत्त पुनस्तद्धितत्रोषं पुंवत् अन्यत् अन्यतरत् इतरत् अन्यतमस्य उ अन्यतममित्येव एकतरत्त प्रति
 षेधो वक्तव्यः एकतरं सोरमादेशो कृते सन्निपातपरिज्ञापयानां नडरम् अडरम् अडरमी अडरे परवाङ्कारसिद्ध
 ते फलंतवान्नुम् सांतमहतः संयोगस्य सांत संयोगस्य महत्तयोनकारः स्तस्योपधायादीर्घः स्यात् असंबुद्धौ सर्व
 नामस्त्वाने परे अडरं सि अमिलुकोपवा दः मम्लाववाधित्वा परवाङ्कारम् ततः सन्निपातपरिज्ञापयानां लुक् अड
 रसं अडरं अडरमी अडरे अडरं सि अडराणि त्रोषं पुंवत् पदन्ति तिहदयो दका स्यान्तं हद उद न आसम हं दि

हृदा हृदामित्यादि उदा नि उदा उदा मित्यादि आसा नि आसा आसत्या मित्यादि मां सिमां सा मान्या मित्यादि वस्तु तस्तु
 प्रवृत्तिग्रहणं प्रकारा प्रमित्यक्तं अतएव साधो मंसा वन्या चरवाया इत्यदा हतं अथ समवादिष्वेन संयोगं तलोपोन पद
 न इत्यत्र दसीत्यनुवर्तिनं दृष्टो तेषां पिअपो सीत्यत्र मासं दसीति वार्तिके द्वंद्वोपहरण सामान्यो केपि क्व विदितिके
 अटो करीत्या प्रयोगमनुसृत्य पदनादयः प्रयोक्तव्या इति बोध्यं अस्मिन् पुंसके प्रातिपदिकस्य क्लीबे प्रातिपदिकस्य
 ऊं तस्य फसः स्यात् श्रीयंज्ञानवत् श्रीपादा अत्र सन्निपातपरिनायका आतो धातो रित्या लोपोन स्वमोर्न पुंसकात् क्ली
 बदंगा स्वमोर्लुक्कात् वारि इको विवित्तको इगंतस्य क्लीबस्य अनुमागमः स्याद विवित्तको वारिणी वारीणि ननु मतेति
 निषेधस्यानित्यत्वात् पदे संबुद्धिनिमित्तो गुणः हेकारे हेवारि आडो ना वारिणा घेडि तीति गुणे प्राप्ते वृद्धौ वृद्धूना वयु
 लोत्पोनुमूर्पूर्वविप्रतिषेधेन वारिणे वारिणः वारिणोः नुमचिरे तिनुट्नाभीतिदीर्घः वारीणां वारिणि वारिणोः
 हलादौ हरिवत् तृतीयादिषु साधितपुंस्कं पुंवज्जालवस्य प्रवृत्तिनिमित्तिको नाप्येतपुंस्कमिगंतं क्लीबं पुंवद्व्या स्यात् तदा
 दावधि अनादये अनादिने इत्यादि शेषवारिवत् पीलुर्दृक्ः तत्फलं पीलु तस्मै पीलुने अत्र न पुंवत् प्रवृत्तिनिमित्तते
 दात् अस्मिदधिसक्काकारं मतडु दात्तः एषामनडु स्याद्दादावधिसवोदात्तः अलोपोनः दध्ना दध्ने दध्नः २ दध्नोः दधि
 दधनि नोषवारिवत् एवमस्मिदधिसक्कादि तदंतस्याप्यनडु अतिदध्न सुधिसुधिनी सुधीनि हेसुधे हसुधिसुधिया
 सुधिना प्रध्ना प्रधिना मध्ना मधनी मधूनि हेमधो एवमंबुदादयः सानुनादस्य सक्कात् सूनि सानूनि पिद्यकोष्टु पिद्य
 कोष्टुनी वृज्जनावात् पूर्वविप्रतिषेधेन नुमचिरे तिनुट्नाभीतिदीर्घः वारीणां वारिणि वारिणोः
 यकोष्टवे अन्यत्र वृज्जनावात् पूर्वविप्रतिषेधेन पिद्यकोष्टुना पिद्यकोष्टुने नुमचिरे तिनुट्नाभीतिदीर्घः वारीणां वारिणि वारिणोः

सवात्

व

25

दात्रः सावनमुहः अस्यनुस्मात्सोपरे आदित्यधिकारादवर्णात्यरोत्तनुम् अतोविहितेविशेषेनापिनुमाध्याधते आमाव
 नुम्बाधते सोलोपिः नुम्विधिसामग्यात्तवस्सस्वित्तिद्वेन संयोगांतलोपस्यासिद्धवान्तलोपोन अनन्तान् असंबु
 द्धौ वतुरनमुहोरस्या संबुद्धौ अमोपवादः हेअनन्तान् अनन्ताहः अनन्ताहं अनन्ताहौ अनन्तमुहः अनन्तमुहा वसुप्रसुधं
 नमुहोदः सांतवसंतस्य संसादेश्चदः स्यात्पदांते अनन्तमुह्यामित्यादि संतेति किं विद्वान् पदांते किं ससं धंसं साहः सा
 डः सः साहूपस्य सहेः सस्यमूर्धन्यादेश्चदः स्यात्तु उराषाट् उराषाम् उरासाहो उरासाहः उराषास्यामित्यादि तुरंसहसे
 त्पर्वेष्टदसिसहइति एषिः लोके तुर्मह्यतेः किं प्र अन्येषामपि दृश्यत इति पूर्वपददीर्घः दिवअत्र दिवे सि प्रातिपदिक
 स्योऽस्यासोपरे अस्विधिवेन स्त्वनिववासावाहल्लङ्गावितिलोपोन सुद्यौः सुदिवो सुदिवः सुदिवं सुदिवो दिवउत्त दिवोत्त
 देशउकारः स्यात्पदांते सुद्यस्यामित्यादि चवारः चतुरः चतुर्भिः चतुर्त्यः २ षट् चतुर्त्यश्च षट्संज्ञिकेत्यश्चतुरश्च परस्या
 मोनुमागमः स्यात् एवेद्विचं चतुर्मां रोमुपि सप्तमीवक्तु वचने परे रोरेव विमर्जनीत्योनान्यरेकस्य षट् षट् दिवे प्राप्ते
 त्त्रारोऽपि अविपरेत्रारो न द्वेष्टः चतुर्षु प्रियववाः हे प्रियववः प्रियचवारो गोणवेचुचुम्नेष्यते प्रियचतुरो प्राधान्ये स्या
 देव परमचतुर्णां कमलं कमला वा आचक्राणः कमलं कमलो कमलः षट् कमल्यु मोनोधातोः धातोर्मस्य नः स्यात्
 पदांते नवस्या सिद्धवान्तलोपोन प्रज्ञाः स्यतीति प्रज्ञान् प्रज्ञामो प्रज्ञामः प्रज्ञान्यामित्यादि किम् कः किम् कः स्या
 दित्तौ अकच दितस्या पाठमादेश्चदः कः कौके इत्यादि सर्ववत् इदमोमः इदमोमः सोपरे त्यदाद्यपवादः इदोद्य
 पुसि इदमः इदः स्तानेऽस्या सोपुसि सुलोपः अतं त्यदाद्यत्र परस्मैपंच दश्य इदमो दस्यमः स्यादित्तौ परे इमो इमे
 त्यदादे संबुद्धिर्नासीत्यस्यार्गः अनायाकः अककारस्य इदमः इदोऽनस्यादपि वित्तौ परे आवितिदा आरस्य सुपः प

大德

वदं दीर्घविधौ तन्निषेधात् प्रतिदीर्घः प्रतिदीर्घा बहिरंगपरिभाषावृत्तकन्यायेन प्रवर्तते प्रतिदीर्घेत्यादि यद्वा यद्वा नो
 यद्वा नो न संयोगादमन्तात् मकारवकारो तसंयोगात्परस्मानोऽकारस्य लोपो न स्यात् यद्वा नो यद्वा न्यामित्यादि ब्रह्म
 ण्येत्यादि इन्द्रहन्तृषादीनां त्रौ एषां त्रावेव उपधायादीर्घानां न्यत्र इति निषेधे प्राप्ते सोऽहनादीनां उपधायादीर्घः
 स्यादसंबुद्धोऽसौ परे वृत्रहा वृत्रहन् एकाहुतरेति एव वृत्रहणो वृत्रहणः वृत्रहणं वृत्रहणो होहंते त्रिगुणित्वेति ए
 ति प्रत्ययेन कारेव परे हंते हंस्मृत्तुं स्यात् हंते उपसर्गस्त्वान्नेमिन्नात्परस्महंते न स्म एव स्यात् प्रहण्यात् अथर्वस्य
 हंते रत्सर्वस्येव न स्य एव नान्यस्य प्रघ्नतियोगविभागा सामर्थ्यादिनंतरस्य विधिर्वा प्रतिषेधो वेति न्यायं बाधित्वा एका
 हुतरेपदेति एवमपि निवर्त्यते तकारे परे कृत्विधिसामर्थ्यादि ह्योपो न स्वा निवत्तु वृत्रघ्नः वृत्रघ्नेत्यादि यद्वा वृत्रघ्न
 त्यादौ त्वेकल्लोकं एवमाध्वेनोक्तं तद्वा ष्वान्तिकविरुद्धं एवं वाङ्मिन्नयत्रास्विन्नयमनृष्यनृयत्रास्विन्निति विन्य
 त्यये इतोऽनघकेवेपि इन्द्रहन्ति त्वत्रयहणं न वत्येवं अनित्यस्य नृयहणं नृघवतां चानृघकेन वतदंत विधिं प्रयोक्तव्यं
 तातिवचनात् अथ मणि पूरिषणि मघवा बकुले मघवनृषा हस्यं वा इत्यंतादेनाः स्यात् कृत् उगिदवां सर्वना
 मस्मान्धातोः धातोर्गितो न लोपिनो वते श्रुनुमागमः स्यात् सर्वना मस्माने परे उपधादीर्घः मघवान् इह दीर्घे कर्तु
 र्वे संयोगात् तस्य लोपस्य सिद्धत्वं न स्यात् बकुलग्रहणात् तद्वा च श्रुनु कर्त्तुं निपातना मघवा श्रुमुपावसां वा
 मपि शाष्टयसिद्धिमाश्रित्यैतस्मिन् प्रत्याख्यातमौ करेह विदुर्दुर्दतिनिःशंको मखेभुमघवानसं वितिनष्टिः मघ
 वंतो मघवंतः हे मघवन मघवंतं मघवंतो मघवतः मघवता मघवत्या मित्यादि वृत्तात्तावे मघवा वृद्धसो वति यो वे
 तिवतिवंतमधोदात्तं वृद्धस्येव अतो दात्तं वलोकेपीति विशेषः मघवानो मघवानः श्रुवमघोना मतक्षिते अस्मानो तसंज्ञाना

कात्यादी

मेषामतद्विदिते परे संप्रसारणे स्यात् संप्रसारणञ्च आहुणः मघोनः अनेतानां किं मघवतः मघवताः मघवती अतदि
 ते किं माघवतं मघोनं मघवत्यामित्यादि शुनाश्च मित्यादि युवनश्च देवस्यो वेदते न संप्रसारणे संप्रसारणं संप्रसार
 णे परतः पूर्वस्य यणः संप्रसारणं न स्यात् इति यकारस्य नेवं अतएव ज्ञापनादंतस्य यणः पूर्वसंप्रसारणं शुनाः शुना
 युवत्या मित्यादि अर्वाहे अर्वन् अर्वणश्च सावतन्तः न नारहितस्यार्वन्तं तस्यां गस्यट् इत्यंतादेनाः स्यान्तुमो उगितवा
 लुम् अर्वन्तो अर्वन्तः अर्वन्तं अर्वन्तो अर्वन्ता अर्वन्त्या मित्यादि अनन्तः किं अनन्तयि इवत् पश्चिममृत्तुक्षमात् एषा
 माकारोन्तादेनाः स्यात्सोपरे आत्ता इति प्रत्ययेण शुद्धाया एव व्यक्तेर्विधानात् नानासिकः इतो सर्वनामस्थाने पष्ठादेरि
 कारस्याकारः स्यात्सर्वनामस्थाने परे घोन्तः पश्चिमघोन्तस्य न्यादेनाः स्यात्सर्वनामस्थाने परे पष्ठाः पष्ठा नो न स्यटेलोपः
 न संज्ञा स्य पष्ठादेहेलोपः स्यात् पष्ठाः पष्ठा पश्चिन्त्या मित्यादि एवं मन्थाः क्रुद्धाः सिद्धांता तल्लक्षणो डीर्घश्च इलोपः
 सुपधी सुमधीनगरी अन्तुद्धासेना आवन्तुं स केन सवति न लुमतेति प्रत्ययलक्षणनिषेधत् सुपधिवन्तं संतुं स
 कानां तलोपो वा वाच्यः हे सुपधिन हे सुपधिन लोपः सुस्वरेति न लोपस्या मिद्वद्वाङ्मस्य युलो न द्विववनेतवादि
 लोपः सुपधी नो सर्वनामवा सुपधानि पुनरपि सुपधा नि सुपधी सुपधानि सुपधा सुपधेत्यादि साक्षात् षट् षांता नाना च सं
 रवा षट् संज्ञा स्यात् षड्यो लुक् पंच संख्या किं विषुषः पामानः क्रातानि सहस्राणीत्यत्र संनिपातपरिनायकानलुक्
 सर्वनामस्थान संनिपातेन कृतस्य लुमस्य दत्तिद्यालकवात् पंचतिः पंचत्यः २ षट् वत्तुर्त्यश्चेति षट् नोपधायाः नान्तस्यो
 पधाया दीर्घः स्यान्नामिन्तलोपः पंचानां पंच सुपरम पंच परम पंचानां गौणवत्तु न लुत्तुटो प्रियपंचा प्रियपंचानो प्रिय
 पञ्चो एवं सप्त नवनद्वान् अष्टन आ विनक्तो अष्टन आ स्यात् हतादौ विनक्तो अष्टास्य अत्र कृताकारादष्टनः प

बुद्धौ

वा०

रथोर्द्ध्वरासो रौत्राभ्यात् अष्टादशतिवक्तव्ये कृतावनिर्देशोऽत्रासोर्विषये आबंकापद्यतिवैकल्यिकं वेदमष्टनम्रावं
 अष्टनो दीर्घादिति सत्रे दीर्घग्रहणात्कायकात् अष्टोपरमाष्टो अष्टातिः अष्टात्यः १ अष्टानां अष्टासु आवातावे अष्ट २
 इत्यादिपंचवत्तगोणवावातावेराडावत्तनासिप्रियाङ्गः इह पूर्वस्मादपि विधावहोपस्यस्तानिवज्ञावान्नुष्टुवंकार्यका
 लपक्षे बहिरंगस्याहोपस्यसिद्धवाधा प्रियाङ्गा इत्यादि ऊत्रासोरनुमीयमानमावंप्राधान्यपावनत्रुगोणतायां तेन
 प्रियाष्टनो हलादावेव वैकल्यिकमावंप्रियाष्टात्यां प्रियाष्टातिः प्रियाष्टात्यः २ प्रियाष्टासु प्रियाष्टोराडावत्त सर्वहाहा
 वंत्यरंहलितप्रतावः ऊत्रववर्वे लुत्तुदूबुधोबुधः इत्यादि कविट्टधृक् सगिगुसिगं वुयुजिङ्गं आंव एत्यः किन्त्या
 त्र अलाङ्कणिकमपि किं चिकार्यनिपातनाह्नत्यते निरुपपदात्तयुजे किं न कनावितौ कदतिङ् सन्निहिते धावधि
 कारेतिङ् तिन्तः प्रत्ययः क संज्ञः स्यात् वेर एकस्य अष्टकस्य वस्य लोपः स्यात् कतदितेति प्रातिपदिकवासादयः
 युजे रसमासे युजेः सर्वनामस्थानेभ्यः स्यात् असमासे सुलोपः किन्त्यत्यस्य कुः किन्त्यत्यस्योत्तमा तस्य कवर्गोत्ता
 देवाः स्यात्पदांते नम्यकुवेनडकारः नश्चापदांतेति नुमोनुस्वारः परसंवर्णसूच्या सिद्धवाधोः कुरितिकुवेन युजो
 युक्तः युञ्जु युज इत्यादि असमासे किं वोः कुः चवर्गस्य कवर्गः स्यात् कलियपदांते च इति कुवं किन्त्यत्यस्येति कुव
 सिद्धवात् सुयुक् सुयुजो सुयुजः युजेरिति धातुपाठपवितेकारविशिष्टस्य लुकरणनविंका निर्देशः तेनेह न यु
 ज्यते समाधत्ते इति युक् युज समाधोदैवादिकः आत्मनेपदी संयोगात्तस्य लोपः खन् खञ्जो खञ्ज इत्यादि वृथेतिष
 वं ऊश्च वर्वे राट् राड् राडोराडः राट्सुराट्सु एवं वित्वाट् देवडो देवडः विश्वसृ इहसृडि युज्यो कुवेनेति की
 वेवक्ष्यते परिमृद्वपव विधोराडि साहचर्यात्तुलाङ्कदीमावतिफलादेरेव ह्यते यस्मादङ्गुलङ्कदीमावितितस्य

युष्टयुनक्ति

॥ इति निर्देशात्तावत्तुजि
 रथोर्द्ध्वरासो रौत्राभ्यात् अष्टादशतिवक्तव्ये कृतावनिर्देशोऽत्रासोर्विषये आबंकापद्यतिवैकल्यिकं वेदमष्टनम्रावं
 अष्टनो दीर्घादिति सत्रे दीर्घग्रहणात्कायकात् अष्टोपरमाष्टो अष्टातिः अष्टात्यः १ अष्टानां अष्टासु आवातावे अष्ट २
 इत्यादिपंचवत्तगोणवावातावेराडावत्तनासिप्रियाङ्गः इह पूर्वस्मादपि विधावहोपस्यस्तानिवज्ञावान्नुष्टुवंकार्यका
 लपक्षे बहिरंगस्याहोपस्यसिद्धवाधा प्रियाङ्गा इत्यादि ऊत्रासोरनुमीयमानमावंप्राधान्यपावनत्रुगोणतायां तेन
 प्रियाष्टनो हलादावेव वैकल्यिकमावंप्रियाष्टात्यां प्रियाष्टातिः प्रियाष्टात्यः २ प्रियाष्टासु प्रियाष्टोराडावत्त सर्वहाहा
 वंत्यरंहलितप्रतावः ऊत्रववर्वे लुत्तुदूबुधोबुधः इत्यादि कविट्टधृक् सगिगुसिगं वुयुजिङ्गं आंव एत्यः किन्त्या
 त्र अलाङ्कणिकमपि किं चिकार्यनिपातनाह्नत्यते निरुपपदात्तयुजे किं न कनावितौ कदतिङ् सन्निहिते धावधि
 कारेतिङ् तिन्तः प्रत्ययः क संज्ञः स्यात् वेर एकस्य अष्टकस्य वस्य लोपः स्यात् कतदितेति प्रातिपदिकवासादयः
 युजे रसमासे युजेः सर्वनामस्थानेभ्यः स्यात् असमासे सुलोपः किन्त्यत्यस्य कुः किन्त्यत्यस्योत्तमा तस्य कवर्गोत्ता
 देवाः स्यात्पदांते नम्यकुवेनडकारः नश्चापदांतेति नुमोनुस्वारः परसंवर्णसूच्या सिद्धवाधोः कुरितिकुवेन युजो
 युक्तः युञ्जु युज इत्यादि असमासे किं वोः कुः चवर्गस्य कवर्गः स्यात् कलियपदांते च इति कुवं किन्त्यत्यस्येति कुव
 सिद्धवात् सुयुक् सुयुजो सुयुजः युजेरिति धातुपाठपवितेकारविशिष्टस्य लुकरणनविंका निर्देशः तेनेह न यु
 ज्यते समाधत्ते इति युक् युज समाधोदैवादिकः आत्मनेपदी संयोगात्तस्य लोपः खन् खञ्जो खञ्ज इत्यादि वृथेतिष
 वं ऊश्च वर्वे राट् राड् राडोराडः राट्सुराट्सु एवं वित्वाट् देवडो देवडः विश्वसृ इहसृडि युज्यो कुवेनेति की
 वेवक्ष्यते परिमृद्वपव विधोराडि साहचर्यात्तुलाङ्कदीमावतिफलादेरेव ह्यते यस्मादङ्गुलङ्कदीमावितितस्य

कृतौ यजति कुबुवाय
जति कुबु प्रबुक्तै यजता
ति कुबु

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

वां आवां मपयंतस्म किं मा कं स्यात्तत्र युदकां आवकां वद्यामयेत्यत्र वद्यामेति मात्तत्र युवकास्यामावकात्यामिति च न
 सिद्धे त्रय्यवयोऽसि दूयं वयं परमदूयं परमवयं अतिदूयं अतिवयं इह त्रयोषलोपोऽत्यलोपः इति पक्षे डमः त्रीषामः
 अंगकाद्यैकतेनांगकाद्यमिति न तव तिङे प्रथमयोरित्यत्र मकारांतरं प्रक्षिप्य अममांतरावन्निष्पत्ते ननु विक्रियत इति
 वर्णानाद्या वमावेकवचने एकस्यौ युष्मदस्मदोर्मपयंतस्म त्रमोस्तः द्वितीयाद्यां च युष्मदस्मदोराकारः स्यात्तत्रा मा
 युवां आवां त्रामो न नेत्यविनक्ति कं युष्मदस्मद्वा परस्मत्ता सो नकारः स्यादमोपवादः आदेः परस्म संयोगो तस्य लोपः यु
 श्मान् अस्मान् योषि अनयोर्दकारादेनाः स्यादनादेना अजादो वित्तकोपरे वद्या मद्या युष्मदस्मदोरादेना अनयोरा
 कारः स्यादमादेना हलादोपरे युवास्यां आवास्यां युष्मातिः अस्मातिः उत्पमह्योऽयि अनयोर्मपयंतस्म उत्पमह्योऽस्योऽ
 ऽयि अमादेनाः त्रयोषलोपः उत्पमह्यं परमउत्पं परममह्यं अतिउत्पं अतिमह्यं युवास्यां आवास्यां त्यसो त्यमू त्यमू अत्य
 मूवादेनाः स्यात् आद्यः त्रयोषलोपस्यां त्यलोपः एव तत्रांगवृत्तपरिज्ञाप्या एवं न अत्यसुपक्षद्वये पिमाक्षः युष्मत्त्यं अ
 स्मत्त्यं एकवचनस्य च आत्मा पंचमोऽकवचनस्य अस्मात् तत्र मत्त इमेत्येति युववे युवास्यां आवास्यां पंचम्या अत्र आत्मा
 पंचम्या त्यसोऽस्यात् युष्मत् अस्मात् तवमामोऽसि अनयोर्मपयंतस्म तवममोऽसि युष्मदस्मद्वाऽसि तत्र तवमम
 युवयोः आवयोः साम आकम् आत्मा परस्याम आकम्मात् ताविनः सुटो निवृत्त्यर्थं समुद्र निर्देनाः युष्माकं अस्माकं च
 ऽयि मयि युवयोः आवयोः युष्मासु अस्मासु समस्यमाने द्वौ कववा विनी युष्मदस्मदी समासाद्येति संख्ये स्तो युवा
 वो वमावपि १ सुडसुडेऽसु परत आदेनाः स्फः सदैव ते वाहो दूयवयो उत्पमह्यो तवममावपि २ एते परवाद्या धंते
 युवावो विषमस्य के वमावपि प्रवाधंते पूर्वविंति निषेधतः त्र्योक्त संख्याः समासाद्ये विह्वये युष्मदस्मदी तयो रद्वौ क

तर्ध्वान्नद्युवावोवमोनव ४ वांमांवा अतिक्रान्त इति विग्रहे अतिव अत्यहं अतिवां अतिमां अतिवदं अतिवयं अतिवां अ
 तिमां अतिवान् अतिमान् अतिवद्या अतिमद्या अतिवात्यां अतिमात्यां अतिवातिः अतिमातिः अतिवत्यं अतिमद्यं
 डसिडसोः अतिवत् अतिमत् न्यमिप्रायत् अतिवत् अतिमत् अतिवद्योः १ अतिमद्योः १ अतिवाकं अतिमाकं अतिवद्यि
 अतिमद्यि अतिवासु अतिमासु युवां वा अतिक्रान्त इति विग्रहे सुडसुडे ड सुप्रायत् ओ अम अट सु अतिवुवां अ
 अत्यावां अतिवुवान् अत्यावान् अतिवुवद्या अत्यावद्या अतिवुवात्यां अत्यावात्यां अतिवुवातिः अत्यावातिः न्यमि
 अतिवुवत्यं अतिआवत्यं डसिडसोः अतिवुवत् अत्यावत् उमि अतिवुवद्योः १ अत्यावद्योः १ अतिवुवाकं अत्यावाकं अ
 तिवुवद्यि अत्यावद्यि अतिवुवासु अत्यावासु युमान्मावेति विग्रहे सुडसुडे ड सुप्रायत् अ अम अट सु अतिवुभा
 अत्यमां अतिवुभान् अत्यमान् अतिवुभद्या अत्यमद्या अतिवुभात्यां अत्यमात्यां अतिवुभातिः अत्यमातिः न्यमि
 मि अतिवुभत्यं अत्यमत्यं डसिडसोः अतिवुभत् अत्यमत् उमि अतिवुभद्योः १ अत्यमद्योः १ अतिवुभाकं अत्य
 माकं अतिवुभद्यि अत्यमद्यि अतिवुभासु अत्यमासु पदस्य पदात् अत्र दातं सर्वमर्पदादा वित्यभिहितं युष्मदस्म
 दोः षष्ठी चतुर्थी द्वितीयास्त्वयोर्वा निवो पदात्परयोर्पदादौ स्तितयोः षष्ठादिविनिष्टयोर्वा निवित्यादेर्नोस्त्वसौ वा उदा
 हो बङ्गवचनस्य वस्त्वमो उक्तविधयो रनयो बङ्गवचने वस्त्वमोस्तः तेमद्यावेकवचनस्य षष्ठी चतुर्थी कवचनान्तयोस्ते
 मे एतोस्तः त्वामो द्वितीयाद्याः द्वितीयेकवचनान्तयोस्त्वामा एतोस्तः श्रीरास्त्वावतुमापीह दत्तावेमेपि नार्मसः स्वामी तेमे
 पिसहरिः पात्रवामपिनो वित्तुः १ सुखं वा नो ददात्री नः पतिर्वामपिनो वित्तुः सोऽवा दोनं शिवं वो नो दद्यामेवोः त्रवः स
 नः १ पदात्परयोः किं वाक्यादौ मान् त्र वां पात्र मां पात्र अर्पदादौ किं वेदे रत्रोषे संवेद्योः स्मात् रुसः सर्वदा वतु सुग्रह

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

॥ अदसः सकारमेवर्धः स
नः अमी ॥ ६ ॥
॥ विष्णुदेवयोरितिसर्वना
मस्तुतवाग्वा नात्तु अद्वा
इत्तु अवात्तु अद्वा
इत्तु अवात्तु अद्वा
इत्तु अवात्तु अद्वा

23

॥ अदोमेदोमइत्यत्र अदमइयं षष्ठीयादियं पंचमी अदमइति षष्ठा अत्ये प्राते कदित्यन्या पंचमा बोधते अत्यबाधे अत्यसमीपस्य सवति तेन प्रवधकारस्य ननवतो निवदतां नते ॥
॥ वप्रत्ययेन किंप्रकृतं विवादीपरा मत्री अत्यनुयुवादिप्रत्यये परे धातुवाला वा त प्रातिरेवता मित हि वा यदुहण किं तेनेवता मते अत्यत्र धातुप्रदलेन तादिविधिरिति तेनायस्कार इत्यत्र अणप्र
त्ययातः कारका इत प्राप्ते कर्तृधातो विषये ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.o

वर्धनुमिहते
वर्धनुमिहते
वर्धनुमिहते

13

पः वृश्चैतिषः ऊष्मवर्षे विविट् विवेरु विवक्त्रो विवक्त्रः स्कोरितिकलोपः तट् तम् तट् तट् गो रट् गो रम् गो रट् गो रम्
 तट् किरट् त्वाण्यतात्वा कि पित्रुस्कोरितिनप्रवर्तते एलोपस्य स्त्रानिवद्धावात् एवञ्चा सिद्धीयेन स्त्रानिवदितिवृत्तस्य दोषः
 संयोगादिलोपलक्षणवेधितिनिषेधे तस्मा संयोगात्तलोप एव तत् तम् गो रक गो रम् ऊवस्या सिद्धवा संयोगात्तलोपः पि
 पक पिपग् पिपक्त्रो पिपक्त्रः एवं विवक्त्र विवग् दिधक् पिपगत्तो सुष्टु पिपतीति सुपीः सुपिमौ सुपिसः सुपिसा सुपीन्त्या
 सुपीष्णु सुपीष्णु एवं सुत्रः उम मने विद्वान् विद्वांसो विद्वांसः हे विद्वान् विद्वांसं विद्वांसो वसोः संप्रसारणं वसंतस्य त
 स्य संप्रसारणं स्यात् एवम् एवम् एवं विडयः विडया वसु संस्वितिद्वं विद्वामित्यादि सेदिवान् सेदिवांसो सेदिवा
 सः सेदिवांसं सेदिवांसो अंतरंगो पीमागमः संप्रसारणविषयेन प्रवर्तते अकृतस्य हा इति परिभाषया सेडयः से
 डया सेदिवामित्यादि सांतमहत इत्यत्र सांत संयोगो पिप्रातिपदिकस्यैव गृह्यते न उधातोः महवृद्धसाहचर्यात् सु
 षुहिनस्तीति सुहिनस् सुहिंसो सुहिंसः सुहिन्त्यामित्यादि सुहिन्सु धत् धसो धसः धन्त्यामित्यादि एवं प्रत् पुंसोः सुड
 सर्वनामस्थाने विवक्षिते पुंसो सुड स्यात् उकार उच्चारणार्थः बङ्गुंसीत्यत्र उगितश्चेति ईदृक्तेन एजोडुमसु निति प्र
 त्यायस्यो गित्वेनैव नुमिधः पुमान् हे उमन् पुमांसो पुमांसः पुंसा पुंसां पुंसु कृडवा उ उत्राना उत्रानां सो उत्रा
 नसः अस्या संबुद्धौ वा अनड् नलोपस्य वावाच्यः हे उत्रानन् हे उत्रानन् हे उत्रानः उत्रान्त्यामित्यादि अनेहाः अनेह
 सो अनेहसः हे अनेहः वेधा वेधसो वेधसा हे वेधः वेधोत्यामित्यादि अधातो रित्फक्तेर्न दीर्घः सुष्टु वस्ते सुवः सुवसो सु
 वसः पिंमंयसते पिंमयः पिंमयः ग्रमुलसु अदने अदस अमुलोपश्च अदस अकारांतादेनाः स्यात् सो परे सुलोपश्च त
 दोः संसा विविदसासः असौ अवप्रतिषेधः सा कक् स्यावक्त्राः साड्वं व प्रतिषेधसंनिधौ गत्रि ए मुवंतदसावेन प्र

24

सुदृ सनमुही चतुरनमुहो रित्याम् अनमोहि पुनस्तद्वत् दिवउत्त विमलसु अतर्वर्तिनी विनक्तिमाश्रित्य पूर्वपदस्य
 वोत्तरखंभस्यापि पदसंज्ञायां प्राप्तायां उत्तरपदत्वे वा पदादिविधौ प्रतिषेधः इति प्रत्ययलक्षणं न विमलदि। विमलदि
 वि अपदादिविधौ किं दधिसेवो इह पञ्च निषेधे कर्तव्ये पदत्रयस्यैव कवेत्तुन वाः वारी वारि अङ्गलंतवान् ननु मन्त्रवारि
 ननु मतेति कादेशो न किं के कानि इदं इमे इमानि अन्वादेशो न पुंसके एन ह क्तव्यः एनत् एने एता नि एनेन एतयोः २
 वस्तुवस्तुणी वस्तुणि हे वस्तुन हे वस्तु रो सुपि अहन्ति विना षाडि त्रयोः अह्नी अह नी अहानि अहन् अह नित्य
 स्यसुः स्यात्पदांते अहोत्या अहोतिः इह अहः अहोत्या मित्यादोरवसुवयोरसिद्धवान् लोपे प्राप्ते अह नित्यावस्थीन
 लोपात्तावनिपात्य द्वितीयेन रुर्विधयः तदंतस्यापि रचैरुव दीर्घाण्यहानिय स्मिन् सदीर्घाहिः निदाघः इह हन्
 डादिलोपे प्रत्ययलक्षणेनां सुपीति निषेधः इद्वानावेरुः तस्या सिद्धवान् तलक्षण उपधा दीर्घः संबुद्धोऽहो दीर्घा
 हो निदाघ दीर्घाहानो दीर्घाहानः दंमि दंमिनी दं मीति स्यस्यि स्यिणी स्य ग्रीणि वाग्मि वाग्मिनी वाग्मीनि वज्रच
 त्रहाणि बज्रपुषाणि बह्वर्थाणि असृङः पदांते क्वं सृङेः किनो विधानात् विश्वसृडादौ न सृङि ह्नोरिति स्
 त्रेर कुसृजामिति नाष्प्रयोगात् यहा वृष्णादिसूत्रे सृङि यज्योः पदांते षवं क्वापवादः सृग् विकृता ह्योक्तानि
 पातनादेव क्वं असृकत्राह स्त अस्य तेरोणादिकं कृड प्रत्यये बोध्यः असृक असृग् असृङी असृङि पदनिनि
 वा असन् असानि असृङा अस्मा असृग्यं असत्या मित्यादि ऊर्क ऊर्ग ऊङी ऊङि नरजानां संयोगः बहुर्ङि तु
 म्यतिषेधः अत्यात्पूर्वी वाहम् बहुर्ङि बहुर्ङि वा कलानित्यदत्येत्स्या नितत्तेतानि यत्तु येयानि एतत् एति एता
 नि अन्वादेशोऽनु एतत् वितेद्यतेः वेति त्विति दी शो अहो पस्य स्यानि ववा द कलंतवान् ननु अङ्गलंतवान् क्तव्यम्

रुविगादीति सूत्रेण

इतिदीर्घः पिपवीः पिपविषी अहोपस्यस्मानिववाङ्कलंतलकणोनुमसविष्णोस्मानिववासावादङंतलकणोपि
 नपिपठिषिपिपठीस्यमित्यादिपयःपयसीपयसिपयसापयोस्यमित्यादिसुपुससुपुसीसुपुमासिअदःवि
 त्किंकार्येउच्चमवेअमनित्रोषपुवत् इतिहलंतानपुसकलिङ्गाः स्वरादिनिपातनमवायं स्वरादयोनिपातांश्च
 वायसंज्ञाःस्फः स्वरान्तरप्रातरपुनरस्वतुतर्उच्चैस्वनीचैस्वज्ञानैस्वक्रधककतेयुगपत्आरात्पृथक्कस्य
 यस्मदिवागत्रोस्वयंविमनाकर्षयत्तुङोषत्सीम्बहिस्रअवस्रसमया निकषास्वयंदृष्टानक्तंनञ्हेतौइष्ट
 अद्यासामिवत्वास्मणवत्तुविद्यवत्तुसनासनत्तुसनात्तुउपधतिरस्रअंतराअंतरेणङ्योककंनोमहसावि
 नानानास्वस्तिस्वधाअलंबषट्श्रोषट्बोषट् अन्यत्तुअस्तिउपांशुकुमाविहायसादोषामृषामिष्यासुधापुगमि
 षोमिधस्रप्रायस्रमुक्तस्रप्रवाङ्ककंप्रवाहिका आर्यहलंतअतीहंसाकंसाधनमस्रहिरुकअध्रम्रआमप्रताम्र
 प्रज्ञानप्रतान्मामाङ् आकृतिगणोयंवाहअहएवएवंनृनृनाश्वतयुगपत्तयस्रकपत्कवित्सुपत्तने
 तत्त्वित्त्वित्कचित्तयेनेहहंतमाकिःमाकिम्रनकिःनकिम्रआकीमाङ् नञ्दावत्तावत्तैवैदैरैश्रोषट्
 बोषट्स्वाहास्वधाबषट्उम्रतथाहिरवतुक्किलअषड्दुसुष्टुस्मआदेहउपमेगस्वर्वित्तकिप्रतिरूपकाश्चअवद
 अहंयुःअस्तिदीर्गाअआईईउऊएऐउअपशुशुकम्रयथाकषाप्याट्पाट्अंगहैहेलोःअयेद्याविषुएकपदे
 युन्रआतःवादिख्याकृतिगणः तद्वित्तश्चासर्ववित्तकिःयस्मात्सर्ववित्तकिनोत्यद्यतेसतद्वित्तोःव्ययंस्यात्परि
 गणनंकर्तव्यं तसिलादयःप्राकपात्रापःत्रास्रप्रत्तयःप्राकसमासांतैत्यःअम्रआम्रआम्रकृबोधीःतसिवतीना
 नाआवितितेनेहनपचतिकल्पं पचतिरूपं कृन्मेङंतः कृद्योमांतएङंतश्चतदंतमवायंस्यात्सारंसारंङीवसे

तः

पिबधौ कौतो सुक सुनः एतदंतमवयं स्यात् कृत्वा उदितोः विसृपः अवयवी सावश्च अधिहरि अथवा द्युपुधः अव
 याद्विहितस्यापः सुपष्टु कृत्वा तत्र जालायां अवविहितविशेषणानेह अत्कचैसो अवयवसंज्ञायां मद्यपितदंत
 विधिरस्ति तथापिनगोणे आप्रग्रहणं व्यर्थमलिङ्गत्वात् सदृशं विषुलिङ्गेषु सर्वा सुवविनक्ति उ वचनेषु व सर्वेषु
 यन्नवो तितदवयवमिति कति लिङ्गकारक संख्या सावपरां वहिनायुरिरहो पमवाप्योरुपसर्गयोः आपवेवह
 लेतानां यथावाचानिनादिना वगाहः अवगाहः पिधानं अपिधानं इत्यवयवानि स्विदां अधिकारोऽयं समर्थनामि
 तियावत् अजाद्यतष्टाष्ट अजादीनामकारांतस्य ववाच्यं यस्वीवं तत्र द्योऽप्यात् अजांक किडी घोडी पश्च बाध
 नाय अजा अतः ख द्वा अजादिति स्वीवं विशेषणानेह पंचाङ्गी अत्र हि समासार्धसमाहारनिष्टं स्वीवं अजा एमका
 अथाचटकामृषिका एषुजातिलक्षणे डी प्रपाप्तः बालावसाहो मा मंदा विलाता एषु वयसि प्रथमे इति डी प्रपाप्तः सदव
 कामप्रांतज्ञाते केत्यः पुष्पात् ससुष्पा प्रा क पुष्पा प्रत्यक पुष्पा संतस्त्राडितत्राणपिनेत्यं फला संफला तस्य फला ड्या
 पोरिति क्रसः श्रुदावा महत्पूर्वाडा तावपि मूलान्नजः अमूला कनेत्यो डी प्र कत्री दंकिनी उगितश्च उगिदंता त्यातिप
 दिकात् स्विदां डी प्रपात् पंचती ज्ञापन्यनोरिति नुम्र उगिदवा मिति सूत्रेऽग्रहणेन धातोश्चेडुगि कार्यतर्हीवतेरेवे
 तिनियम्यते तनेहन उवा सत् किप्र अनिदिता मिति नलोपापणधुत् अवते स्म स्या देव प्राचीप तीची वनोरव वन
 तावदंता च प्रातिपदिका तस्मिं द्यां डी प्रपात् रश्मां ता देवाः वन्निति निप्रक निप्रुनियं सामान्यग्रहणं प्रत्यग्रहणे
 यस्मा संविहितस्तदा देस्तदंतस्य ग्रहणं तेन प्रातिपदिक विशेषणान्नदत्तं मपिलन्यते सुवानमतिक्रान्ता अतिसु
 वरी अतिधीवरी जार्वरी वनोनहना इति वक्तव्यं हशंता धातो विहितो यो वनतदंता वृदंता च प्रातिपदिकात् डी प्ररश्च

नेत्यर्थः उत्पृ अयनयनेव निप्र विदुनोरित्यात्र अवावा वासणी राडयुधा वज्रवीहोवा वज्रधीवरी वज्रधीवा पक्षेना
 प्रवक्ष्यते पादोनातरस्या पावृष्टः कृतसमासांतसुदंतात्यातिपदिकान्तीप्यात् द्विपदीद्विपदा द्विपात् टाह्विक्रिवा
 व्याद्या पादंतादाप्यात् द्विपदा कृक एकपदानवद्वयस्यस्यदित्यः पंचवतसः पंचेत्यत्र नलोपेक्षतेपिस्मात्तावमितिषट्
 संज्ञाप्रतिनलोपः सुप्परेतिनलोपस्यासिद्धवान्नषट्स्यस्यदित्यदितिटाप्रमनः मनंतान्नीडीप्रसीमासीमानो अनोवज्रवीहोः अ
 नंताह्वज्रवीहेर्नीडीप्र वज्रयडा वज्रयहानो डावुसात्यामन्यतरस्यां सूत्रद्वयोपात्रात्यां डाव्यास्यात् सीमासीमेदामादामा
 नोदामेनपुंसिदामेत्यमरः वज्रयडा वज्रयहानो वज्रयहो अतउपधालोपिनान्यतरस्यां अनंताह्वज्रवीहेरुपधालोपि
 नोवाडीप्यात् पक्षेमाप्रिवेधो वज्रराज्ञी वज्रराज्ञो वज्रराज्ञे वज्रराज्ञे वज्रराज्ञानो प्रत्ययस्वाकार्त्तूर्यस्यातइदायसुपः प्र
 त्ययस्वाककारात्तूर्यस्याकारस्येकारः स्यादापिपरेसश्चाप्सुपः परोनवेत्तु सर्विकाकारिका अतः किंनोका प्रत्ययस्वाकिं न
 क्रोतीतिज्ञाकाः असुपः किं वज्रपरिवाडका नगरीका किं नंदना पूर्वस्य किं परस्यमात्तुत्त कटुका तपरः किं राका आपि किं
 कारकः मामकनरकयोः रुपसंख्याने मामिका नराकायतीतिनरिका त्यक त्यपोश्च दाक्षिणात्यिका इहत्यिका नद्यास
 योः द्युतदोरस्येनस्यात् यकासकायकां तकां त्यकनश्च निषेधः उपत्यका अधित्यका आशिषिबुनश्च न जीवका तवका
 उत्तर पदलोपेन देवदत्तिका देवका द्विपका दीनां न द्विपका ध्रुवका कन्यका वटका तारका तारकाड्योतिषि अन्यत्र
 तारिका वर्णिका तांतवे अन्यत्र वर्णिका वर्णिका शकुनोपायां उदिवां उवर्तिका अष्टर्कपिष्टदेवत्ये अष्टिकान्या सूतिकापु
 त्रिका वृंदारकानां वेतिवक्तव्यं इहवा अइतिवृद्धः कात्तूर्यस्यां कारादेनोवेत्यर्थः तेनपुत्रिका नाहे डीनइवलीस्यपक्षे अ
 कारः अन्यत्रेव बाधनार्थमकारः उदीचामातः स्थानेयक पूर्वाद्याः यक पूर्वस्य स्त्री प्रत्ययाकारस्य तयोकारस्य कात्तूर्य

25

ऊरुमात्री एवंतयी आक्षिकी लावणिकी दादनी इवरी ताखिले कणेपि चोरी न ऋजी ककरकं सरुण तलुना नाम
 पसंख्यानं सैली पोली आक्षिकी आद्यं करणी तरुणी तलुनी यज्ञश्च यज्ञंतास्त्रिंशोऽङ्गी स्यात् अकारलोपे कृते हलसहित
 तस्य हलउत्तरस्य तद्धितः यकारस्योपधात् तस्य लोपः स्यादीति परे गागी अनपत्याधिकारस्मान् नदी प्रदीयेत वा दैव्या
 : अधिकारग्रहणात् देवस्यापत्यं दैव्या देवाद्यज्ञजाविति हि प्राग्दीव्यतीक्ष्णं नवपत्यधिकारे पठितः प्राचां ध्वस्तद्धितः यज्ञंतात्
 षो वा स्यात् स्त्रियां सवतद्धितः षः प्रत्ययस्य प्रत्ययस्यादिः षस्यात् आद्यनेदीनीति यः फट्खवृद्धां प्रत्ययादीनां प्रत्य
 यादिसूतानां फादीनां क्रमादाय न्नादय आदेनाः स्फः तद्धितां तवात्यातिपदिकं विवसामघात्यै लोके पिस्त्रीवे विजोरेति
 वक्ष्यमाणोऽङ्गी प्रगागी यणी सर्वत्र लोहितादिकतं तेस्यः लोहितादित्यः कतना द्वांते स्यो यज्ञंते स्यो नित्यं फः स्यात् लोहित्या
 यनी कात्यायनी कौरव्यामां मुकात्वा च आस्यः फः स्यात् क्रमेण टा प्रदीयेत वा दः ऊर्वादिन्योऽणः कौरवायणी दक्कमं मुकादि
 त्यणं मां मुकायनी आसुरे रुपसंख्यानं आसुरायणी वयसि प्रथमे प्रथमवद्यो वा विनोदंता स्त्रियां डी स्यात् ऊमारी वय
 स्यध्वरज इति वाच्यं वधूटी विरिंटी वधू विरेंटत्रा द्यौ द्यौवनवा विनो अतः किं त्रिशुः कन्याद्यान कन्याद्याः कनीनवेति निर्देश
 तद्धिगोः अदंता द्विगोऽङ्गी स्यात् त्रिलोकी अङ्गादिवा त्रिफला अनिका अपरिमाण विस्त्रावित कं बल्योऽनतद्धितलु
 कि अपरिमाणं तादिसाद्यं ताद्विगोऽङ्गी स्यात् तद्धितलुकि सति पंचतिरस्यैः क्रीता पंचाश्वा आदी यष्टक अधर्द्धेति लुक्
 द्वौ विस्त्रो पवति द्विविस्त्रा द्वाविता द्विकं बल्या परिमाणान्नुद्वाटकी तद्धितलुकि किं किं समाहारे पंचाष्टी कांकांता तद्वे वे वे
 यः कांकांते द्विगुस्ततो नदी तद्धितलुकि द्विकं प्रमाणमस्यां द्विकं मा क्षेत्रसक्तिः प्रमाणे ह्यसक्ति विविहितस्य मात्रवः प्रमाणे
 लो द्विगोर्नित्यमितिलुक् क्षेत्रे किं द्विकं मीरज्जुः पुरुषात्प्रमाणे न्यतरस्यां प्रमाणे यः पुरुषस्तदंता द्विगोऽङ्गी स्यात् तद्धितलु

२५

दयतिः वृषलपत्नी वृषलपतिः अथ वृषलस्य पत्नी ति व्यस्ये कप्रमितिचेत् पत्नी वपत्नी त्रपचारान् यदा आचार किं वता
 कर्त्तरि क्तिप्र अस्मिंश्च पक्षे पत्नियौ पत्निय इतीदृशे विरोधः सर्वस्य किं गवां पतिः स्त्री नित्यं स पत्न्यादिषु सर्वविक
 ल्यापवादः समा नस्य सतावोपि निपात्यते समानः पतिर्दस्याः सा सपत्नी एकपत्नी वीरपत्नी एतत्कर्त्तारैव इत्यत्रिस्त
 त्रीषु योगे एवेष्यते एतत्कर्त्ताः स्त्री एतत्कर्ता दी दया उक्तवः एताः एतत्कर्तुरेव सः वृषा कपयि कुसित कुसिदा नासु
 दानः एषा मुदा तत्र ऐन्द्रा देवाः स्यान्तीषु वृषा कपेः स्त्री वृषा कपा दी हर विस्तु वृषा कपीत्यमरः वृषा कपा दी स्त्री श्री गौदी
 रितिव अमा दी कुसिता दी कुसिता दी कुसिदा दी कुसिदा दी कुसमधो ननु दीर्घमध्यः मनो रौवा मनुत्रा हस्यो कारा देवाः स्यात्
 उदात्तैकारश्च वातास्या नित्यो गत्रिष्टोडीषु मनोः स्त्री मना दी मना वी मनुः वर्णादनुदात्तात्तोपक्षतो नः वर्णा वा चिद्वो नु
 दात्तांतस्त्वोपधस्तदंतादनुपसर्जनात्प्रातिपदिकाद्वाडी स्यात् तकारस्य नकारा देवाश्च एता एनी रोहितारोदिणी व
 एनांत नतिनिताना नमिति किदूत्रेणाद्यदात्तः त्रेणा च नालत्येति ग्रहं त्रीलेतानि अस्या इति वज्र बीहिः अनु
 दात्ता किं श्वेता वृतादीनां वेत्यंतो दात्तोद्यं अत इत्येव त्रितिः स्त्री पित्रांगा ड्यपसंख्या नं पित्रांगी असित पलितयोर्न अ
 सिता वंदसिक्तमेके असिक्ती पलिक्ती अवदात्तत्रा हस्क न वर्णा वा दी किंनु विष्टुदवाची तेनावदातेत्येव अन्यतोडी
 प्रतोपधलिना हर्णा वा चिनो नुदात्तात्तात्प्रातिपदिकास्त्रिंशोडी स्यात् कल्पायी मारंगी लघावत्तेद्यो श्ववक्त्रयो गुरु
 रिति मध्यो दात्तावेतो अनुदात्तात्ता किं कल्पा कपिला विज्ञोर दित्यश्च विज्ञो गौरादेत्य श्रुडी स्यात् नर्त्तकी गौरी अन
 रुही अनन्ता ही पिणत्यादयश्च आ कृतिगणोद्यं सूर्यातिव्या गस्य मस्यानां यउपधायाः अगस्योपधाया यम्यलोपः
 स्यात्समेहः सूर्या द्यवयवः मम स्याडा सूर्या गस्यदो श्वेवडां च तिष्युष्यदोर्न कत्राणि यतो पदतिवाच्यं मसी

मातरिष्वेतिषिच्वादेवसिद्धेगोरादिषुमातामहीनाष्टपादादनित्यः वितांडीप्रदंष्ट्रा ज्ञानपदंङ्गुलीसुखलाङ्ग
 नागकालनीलकण्ठकासुककवराहृत्यमन्त्रावपनाङ्गविमायाणासौल्यवर्णनाच्चादनाद्योविकारमैकनेच्चाकेनावेत्रेषु एका
 दनास्यः प्रातिपदिकेत्यः क्रमाहृत्यादिष्वर्धेषुडीस्यात् ज्ञानपदीहृत्तिष्ठेत् अन्यत्रज्ञानपदीउच्चादिच्चादन्तवेनटितितिडी
 प्याहृदातः ऊंमीअमन्त्रेवेत् ऊंमान्या ऊंमीदाहेयुरोअहलइतिअप्रत्ययः अस्तुअमृतेङ्कारङ्गः ऊंरुइतिमनुष्यजातिव
 चनसतोडातिलकणोडीप्रवत्येव अमन्त्रेहिस्त्रीविषयवाटप्राप्तेडीध्विधीयतेननुनियम्यतेगोलीआवपनवेत्तगोणान्यास
 लीअङ्गविमावेत्तसुलान्यासाङ्गीआणावेत्तसाङ्गान्या नागीसुलावेत्तनागान्यागङ्गवाचीनागनाष्टः सौल्ययुगयोगादन्य
 त्रप्रद्युक्तउदाहरणं सूर्यवाचीउदेर्धायुणादन्यत्रप्रद्युक्तः प्रत्यदाहरणं कालीवर्णश्चेत्तकालान्या नीलीअनाच्चादनवेत्तनी
 लान्या नील्यारक्तसाटीत्यर्धः नील्याअन्वक्तव्यइत्यन अनाच्चादनोपिनसर्वत्रकिंतुनीलादोषधौ नीलीप्राणिनिवनीलीगोः सं
 ज्ञायावा नीली नीला ऊन्नीअयोविकारश्चेत्त ऊन्गान्या कासुकीमैकनेच्चावेत्त कासुकान्या कवरी केनानां संनिवेत्तविशेषः
 कवरान्या चित्रेत्यर्धः गोणात्याचां गोणी गोणा वेतोयुगवचनात् उदेताङ्गुणावाचिनोवाडीस्यात् मृधीमृदुः उतः किंशुविः यु
 गेति किंआखुः खरुसंतो गोपधान खरुः पतिवराकन्या पाण्डुः बद्धादित्यश्च एणोडी प्रवक्त्री वक्ताः क्तिकारादक्तिनः रात्रिः
 रात्री सर्वतोऽक्तिन्नर्घादित्ये केनाकटिः अक्तिन्नर्घाकिं अङ्गननिः किन्ततच्चादप्राप्तेविधायं पदतिन्नाष्टोगलेपव्यते हिमंइति
 हतिषुवेतिपञ्चावः पुंयोगादारव्यायां यापुमाख्या पुंयोगास्त्रियावर्त्ततेततोडीस्यात् गोपस्यस्त्रीगोपी पालकान्नामगोपालि
 का अश्वपालिका सूर्यादेवतायां वा प्रवाच्यः सूर्यस्यस्त्रीदेवतासूर्यादेवतायां किं सूर्यी ऊन्नीमानुषीयं इन्द्रवरुणसव
 नार्वरुद्रमृमहिमारण्यसवयवनमातुलातायाणां मानुक् एषामानुगागमः स्यान्नीषु इन्द्रादीनां षष्ठां मानुलाचार्ययोश्च

कावि

३०

पुढोग एवेवते तत्रडी विमिद्रे आनुगाग ममात्रे विधीयते इतरेषां वतुणी मुसमं इंडाली हिमारेणयो महेद्वे महदिमं हिमानी
 अरणनी यवा दोषे डष्टो यवो यवानी यवना द्विपो यवनानां लिपियवनी मातुलो पाधयदो रातुवा मातुलानी मातुली उपा
 ध्यानी उपाध्यायी दातु स्वयमेवाध्यायिका तत्रवाडी प्रवाच्य उपाध्यायी उपाध्याया आवादीदण वव आवादीस्यस्त्री आवादी
 नी पुढोग इत्येव आवादी स्वयं व्याख्यात्री अर्द्धक त्रिदास्यां वास्वार्धे अद्याली अद्या समिनी वेत्ता वेत्यर्धः कविदाणी आद्या क
 विद्या कंधं वृत्तं ति वृत्ताणामानयती जीवयतीति कर्मण्यण् क्रीताकरण पूर्वतः क्रीताताददंता करणादेः सिद्धां डी प्यात
 वस्रक्रीती क्वचिन्नधनक्रीता कादल्याख्यायां करणादेः क्रीताताददंतान्डी प्यादल्यवद्योत्ये अन्नलिप्तीयोः वज्रवीहे श्योतोदा
 त्वात् वज्रवीहेः क्रीतादंतोदात्ताददंतसिद्धां डी प्यात जातिपूर्वादि तिवक्तव्यं तेन वज्रनस्तु कालसुखादि पूर्वान्न कुरुति
 नी नेदं वज्रक्रीता जाताता न दंतजाता पाणिगृहीती तादाता पाणिगृहीता न्या अस्वांग पूर्वपदाद्या पूर्वण नित्ये प्राप्ते विक
 लोयं सुरापीती सुरापीता अंतोदात्ता किं वस्रवित्ता अनाच्चादनादित्फदात निषेधः अतएव पूर्वणा पिनडी प्र सांगं चोप
 सङ्गीतादसंयोगोपक्षत् असंयोगोपधसुपसङ्गीतं यस्वांगं तदंतोददंतोत्पातिपदिकाद्या डी प्यात केज्ञानतिकाता अतिके
 त्री अतिकेज्ञा वं प्रसुरवी वं प्रसुरा संयोगोपधसुपसु ल्का उपसङ्गीता किं निखा स्वांगं त्रिध अद्वंद्वमूर्तिमस्वांगं प्राणिस्व
 मविकारङ्गं सुस्वेदा प्रववात् सुज्ञाना अमूर्तवात् सुसुखा जाला अप्राणिस्ववात् सुशोफा विकारङ्गवात् अतस्त्वेतदृष्टं
 वसुके त्री सुकेशा वारध्या अप्राणिस्वस्यापि प्राणिनिदृष्टवात् तेन वेत्तवाद्युतं सुसुनी सुसुना प्रतिमा प्राणिवत्प्राणिसद
 शोस्वितवात् नासिकोदरोष्ठं घादंतकणं शृंगाच्च एषोवाडी प्र आद्यदो बद्धजलहणो निषेधो बाध्यते पुरस्तादपवा
 दन्यायात् उष्टादीनां यवानां तु असंयोगोपधादिति बाध्यते मध्ये पवाद न्यायात् संहनन्नलकणस्त्वप्रतिषेधः परवादस्य

बाधकः उगनासिकी उगनासिका इत्यादिनेह सहनासिका अत्र वृत्तिः अंगगात्रकं वेत्तो वक्तव्यं संगी संगेत्यादि पतञ्जल
 समुच्चयार्थेन चक्रेण संज्ञाया मितिके चित्र ताषाद्यनुक्तवा दप्रमाणमिदमिति प्रामाणिकाः अत्र वार्त्तिकानि पुत्राश्च सुपुत्रीसु
 पुत्रा कवरमणि विषयारेत्तो नित्यं कवरं चित्रं पुत्रं यस्याः सा कवरपुत्रीत्यादि उपमायां काव्यपुत्राश्च नित्यमित्येव उक्तं कपटीना
 ला उल्लकपुत्री सेना न कोमा दिवस्तवः कोमा देवस्तवस्तु सा गा न डी प्रकल्याण कोमा अश्वानामुरः कोमा आकृतिगणो यं सु
 ऊघना सहन ज्विद्यमान पूर्वश्च सदेत्यादि विकर्षणं न डी प्रसक्तं आकृतिगणो यं सु ऊघना सहन ज्विद्यमान पूर्वश्च सदेत्यादि विकर्षणं न डी प्रसक्तं आकृतिगणो यं सु
 त्र शूर्यणखा गौरमुखं संज्ञायां किं ता ममुखी कन्या दिक् पूर्वपदा न डी प्रसक्तं आकृतिगणो यं सु ऊघना सहन ज्विद्यमान पूर्वश्च सदेत्यादि विकर्षणं न डी प्रसक्तं आकृतिगणो यं सु
 षोडी वा देनाः स्यात् प्राड्गुर्वी आद्यदा त्रपदं बाहः बाहं तात्यातिपदिको न डी प्रसक्तं आकृतिगणो यं सु ऊघना सहन ज्विद्यमान पूर्वश्च सदेत्यादि विकर्षणं न डी प्रसक्तं आकृतिगणो यं सु
 मे सरयश्चिश्चि तिलापाया इति शार्ङ्गकारे ताषाया मित्यस्यानंतरं दृष्टव्यः तेन ह्येदं स्पष्टं चित्रं सखी अत्रिश्चि आधेन बाधन
 यंतं मश्चिश्चि जातेरस्त्री विषयादयोपधात् जातिवाच्यं यन्न च स्त्रियां नित्यं तमयोपधं ततः स्त्रियां डी स्यात् आकृतिग्रहण
 जातिः अनुगतसंस्मानं वंगेत्यर्थः तटी लिंगानां वन सर्वलाक सक्तं दास्यात नित्याद्या असर्वलिंगे सत्येकस्य वाक्ये कथ
 नाद्यत्वं तरे कथनं विनापि सुग्रहा जातिरितिलक्षणं तरे दृष्टव्यं सत्यं तं किं शुक्ला सक्तं दित्यादि किं देवदत्ता गोत्रं च वरणे स
 ह अंप्रत्ययान्तः शाखां धो वृत्ताचीना दो जातिका दंतं तत्त्वर्थः अपगवी कवी बह्वची वाह्यणी तत्र पुत्राङ्गिरेवादि पाठात्
 नौडी डी प्रसक्तं आकृतिगणो यं सु ऊघना सहन ज्विद्यमान पूर्वश्च सदेत्यादि विकर्षणं न डी प्रसक्तं आकृतिगणो यं सु ऊघना सहन ज्विद्यमान पूर्वश्च सदेत्यादि विकर्षणं न डी प्रसक्तं आकृतिगणो यं सु
 मस्यानामप्रतिषेधः गवय्यी हय्यी मुकय्यी हलसहितस्येति लोपः मनुष्यी मश्या स्यात् मसी पाकक कर्णपिण्ड पुष्पफल मूल
 बालोत्तरपदाश्च पाकाद्यत्वं तरे दृष्टव्यं सत्यं तं किं शुक्ला सक्तं दित्यादि किं देवदत्ता गोत्रं च वरणे स

पत्य

दासी फली दर्न मूली गोवाली उपधिविनिषेखरुटा एते इतो मनुष्यजातेः डीष्मात् दाकी दोषधादपि उदमेव स्याः पतं अ
 दमेयी मनुष्येति किं तित्तिरिः ऊडुतः उकारांतादयो पधान्मनुष्यजातिवाचिनः स्त्रिया मूड् स्यात् ऊरुः ऊरुनादित्यो ए
 ः तस्य स्त्रिया मवंतीत्यादिना लुक् अयोपधा किं अध्वर्यासणी अप्राणिजातेष्वारङ्गादी नामुपसंख्यानं रङ्गादिपद्यु
 दासाडवर्णितेत्यएव अलावा कर्कषा अनयोर्दधित्वेपिनोड् धातोरिति विसक्तफदात्रवप्रतिषेधऊडः फलप्राणिजात
 स्त ऊकवाकः रङ्गादेस्करऊं हनुः बाकंता संज्ञायां स्त्रिया मूड् सड्वाहः संज्ञायां किं वृत्तवाकः पंगोश्च पंगः शुसुरस्यो
 काराकारलोपश्च वाइडु पुंयोगलक्षणमाडीषोपवादः लिंगविनिष्ठपरिस्ताषया सादयः शुश्रूः ऊरुत्तरपदादौपमे
 उपमानवाविहर्वपदमूरेत्तरपदं तस्यातिपदिकं तस्माद् ड् स्यात् करतोरुः सहितत्राफलक्षणवामादश्च अनेपम्याध
 सत्रं सहितोरुः सेवत्राफोरुः त्राफोरुबुरोताविवसंस्मिष्टवाडपवारात् लक्षणत्राष्टादशी आद्यवृत्तलक्षणोरुः वामोरुः
 सहितसहात्यांवेति वक्तव्यं हितेन सह सहितो ऊरुदस्याः सामहोरुः यद्वा विद्यमानवचनस्य सह त्रादस्य ऊर्वति त्रायप्रतिपादना
 यप्रयोगाः संज्ञायां कंडुकमंडवोः संज्ञायां स्त्रिया मूड् कडूः कमंडलूः संज्ञायां किं कडुः कमंडलुः अत्रंदोर्ध्ववचने त्राङ्गरेवा
 यजोडीन् त्राङ्गरेवादेरनोः कारस्तदंवाजां च जातिवाचिनोडी न्स्यात् त्राङ्गरेवीविदीः जातेरित्यनुवृत्तेः पुंयोगेडीषेव नृनरयो
 वृद्धिश्चेति गणसूत्रं नारी यड् श्याप् यडंता स्त्रियां साप् स्यात् न्यड् ष्यं डोः सामान्यग्रहणं आवद्या कारीषगंधा वाद्यत्रयावाच्यः
 पौतिमाष्या आवद्याच्च अस्माच्चाप् स्यात् यत्रश्चेति डीपोः पवादः अवटत्राष्टोगगीदि आवद्याः तद्धिताः आपंचमसमाप्तेरधिका
 रोदं यूनस्त्रिः युवनत्राष्टानिप्रत्ययः स्यात् सवतद्धितः लिंगविनिष्ठपरिस्ताषया सिद्धेतद्धिताधिकारउत्तरार्धः युवतिः अत्र
 पसर्जनादित्येव बहवो युवानो यस्य बज्जयुवा युवती उद्योतेः त्रात्रंताही पिबोध् म् **इति स्त्रीपत्यदाः ॥ १५ ॥** प्रातिप

इति-

दिकार्धलिंगपरिमाणवचनमात्रेप्रथमा नियतोपस्थितिकः प्रातिपदिकार्धः मात्राद्यस्यप्रत्येकयोगः प्रातिपदिकार्धमात्रेलि
गमात्राद्याधिकोसंख्यामात्रेचप्रथमा स्यात् उच्चैः नीचैः कृत्स्नः श्रीः ज्ञानं अलिंगानियतलिंगाद्यप्रातिपदिकार्धमात्रेइत्यस्यो
दाहरणं अनियतलिंगास्तुलिंगमात्राधिक्यस्य तटः तटी तटं परिमाणमात्रेद्रोणोवाहिः द्रोणरूपंयत्यरिमाणं तत्परिविन्न
इत्यर्धः प्रत्ययार्धपरिमाणेप्रकृत्यर्धोःतेदेनसंसर्गेण विशेषणं प्रत्ययार्धस्तुपरिवेद्यपरिवेदकत्वादेनबहुव्रीहौविशेषण
मिति विवेकः वचनं संख्या एकः द्वौ बहुवः इहउक्ताध्याहितकेरप्राप्तौवचनं संबोधनेव इहप्रथमा स्यात् हेरामकारके इत्य
धिकृत्य कर्तुरीमिततमं कर्म कर्तुः कियथापुमिष्टतमं कारकं कर्मसंज्ञं स्यात् कर्तुः किं मावेष्टव्यं ब्रह्मातिकर्मणः इष्टिता
माषानकर्तुः तमप्रग्रहणं किं यद्यसात्तदंतुं के कर्मत्यनुवृत्तौ कर्मग्रहणमाधारनिवृत्त्यर्धं अन्यप्राप्तं प्रविशतीत्यत्रैव स्या
त् अनसिहिते इत्यधिकृत्य कर्मणि द्वितीया अनुक्ते कर्मणि द्वितीया स्यात् हरितं इति असिहिते उक्तं कर्मणि प्रातिपदिकार्ध
मात्रेप्रथमेव असिधानं प्रायेण तिङ् कृतं दित्तममासेः तिङ् हरिः सेव्यते कृतं लक्ष्म्या सेवितः तद्वितः ज्ञातेन क्रीतः ज्ञात्यः स
मासः प्राप्त आनंदोद्यं प्राप्तानंदः कविनिपातेनासिधानं यथाविषयकोपिसंवर्धस्वयं वेत्तुमसां प्रतं सां प्रतमित्यस्य हि प्रयुज्य
ते इत्यर्धः तथा युक्तं कर्तुनीमितं इष्टिततमवक्रियथापुक्तमनीमितमपि कारकं कर्मसंज्ञं स्यात् ग्रामं गच्छन् वृणोत्युवाच
विषंतुं के अकषेतं व अपादानादिविशेषैरविवक्षितं कारकं कर्मसंज्ञं स्यात् इत्याच पदं दुर्ध्रुविप्रविबुद्धा सुजिमं घमुषां
कर्मयुक्तादकषितं तथा स्यात् नीह कृषदोः इत्यादीनां द्वादशानां तथानी प्रवृत्तीनां वृत्तानां किं कर्मण्ययुजाते तदेव कषितं कर्म
तिपरिगणनं कर्तव्यमित्यर्धः गां दोग्धे पयः बलिं द्यावते वसुधं अविनीतं विनयं द्यावते तं डलानोदने च तिरगा निरातं दं मय
तिवृजं मदरुणं दिगां माणवकं पंधानं पृच्छति वृक्षं मवचिनोति फलानि माणवकं धर्मं ब्रूते ज्ञास्ति वा ज्ञातं ऊयति देवदत्तं सुधां

कीर्तिमश्रुतिदेवदत्तं ज्ञाते मुक्तातिग्राममडां नयति हरतिकर्षति वदति वा अर्धनिबंधनेयं संज्ञो बलित्ति द्यते वसुधां माण
 वकंधर्मनापते अतिधनेव क्रीत्यादिकारकं किं माणवकस्य पितरं पंथानं पृच्छति अकर्मिक धातुरसि द्यो देहाः कालो तावो गंत
 यो धाव कर्मसंज्ञक इति वाचं ऊरुस्त्वपि ति मासमासे गोदोहमासे गतिबुद्धिप्रत्यवसाना घृत्ना एकमीकर्मकाणां मणिकर्ता
 सणो गत्याद्यघातानां कर्मकाणामकर्मकाणां वाणो यः कर्ता सणो कर्मस्यात् ज्ञाननगमयस्वर्गवदादीं स्नानवेदयत् आ
 ज्ञाय चामृतं देवान् वेदमध्यापयति धिः । आसय सलिले पृष्ठी यः समे श्रीहरिगीतिः गतीत्यादिकिं पाचयत्योदतं देवदत्तेन
 अण्यतानां किं गमयति देवदत्तो यद्वा दत्तं तं मपरः प्रयुं के गमयति देवदत्तेन यद्वा दत्तं विष्णुमित्रः नीवह्योर्न नाययति वा
 दयति वा तारं नृत्येन नित्यं कर्तृकस्य वदेरनिषेधः वा दयति रघुवाहनसूतः आदिस्वाद्योर्न आदयति स्वादयति वा अनं वड
 ना सक्तेरहिंसाधर्म्यन तद्वदत्यनं वदुना अहिंसाधर्म्य किं तद्वदति त्रासं बलीवेदीनं इत्यतिप्रसूतीनामुपसंख्यानं इत्यय
 तित्तापयति पुत्रं देवदत्तः दृष्टोश्च दर्शयति हरिंत कान् सूत्रे ज्ञानसामान्याघातामेव ग्रहणं ननु तद्विज्ञोषाघातामित्यनेन ज्ञाप्य
 ते तेन स्मरति डिष्टुत्यादीनां न स्मारयति प्रापयति देवदत्तेन ज्ञापयते न ज्ञापयति देवदत्तेन धातुर्धर्मसंग्रहीतकर्मवेनाकर्मिक
 वात्स्यायिः दोषां देहाकालादितिनं कर्मन संतवतितेनां कर्मकाः नवविवक्षितकर्मणो पितेन मासमासयति देवदत्तमित्यादौ क
 र्मवत्तवति देवदत्तेन पाचयतीत्यादौ न ह कोरन्यतरस्याम् ह कोरणो वा कर्मस्यात् हारयतिकारयति वा नृत्येन नृत्ये वा क
 टं अतिवादि दृष्टोरात्मनेपदे वेति वाचं अतिवादयते दत्तयति देवं सक्तेन तक्ते वा अधिशीङ् स्नासो कर्म अधिपूर्वाणामेषां मा
 धारः कर्मस्यात् अधिज्ञोते अधितिष्ठति अध्यासे वा वैकुण्ठहरिः अतिनिवित्रिष्ट अतिनीत्येत संघातपूर्वस्य विज्ञोराधारः कर्म
 स्यात् अतिनिवित्राते सन्मार्गे परिक्रयणे संप्रदानमिति सूत्रादिह मंमु कल्लतान्यतरस्यां ग्रहणमनुवृत्त्या वा वस्तिनं विसाषाश्रय

देवदत्तं ज्ञाते
 वस्त्राया कर्ता ननु
 एतादृश्या
 अजगद्वय

एतत्कश्चिन्नपापेऽतिनिवेत्ताः उपा च ध्याइ सः उपादि पूर्वस्य वसते राधारः कर्म स्यात् उपवसति अनुवसति अ^{धि} वसति आव
 सति वा वैकुंठं हरिः अनुत्कर्ष स्यात् वने उपवसति उत्तमर्वतसोः कार्या धियुपयादिषु त्रिषु द्वितीया मेरितांतेषु ततो न्यत्रापि
 दृश्यते उत्तमर्वतः कसंगोपाः सर्वतः कसं धिक्कसं सक्तं उपर्युपरिलोकं हरिः अधधिलोकं अधोधोलोकं अलितः परित
 : समया निकषाहा प्रतियोगेपि अलितः कसं परितः कसं ग्रामं समया निकषाहा कसं सक्तं तस्य नोच्यते त्वर्षः बुभुक्षितं
 न प्रतिलाति किं चित् अंतरांतरेण युक्ते आत्मा योगे द्वितीया स्यात् अंतरांतरे मां हरिः अंतरेण हरिं न मुखं कर्म प्रववनीया इ
 त्यधिकृत्य अचलं कणे लक्षणे द्योत्येऽनुरक्त संज्ञः स्यात् गत्य पसर्ग संज्ञा पवादः कर्म प्रववनीया युक्ते द्वितीया एतेन यो
 गे द्वितीया स्यात् ऊपमनुप्रावर्षत् देवतूत ऊपो पल कितं वर्षेण मित्यर्षः परापि देतो द्वितीया बाधते लक्षणे वृत्ततेत्यादि
 ना सिद्धे पुनः संज्ञा विधान सामर्थ्यात् द्वितीया र्षे अस्मिन् द्योत्ये अनुरक्त संज्ञः स्यात् नदी मनुवसिता सेना नद्या सह संबद्धे
 त्यर्षः पिञ्चधने कः हीने हीने द्योत्ये अनुरक्त संज्ञः स्यात् अनुहरिं सुराः हरे हीना इत्यर्षः उपोधिकेव अधिके हीने वद्योत्ये उ
 पेत्यये प्राक् संज्ञः स्यात् अधिके सममी वक्ष्यते हीने उपहरिं सुराः लक्षणे वृत्ततारव्या न तागवीषा सुप्रतिपद्यन्तः एष्वर्षेषु
 विषयत्वे तेषु प्रत्यादय उक्त संज्ञाः स्फः लक्षणे वृत्तं प्रतिपरि अनुवा विद्योतते विद्यत् इव वृत्ततारव्याने सक्तो विष्णु प्रतिपरि
 अनुवा तागे लक्ष्मी हरिं प्रतिपरि अनुवा हरेर्ताग इत्यर्षः वीषायां वृत्तं प्रतिपरि अनुवा सिंचति अत्रो पसर्गश्चात्तावान्नप
 वं एषु किं परिषिंचते अनिरतागे तागवर्जं लक्षणादावस्ति रुक्त संज्ञः स्यात् हरि मतिवर्तते सक्तो हरि मतिं पर्याग वृत्ति गति
 संज्ञा बाधा कतिगता विति निघातो न सुः पूजा + देवं देवमति सिंचति अतागे किं यदवममालिष्यात्तदीयता अधिपरी अत
 र्घको उक्त संज्ञो सः कृतो ध्याग वृत्ति कृतः + द्यो सुसिक्तं सुसक्तं अनुपसर्गश्चात्तावान्नपः पूजायां किं सुषिक्तं किं तवात्र के पोयं

त्र

अतिरतिक्रमणेव अतिक्रमणे एडायावातिः कर्मप्रववनीयः स्यात् अतिदेवान् रुक्मः अपिः पदार्थसंज्ञावनाववसगीगंही
समुच्चयेषु एषुद्योतेषु पिरुक्तसंज्ञाः सर्पिषोपि स्यात् अनुपसर्गवान्नयः संज्ञावनायां लिङ् तस्याएवविषयत्वे तेषु सवनेकं
ईषुकेकंदौलस्येदौलस्यद्योतयन्नपि त्राष्टः स्यादित्यनेन संबंधाते सर्पिष इति ष उ अपि त्राष्टे बलेन गम्यमानस्य विदो रववाव
यवित्तावसंबंधे इत्यमेव स्यापि त्राष्टस्य पदार्थद्योतकानामद्वितीयावुनेह प्रवर्तते सर्पिषो विडुनायोगो नवपिनेत्ककवात
अपिसुयादिसु संज्ञावनं त्राक्तक कर्षमा विष्कृते मत्फकिः अपिस्कहि अन्वसर्गः कामचारानुज्ञाधिदेवदत्त अपिसुयाहृष
लंगह अपिसिंव अपिस्कहि समुच्चये कालाधुनोरत्यंतसंयोगे इह द्वितीया स्यात् मासं कल्याणी मासमधीति मासं गुणध
नाः क्रोत्रां कुटिलानदी क्रोत्रमधीते क्रोत्रागिरिः अत्यंतसंयोगे किं मासस्य धिरधीते क्रोत्रास्येकदेवो पर्वतः स्वतंत्रः कर्ता
क्रियायां सातंत्र्येण विवक्षितोर्धः कर्त्तव्यस्यात् सांकेतिकं संकरणं क्रियासिद्धौ प्रकृत्योपकारकं करणं संज्ञाः स्यात् तमप्रयह
णं किं गंगायां घोषः कर्त्तृकरणयोस्तृतीया अनतिहिते कर्त्तृरि करणे वृत्तीया स्यात् रामेण बाणेन हतो बालः प्रकृत्यादित्यत्र पसंख्या
नं प्रकृत्याचारुः प्रायेण दार्ष्टिकः गोत्रेण गार्ग्यः समेनेति विषमणेति द्विदोणेन धातुं क्रीणाति सुखेन दुःखेन वा यातीत्यर्थः दिवः
कर्मवदिवः साधकतमं कर्मसंज्ञं स्याद्वा करणसंज्ञं अर्द्धं अज्ञानादीव्यति अपवर्गे वृत्तीया अपवर्गः फलप्राप्तिस्तस्याद्योत्या
यां कालाधुनोरत्यंतसंयोगे वृत्तीया स्यात् अज्ञाक्रोत्रेन वाऽनुवाकोऽधीतः फलप्राप्तिः किं मासमधीतो नायातः सहयुक्तेऽप्रधा
ने सहार्धेन युक्ते अप्रधाने वृत्तीया स्यात् पुत्रेण महागतः पिता एवं साकं साधंयोगे पि विना पितृयोगं वृत्तीया वृद्धोदूनेत्यादिनि
र्देशात् व्येनांगविकारः व्येनांगेन विहृतनांगिनो विकारो लक्ष्यते ततस्तृतीया स्यात् अज्ञाकाणः अक्षिसंबंधिकाणां विवि
ष्टइत्यर्थः अंगविकारः किं अक्षिकाणामस्य इवैतत्तलक्षणे किं वि स्वरकारमापन्नस्य लक्षणे वृत्तीया स्यात् ऊटासिस्तापसः

समे

ऊटाङ्गा यथापसवविशिष्ट इत्यर्थः संज्ञोत्तरस्यां कर्मणि संपूर्वस्य ज्ञानात्तेः कर्मणि तृतीया वा स्यात् पित्रापितरं वा संज्ञा
 नीति हेतौ हेतुर्ध्वं तृतीया स्यात् इत्यादि साधारणं निर्व्यापार साधारणं वेदे उच्यते करणं च क्रिया मात्र विषयं व्यापारेति यतं च दं
 नघटः पुण्येन दृष्टो हरिः फलमपीह देवः अध्ययनेन वसति गम्यमाना पिक्रिया विनक्तौ प्रयोक्तुं का अलंश्रमेण श्रमेण साधु
 नास्तीत्यर्थः इह साधनक्रिया प्रतिश्रमः करणं ज्ञातेन श्वसान्पाययति पयः ज्ञातेन परिच्छिद्य इत्यर्थः अत्रिष्टव्यवहारे दा
 णं प्रयोगे च उच्यते तृतीया दा स्या संयज्वते का मुकः धर्मे बुनायायै संयज्वति कर्मणा यमसिधेति संप्रदानं दानस्य कर्मणा
 यमसिधेति संप्रदानं संज्ञः स्यात् च उच्यते संप्रदाने विप्राय गौ ददाति अनसिद्धि इत्येव दानीत्यो विप्रः क्रियया यमसिधेति
 सोपि संप्रदानं पत्येकोते कर्मणः करणं संज्ञा संप्रदानस्य च कर्म संज्ञा पशुना रुद्रं ददाते पशुं रुद्राय ददातीत्यर्थः रुद्राय
 नां प्रीयमाणः रुद्राय नां धातृनां प्रयोगे प्रीयमाणोर्धः संप्रदानं स्यात् हरये रोचते तत्किः अन्यकर्तृको लिलापो रुचिः हरिनि
 दृष्टीति तत्किः कर्त्रीः प्रीयमाणः किं देवदत्ताय रोचते मोदकः पविः स्नायुं कुड् स्नायुं द्वाप्यमानः एषां प्रयोगे बोधमित्रमि
 ष्टः संप्रदानं स्यात् गोपीस्मरत्तु स्नायुं स्नायुं कुते तिष्ठते ज्ञापते वा द्वाप्यमानः किं देवदत्ताय स्नायुं पवि धारे रुद्रमर्णः
 धारयते प्रयोगे उत मर्ण उक्तं संज्ञः स्यात् तत्काय धारयति मोदं हरिः उत मर्णः किं देवदत्ताय ज्ञातं धारयति ग्रामे स्पृहरीषि
 तः स्पृहयते प्रयोगे इष्टः संप्रदानं स्यात् पुष्पे त्यः स्पृह यति इष्टमितः किं पुष्पे त्यो दने स्पृहयति इष्टमितमात्रे इत्यं संज्ञा प्रक
 र्षविवक्षायां उपरवा कर्म संज्ञा पुष्पाणि स्पृहयति कुधु देव्या स्रिया घनिं यं प्रतिकोपः कुधा घनिं प्रयोगे यं प्रतिकोपः
 स उक्तं संज्ञः स्यात् हरये कुधु यति दुयति इष्यति अस्रयति यं प्रतिकोप इति किं तादां मीर्यति मेना मन्यो दा दीदिति को धोः
 मर्षः द्रोहोः प्रकारः इष्या क्रमा अस्रया पुणे पुदोषा विष्करणं द्रोहादयो पिकोपप्रतवा एव गृह्यते तो विरोधं सामान्येन यं प्र

३५

[illegible]

अपेक्षत इत्यर्थः श्रुत्वा किं कृति श्रुत्वा इत्यर्थः गम्यमाना पिक्रिया कारक वितर्कानां निमित्तं कस्माच्च नद्याः यतश्चाध
 काल निर्माणतत्र पंचमी तद्वत्कादधनः प्रथमा समस्यो काला समसमी च वक्रव्यावना जामो यो डने यो डने वा कारिका आग्र
 हां यणी मासे अन्यादि तरत्रैदिक नष्टां च तरपदा डाहियुक्ते एते योगे पंचमी अन्य इत्यर्थग्रहणं इतरग्रहणं पंचमी अन्यो
 तिनं इतरो वा कस्मात् आराधनात् कृते कस्मात् एवेति मात दिनादृष्टः नष्टो दिक नष्टेन संप्रतिदेना कालवर्तिना
 योगे पितवति वैत्रात् पूर्वः फाल्गुनः अवयवावयवियोगे तु न तस्य परमा मेडितमिति निर्देनात् पूर्वकायस्य अचरतरपदस्य
 दिक नष्टे वैपिषष्टांतसर्षडिति षष्ठी बाधिते षष्ठग्रहणं प्राकृत्यया मात आचदकिणायामात आहिदकिणहिगामात
 अपादाने पंचमी तिस्रैकात्रिकाः प्रवृत्तीति तावप्ययोगात् प्रवृत्तियोगे पंचमी सवात्यनृति आरत्यमेवोवाहरिः अपप
 रिवहिरिति समासविधानात् ज्ञापकात् बहियोगे पंचमी यामाहहिः अप परीवर्जने एतौ वर्जने कर्म प्रवचनीयो सः आड्म
 र्यादाववने आड् मयादाया मुक्त संज्ञः ववतग्रहणादतिविधावपि पंचम्य पाड् परितिः एतेः कर्म प्रवचनीये योगे पंचमी स्या
 त् अपहरेः परिहरेः संसारः परित्रवर्जने लक्षणा दोषहरिपरि आमुक्तेः संसारः आसकला इत्य प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदान
 योः एतयो रर्षयोः प्रतिरुक्त संज्ञः प्रतिनिधिप्रतिदाने वयमात अत्र कर्म प्रवचनीये योगे पंचमी स्यात् प्रकृतः कस्मात्प्रति
 तिलेन्यः प्रतियप्रतिमाषात् अकर्तव्येणे पंचमी कर्तव्येति तद्वदणं हेतुत्वं ततः पंचमी ज्ञातादधः अकर्तव्येति किं ज्ञातेन वं
 धितः वित्तापायुणेः स्त्रिया गुणहेतावस्त्री लिंगे पंचमी वा स्यात् डाडात् डाडामेन वा बधः युगे किं धनेन कुलं अस्त्रिया किं बु
 द्धा मुक्तः वित्तापेति योगवित्तागादयुगे स्त्रिया वक्रवित्त धमादयिमान् नास्ति घटोऽनुपलब्धेः दृष्टकदिनानां नास्ति मृतीया
 न्यतरस्या एति योगे तृतीया स्यात् पंचमी द्वितीये च अन्यतरस्याग्रहणं समुच्चयार्थं पंचमी द्वितीयेऽनुवर्तते दृष्टकरा मेणरा

मादरा मंवा एव विना नाना करणे व सो का ल्य क बु क ति प म म्या स व व व न म्य ए त्योः इ व व व ने त्यः करणे वृ ती ङा पं व म्यो सुः
 स्तो के न स्तो का ङा मु क्तः इ व य उ स्तो के न वि षे ण ह तः ह रं ति का र्धे त्यो द्वि ती या च ए त्यो द्वि ती या म्या त् च त्वा न् व मी वृ ती ये कृ ति ए दि
 का र्धे मा त्रे वि धि र यं ग्राम म्य ह रं ह रा त ह रे ण वा अं ति को अं ति कं अं ति के ने वा अस व व व न म्ये त्य नु वृ ते ने ह ह रः पं घाः ष ष्ठी शो षे कार
 क प्रा ति प दि का र्धे व्य ति रि क्तः स्व स्वा मि ता वा दिः शो षः स त्र ष ष्ठी रा ङ्गः पुरु षः क र्मा दी ना म पि सं ब ध वि व द्वा ङा ष षो व स तां ग तं स
 र्पि षो डा नी ते मा तुः स्म र ति ए धो द क म्यो प स्फु र ते स डे शं नो श्व र ण योः फ ला नां वृ त्तः ष ष्ठी हे तु प्र द्यो गे हे तु रा ष प्र द्यो गे हे तो द्यो त्ये
 ष ष्ठी म्या त् वृ ती या च के न हे तु ना व स ति क म्य हे तो र्ब स ति नि मि त्त प र्या य प्र द्यो गे सर्वा सां प्रा य द र्श ने किं नि मि त्त व स ति के न नि मि
 त्ते न क म्ये नि मि त्ता ये त्या दि ए व किं का र णं को हे तुः किं प्र द्यो डा न मि त्या दि प्रा य ग्र ह णा द स र्व ना म्नः प्र ध मा द्वि ती ये न सः ज्ञा ने न नि
 मि त्ते न ह रिः से व्यः ज्ञा ना य नि मि त्ता ये त्या दि ष ष्ठी त स र्ध प्र त्य ये न ए त द्यो गे ष ष्ठी म्या त् दि क्त्वा हे ति पं व म्या अ प वा दः ग्राम म्य द क्षि
 ण तः पुरः पुर स्ता त् उप रि उप रि ष्ठा त् ए न पा द्वि ती या ए न वं ते न द्यो गे द्वि ती या म्या त् ए न ये ति द्यो ग वि ता गा त् ष ष्ठी पि द क्षि णे न
 ग्रामे ग्राम म्य वा ए व मु त्त रे ण ह रं ति का र्धेः ष ष्ठी ना त र म्या म् ए तै द्यो गे ष ष्ठी म्या त् यं व मी च ह रं ति क टं वा ग्राम म्य ग्रामा द्वा को वि द
 र्ध म्य कर णे ज्ञा ना ते र ज्ञा ना र्ध म्य कर णे शो ष वे न वि व द्दि ते ष ष्ठी म्या त् स र्पि षो ज्ञा नं अधि ग र्ध द द्ये शं क र्म णि ए वा क र्म णि शो षे
 ष ष्ठी म्या त् मा तुः स्म र णं स र्पि षो द द्य नं ई श्वा नं वा क्त नः प्र ति य त्रे क्त नः क र्म णि शो षे ष ष्ठी गु णा धा ने ए धो द क म्यो प स्फु र णं रु डा र्ध
 नां ता व व व नाना म क्त रेः ता व क र्त्त का णां ह र व र्जि ता नां रु डा र्ध नां क र्म णि शो षे ष ष्ठी चो र म्य रोगं रु डा अ क्त रि सं ता यो रि ति द्वा
 वा चो रोग म्य चो र ह रः चो र सं ता यो वा रोग क र्त्त कं चो र सं ब धि ह रा दि क मि त्या र्धः आ त्रि षि ना षः आ त्री र्ध म्य ना ष तेः शो षे क र्म णि
 ष ष्ठी स र्पि षो ना ष नं आ त्रि षि किं मा ण द क ना ष नं त सं ब धि ती या त्रे त्य र्धः डा सि नि प्र ह णं ना ट का ष पि ता हिं सा र्ध हिं सा र्ध ना मे

३६
 म-

षोडशे कर्मणि षष्ठी चौरस्योक्ता सनंति प्रोसहेतो यद्यसौ च चौरस्य निप्रहरणं प्रणिहणनं निहणनं प्रहरणं वा नटस्य दने
 चुरादिः चौरस्योक्ता न चौरस्य का धनं वृषलस्य पेषणं हिंसायां किं क्षम्यपेषणं व्यवहपणः समर्पयोः शोषे कर्मणि षष्ठी स्यात्
 दूते कथं विक्रय व्यवहारे वा नयोक्तव्या धीना ज्ञातस्य व्यवहरणं पणनं वा समर्पयोः किं ज्ञाता का व्यवहारः गणनेत्यर्थः दूतस्य
 पणनं स्मृतिरित्यर्थः दिवसदधस्य दूतार्थस्य कथं विक्रय रूप व्यवहारार्थस्य च दिवः कर्मणि षष्ठी स्यात् ज्ञातस्य दीव्यति तदर्थ
 स्य किं ज्ञातस्य दीव्यति सौतीत्यर्थः विनाशो संगे पूर्वयोगा पवादः ज्ञातस्य ज्ञातं वा प्रदीव्यति प्रेषककोटविषो देवता संप्रदाने देव
 ता संप्रदानेर्षे वर्तमानयोः प्रेषककोः कर्मणो ह विवित्रोषस्य वावका ह्यष्टा त्वष्टी स्यात् अग्नये द्वागस्य ह विषो वधाया मेदमः प्रेष
 ः अत्र बुद्धिवा क्वचोर्षप्रयोगे कालेपिकरणे क्वचोर्षीनां प्रयोगे काले कालवा चित्यधिकरणे शोषे षष्ठी पंचकचोक्तोक्तोक्तं दि
 रक्तोक्तोक्तं शोषे किं द्विरहन्त्यध्ययनं कर्तृकर्मणोः कृति कथोगे कर्तृरि कर्मणि षष्ठी स्यात् कृत्स्नस्य कृतिः उगतः कर्तृक
 सः गौणे कर्मणि वेष्यते नेतायस्य सुघ्नस्य सुघ्नवा कृति किं तद्विते मातृत्वं कृतपूर्वी कटं उत्तमप्राप्तो कर्मणि उत्तयोः प्राप्तिर्द
 स्मिन्नकृति तत्र कर्मणे षष्ठी स्यात् आश्वयोगि यो दोहो गोपेन स्त्री प्रत्यययोरकाकारयो नीयं नित्यमः सेदिका वित्तमा वा स
 दस्य उगतः शोषे विनाशस्त्री प्रत्यय इत्येके विवित्रा उगतः कृति हतर्हरिणा वा के विदवित्रोषेण विनाशो ज्ञातानामनुचास
 नमावायेण वात्यस्य वा कस्य ववर्तमाने वर्तमानार्थकस्य योगे षष्ठी स्यात् नलोके सौ तिनिषेधस्यापवादः राज्ञामतः बुधः प
 क्षितो वा अधिकरणवा चित्यश्च कस्य योगे षष्ठी इदमेवात्रा दितं नलोका वायनिष्टा खलु घृष्टेनां एषां प्रयोगे षष्ठी न जादेनाः ऊ
 र्वन ऊर्वाणो वा सृष्टिं हरिं उदरिं दि दृष्टुः अलं करि सुर्वो उक्तेत्यानघातुको हरिः कमेरनिषेधः लक्ष्म्याः का मुकः अथ यं ऊ
 र्वसृष्टा सुखं कर्तुं निष्ठा देत्यान हतकान् विष्णुना हता देत्याः खलुर्षः ईषकूरः प्रयवो हरीणा इति तिप्रसाहारः पाटं ज्ञातं वा

* निवृत्ति *

विविधतादायकानामनकाराद्वान्नानसोमंपवनातः चान्नश्चात्मानंममद्यमानः वावेदमधीयन्नृत्नकर्त्रीलोकान्दिव
 : वातुवीसुरसासुरवाहिसुरसर्वोद्योकारकः पद्माः प्रतिषेधः शेषपटीउस्मादेववास्तुणस्यकुर्वन्नरकस्याल्लिखुः अकेनोसवि
 षाहाधमर्णयोः सविद्यत्यकस्यसद्विषदाधमर्णीधेनस्ययोगिषपीनस्यात्सतः पालकोवतरतिबुङ्गामीज्ञतदायीकृत्या
 नाकर्तृरिवाषपीस्यात्समयासमवासेव्योहरिः कर्तरीतिकिंगेद्योमाणवकः सामान्नवगोयेतिकर्तृरिद्विधानादनसिहेतक
 मश्चत्रयोगोवित्तज्ञतेकृत्यानांउत्तयप्राप्तावितिनेतिवानुवर्ततेतेननेतव्यावृङ्गगावः कृत्सेनततःकर्तृरिवाउक्तोर्षः उ
 त्पाधैरुत्तुलोपमास्यादृतीयान्यतरस्यांउत्पाधैर्योगिदृतीयावास्यावृत्त्यः सदृशाः समोवाकृत्स्यकृत्सेनवाअनुलोपमास्या
 किं बुलाउपमावाकृत्स्यनास्तिचउर्षीवात्रिषाद्युषसदेमदेकृत्स्यलसुरवाधीहेतैः एतदर्थेयोगिवत्तुर्षीवास्यात्पदेषपी
 आयुष्यविरङ्गीवित्तं कृत्सायकृत्स्यवात्तयात् एवंमदमदंकृत्स्यलनिरामयंसुरवेनांअर्थः प्रयोक्तुनहितं पद्यंस्तूयात् आ
 त्रिषिकिंदेवदत्तस्यायुष्यमस्तिधारयानात्सर्वत्रार्थग्रहणंमदतदयोः पद्यायवादन्यतरोनपठनीयः आधारेधिकरणं
 कर्तृकर्मद्वारातन्निष्टक्रियायाआधारः कारकमधिकरणसंज्ञंस्यात्समस्यधिकरणेवअधिकरणेसममीस्यादूरंतिका
 र्थेत्यः अपश्चेष्टिकोवैषयिकोः निव्यापकश्चेत्याधारस्त्रिधा कटेआसेस्वात्यापवतिमोक्षेइवास्ति सर्वस्मिन्नात्मास्तिवनस्पदरे
 अतिकेवाहरोतिका र्थेत्यइतिवित्तकिंउद्येणसहचतस्रोत्रवित्तकथः फलिताः कृत्सेनद्विषयस्यकर्मण्यपसंख्यानंअधीती
 व्याकरणेअधीतमनेनेतिविग्रहेइष्टादिन्यष्टेतिकर्तरीनिः निमित्ताकर्मयोगेनिमित्तमिहफलयोगः संयोगसमवायात्मक
 : वर्मणिहीपितंइतिदंतयोर्इतिकंऊरंकेत्रेषुवमरीइतिसीमिषुफलकोहतः हेतुदृतीयात्रप्राप्तासीमोऊकोत्राः पुष्प
 लकोगंधमृगः योगविशेषेकिंवैतनेनधनंयुतासिद्यम्यवनावेननावलकृतंयस्यक्रियाक्रियांतरंतुह्यनेततःसम

जी स्यात्तु गोष्ठसमानासुगतः साधुसाधकप्रयोगो व साधकः कस्तो मातरि असाधकमनुले अहीणा कर्तृवे अनहीणामकर्तृवे
 तद्देपरीत्येव ससुतरसु असंत आसते अससुतिष्टसु संतसरंति ससुतिष्टसु असंतसरंति अससुतरसु संतस्त्रिष्टंति षष्ठी
 चानादरे अनादराधिकोलावलकृणे षष्ठी सप्तम्योस्तः रुदतिरुदतो वा प्रावाडीतर रुदंतं पुत्रादिकं मनादृत्य संन्यस्तवानित्यर्थः
 स्वामीश्वराधिपतिदाद्यादमाक्षिप्रतिस्तप्रसृतैश्च एतैः सप्तलियोगे षष्ठी सप्तम्योस्तः षष्ठ्यामेव प्राप्तायां पादिकसप्तम्यर्थवचनं
 गवांगोष्ठवास्वामी गवांगोष्ठवाप्रसृतः गाएवानुतविभुंजात इत्यर्थः आद्युक्तकुत्रालात्यां वा सेवायां आत्यायोगे षष्ठी सप्तम्यो
 स्त स्नात्यर्थे आद्युक्तो व्यापारितः आद्युक्तः कुत्रालो वा हरिपूजने पूजनस्य वा आसेवायां किं आद्युक्तो गोः शकटे ईषकक इ
 त्यर्थः यतश्च निर्द्धारणं जातिगुणक्रियासंज्ञातिः समुदायादेकदेव रूपेष्टवकरणं निर्द्धारणं यतस्ततः षष्ठी सप्तम्योस्तः नृणां
 नृपुत्रावासाणः श्रेष्ठः गवांगोष्ठवाकृत्सागोर्बहुकीरा गवतां गवसुवाधावनृत्तीष्टः द्वात्राणां द्वात्रेषुवामेवः पदुः पंचमीवित्त
 केः विसागो वित्तकं निर्द्धार्यमाणस्य यत्र लेद एव तत्र पंचमी स्यात् माकराः पाटलिपुत्रकेत्यः आद्युतराः साधकनिपुणास्याम
 र्वाद्यां सप्तम्यप्रतेः आत्यायोगे सप्तमी स्यादर्वाद्यां ननु प्रत्यतेः प्रयोगे मातरि साधकनिपुणो वा अर्वाद्यां किं निपुणो राज्ञो रृत्य
 : इह तत्र कषने तात्यर्थे अपत्यादितिरिति वक्तव्यं साधकनिपुणो वा मातरं प्रतिपरि अनुवा प्रसितो सुकात्या तृतीयाव आ
 त्यायोगे तृतीया स्यात् वात्सल्यमी प्रसितः उक्तो वा हरिणा हरो वा नक्तवेवलुपिनक्तवे प्रकृत्यर्थे सति दोषं लुपंश्यालुप्य
 मानस्य प्रत्ययस्यार्थसत्त्ववर्तमाना तृतीया सप्तम्योस्तः अधिकरणे मूलेना वा हये देवीश्रवणेन विसर्जयेत् मूले श्रवणे इति
 वा लुपि किंपुष्येति तः सप्तमी पंचम्योकारकमधो शक्तिमधो दो कालाधनो तात्यां मेतेस्तः अद्यत्तुत्वाद्यं घदे घहादातो
 का कर्तृशक्त्योर्मध्येऽयं कालः इह सोऽयं क्रोत्रो क्रोत्राक्षालकं विधेत् कर्तृकर्मशक्त्योर्मध्ये देवाः अधिकत्रादेन योगे सप्त

३८

शोभं विदिकस्त्रियामित्यमरः द्वितीया सप्तम्योर्विकलं अदत्तादवायीसावावृतीया सप्तम्योर्विकलमन्वावः स्यात् अपदि
 तं अपदित्रो न अपदित्रो बकुलग्रहणात् सुमद सुमत्तगंगमित्यादौ सप्तम्या नित्यमन्वावः ॥ अवितालीत्यादेरद्यमर्षः वि
 सक्त्यधीदिषुवर्तमानमवयवमुबंतेन सह समस्यते सोवयीसावः वित्तकोतावनहरो द्वयधिहरिः सप्तम्यर्षस्येवात्रयोः लको
 धिः हरिदिः अधिद्वत्यलोकिकवियहंदाकं अत्र निपातेनासिहितेयधिकरणे वदनसामंघासिपमी अवयीसावद्यत्रयमसु
 सकं स्यात् क्रसोनपुसकेषातिपदिकस्य गोपाद्यतीतिगाः पातीतिवागोपाः तस्मिन् गोपसमीपे कस्य समीपमुपकृतं
 समयायामेनिकपालंका आराधनादित्यत्र नावयीसावः अतितः परितः अन्यारादिति द्वितीया पंचम्योर्विकलं सामंघाति
 मद्राणां समृद्धिः समदं द्यवनानां वृद्धिर्द्वयवूनं विगता कृद्धिः वृद्धिः मुक्तिकाणां मुलावो निर्मुक्तिकं हिमस्यात्ययोतिदि
 मे अत्ययोधुमः निद्रासंप्रतिनप्रद्युजाते इत्यनिदं हरिनाष्टस्य प्रकाशा इति हरिर्विशोः पश्चादनुविमु पश्चाद्वदस्य नादस
 मासः ततः पश्चात् स्वस्य तद्वतिताष्यप्रयोगात् योग्यतावीप्सापदाघातिविह्वलिसादृश्यानिदघाघाः अनुसूपंरूपस्य योग्य
 मित्यर्षः अर्षमर्षप्रतिप्रत्यर्षप्रतिश्राष्टस्य वीप्सायां कर्मप्रववनीत्यविधानसामंघातिहोरो द्वितीया गतं वाक्यमपि नाकि
 मनतिक्रम्यदघात्राकि हरेः सादृश्यं सह रिः वक्ष्यमाणेन सहस्यसः ड्येष्टस्यानुपूर्व्येणेति नुड्येष्टं चक्रेण युगपदिति
 वियहे अवयीसावेवाकाले सहस्यः संस्यान्नुकाले चक्रं कालेनुसहर्षवर्तिं सदृशः सरयाः समस्विदघाघाघवेनेव सि
 हे सादृश्यग्रहणयुगलसूते सादृश्यदघास्यादित्येवमर्षः कत्राणां संपत्तिः सकृत्तं कदेराधिकं समृद्धिः अनुसूपंरूपस्य सत्ता
 दः संपत्तिरिति तेदः वृणमर्षरित्यस्य सद्रणमत्तिसाकलोनेत्यर्षः ननु अत्र वृणनकृणेतावद्यं अंते अग्निग्रेष्वप्येतमधी
 ते साग्नि दघाः सादृश्येऽसादृश्ये एव दघात्राष्टः समस्यते तेनेहनयवाहरिस्तथाहरः हरेरुपमानं दघात्राष्टोद्योतयति

+अधि

५५

तेन सा दृष्टपदतिवा इति वा द्योषः प्राप्ते निषिद्धं स्यादवधारणे यावन्तः सोकाश्चावन्तोऽकृतपदैः एते वा वद्योक्तं सुप्र
 तिनामात्रार्थे प्राक्कालेनाः प्राक्काले प्रतिमात्रार्थे किं वक्तुं प्रतिविद्योतते विद्यत अक्षराणां संख्या परिणामात्तदवधार
 ने पराङ्मुखे एवायं समासः अक्षरेण विपरीतं वृत्तमक्षरं परित्राणां परिणामात्तदवधारणे अधिकारेण एतन्नामस्यैव प्रा
 चीनानां नित्यसमासं सुप्रतिष्ठितं नित्यसमासः अव्ययमित्यादिना समासविधानात्तदवधारणे अपपरिवर्द्धिरेव
 वः पंचम्याः अपविस्तु संसारः अपविस्तोः परिवेस्तुः परिविस्तोः बहिर्वर्त्तं बहिर्वर्त्तनात् प्रायसं प्रायनात् आडु मर्त्या वासि वि
 धोः एतयोराद्युपेक्षंतेन वा समस्यते सोऽव्ययीभावः आमुक्तेः संसारः आमुक्तेः आवाले हरिर्त्तं किं आवालेत्यः लक्षणे
 नासि प्रती आसि मुखे आसि मुखे द्योतकावसि प्रती विज्ञवा विना सह प्रायत अत्यसि जलताः पतंति अग्निमति प्रत्य
 षि अग्निं प्रति अनुवर्त्तं समया द्योपदार्थं समयातेन लक्षणं लक्षते नानुः समस्यते सोऽव्ययीभावः अनुवनमन्त्र निर्गतः वत
 समसमीपं गत इत्यर्थः अस्पृचा द्यामः अस्पृष्टे द्यामनुनाद्योत्यते तेन लक्षणं लक्षते नानुः समस्यते अनुगंगं वाराणसी गंगा
 द्या अनुगंगा देव्यं सदृशो देव्यो पलक्षित इत्यर्थः तिष्ठतु प्रवृत्तीति अ एतानि निपात्यंते तिष्ठंति गावो द्यस्मिन्काले सतिष्ठतु
 दोहनकालः आद्यतीगवं इदं प्रात्रादेनाः पुंवद्भावविरहः समासात्तद्व्यतिपात्यते इत्यादि पारे मध्ये पद्या वा पार मध्यत्रादौ
 षष्ठ्यंतेन सह वा समस्यते एतत्तद्वेवानयोर्निपात्यते पक्षे षष्ठी तत्पुरुषः पारे गंगा दानय गंगा पारात्त मध्ये गंगा त गंगा मध्य
 त महाविकल्पेन वाक्यमपि गंगायाः पारात्त गंगाया मध्यत्त संख्या वंशेन वंशेपो द्विविधा विद्यायाऽङ्गमना वा तत्र तवो व
 द्यः तदा विना संख्या वा संस्यते द्वौ मुनी वंशेपो द्विमुने वा करणस्य त्रिमुनि विद्या तद्वत्ता मसेद विवकीत्या त्रिमुनि वा कर
 णं एकविंशतिवारं द्वाङ्गं नदी तिष्ठ नदी तिः संख्या प्रायत समाहारे वा द्यमिष्यते सप्तगंगं द्विद्विमुने अन्यपदार्थे व संज्ञा

नृप

DR

गुणेन*

स*

कृष्णादागतः कृष्णादागतः पंचमासोकादित्यइत्युक्त्वा षष्ठीरुक्तः उरुघोराङ्गुसुषः वाङ्कादिति श्रुतिः पृथंते समस्यते वृङ्
 कात्या कर्त्रीरित्यस्य प्रतिप्रसवोद्यं ब्राह्मणयाङ्कः देवपुङ्कः गुणान्तरेण तरलोपश्चेति लोपश्चेति वक्तव्यं तरवतं यङुणवावि
 तेन समासः न निर्द्धारण इति परण गुणेति व प्रतिषेधस्य प्रतिप्रसवोद्यं सर्वेषां श्वेततरः सर्वश्वेतः सर्वेषां महतरः सर्वमहान्
 कृद्योगावषष्ठी समस्यते इति वाच्यं इध्मवृद्धनः न निर्द्धारणे निर्द्धारणे या षष्ठी सान समस्यते नृणां द्विङ् श्रेष्ठः प्रतिपदविधाना
 षष्ठीन समस्यते इति वाच्यं सपिषो ज्ञानं परण गुणसुहितार्थसदव्ययतव्यसमानाधिकरणेन परणाद्यर्थः सदादिति श्रुतिः षष्ठी
 न समस्यते परणे सतां षष्ठः गुणः काकस्य कास्यं ब्राह्मणस्य मुक्ताः यदा प्रकरणादिना दंता इति विशेष्यज्ञातं तदेदमुदाह
 रणं अनित्योद्यं निषेधः संज्ञाप्रमाणत्वात् इत्यादि निर्देष्टात् तेनाप्रगौरवं बुद्धिमाद्यमित्यादिसिद्धं सुहितार्थसु साधीः फला
 नां सुहितः वृत्तीत्या समासस्य स्यादेव स्वरे विशेषः सन्न द्विङ् स्य कर्त्तृन् कुर्वीणो वा किंकर इत्यर्थः अव्ययं ब्राह्मणस्य कृत्वा पूर्वो
 त्तरसाहचर्यात् तद्दव्ययमेव गृह्यते तेन तदुपरीत्यादिसिद्धमिति रक्षितः तव्यः ब्राह्मणस्य कर्त्तव्यं तव्यतात्तवत्येव सकर्त्त
 व्यं स्वरे तेदः समानाधिकरणे तद्वक्तव्यस्य विशेषण समाससिद्धवत् कुलत्रहणान्नगोधेनोरित्यादिषु षोढाद्युवतीत्यादी
 नां विलक्षणं तरेत्तरितार्थानां परवाह्याधकः षष्ठी समासः प्राप्तः सोप्यनेन न वाच्यते केन वरुडायां मतिबुद्धिसूत्रेण विहितोद्यः
 क स्रदंतेन षष्ठीन समस्यते राज्ञा मतः दुष्टः पृङ्कितो वा राङ्ग पृङ्कित इत्यादौ युक्तं तेनां तेन सद्वृत्तीयां तस्य समासः अधि
 करणवाचिना वक्तव्यं षष्ठीन समस्यते इदमेकमसि तंगतं लुक्त्वा कर्मणि व उत यप्रामो कर्मणि ति या षष्ठी सान समस्य
 ते आश्रय्य गवां दोहो गोपेन वृङ्कात्या कर्त्तृरि कर्त्तृर्ष्वृङ्कात्या षष्ठीन समासः अयं स्रष्टा वङ्गस्य तर्ही उदनस्य पा
 चकः कर्त्तृरि किं इङ्गणोत्तराणमिह स्रष्टा पत्यर्षति वृत्रादस्य याङ्कादिवा समासः स्रत्तर्ही कर्त्तृर्ष्वृङ्कात्या निति

हो विदे प्रस्य क
 नधिगर्भदयेना कर
 लिङ्गजः प्रतियने
 सजाघनितावेनि स्रो
 निधिनाघः जासिति
 प्रहणमित्यादि दय
 वेहपणेः समर्थयोः गुदि
 वसदधसित्यष्टस आधि
 दितेयर्षिः

मडिस्त्रिभुवनविधाउद्यकलहरतिबोषषथासमासइतिकेयटः कर्तृद्विकर्तृषथाअकेननसमस्यतेतत्तनः प्राधि
कानेहट्टडनुवर्तते लस्योगेकर्तृरसिहितवेनकर्तृषथाअनावात्तनित्यंकीडाडीवकयोः एतद्योरर्ध्वयोरकेननित्यंष
ष्टीसमस्यतेउद्दालकपुष्पसंज्ञिकाकीमाविशेषस्यसंज्ञासंज्ञायामितिसावेणुल्लङ्गीविकायांदंतलेखकः तत्रकीमा
यांविकल्पेकीविकायांवृडकात्याकर्तृरीतिनिषेधेप्राप्तेवचनं पूर्वोपरधरोत्तरमेकदेशेनैकाधिकरणे अवयविनास
हपूर्वादिताः समस्यते एकवचसंख्याविशिष्टश्चेदवयवीषष्टीसमासापवादः पूर्वकायस्य पूर्वकायः अपरकायः एकदे
शानाकिं पूर्वनासेः कायस्य एकाधिकरणे किं पूर्वश्चात्राणां सर्वेप्येकदेशोक्ताः समस्यते संख्याविज्ञायेतिज्ञापकात्
मध्याक्षः सायाक्षः केचित्सर्वे एकदेशाः कालेन समस्यतेनवक्षेवज्ञापकस्य सामान्यापेक्षकत्वात्तेन मध्यरात्रः उपार
ताः पश्चिमरात्रगोवरादेत्यादिसिद्धमित्याहुः अर्धनपुंसकं समांशुवाची अर्धज्ञाद्ये नित्यंकीवेसप्रायत्न एकवित्तकावपष्ट
तवचनं एकदेशेनासमासविषयकोयमुपसर्जनसंज्ञानिषेधः तेनपंचखट्वाद्यादिसिद्धति अर्धपिषल्या अर्धपिषली
कीवेकिंयामार्द्धः द्वयोर्कोएव अर्धपिषलीनां द्वितीयवृत्तीयवत्तुर्धुयण्यन्यतरस्यां एतान्येकदेशेनासहप्रायद्वा द्वि
तीयंतिज्ञायाः द्वितीयसिद्धं एकदेशेनाकिं द्वितीयंतिज्ञायातिहुकस्य अन्यतरस्यां ग्रहणसामर्थ्यात्परणयुनेतिनिषेधबा
धित्वापक्षेषष्टीसमासः सिद्धाद्वितीयं प्राप्तापनेवद्वितीययापक्षेद्वितीयाश्रितेति समासः प्राप्तोकीविकांप्राप्तकीविकः कीवि
कांप्राप्तः आपन्नकीविकः कीविकापन्नः इहसूत्रेद्वितीयाअइतिचिह्ना अकारोपिविधीयते तेनकीविकांप्राप्तास्त्रीप्राप्ताकी
विका आपन्नकीविका कालाः परिमाणेनापरिहेद्यवविनासुवतेन सहकालाः समस्यते मासो जातं यस्य समासजातः
द्यहजातः द्वयोरकोः समाहारोद्यहः द्यहो जातस्येतिविग्रहः उत्तरपदेनपरिमाणेनादिगोः सिद्धयेबल्लनांतसुखस्योपसं

रव्यान्तं कश्चिद्दानीकृतस्य यस्या घकृतातः अक्रोशं इति वक्ष्यमाणो क्रोदेनः पूर्वत्रुन संख्यादेः समाह्वर इति विवेधः सप्तमी
 त्रौं ह्यैः सप्तम्यंतत्रौं मादितिः प्रायश्चा अक्रोशु त्रौं मोः कृत्रौं नः अधिना द्योः त्रयवृते अक्षररपदादिति खः ईश्वराधीनः सिद्ध
 अक्षरपक्षबंधैश्च एतैः सप्तमी प्राग्वत् साकात्रपसिद्धः आतपशुक्लः स्वालीपक्षः वक्रबंधः धां केण केपे धां कवा विना सह सप्त
 म्यंत प्राग्वत् तीर्थे धां क इव तीर्थे धां कः तीर्थका कः कृत्यैर्कृणे सप्तम्यंत कृत्यप्रत्ययांतेः सह प्राग्वत् आवरण के मासदेयमृ
 णं पूर्वाह्ने गेयं साम संज्ञायां सप्तम्यंत सुपा प्राग्वत् संज्ञायां वाक्येन संज्ञानवगमाद्वेत्यं समासोऽयं अरण्ये तिलकाः वने कसेरु
 काः केना होरा वा वयवाः अक्रोश त्रेश्वा वयवाः सप्तम्यंताः क्रांतेन सह प्राग्वत् पूर्वाह्ने कृतं अयं रात्र कृतं अवयव गदं किं
 अक्रिदृष्टं ते तत्र तत्रेत्येत सप्तम्यंत क्रांतेन सह प्राग्वत् तत्र लुक् केपे सप्तम्यंत क्रांतेन प्राग्वत् निदायां अवतप्तेन कुलस्मितं
 मेतत् पत्रिसंमिता दयश्च एते निपात्यंते केपे पात्रे संमिता सोऽन समय एव संगतानुकार्ये गेहेश्वरः गेहेन दी आकृतिग
 णोऽयं चकारो वधारणाघः तेनैषां समासांतरे घटकतया प्रवेक्षो न पूर्वकालैक सर्वङ्गरस्युराण नवकेवलाः समानाधिकर
 णेन पूर्वकालिक वचनमापरकालिक वचनेन समानाधिकरणेन एकादयश्च सप्तम्यंते विज्ञोषणं विज्ञोषणे तिसिद्धे पूर्व
 निपाताघे निद्यमाघे सूत्रं एकद्वयस्य दिक् संख्ये संज्ञायां मिति निद्यमाघे च पूर्वस्मात् पश्चादनुलिप्तः स्मात्तनुलिप्तः एक
 लाघः सर्वव्याप्ति काः ऊरु न्येयादिकाः पुराणमीमांसकाः नवपाठकाः केवलवैयाकरणाः दिक् संख्ये संज्ञायां समानाधिक
 रणेनेत्यापादपरिसमाप्तेरधिकारः संज्ञायां मेवेति निद्यमाघे सूत्रं पूर्वेषु कामनामी सप्तम्यंते नेह उत्तरादृक्ताः पंचवास्तव्याः
 नदिताघे त्रिरपद समाहारे च तद्विताघे विषये उत्तरपदे च परतः समाहारे च वाच्ये दिक् संख्ये प्रायश्चा पूर्वस्यां त्रालायां नवः
 पौर्वत्रालः समासे कृते दिक् पूर्वपदाद संज्ञायां न इति नः सर्वनाम्नो वृत्तिमात्रे पुंवद्भावः आपरत्रालः पूर्वत्रालायां प्रियाय

बाधना

बहु

सेतिविपदे ^{बहु} वीहो कते प्रियात्राष्टे उत्ररपदे पूर्वयोस्तत्पुरुषः तेन ज्ञानात्राष्टे आकारउदात्रः पूर्वज्ञानाप्रियः दिङ्मु समा
 हारोनास्मानतिष्ठनात्र संख्यायास्तद्वितार्धे वत्समाहृणामपत्यं षाण्मात्रः पंचगावोधनं यस्येति विपदे बहु वीहो ववांतरत
 तुरुषस्य विकल्पे प्राप्ते दंतत्पुरुषयो रुत्ररपदे नित्यसमासवचनं गो रतद्वितलुकि गोतातत्पुरुषादृक्प्राप्तमासांतो नतु त
 द्वितलुकि पंचगवधनः पंचानां गवां समाहारः संख्या पूर्वो द्विगुः तद्वितार्धे त्रिप्रोक्तः संख्या पूर्वो द्विगुः स्यात् द्विगुरेकवचनं द्वि
 गर्धः समाहार एकवत् सनपुंसकमिति नपुंसकत्वं पंचगवं कुमिता निकुसनेः कुं समाप्तानि कुसनेः सह प्रायत् वेद्या क
 रणरवसूचिः मीमांसक दुर्दुरुटः पापाणके कुसितैः पूर्वस्त्रापवादः पापनापितः अणककुलालः उपमानानि सामान्य
 वचनैः घनत्रयामः इह पूर्वपदं सादृश्ये ला कणिकमिति सूचयितुं लौकिकविग्रहे इवनाष्टः प्रयुज्यते पूर्वनिपातनि
 यमार्धसूत्रं उपमिति व्याघ्रादितिः सामान्याप्रयोगे उपमेयं व्याघ्रादितिः सह प्रायत् साधारणधर्मस्य प्रयोगेः सति विशेष
 स्य पूर्वनिपातार्धसूत्रं पुरुषव्याघ्रः नृमोमः व्याघ्रादिराकृतिगणः सामान्याप्रयोगे किं पुरुषो व्याघ्र इव पुरुषः विशेषणं विशेष
 षण्ण बहुलं तेदकं समानाधिकरणेन तेद्येन बहुलं प्रायत् नीलमुत्पलं नीलोत्पलं बहुलं ग्रहणात् कविनित्यं कस्य सप्यः
 कविनरा मोक्षा मदयः पूर्वापरप्रथमवरमकुघन्यसमानमध्यमधमवीराश्च पूर्वनिपातनियमार्धमिदं पूर्ववैसाकरणः
 अपराध्यापकः अपरस्यार्धे पश्चात्सावो वक्तव्यः अपरश्चासावर्धश्च पश्चाद् कथमेकवीर इति पूर्वकालिकेति बाधित्वा परत्वाद
 नेन समासे वीरैक दि स्यात् बाहुलकाद् विष्णुति श्रेण्यादयः कृतादितिः श्रेण्यादिषु ध्वनिवचनं कर्तव्यं अश्रेण्यायः श्रेण्याः
 कृताः श्रेणीकृताः केन नञ् विद्वांश्चेत्तन्न कृतं वतदकृतं वक्तृता कृतं ज्ञाकपाधिवादीनां सिद्धये उत्ररपदलोपस्योपसं
 ख्यानं ज्ञाकप्रियः पार्थिवः ज्ञाकपाधिवाः देववाक्पणः सन्महत्परमोत्तमो कृष्टः पश्यमानैः सदैवः वक्ष्यमाणेन महत्

आकारः महावैयाकरणः प्रत्यमानैः किं उक्तं शो गोः पंकाडुत इत्यर्घः वृंदारकनागकुंडरैः प्रत्यमानैः गोवृंदारकः व्याघ्रादे
राकृतिगणवादेवसिद्धे सामान्यप्रयोगावैवचनं कतरकतमोडातिपरिप्रमे कतरकतः कतमकलापः गोत्रचवरणैः सहेति
डातिवृं किंकेपे कसितोराडांयो नरकृति पोटाद्यवतिसो क कतिपयगृष्टिधेनुवन्नावेदककयणी प्रवक्तु श्रोत्रिया ध्या
पंकधूतैर्जातिः वसुरुषः समानाधिकरणः कर्मधारयः पुंवकर्मधारयजातीयदेव्रीयेषु कर्मधारये जातीयदेव्रीयेषु
अपरतोलापितपुंस्कार्यरकडः तावोयस्मिन्नतघाततं पूर्वपुंवत् प्ररणी प्रियादिष्वपुंस्वज्ञावो विधीयते महानवमी क
स्रवतुर्द्वित्री महाप्रिया तथा कोपधादेः प्रतिषिद्धः पुंवज्ञावो कर्मधारयादौ प्रतिप्रसृत्यते पाचकस्त्री दत्ततायां पुंवमतायां
स्त्रीघ्नतायां सुकेत्रतायां वास्तुतायां एवं पाचकजातीया पाचकदेव्रीयेत्यादि इत्यपोटा पोटास्त्री पुंसलक्षणा इत्यपु
वृतेः अग्निसो कः उदसि कतिपयं गृष्टिमकृत्यसूतागो गृष्टिः धेनुर्नवसूतिका गोधेनुः वन्ना वन्धा गोवन्ना वेदकसंघाति
ना गोवेदकवक्त्रयणी तरुणवन्ना गोवक्त्रयणी कतप्रवक्ता कतश्रोत्रियः कवाध्यापकः कवधूत्री प्रज्ञासावचनेष्व एतेः
सहजातिः प्राग्वत् गोमतस्त्रिका गोमचर्विका गोप्रकां गवोहः गोतस्त्रिकाः प्रज्ञासागोरित्यर्घः मतस्त्रिका दयो नियतलि
गाः ननु वित्रोपनिष्ठाः जातिः किं कुमारी मतस्त्रिका युवाखलिते पलितबलिनडरसीतिः पूर्वनिपातनियमाधिसूत्रं लि
गविशिष्टपरिताप्यायुवतिनाष्टोपिसमस्यते युवाखलतिः युवखलतिः युवतिः स्वसती युवखलतिः युवत्यामेव डरतीध
मेयिलंतेनतद्वर्मीरोपात्तसामानाधिकरणं कृत्यतुल्याख्या अजात्या नोड्योऽस्तुत्यमेवः सदृशः श्वेतः अजात्या किं सोड्यत
दनः प्रतिषेधसामर्थ्यादित्रोपणसमासोपिनवलोविणेनिसमानाधिकरणेन सह प्राग्वत् कससारंगः कसाराः कर्मधारये क
मौदयः श्रद्धाः कर्मधारयेवा पूर्वप्रयोगः कसाराः केमिनेकसारः कसारांशमणादितिः कुमारीश्रमणा कुमारीश्रमणा

इहगणेशमणप्रवृत्तितागतिणीत्यादयः स्त्रीलिंगाः पश्यन्ते लिंगविशिष्टपरिभाषाया एतदेवकापकं बोधं चतुष्पादो गति
 णा चतुष्पादातिवाचिनो गतिणीनां हेनमहप्राप्तगोगतिणी मयूरव्यंसकादयश्च एतेनियाम्यन्ते मयूरो व्यंसको मयू
 रव्यंसकः व्यंसको धूर्तः उदक्क अवाक्क उवाववं निश्चितं प्रवितं निश्चयं च नास्ति किंचनयस्या किंचनः आख्यातमाख्या
 तेन क्रिया सा त्वे अस्मीतपिबतेत्येव सततं तत्रासिधीयते सा अस्मीतपिबता पवततङ्कताखादतमोदता ए (हमादयोः
 न्यपदाव्येयहीमइतिस्मिन्नकर्मणि तदेहीमं एहिपवं उद्धरकोष्टात् उद्धरकोष्टे हीतियस्या क्रियायां सा उद्धरोद्धर उद्ध
 मविधमा असातत्यार्धमिहपावनङ्कहि कर्मणा बङ्कलमासीद्धो कर्त्तारिवाति दधाति डहीत्येतकर्मणा बङ्कलं समस्यते
 आतीहोगमोसमासेनचेत्कर्त्तारिवाति दधाति तद् वा षी डहिङो मः डहिसेवः नास्ति कुतोपि सभ्यमस्य सोऽकृतो नमः अ
 न्योराडाडाङांतरे विदेव विन्मात्रे ईषदङ्कता ईषत्यिगलः ईषदुण्यवनेनेतिवाया ईषदङ्कं नञ् नञ् सुया समस्यते न
 लोपो नञः नञो नस्य लोपः स्याडुत्तरपदे अ वाक्ष्यणः वस्मान् लुक् चि लुप्तनकारान्न नञ् उत्तरपदस्याङादेर्लुमागमः स्यात्
 अनञ्चः अस्तीतिवे अवायी सावेनमहायं विकल्पते रक्षोहागमलध्वंसं दे हाः प्रयोङ्कतमिति अदुताया मसंहितमिति सा
 ष्यवार्त्तिकप्रयोगात् ततेनानुपलक्षिरविवादोऽविघ्नमित्यादिसिद्धं नञो नलोपसिद्धिं देये अपचसिद्धं डात्मनेकधेत्यादौ
 नञ् नञाहेनमहमुमुयेतिसमासः नत्वा एनपान्नवदा मासत्यानमुचिन्नकलनखनपुंसक नङ्क ननक नाकेषु प्रकृत्या पा
 दितिश्रावतः वेदाइत्यमुनेः नसत्या असत्या न असत्या नासत्या नमुचतीति नमुचिः नङ्कलमस्य नख मस्य नञ् पुमान् स्त्री
 पुंसः ताया नपुंसकलावो नियात्त नङ्क रतीति नङ्क वं दीयतेः करतेवाङ्कवमिति नियात्त नका मतीति नकः कं मे मी न
 अकमस्मिन्निति नाकः नयो प्राणिषु मृतरस्यां नगइत्यत्र नञ् प्रकृत्याः नगाः अगाः पर्वताः अप्राणिषु किं अगो वृषलः

॥ अथयद्विलक्षितमतीवेतिस्त्रेण साकं न * ततो * अतस्तु सको विकल्पतइत्यर्थे तेन रक्षोहागमेत्यादौ असं देहा इति नञ् तत्पुनः अङ्कताया मसंहितमित्यवधीतावः इति ह्यपकं
 अनुपलक्षि अविवादो नञ् तत्पुनः अवि कृतं न स्यात्तस्योलावो विकल्पतात्पर्यम् ॥ ५ ॥

४३

त

ज्ञातेन नित्यं क्रीडाङ्गी विकस्यो रित्यतो नित्यमनुवर्तमाने कुगतिप्रादयः एते समर्पेन नित्यं समस्यते कुसितः पुरुषः कुपुरुषः ग
 तिश्चेत्यनुवर्तमाने कृदादिमावश्च एते क्रियायोगे गतिसंज्ञाः स्फः कुरी कृत्यशुक्ली कृत्य पटपटा कृत्य कारिका नष्टस्यो प
 संख्या न कारिका क्रिया कारिका कृत्य अनुकरणं चानिति परं खाट् कृत्य अनिति परं किं खाति कृत्य निरष्टी वत् आदरा
 नादरयोः सदसती सकृत्य असकृत्य लषणे लं अलं कृत्य लषणे किं अलं कृत्योदनं गतः पर्याप्तमित्यर्थः अनुकरणमि
 त्यादि त्रिसूत्री स्वतावां कृञ्चिषया अंतरपरिग्रहे अंतर्हृत्य मध्ये हवेत्यर्थः अपरिग्रहे किं अंतर्हृद्वा गतः हतं परिगृह्य गत इत्यर्थः
 कणे मनसी अद्वा प्रतीयाते कणे हृत्य पयः पिबति मनो हृत्य कणे नष्टः सप्तमी प्रतिरूपको निपातोऽतिनायातिनायेव त्वेति म
 नः नष्टोऽप्यत्रैव पुरोव्ययं पुरस्कृत्य असंब अस्तमिति मातमव्ययं गतिसंज्ञां स्यात् असंगत्य अवगत्यर्धवदेषु अव्ययमित्येव
 अवगत्य अतिमुखं गवा उक्तावेत्यर्थः अव्ययं किं डलमवगच्छति अदोऽनुपदेत् अदः कृत्य अदः कृतं परंप्रत्ययपदेत् प्रत्यय
 हरणे तिरोऽंतर्हृत् तिरोऽन्य वित्ताया कृत्तिरः कृत्यतिरस्कृत्यतिरः कृत्वा उपाडे वा डे एतौ कृञ्चिवा गतिसंज्ञौ उपाडे कृत्य उ
 अवाडे कृत्य अवाडे कृत्वा डर्बलस्य बलमा धायेत्यर्थः साक्षात्पृथगीतिव कृञ्चिवा गतिसंज्ञा निष्फः ब्रूषी इति वक्तव्यं सा
 क्षा कृत्य साक्षा कृत्वा लेवणं कृत्य लवणं कृत्वा मातृचं निपातनात् अनत्याधान उरसि मनसी उरसि कृत्य उरसि कृत्वा अत्य
 पगमेत्यर्थः मनसि कृत्य मनसि कृत्वा निश्चित्येत्यर्थः अत्याधानमुपश्लेषणं तत्र न उरसि कृत्वा पाणिं रोते मध्ये पदे निवव
 नेव एते कृञ्चि गतिसंज्ञा वा स्फः अनत्याधाने मध्ये कृत्य मध्ये कृत्वा निववने कृत्य वाचं नित्यमेत्यर्थः नित्यं हस्ते पाणावुपयम
 ने कृञ्चि उपयमने विवाहः स्वी कारमात्रमित्यने हस्ते कृत्य प्राध्वं बंधने प्राध्वमित्यव्ययं प्राध्वं कृत्य बंधने नानु कृत्येत्यर्थः
 प्राध्वनादिना चानु कृत्यकरणे प्राध्वं कृत्वा डी विकोपनिष्ठावोपमो डी विकामिव कृत्वा डी विकामिव कृत्य अपमो किं डी विका

पाडे कृत्वा

अत्रात्रमात्रायः यदासुबुल्लेः प्राक्कमासवदनं नंगा क्रियतेवेत् वा घ्राक्षमृक्रीती कृष्णीतिरूपं न स्यात् जातेरस्त्री विषयादयो पधादिति अदंतवमनुवर्तते पूर्वस्त्रीवाद्यप्रपञ्चासुबुल्लेः अकारांतोत्रादेशातः पञ्चाङ्गा
तेरस्त्रीतिरूपं न डीपः प्राप्तिरेव नास्ति अदंतवात्तावाह तस्मात्सुबुल्लेः प्राक्कमासवदनं कर्तव्यं तेन निबोधः ॥५॥
प्राचार्यः

कृत्वा प्रादिग्रहणमगत्यर्धसुषुप्तः अत्रवार्त्तिकानि प्रादयोगताद्यर्थे प्रथमया प्रगत आचार्यः अत्याद्यर्थः क्रांताद्यर्थे द्विती
यया अतिक्रान्ते मालामतिमालः अवादयः कृष्टाद्यर्थे तृतीयया अवकुष्टः कोकिलया अवकोकिलः पद्यादयो यानाद्य
र्थे चतुर्थापरिधानोऽध्यायनाय पर्याध्यायनः निरादयः क्रांताद्यर्थे पंचमाः निष्क्रान्तः कौशां व्यां निष्कौशां विः कर्मप्रवचनीया
नां प्रतिषेधः दृक्प्रति तत्रोपपदं सममी सं समस्यंते पदे कर्मणीत्यादौ वा व्यवेन स्थितं कुंतादितद्वावकं पदं उपपदसंज्ञं
स्यात् तस्मिंश्च सत्येव वक्तव्यमात्रः प्रत्ययः स्यात् उपपदमतिङ् उपपदं सुबंतं समर्थं नित्यं समस्यते अतिङ् तश्च समासः कुंतं
करोतीति कुंसकारः इह कुंसंस्कार इत्यलोकि कप्रक्रियावाक्यं अतिङ् किं मासवान्तरमादि लुडिति सममीति देनात्
माडु पपदं अतिङ् ग्रहणं क्रापयति सुषुप्तेत्येतन्नेदात्तवर्तते इति पूर्वसूत्रे पिगतिग्रहणं पृथक् कृत्वा अतिङ् ग्रहणं तत्रापि क
षते सुपेति वनिवर्त्तं तत्रावगतिकारकोपपदानां कृद्भिः सह समासवदनं प्राक् सुबुल्लेः रिति सिद्धं वा घ्राक्षमृक्रीती कृष्णी अमेवा
व्ययेन अमेव उक्त्यविधानं य उपपदं तदेवाव्ययेन सह समस्यते स्वाङ्कारं नेह कालसमयदेला सुबुल्लेः कालः समयो वेला
वातो कुं अमेवेति किं अग्रेतो कुं अग्रे सुक्का वित्तो ग्रे प्रथमपूर्वेषु इति क्वाणमुलो अमावान्येन वतुल्य विधानमेतत् तृतीया प्रत्
तीत्यन्यतरस्यां उपपदं त्रसृतीयाया मित्यादीन् फपपदानि अमंतेनावाद्येन सह वा समस्यंते मूलकेनोपपदं त्रालुंके मूलकोप
दं त्रालुंकाव तृतीया प्रत्तीतीन् फपपदानि क्रांतेन सह वा समस्यंते उच्चैः कृत्य उच्चैः कृत्वा अव्यये यद्वा तिप्रेतति क्वा तृती
या प्रत्तीतीति किं अलंकृत्वा खलुकृत्वा तस्युस्यस्य गुलेः संख्या व्ययादेः संख्या व्ययादेः गुलं तस्य तत्पुरुषस्य समीप्ति
ऽस्यात् द्वे अंगुली प्रमाणमस्येति अंगुलं दारु निर्गतिमंगुलीत्यो निरंगुलं अहः सर्वे कदेना संख्या तदुण्या चरात्रेः एतोरत्रेस्व
स्यात् त्रसंख्या व्ययादेः अदर्थे ग्रहणं दं दार्धे अदप्रगतिप्र अदोरात्रः सर्वा रात्रिः सर्वा रात्रः संख्या तत्रात्रः पुण्या रात्रः द्वयोरात्रो

इह
कृतिकर्मलोः कृति
परिपटी

:समाहारोदिरात्रं अतिक्रान्तिरात्रः राडाहः सखित्यष्टव एतदेतात्रं सुरुषाष्टव्यात्र परमराडाः अतिराडी कलसखः अक्रष्ट
 खोरेवदिलोपः स्यान्नात्पत्रउत्रमाहः देअहनीरतोद्याहीनः तद्विताष्टेद्विगुः तमधीष्टद्व्यधिकारे द्वेगोर्वेत्यनुवृत्तौ रात्र्यहः सवम्परा
 वेतिसखः लिंगविज्ञेष्टपरितावात्मा अनित्यत्वा नेहमद्राणां राडी मद्राडी अक्रोक्र एतेत्यः सर्वादिन्यः परस्याहन् इत्यस्य अक्रा
 देत्राः स्यात् समासांते परे अक्रोदेतात्र अदंतर्धपदस्त्रादेफात्परस्याक्रो नस्यणः स्यात् सर्वालिः संख्याताक्रः द्वयोरक्रोर्त्तवः का
 लाहन् द्विगोर्लुगनपत्यइतिवज्जोर्लुकं घक्रः स्त्रियामदंतवादा प्रघक्रा घक्रपियः अत्यक्रः कुत्नादिषु वएषुणवन्मस्यात् दीर्घा
 क्रीप्राष्टट् एवंचेतदधर्मक्रइत्यादंतानुकरणे क्रो नकह्वीयः प्रातिपदिकांतेतिणव्वारविभुं कुत्नादिपाठस्यावश्यकत्वात् अ
 दंतादितितपरकरणानेह परागतमहः पराक्रः संख्यादेः समाहारे समाहारेवर्त्तमानस्य संख्यादेरक्रादे क्रो नस्यात् संख्यादेरिति
 स्यष्टाष्टे द्वयोरक्रोः समाहारः घहः अहः उत्तमेकात्याच आत्मा मक्रा देक्रो न उत्तमवाद्दो अत्यर्थः पुण्यवाद्दमाह पुण्येका स्यामित्ये
 वउत्तमत्रविभुं सुवितं पुण्याहं एकाहः उत्तमग्रहणमुपांतस्यापिसंश्रद्धाधर्मित्येके संख्याताहः अथाख्यातामुरमः टचस्यात् अ
 थानामुरइवाद्योरसं सुरयोष्टइत्यर्थः अनोत्रमायसारमांजातिसंज्ञयोः टच् उपानमं अमृताद्रमः कालाद्यसंमंडकसरममितिजा
 तिः मदानसं पिमात्रमः लोहितायसं डलसरसमितिमंज्ञा ग्रामकोहास्यावतहः यामस्यतका यामतकः साधारणइत्यर्थः कथा
 सवकोटः स्वतंत्रः सन्नामोतकाचकोटतकः अतेः शुनः अतिशोवरहः अतिर्थासवा उपमानादप्राणिषु अप्राणि विषयकोप
 मानावितः अनष्टव्यात् आकर्षः शेषआकर्षः अप्राणिषु किं वानरः शेषवानरश्चा उत्तरस्य पूर्वविषयसम्पुः बाहुपमानात्
 उत्तरः संक्षेपशृंगसंक्षेप सर्वसंक्षेप फलकमिवसंक्षिप फलकसंक्षेप नावोद्विगोः नौवाष्टातात्र द्विगोष्टव्यात् ननुतद्वितलुकि
 लांतोत्यामागतादिनावरूपाः द्विगोर्लुगनपत्यइत्यत्र अतीत्यस्यापकर्षणादलादेर्नलुकं पंचनावपियः दिनावन्नितावन्त्रत
 दितलुकीतिकं पंचनिनैतिः कीतः पंचनोः अर्धश्च अर्धन्नावष्टव्यात् नावोर्द्वि अर्धनावं लीवन्लोकात् स्वात्मा नावो द्विगो

रघीवरायाष्टव्यात् द्विस्वारं द्विस्वारि अर्धस्वारं अर्धस्वारि द्विस्वामंडलेः टड्ढा स्यात् द्विगो घंडलं द्यंडलि अत्रा त्रुकीत्ये
 वडास्वामंडलित्वां क्रोतः घंडलिः वासणो जानपदास्वायां ब्रह्मांता तस्युसंवाटव्यात् समासेन ड नपदवमार्या यतेवस्
 सुराष्ट्रवत्तासुराष्ट्रवत्ताः कुमहस्यामन्यतस्यं आस्या ब्रह्मणोयाटव्या तस्युसंवेकमितोवसाकुवत्ताः कुवत्ता आनहतः स
 मानाधिकरणजातीययोः महतः आका रोतादेनः स्यात्समानाधिकरणे उत्तरपदेजातीयेव परे महवत्ताः महावत्ताः महा
 देवमहाजातीयः समानाधिकरणे किं महतः सेवा महमेवात्ता द्वाणिकं विहायं सममहदिति समासो गदीषात इतिचेत् महा
 बाऊर्नस्यात् तस्मादनकणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्येतिपरिभाषानेह प्रवर्तते समानाधिकरणग्रहणसामर्थ्यात् आदि
 तियोगवितागादावं प्रागेकादत्रात्यइति निर्देशाद्वा एकादत्रा महती वाष्ट्रस्युवकर्मधारयेति पुंवदाविहते आब्रु महाजाती
 याः महादावेघासकरविशिष्टेष्ट्रस्य संख्यां पुंवदावष्ट्र असमानाधिकरणार्थमिदं महतो महत्यावाघासो महाघासः महा
 करः महाविशिष्टः अष्टनः कपालेह विषि अष्टाकपालं ग विवद्युक्ते गोत्राष्ट्रे पर्युक्त इत्यर्थे गो अष्टन आब्रुवत्तव्यमित्यर्थः अ
 षागवंत्रा कटं अष्टप्रत्ययवेत्यत्राडितियोगवितागाद्वज्रवीहावप्यत्र अष्टानां गवां समाहारेः ष्ठावं तच्छक्रवाहकटमष्टाग
 वं अष्टनः संख्यायामवज्रवीहात्प्राप्तयोः आस्यात् द्यौवदत्रावद्वा दत्रा द्यधिकवादत्रोतिवाद्यावित्रातिः अष्टादत्रा अष्टावित्रातिः
 अवज्रवीहात्प्राप्तयोः किं द्वित्राः द्यत्रातिः प्राक्त्राता इत्यं नेह द्वित्रांत द्विसहसं त्रैस्रष्ट्रः त्रित्राष्ट्रस्यत्रयस्यात् सर्वविषये त्रयो
 वित्रातिः वज्रवीहोत्रुविदैत्राविदैत्राः सुडावेवज्रवीहिः अत्रातोत्रुअत्रातिः प्राक्त्रातादित्येव त्रित्रांत त्रिसहसं वितावावत्रारि
 त्वात्प्रत्तौ सर्वेषां अष्टनोस्त्रेष्ट्रप्रागुक्तं वा स्यात् ववारिंत्रादादौ परे द्विववारिंत्रात् द्वाववारिंत्रात् अष्टववारिंत्रात् अष्टाववारिं
 त्रात् त्रिववारिंत्रात् त्रयष्ट्रवारिंत्रात् एवं पंचात्रात् षष्टे सप्ततिनवतिषु एकादिभ्येकस्यवाडुक् एकादिर्न न्यक्तत्वा स्यादेक
 स्वाडुगागमः अत्र नो वित्रात्या समासे कते एकत्राष्ट्रेन महवतीये तियोगवितागासमासः अनुनासिकविकल्पाः एकेनतवि

अनुदत्तमो तनो क
 एतिस्त्रातायो म
 वदेनका के समासः
 एवयदिष्टस्येतर्दिम
 र्वासा मोवाडु अमहावा
 प्रतिपदोक्तः करि
 स्यात् मादोतोवाडुयस
 त्रयोमहावाडुशितिन
 स्यात्सुदुष्टपाततसा
 छेदणप्रतिपदोक्तयो
 रितिपरिभाषानेह प्रव
 र्तते आदितियोगविता
 गोवाक्रियाताननिवा
 होवा महवदेनका क
 समासस्समानाधिक
 रण्येननवतीतिपरिम
 मिवातः

संख्यायायामनेतिम
 सामः ५४ संख्यायाट
 त्रिगणनेत्युच्यतेमाने
 द्वित्रिवत्तस्य इतिमुच्य

॥ केनापि सत्रेण प्रा.
त्रिदशु प्राप्ता पन्ना ज.
त्रिके श्रुतं एवं समा सत.
सामाद्यदि जं कुमारि रिदि
समासः ॥

यादेः संख्याव्ययसूपादिः परः कृतः समासोतः पञ्चराष्ट्रः क्लीवमित्यर्घः त्रयाणां पंधाः विपधे विरूपः पंधाः विपधे कृतस
 मासंग्रहणान्नेह सुपंधाः सामान्येन पुंसकं मृदुपवतिपातः कमनीयं तत्पुरुषो न च्छर्मधारयः अधिकारोयं संज्ञायां कं
 घोत्रीनरेषु कंधांतस्तत्पुरुषः क्लीवं स्यात् सवेदुत्रीनरेदेनोत्पन्नायाः कंधायाः संज्ञा सुत्रामस्यापत्या निसौत्रामयः तेषां कं
 घासौत्रामिकं घं संज्ञायां किं वीरणं कंधा उत्रीनरेषु किं दक्षि कंधा उपज्ञोपक्रमं तदाद्या विख्यासाया उपज्ञांत उपक्रांत
 अतत्पुरुषो न पुंसकं स्यात् तयो रूपज्ञातमानो पक्रममानयोरादिः प्राधम्यं चेदाख्यातुमिष्यते पाणिनेरुपज्ञा पाणिन्य
 पज्ञं ग्रंथः नंदोपक्रमं द्रोणः छाया वाक्ये वायांतत्पुरुषो न पुंसकं स्यात् सर्वपदार्थवाक्ये इक्ष्वाणां वाया इक्षुवायं वि
 नाषासेनेति विकल्पस्यापवादः इक्षुवाया निषादिन्य इति पुंससंज्ञा निषादिन्य इत्याडः प्रश्नेषो बोध्यः सत्ताराङ्गामनुष्य
 वीराङ्गपद्याय एवो अमनुष्यपदं सत्तारांतस्तत्पुरुषो न पुंसकं स्यात् इतमसं ईश्वरसं पद्यायैवेव्यते नेह राङ्गसत्ता
 वंद्युपसत्ता अमनुष्यराष्ट्रो रुद्रारक्षः पिवोत्रो दीना हरक्षः सत्तं पित्राचमत्तं अत्रालाच संघाता र्घ्या सत्ता तदेतस्त
 त्पुरुषः क्लीवं स्यात् स्त्रीसत्तं स्त्रीसंघात इत्यर्घः अत्रालाकिं धर्मसत्ता धर्मनालित्यर्घः विसाषासेना सुसहाया बालानि बाला
 एतदेतस्तत्पुरुषः क्लीवं स्यात् ब्राह्मणसेनं ब्राह्मणसेना यवसुरं यवसुरा ऊड्यवायं ऊम्यवाया गोत्रालं गोत्रालाश्च
 नित्राश्च नित्रा तत्पुरुषो न च्छर्मधारय इत्यनुवृत्तेर्नेह दृढसेनो राडा असेना परमसेना इति तत्पुरुषः शोषावक्रवीहिः
 अधिकारोयं द्वितीयाश्रितेत्यादिना यस्यात्रिकस्य वित्रिष्य समासो नोक्तः संशेषः पञ्चमांतमित्यर्घः अनेकमन्यपदार्थे अनेकं
 पञ्चमांतं अन्यपदार्थे वर्तमानं वा समस्यते सबक्रवीहिः अप्रथमावित्तक्यर्घे बक्रवीहिरिति समानाधिकरणानामिति फलि
 तं प्राप्नुदकं यं प्राप्नोद को ग्रामः ऊटरो न म्नात् उपहतपशुरुदः उहृतो दनास्त्राली पीतांबर वीरपुरुष को ग्रामः प्रथ

माधेनुनृष्टेदेवेगतः व्यधिकरणानामपिन पंचतिर्लुक्कमस्य प्रादित्यो धातुडस्य वाच्यो वाचोत्तरपदलोपः प्रपतितः पणः प्रपणः न
 जोस्यर्षिनां वाच्यो वाचोत्तरपदलोपः अविद्यमानः पुत्रः अपुत्रः अस्तीति विनक्तिप्रतिरूपकमवयव अस्तिङ्गीरगोः स्त्रियाः पुंवत्ता
 धितपुंस्कादन्तुडू समानाधिकरणे स्त्रियामपरणी प्रियादिषु साधितपुंस्कादन्तुडू ऊडोत्तावोः स्यामिति बङ्गव्रीहिः निपातनां पंच
 म्या अलुक् षष्ठा अलुक् तुल्ये प्रवृत्तिनिमित्ते यङ्कपुंस्कंतस्मात्पर ऊडसावो यत्र तघात् तस्य स्त्री वाचकत्वा दस्य पुंवाचकस्य
 वरूपं स्यात् समानाधिकरणे स्त्रीलिंगे उत्तरपदे नपरण्यं प्रियादौ वपरतः गो स्त्रियो रिति क्रसः चित्रागावो यस्येति लोकि क
 वियहे चित्रा अस्रगो अस्र इत्यलोकि क वियहे चित्रयुः रूपवद्भात्यः चित्राङ्गरी गोर्दस्येति वियहे अने कोक्तेर्वक्तृनां बङ्गव्री
 हिः अत्र केचित् चित्राङ्गरीयुः ङ्गरी चित्रायुर्वा एव दीर्घातन्वी डंघः तन्वी दीर्घाङ्घः त्रिपदे बङ्गव्रीहौ प्रथमं न पुंवत् उत्तर
 पदस्य मध्ये व्यवधानात् द्वितीयमपि न पुंवत् पूर्वपदज्ञानात् उत्तरपदज्ञादौ हि समासस्य चरमावयवैरुडः पूर्वपदज्ञादस्य
 प्रथमावयवै इति वदंति वस्तुतस्तु नेह पूर्वपदमाक्षिप्यते आनैडू तद्वत्प्रत्ययातेनोपात्तस्य पुंवदेव चित्राङ्गरीरित्यादि
 अतएव चित्राङ्गरीयोगावो यस्येति द्वंद्वगतेऽपि चित्राङ्गरीरिति तावत्कर्मधारय पूर्वपदे उद्यदोरपि पुंवत् ङ्गरीचित्रयुः कर्म
 धारयोत्तरपदे चित्राङ्गरीव्रीकः स्त्रियाः किं ग्रामणि कुलं दृष्टिरस्य ग्रामणि दृष्टिः साधितपुंस्का किं गंगासादीः अन्तुडू किं
 वामोरुसादीः सामानाधिकरणे किं कल्याण्यमाता कल्याणीमाता स्त्रियां किं कल्याणी प्रधानः परण्यं तु अपरणी प्रमा
 ण्योः परण्यं प्रत्ययांतं स्त्रीलिंगं तदन्तात्प्रमाण्यं ताच्च बङ्गव्रीहेर स्यात् कल्याणी पंचमीया सारात्रीणां ताः कल्याणी पंच
 मारात्रयः स्त्री प्रमाणीयस्य स्त्री प्रमाणः पुंवत्तावनिषेधोऽप्युत्पद्यप्रधानपरण्यं मैवरात्रिः परणी वाच्यो वेत्स्य कोदाहरणे मु
 र्याः अन्यत्र न द्युतश्च न द्युततरपदात्त ऊदंतोत्तरपदाच्च बङ्गव्रीहेः क स्यात् केणः केपरेणो क्रसः स्यादिति प्राप्ते न कपि

त*

हेतुपोट्टद्विउता
 तोरद्विउता
 योत्ता

कपिपरेकस्वोन्मत्तकल्याणपंचमीकः पक्षः अत्रतिरोहितावद्यवतेदस्यपक्षस्यान्यपदार्थतद्वाराविरप्रधानं ब्रह्मकर्तृकः
अपिद्यादिषु किंकल्याणीपिद्यः पिद्यामनोज्ञा कल्याणी सुतगा दुर्तगा तकिः सविवस्वसा कांता कांता समावपला दुहिता
वामा अवला तनया सामान्येन पुंसकं दृढं तकिर्दस्य सदृढं तकिः स्त्रीविवकायां दुदृढं तकिः तसिलादिष्वानुवसुवः त
सिलादिषु अनुवसुजंतेषु परेषु स्त्रियाः पुंवस्यात्परिगणनं कर्तव्यं अवाप्त्यतिव्याप्तिपरिहाराय त्रतसो तरसमयो वरद
जातीयरो कल्पदेत्रीयरो रूपण्यात्रायो बालतिलघा नौबक्रीषु ब्रह्मत्र ब्रह्मतः दर्शनीयतरा दर्शनीयतमा घरूपे
तिवक्ष्यमाणो फसः पुंवज्ञावंवाधते पट्टीतरा पट्टेतमा पट्टुवरी पट्टुजातीया दर्शनीयकल्या दर्शनीयदेत्रीया दर्शनी
यरूपा दर्शनीयपात्रा ब्रह्मपात्रास्तद्वकीद कतीः अक्रास्योहिता अक्राव्या ब्रह्मव्याधस्य पुंवज्ञावोवक्तव्यः ब्रह्मोदेहि ब्रह्म
वतलेयुणववनस्य शुक्लायाः तावः शुक्लवंशुक्लता गुणववनं किंकर्त्यातावः कत्रीवं नारदः कर्ता धर्तेत्यादिषु सामान्येन पुंसकं
नस्यादेतद्विते हस्तिनीनां समूहो हस्तिनं अदेकिं रोहेण्यः स्त्रीस्योदगिति दोत्रयत्ते अयदगिति ठ किनु पुंवदेव अत्रा
दीदेवताः स्यस्त्रालीपाकस्य आश्रेयः सपत्रीनाष्ट स्त्रिधा ननु पदार्थासपत्रीनाष्टाष्टाद्वैरवादिवाङ्मन्यकः समानः पतिव्य
स्याः इति विग्रहे विवाहनिबंधनं पतिनाष्टमाश्रित्य नित्यं स्त्रीलिंगो द्वितीयः स्वामी पदार्थपतिनाष्टेन नापित पुंस्क सृतीयः
आद्ययोः त्रिवाद्या ए सपत्रीनाष्टपत्यं मापन्नः द्वितीया नुलिंगविशिष्टपरिताषदा पक्षतरपदलक्षणो एव ननु त्रिवा
दौरुदयोरेव ग्रहणात् सापत्यः तद्वत्तसोश्च तवत्याश्चात्रातावकाः तवदीयाः एतद्वार्त्तिकमेकतद्वितेवेति सत्रं वनकर्तृ
वं सर्वनाम्नो वृत्तिमात्र इति नाष्टकारेष्टागता धर्मात् सर्वमद्यः सर्वकाम्यति सर्विकानाद्यास्य सर्वकलाद्याः सर्वपिद्यः
इत्यादि पूर्वस्यैवेदं तस्मै षोडशिलिङ्गात् तत्ता कवि एकत्रोषट्त्रोचन सर्विकाः सर्वाः ऊर्क्याममादिषु ऊर्क्या अमं ऊर्क

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

दामं मृगाः पदं मृग पदं मृग कीरं का कचावः कचु मानिनीश्च एतयोः परतः पुंवत् एनीवावरती ति एतायते ज्ञेनीवावर
 तीति ज्ञेतायते मसिनां का विद र्नीनां मन्त्यते दर्नीनां दमानिनी दर्नीनां स्त्रियं मन्त्यते दर्नीनां दमानिनी वैत्रः नाकाप
 धायाः कोपधः यां स्त्रियान पुंवत् या विकारात् रसिकात् रसिकः मद्रिकात् रसिकः मद्रिकायते कोपध प्रतिषेधे तद्विदुः ग्रह
 णं नेह पाकतायां दस्य सपाकतायाः संज्ञा परणोश्च अनयोर्न पुंवत् दत्तात् रसिकः दत्तामानिनी दानक्रियानिमित्तः स्त्रियां पुंसि
 वसंज्ञास्तोयमिति लापित पुंस्क मस्ति पंचमी पात्रा वृद्धिनिमित्तस्य वतद्विदुः स्यात् रक्तविकारे वृद्धिना ह्येन विहिताया वृद्धिस्तदे
 नुवृत्तिस्तद्विदुः रक्तविकाराय सदा स्त्रीन पुंवत् स्त्रीत्वात् रसिकः माकरीयते माकरीमानिनी वृद्धिनिमित्तस्य किं मध्यमसायः तद्विदुः
 स्य किं का मलावतायः वृद्धिना ह्येन किं तावदायः रक्तेषु काषायी कंघादस्य सकाषादयं कंघः विकारेषु हेमी मुद्रिकायस्य
 हेममुद्रिकः वृद्धिना ह्येन वृद्धिप्रतिफलोपधानात्तावादिह पुंवत् वेद्याकरणसायः सौवश्रसायः स्वांगाद्येतः स्वांगाद्यैर्कारस्त
 दंतास्त्रीन पुंवत् सुकेत्रीसायः स्वांगाकिं पटुसायः इतः किं सुकेत्रासायः अमानिनीति वक्तव्यं सुकेत्रामानिनी सुकेत्रा
 मानिनी जातेश्च जातेः परोक्षः प्रत्ययस्तदंतं न पुंवत् श्रुतात् रसिकः वासणीसायः सौत्रं सौत्रादयं निषेधः तेन दसिनीनां समू
 हास्तिकमित्यत्र तस्याहं सवत्येव संख्यया व्यया सन्नाहराधिक संख्या संख्येये संख्येया ध्या संख्यया अव्ययादयः समसं
 ते सवज्ज्वीहिः दत्तानां समीपे ये संति ते उ पदत्ताः नवएकादशावेत्यर्थः वज्ज्वीहो संख्येये इति वक्ष्यमाणो डच् विविन्न
 ति विविन्नतेर्द्वि विविन्नतेर्न स्यति त्र ह्यस्य लोपः स्यात् तडिति आसन्न विविन्नाः विविन्नतेरासन्ना इत्यर्थः अहरविन्नाः अधिक
 चत्वारिन्नाः दोषात्रयो वा द्विन्नाः द्विरावृत्ता दत्ता द्विदत्ताः विविन्नतिरित्यर्थः तिङ्नामान्यंत गले दिन्नो नामान्यंत गले वा व्ये
 प्राग्वत् दक्षिणस्याः पूर्वस्याश्च दिन्नोतरालं दक्षिणपूर्वनामग्रहणाद्योगिकानां न रेड्याश्च कौवेयाश्चांतरालं तत्र तेने

* मः

दमितिस्वरूपे सप्तम्यंतेग्रहणविषयेसूरूपेपदेतृतीयांतेचप्रहरणविषयेइदंयुद्धमित्यर्थेसप्तम्यंतेकर्मव्यतिहारेसब
 ऊचीहेःइतित्राष्टादशविषयविशेषोक्त्यतेअन्येषामपिदृश्यतेइतिदीर्घःइत्यनुवर्तमानेइतिकर्मव्यतिहारबहुव्रीहोपूर्व
 पदस्यदीर्घःइवसमासांतोवक्तव्यतेतिष्ठुप्रत्ययप्रत्ययपादादयदीतावच्चमव्ययवचकेनोषुकेनोषुगृहीताद्युद्धप्रवृ
 त्तकेनाकेनोदंमैश्चदंमैश्चप्रहृत्येदंयुद्धंप्रवृत्तंदंमादंमिमुःपीमुष्टिउगुणःउवर्णतिस्मत्तस्यगुणःस्यात्तद्वितेपरेअवादेनाः
 बाह्वबाहविउरोदितिवक्तव्येगुणोक्तिःसंज्ञापूर्वकोविधिरनित्यइतिज्ञापयितुंतेनस्वायंनुवमित्यादिसिद्धंमरूपेति
 किंदलेनसुसलेनतेनसहेतिउल्लयोगेउल्लयोगेवर्तमानंसहेत्येतदृतीयांतेनप्राप्तत्वेपसङ्गानस्यबहुव्रीहेरवय
 वस्यसहस्यंस्याद्वापुत्रेणसहसपुत्रःसहपुत्रोवागतःउल्लयोगवचनंप्राप्तिकंसकर्मकःसलोमकःप्रकृत्यात्रिषिसहस्राष्टः
 प्रकृत्यास्यादात्रिषिसहस्रिराज्ञेसहपुत्राद्यसहसमात्याद्यअगोवसहलेष्वितिवाच्यंसगवेसवमाद्यसहलाद्यबहुव्रीहोसंख्ये
 येडडाबहुगणान्तरसंख्येयेयोबहुव्रीहिसमात्तडव्यात्उपदन्ताःअबहुगणकिंउपबदवःउपगणाःअत्रस्वरेविशेषःसं
 ख्यादासत्सुरुषस्यवाच्यःनिगतिस्त्रिंशतोनिस्त्रिंशःनिर्वर्षाणिचेत्रस्यनिर्गतस्त्रिंशतोयुलित्योनिस्त्रिंशःखड्गःबहुव्रीहोस
 व्यङ्ग्यःसंगोत्पन्नव्यत्ययेनषष्ठीसंगवाचिसव्यङ्ग्यत्वाद्बहुव्रीहेःषष्ठात्तदीर्घेसंख्येनीयस्यदीर्घसव्यङ्ग्यःडलडादीसां
 गाकिंदीर्घसव्यङ्ग्यमेकटंस्त्रलाकावेणुमष्टिःअङ्गोदरीनादित्यत्रअंगुलेदीर्घाणिअंगुल्यंताद्बहुव्रीहेःषष्ठात्तदारुण
 र्धेपंचांगुलयोद्यस्यतत्पंचांगुलंदारुअंगुलीसदृशावयवंधान्यादिविकेपकाष्टमुख्यतेबहुव्रीहेःकिंदेअंगुलीप्रमाणम
 स्याद्यंगुलायष्टिःतद्वितार्धेतिस्तस्युरुषेतत्सुरुषस्यांगुलेरिव्यङ्ग्यदारुणिकिंपंचांगुलिर्हसंवित्रिन्यापमूर्द्धःआत्मापमूर्द्धःषः
 स्यात्तबहुव्रीहोदिमूर्द्धःत्रिमूर्द्धःनेत्रुर्नकत्रेअणववक्तव्यःमृगोनेनायासांतांमृगनेत्रागत्रयःपुष्पनेत्राःअंतर्बहिर्न्यावलो

मः आत्मा लोकोऽस्मात् ब्रह्म ब्रह्मो अतलेमिः बहिलेमिः अत्रासिकायाः संज्ञायां न संवांस्तुलात् न सिकांता ब्रह्म ब्रह्मो हेरव
 स्यात् न सिकांता ब्रह्म न संवांस्तुलात् न सिकांता ब्रह्म न संवांस्तुलात् न सिकांता ब्रह्म न संवांस्तुलात् न सिकांता ब्रह्म न संवांस्तुलात्
 ननु गकारव्यवधाने हुरिवना सिका अस्मद्गुणसः स्वरणसः अगः किं क्वामदनमृगयनं अणगयनादित्य इति नियातना
 नृणवासाधमाश्रित्य अग इति प्रत्याख्यातनाये अस्मन्ना किं स्मन्ना सिकाः खुरखुरा न्यावानस खुरणाः स्वरणः पक्षेऽ
 पीषते खुरणसः स्वरणसः उपसर्गोत्त प्रादेयोना सिकाया न सादेनाश्च असंज्ञा घववनं उन्नताना सिकाः स्य उन्नतसः उपस
 र्गोदेनोत्तर इति सूत्रं तद्धं षकार आह उपसर्गोत्तुलं उपसर्गोत्तानि मित्रात्परम्यनम्यणः स्याद्ब्रह्मलं प्रणमः वेद्ये विक्रयः
 विगताना सिका अस्म विग्रः रम्यश्च विग्रः कथं तर्हि विना सह तवांधवेति तदिः विगताना सिका यो पलक्षितेति व्याख्येयं
 सुप्रात सुषु सुदिवसो रिक्तं वपुरश्चैरिपदाङ्गपदघोष्टपदाः एते ब्रह्म ब्रह्मो वृषत्यद्योता नियात्यते नोत्तनं प्रातरस्य
 सुप्रातः नोत्तनं स्योऽस्य सुषु नोत्तनं दिवाः स्य सुदिवः नूरिखि वक्रुदिरस्य नारिक्तं किं चतस्रोऽप्रयोऽस्य वपुरश्चैः एण्य इव
 पादा अस्म एणीपादः अङ्गपदः प्रोष्टो गोः तमेव पादोऽस्य प्रोष्टपदः ननुः सुत्यो हलि सक्थो न्यतरस्यो अक्पात्त अहलः
 अहलिः असक्थः असक्थिः एवं दुः सुत्या नारिक्तो रिनिपातं तरं अत्राक्तः अत्राक्तिः नित्यमसिचू प्रजा मेधयोः न अङ्गः सुत्य इत्ये
 व अप्रजाः दुः प्रजाः सुप्रजाः अमेधाः दुर्मेधाः सुमेधाः धर्मादनिक्तेवलात् केवलात् पूर्वपदात्परोयो धर्मो दसदंता ब्रह्म
 हेरनिष्पात्त कल्याण धर्मा केवला किं परमः सो धर्मो यस्येति विषयद ब्रह्म ब्रह्मो मात्तत्त सत्तादो हीहन केवलं पूर्वपदं किं उमध्य
 मवार्दये किं संदिग्धमाध्य धर्मो दौधु कर्मधारय पूर्वपदो ब्रह्म ब्रह्मो हिः एवं उपरमस्व धर्मो दौधु पिमाधिव निवृत्ति धर्मा अत्रुवि
 विधर्मो दौधु पूर्वपदं ब्रह्म ब्रह्मो हिः अत्रिपते डंता सुहरेत वृणसो मेन्यः डंतेति कृतममासांतं नियात्यते डं नोत्त

उपसर्गोत्त न्यर इत्यस्यायम
 उपसर्गोत्त न्यर स्य न स्यणः
 स्यात् सनकारो यदि उकार
 मो न वेत्त इति मते प्रणोदे
 यो सरस्वती इत्यत्र एव प्राप्ति
 रिति कृत्वा तावकारे लोके
 उपसर्गोत्त न्यर इति निति

[illegible]

अथैवदूषणेनानर्थक्यग्रहणमित्यस्यापवादकोट्यविधिः तेनदंमोशद्वयप्रवृत्तपुषेत्कृत्यशस्त्रादिपितवत्येवद्वयप्रत्ययांतादंमोशद्वयः ब्रह्मवाग्मिकावाचोमानिरतिमितिप्रत्ययेपिमाकरेद्वयान्न
नोते ॥ ८ ॥

卷之五

शिवशुद्धादिसर्गः ७७

कामः वज्रतंत्रीयां तंत्रीधमनी स्त्री प्रत्ययां तत्रावाह सो न संगे किं वज्रनामी कं संतः वज्रतंत्रीकावीणा निंप्रवाणि
 प्र कवतावोऽत्र निपात्यते प्र पूर्वाह द्यते ल्फट् प्रवाणी संववायत्रालाका निगता प्रवाणी अस्य निष्प्रवाणिः पटः समा प्रवान
 नवद्वयः सप्तमी वित्रोषणे वज्रवीहो सप्तम्यं वित्रोषणं ववज्रवीहो पूर्वप ओड्यं कं वेकालः अतएव द्वापका तव्यधि
 करणपदो वज्रवीहिः चित्रगुः सर्वनाम संख्या यो रुय संख्याने सर्वस्येतः द्विभुक्तः मिथानयोः समासे संख्या पूर्वत्राष्टपर
 विप्रतिषेधात् छान्यः संख्याया अल्पीयस्याः द्वित्राः द्वंद्वपि द्वा द्वा वा प्रियस्य गुणप्रियः प्रियगुणः गन्नादेः परा सप्तमी ग
 मुकं वः कवि नवहेगमुः निष्ठा निष्ठा तं वज्रवीहो पूर्वस्यात् कृतकृत्यः जाति कालसुखादित्यः परानिष्ठा वाच्या सारंगद
 ग्धी मासजाता मुखजाता प्रायिकं वेदं कृतकटः पीतोदकः वाहितायादिषु आदिताभिः अस्याहितः आकृतिगणे
 ये प्रहरणाष्टेत्यः परे निष्ठा सप्तम्यो अस्फटतः दं मयाणिः कवि न विहताभिः इति वज्रवीहिः वाघे द्वंद्वः अनेकं सुव
 तं वाघे वृत्तमानं वा समस्यते स द्वंद्वः समुच्चयाच्चावयेतरेतरयोगसमाहाराद्याः परस्परनिरपेक्षस्यानेकस्य एकस्मि
 न्नवयः समुच्चयः अन्यतरस्यानुषंगिकत्वेऽवाचयः मिलितानामवयव इतरेतरयोगः समूहः समाहारः तत्रेश्वरं गुरुं
 चतुर्लक्षेति समुच्चये निष्कामटगां चानये त्याच्चावये च न समासोऽसामर्थ्यात् धवखदिशे संज्ञापरिनामे अनेकोक्तेः हो
 द्योष्टनेष्टो जातारः द्वयोर्द्वंद्वं कृत्वा पुनर्द्वंद्वं होतापोता नेष्टो जातारः स द्वंद्वं तादिषु परं एषु पूर्वपदयोगाद्द्वयं परं स्यात्
 दंतानां राडा राडदंतः धर्मादिषु नियमः अर्धधर्मो धर्मो धर्मो कं पती दं पती डाया पति डाया नाष्टस्य डां तावश्च निपात्यते
 आकृतिगणो यं द्वंद्वे द्विद्वंद्वे धिमंज्ञं पूर्वस्यात् हरिश्च हरश्च हरिहरो अनेकप्राप्तावेकव्रनियमोऽनियमः चोषे हरिगुरु
 हराः हरिहरगुरुवः अडाद्यदंतं इदं द्वंद्वं पूर्वस्यात् इत्राकृत्तो वज्रपुनियमः अश्वरघेयाः इत्राश्वरघाः घोता दडाद्यदं

तविप्रतिषेधेन इन्द्राग्नी अन्त्यात्ररं शिवकेवावौ क्रतुन क्रत्राणाममाकराणामातुपूर्व्येण हेमंत शिशिरवसंताः कृत्तिका रोहिणी
समाकराणामिंशो भवसंतो लघुकरं पूर्व कुशकात्रो अत्यर्हितं च तापसपर्वतो वर्णनामातुपूर्व्येण ब्राह्मणे कथितं विद
मृडाः त्रातुर्द्धादिसः युधिष्ठिरादुनो दंडश्च पालि तृतीयेनांगानां एषो दंड एकवक्ष्यात् पाणिपादमादंगिकपाणविकंर
धिकाश्चारेहं समाहारस्यैकवादेकध्वे मिदं नियमार्धप्रकरणं प्राणगादीनां समाहार एव यथा स्यात् अनुवादे चरणानां
चरणानां दंड एकवत् सिद्धस्योपन्यासे सेणिलुडी तिवक्तव्यं उदगाक्रवकाणां पप्रत्यष्टा कठकोक्रमे अध्वर्युः क्रतुः ननु
सकं यदुर्वेदे विहितोयः क्रतुस्तदा विना मनपुंसकलिंगानां दंड एकवक्ष्यात् अर्द्धाश्वमेध अध्वर्युः क्रतुः किं इषुवडोसा
मवेदे विहितो अनपुंसकं किं राहुसूर्यवाडपेदे अर्द्धवादी अध्वर्युः क्रतुः विप्रकृष्टारवाता अध्वर्युनेन प्रत्यासन्ना आस्था
येषां तेषां दंड एकवत् पदकं क्रमकं कातिर प्राणिनां प्राणिवर्जकातिवा विना दंड एकवत् धनानां पुलि प्राणिनां तु वि
दृष्टाः इत्यावा विनामेव तेह रूयं सौगमुना कंवने कातिप्रधान एवायमेकवक्ष्यात् इव्य विरोध विवक्षायां तु बदराम
लकानि विशिष्टलिंगेन दीदेशोऽयामां यामवर्जने दीदेशावा विना सिन्नलिंगानां समाहारे दंडः स्यात् एकवत् उध
अइरावती वउधोरावते गंगा चक्रो लघुगंगा शोणं ऊरु वृक्ष ऊरु द्वे त्रं व ऊरु ऊरु द्वे त्रं सिन्नलिंगानां किं गंगा यमु
ने मइके कयाः अयामाः किं हां ववं नगरं त्रास किनी ग्रामः जां वव त्रास किन्यो रुद्रांतवः एषां समाहारे दंडः स्यात्
यूकालिहं आनकुलात् रुद्रांतवः येषां विरोधः त्रासिकः एषां प्रायत्त अदिन कुलं गोदाध्रं काकोलकमित्या
दो परवादिमाया वृक्ष मृगेति प्राप्ते चकारेण बाधते मृदाणामतिरवसितानां अवहिष्कृतानां मृदाणां प्रायत्त तदाथ
स्कारं पात्राद्विष्कृतानां तु चक्रात् मृदाणां गताम्यं पृथुनी निम्नं येषां चारितानि साधुनिगदाश्च दासी दाममित्यादि

सि० त० कौ०

५१

विताषाष्टकमृगवृणधान्यव्यङ्गनपशुनाकुन्यश्ववमवहवीपराधरोत्तराणां वृक्षादीनां सप्तानां द्वादश अश्ववमवेत्यादि द्वादश
प्राग्वत्तु वृक्षादौ विशेषाणां मेवग्रहणं प्रकृत्ययोधं प्रकृत्ययोधाः रुरुष्टपतं रुरुष्टपताः कुत्राकात्रं कुत्राकात्राः ब्रीहियवंब्रीहि
यवाः दधि घृतं दधिघृते गोमहिषं गोमहिषाः सुकवकः सुकवकाः अश्ववमवं अश्ववमवोः पूर्वापरं पूर्वापरे अधोत्तरं अधो
त्तरे फलसेनावनस्पतिमृगाशकुनिहृदङ्गुधान्यवृणानां बङ्गप्रकृतिरेव द्वादश एकवदिति वाच्यं बदराणिकमलकानिव ब
दरामलकं जातिरप्राणिनामित्येकवच्चावः नेह बदरामलके रषिकाश्चोरोहो प्रकृत्ययोधावित्यादि विताषाष्टकेति सूत्रेये
। प्राणिनस्तेषां ग्रहणं जातिरप्राणिनामितिनित्यं प्राप्ते विकल्पार्थं पशुग्रहणं हस्त्याद्यादिषु सेनांगानित्यं प्राप्ते मृगाणां मृगे
रेव नानाकुनीनां तैरेकोनयत्र द्वादशः अन्येऽस्य सदेतरेतरयोग एवेति नित्यमार्थं मृगाशकुनीग्रहणं एवं पूर्वापरमधोत्तरमित्यपि
अश्ववमवाग्रहणं पुपकेन पुंसकवार्थं अन्यथा परवात्पूर्ववदश्ववमवाविति स्यात् विप्रतिषिद्धं चानधिकरणवा विविरुद्धा
धीनामद्वयवाचिनां द्वादश एकदद्यात् विकल्पिकः समाहार द्वादशार्थ इति सूत्रेण प्राप्तः स विरुद्धार्थानां अदिसवति तर्हि अ
द्वयवाचिनामेवेति नित्यमार्थं तेन द्वयवाचिनामितरेतरयोग एव शीतो लोउदकेऽस्तः विप्रतिषिद्धं किं नन्दकपावङ्गन्य इत्यादि
समाहारे द्वादशो न वत्येव न दधिपय आदीनि एतानि नैकवच्चाः दधिपयसी इध्वा बहिषी नियातनादीर्षः क्रुक्सा मे वाङ्मनसे अ
धिकरणे तावच्चैव द्वयसंख्या अवगमे एकवदेवेति नित्यमोन स्यात् दन्तादन्तोष्टाः विताषासमीये अधिकरणे तावच्चैव सामीये
नपरिच्छेदे समाहार एवेत्येवं रूपे नित्यमोवा स्यात् उपदन्तादन्तोष्ट उपदन्ताः दन्तोष्टाः आनडु तो द्वादश विद्याद्यो निसंबंधवाचिनाम
दन्तानां द्वादश आनडु स्यात् उत्तरपदे होता योतारो होट्टपोट्टनेष्टो जातारः माता पितरौ पुत्रे न्यतरस्यामित्यतो मरु ककत्या पुत्र इ
त्यनुवृत्तेः पिता पुत्रो देवता द्वादश इहोत्तरपदे परे आनडु मित्रावरुणौ वायु राक्षसौ गोपतिषेधः अग्निवायु वायुमी पुनर्द्वादश

रुपाक्षिक

५१

दि

ग्रहणं प्रसिद्धमाहवर्गस्य परिग्रहार्थं तेन ब्रह्म प्रजापती इत्यादौ नानुद एतद्विना कद्वितीया गच्छेन शुभं तं नापि लोके प्रसिद्धमाहवर्गं
 ईदृशेः सोमवर्गणयोः देवता हं ह इत्येव अग्नेः स्तुतोमसोमाः अग्नेः पार्ष्णा एषां सम्यघः स्यात्त मन्त्रांसे अग्निष्टुत अग्निष्टोमः अग्नीषो
 मौ अग्नीवर्गणो इह हौ वृद्धि मत्फत्तरपदे अग्ने रिदा देवाः स्यात्त देवता हं ह अग्ना मरुतो देवता अस्य अग्निमारुतं कर्म अग्नीवर्ग
 णो देवताः स्य अग्निवारुणं देवता हं ह वेत्कल य पद वृद्धिः अलौकिके वाको आनड मीवं वनाधिवाहः वृद्धो किं आग्नेः नें इत्य
 परस्येत्फत्तरपद वृद्धि प्रतिषेधः विलो न आग्नावैस्नवं दिवो द्यावा देवता हं ह उत्तरपदे द्यावा नृमिः द्यावा कामा दिवसश्च
 धिया व इत्येव चात्त द्यावा आ देवोः कारोच्चारणं सकारस्य रुवं मान् दित्येतदर्थं द्यौश्च पृथिवी च दिवस्य पृथिव्यो वृद्धि सिद्ध्या तु
 विधिः द्यावा धितस्येष्ट पृथिवी दिवस्य पृथिव्यो र इति रित्यत्र पदकारा विसर्गं पठन्ति उषा सोमसः उषस्त्राहस्य उषा मा देवो देवता
 हं ह उषा मा सूर्यो मातर पितरा बुदीचां उदीचां किं माता पितरो हं ह द्युषदा हाता अमाहारे च वगंता द्युषदा हाता द्युषदा ह्यस्या
 अमाहारे वा कव्वं वक्स्त्रं त्रामी हृषदं वा कविषं वृत्रोपानहं समाहारे किं प्रावृट्त्वारदौ इति हं हः अथैकत्रोषः सरूपाणां रा
 मोरामाः विरूपाणां मपि समाना र्थानां वक्रदं मश्च कटिलदं मश्च वक्रदं मौ कटिलदं मौ वृद्धो यना त ह्न कणश्चे देव वित्रोषः द्यू
 ना सहोक्तौ गोत्रं त्रिष्यते द्युव प्रत्ययमात्र कृतं चेन्न दोः कृस्त्रं वै रूपं स्यात्त गार्ग्यश्च गार्ग्या यणश्च गार्ग्यो वृद्धः किं गार्ग्या गार्ग्या यणो
 यूना किं गार्ग्या गार्ग्यो त ह्न कणः किं ताग वृत्तिताग वृत्तिको कृस्त्रं किं गार्ग्या वा स्याद नो स्त्री पुं वच्चा यूना सहोक्तौ वृद्धा स्त्री त्रिष्यते
 तदर्थं पुं वत्त गार्गी च गार्ग्या यणो च गार्गीः अस्त्रिया मित्यनुवर्त्तमाने यत्र नो ष्येति लुक् दाक्षी वदाक्षायणश्च दाक्षी पुमान्
 स्त्रिया स्त्रिया सहोक्तौ पुमान् त्रिष्यते त ह्न कण एव वित्रोषश्चेत्त हं सी व हं मश्च हं सो लाट् पुत्रो स्वसृष्टु हिट् स्यात्ताता च स्वमा च
 तातरो पुत्रश्च पुहिता व पुत्रो न पुंसक मन पुंसके नैक वच्चा स्यान्पतरस्य अक्ती वेन सहोक्तौ क्ती वं त्रिष्यते तच्च वा एकं वच्चा

अलौकिकेति
 नाहं आग्निवारुणः
 नृमिः नृमिः नृमिः नृमिः
 यः सोमवर्गणयोः रिताः
 द्यौर्द्विषा वृद्धिः स्यात्
 निषेध एव स्यात् ४

द्यावा पृथिव्यौ

क

42

12

डा सुबंतेनेति वक्ष्येयः समासः पद्विधो बुधैः सुपा राड पु रुषः तिडा यर्षत्तुषत् नाम्ना कंतकारः भातुना कटपूः अऊसं तिडा
 तिडा पवतरवादता तिडा सुपा कंत विवक्तणे तिद्यस्य कियत्तासा कंत विवक्तणा एहीडा द्यो न्यपदार्थे इति मयूरव्यसका
 दोषावा समासः इति सर्वसमासविशेषः कृकूरपू पशामानके अन्ननके इति वेदः कृगाद्यंतस्य समासस्य अपत्ययो
 तावद्यवः स्यात् अक्षेया धृस्तदंतस्य तु न अर्धर्चः अनृचवकृवावधेतये विनेह अतृकसाम बहुकसूक्तं विष्णोः पूः वि
 सुपुरं जीवन्लोकात् विमलायं सरः द्योतरुपमर्गेत्यो पईत् अय इति कृतसमासोत्पत्त्युत्तरं पद्यार्थे प्रथमा एत्योऽप्यस्य
 ईत्यात् द्विर्गता आपो यस्मिन्नि तिदीपः अंतरीयं प्रतीये समापो देवयजनमिति तु समासोत्पत्त्युत्तरं पद्यार्थे प्रथमा एत्योऽप्यस्य
 एतद्देह स्वप्नस्य पी स्वपि अवर्णाता द्वा प्रेयं परेयं प्रायं परायं ऊदतो देवो अनोः परस्य अपस्य ऊस्यात् देवो अन्तपो देवाः राड क
 रा अक्षेव अक्षधः दृढ धूरुकाः सखिपद्यौ रम्यपद्यो देवाः अचूपत्यचव पूर्वी सामलो मः एतत्पूर्वी सामलो माता समासातोऽ
 स्यात् प्रति सामं अनु सामं अव सामं प्रतिलोमं अनुलोमं अवलोमं क्लोदकपां मु संख्या सर्वाद्यात् मेरु डिष्यते क्लृप्तमः
 उदरमः पां मुत्तमः हित्तमस्त्रित्तमः प्रासादः संख्या द्यानदी गोदावरी त्वां पंचनदं सप्त गोदावरं अडितियोगवितागा दन्तत्रा
 पिपयनातः अक्षोदनीनात् अवक्तुं यर्षाया दक्षोऽचू स्यात् समासातः गवामक्षीव गवाक्षः अवतुरविवतुरसुवतुर
 स्त्रीपुंसधेवनमुह कृकसा मवाङ्गनमाक्षिनवदारगवेर्विष्टीवपदष्टीवनकंदिवरा विदिवाह दिवसरड सनिश्रेयसपुरु
 षाद्युपध्याद्युप आद्युपग्यं दुपं डातो क्लमहो क्ल दृष्टो क्लो पष्टनगोष्ट्याः एते पंचविंशतिरङ्गानि पात्यन्ते आद्यासूयो बङ्ग
 बीहदः अविद्यमाना निवत्वारियस्य अवतुरः विवतुरः सुवतुरः कृपात्यां वतुरो डिष्यते विवतुराः वतुरां समीपे उपव
 तुराः ततश्च कादत्रा द्वा स्त्रीपुंसो धेवनमुहो कृकसा मे वाङ्गनसे अक्षिणी चक्कवोच अक्षिक्कवं दारा प्रगावथ दारगवं क

सि० छा०
५३

रुच्यश्चैव तौ च ऊर्ध्वं निपातनादौ लोपः पदद्वयं निपातनात्वाद्वा ह्रस्वपञ्चावः नक्तं च दिवा च नक्तं च दिवा च त्रौ च दिवा च
रात्रिं दिवं रात्रे मां तत्र निपात्यते अहं निच दिवा च अहं दिवं वीषायां दंष्ट्रो निपात्यते अहं न्यहनीत्यर्थः सरङ्गममिति साकले
व्यङ्गीभावः बङ्गव्रीहौ तु सरङ्गः पंकङ्गं निश्चितं श्रेयो निश्रेयसं तत्सु सुखं एव निह निश्रेयान्न पुरुषः पुरुषस्याद्युः पुरु
षाद्युषं ततो हि युष्माद्युषं आद्युषं क्रग्यङ्गुषं ततस्त्रयः कर्मधारयः डातोक्तः महोक्तः वृद्धोक्तः शुभः समीपं उपशुनं टि
लोपाभावः संप्रसारणं च निपात्यते गोष्ठेश्वाः गोष्ठश्चः ब्रह्महस्तिन्यावर्चसः अक्यात्र ब्रह्मवर्चसं हस्तिवर्चसं पत्न्याङ्गुल्यावेति वक्त
व्यं पत्न्यवर्चसं राङ्गवर्चसं अवसं संधेत्यस्तमसः संतमसं अधत्ती त्वंधं पचाद्यच् अधंतमो धतमसं धसो वसीद्यः श्रेयसः वसु
त्राहः प्रज्ञास्त्रवाची ततश्च सुनिवसीद्यः शुभसूत्राश्च उत्तरपदाध्वं प्रज्ञा सामात्रा विषेयमाह मयूरव्यंसकादिवा समामसः श्रोव
सीयसं श्रः श्रेयसं तेनूत्यात्र अववत साहसः अनुरहसः अवरहसं तत्परहसं प्रतेरुहसः सप्तमीश्चात्र उरसि प्रत्यकरसं वि
तक्त्यर्धे अव्यङ्गीभावः अनुगवमाद्यामे एतन्निपात्यते दीर्घवै अनुगवद्यानं यस्याद्यामइति समासः द्विस्ताव विस्तावावेदि
ततो हि पुण्यविगुणावाश्च मेधादौ तत्रेदं निपातनं विदिरिति किं द्विस्तावती विस्तावती रङ्गुः उपसर्गादिध्वनः प्रगतो ध्वनं प्राध्वो
रधः नष्टनात् एङ्गनाघात्यरेत्यः समासो नानस्यः सुराङ्गा अतिराङ्गा स्तित्यामेव नेह परमराङ्गः एङ्गनाकिं गामतिक्रान्ते
तिगवः बङ्गव्रीहौ सकम्पकलोरित्यत्र प्रागेवायं निषेधः नेह सुसकम्पः स्रक्तः किम्पः केपे केपेयः किंवा हस्ततः परमत्तदंता समा
सां नानस्यः ऊमितोराङ्गा किंराङ्गा किंमखा किंगोः केपे किं किंराङ्गः किंमखः किंगवः अनजसत्सुरुषात् समासां तोन अ
राङ्गा असखा तत्सुरुषाकिं अकरं वाकटं यद्यो वित्ताया न ज्युर्वात्यद्यो वा समासां तः अपघं अपघाः तत्सुरुषादित्येव अपघोदे
वाः अपघं वर्तते इति समासां तः अनुगुत्तरपदे अनुगधिकारः प्रागनङ् उत्तरपदाधिकारस्तु आयादपरि समासेः पंचम्याः

*प्रति

५३

स्तोकादिभ्यः एत्यः पंचम्या अलुक्स्यात् उत्तरपदे स्तोकात्मुक्तः एवमंतिकार्धद्वयार्धकृत्वेत्यः उत्तरपदे किं निष्क्रान्तः स्तोकात्तिः स्तोका
 : वासणां च सिन उपसंख्यानं वासणा हिता निशास्त्राण्यपवाराद्वासणानि ता निशा सतीति वासणां च सी कृद्विधिः शेषः द्विती
 या र्धे पंचम्या पसंख्यानं उक्तः सहोत्तमसमसं सृतीयायाः उक्तसाकृतमित्यादि अंङसमुपसंख्यानं अंङसाकृतं आर्द्धवेन कृतमि
 त्यर्थः पुंसां लुङोक्तं लुङोक्तं इति च यस्याग्रङः पुमान् सपुंसा लुङः कलुषांधो जात्यंधः मनसः संज्ञायां मनसा गुप्ता आज्ञा यिति
 वमंतम इत्येव मनसा आज्ञा पुंशीलमस्य मनसा जायी आत्मनश्च आत्मनः सृतीयाया अलुक्स्यात् परण इति वक्तव्यं परण प्र
 त्ययां ते उत्तरपदे इत्यर्थः आत्मना पंचमः जनार्दनस्त्वात्मवत्तुर्धैव इति तु वक्तव्यं हेर्बोधः परणे किं आत्मकतं वेद्याकरणाख्या
 यां वत्तुर्धैः आत्मन इत्येव आत्मनेपदं आत्मनेनां पाः तादर्थ्ये च तुर्धै वत्तुर्धै तियोगवितागात्ममासः परस्य च परस्यैपदं पर
 स्यैतां पाः हलदंता सप्तम्याः संज्ञायां हलंता ददंता च सप्तम्या अलुक् संज्ञायां वचि सारः गवि युधित्या स्त्रियः आत्मा स्त्रियः सप्तम्या
 स्यात्त गविष्टिरः अत्र गवीति वचनादेवा लुक् युधितिरः अरण्ये तिलकाः अत्र संज्ञाया मिति सप्तमी समासः हृदयं स्यात्त व ह
 दिमृक् क दिविमृक् कारनामि च प्राचा हलादौ प्राचां देनोद्यकारनामतत्र हलादावुत्तरपदे हलदंता सप्तम्या अलुक् मुक्तं
 कार्याणि दृष्टदिमाघकः पूर्वण सिद्धे नित्यमार्धकारनाम्येव प्राचामेव हलादावेवेति कारनामि किं अस्या हितपशुः कार
 दन्यस्यैतदेयस्य नाम प्राचा किं दृष्टपशुः हलादौ किं अविकटोरणः अदंता किं नद्यादोहः नदीदोहः मध्यादुरो मध्यगुरुः अ
 ताव अतेयुक्तः अमर्द्धमस्तकां गादकामे कं वेकालः उरसिलोम अमर्द्धमस्तका किं मूर्द्धनिखः मस्तकनिखः अकामे
 किं मुखे कामोद्यम्य मुखकामः बंधे वविताया हलदंता सप्तम्या अलुक् हस्ते बंधः हस्तबंधः हस्तेति किं युतिबंधः तत्पुरुषे
 कृतिवक्तुं संवेरमः कणोक्तयः क्वचिन्न कुरुवरः प्राट्दृशरकालदिवांते प्राट्पिङ्गः शरदिङ्गः कालेङ्गः दिधिङ्गः पूर्व

48

十

एतोरनावोपिनिपात्यतेवेलादीनिहृतिविषयेकमनवाचीनितेः कुम्भितानिकुम्भनैरितिसमासः इति किं दत्तातरा नाधितपु
 स्काकिं आमलकीतरा कुवलीतरा नद्याः शेषस्यान्तरस्यां अद्यतनद्याः इत्येकावच्यधादिषु क्रसोवास्यात्तु वृत्तबंधतरा व
 र्त्तबंधतरा स्त्रीतरा स्त्रितरा कनद्या नलक्ष्मीतरा उगितश्च उगितः परानदीतदंतस्यधादिषु क्रसोवास्यात्तु विडधितरा क्र
 स्वात्तावपकेतसिलादिष्वितिपुवत् विडधितरा हृत्पादिषु विडधीतरेत्यप्यदाहतं तन्निर्मूलं हृदयस्य हृत्स्वरूपद एतन्नामे
 षु हृदयं लिखतीति हृत्स्वरः हृदयस्य प्रियं हृद्यं हृदयस्येदं हृद्यं हृत्नामः लेखेत्यणंतस्य ग्रहणं घञि तु हृदयं लेखः लेख
 ग्रहणमेव ज्ञापकं उत्तरपदाधिकारे तदंतविधिनीत्याति वा श्लोककषत्ररोगेषु हृत्श्लोकः हृदयश्लोकः सौहार्द्यं सौ हृदयं ह
 रोगः हृदयरोगः हृदयत्राष्टपद्यांशो हृत्तद्वेष्यस्ति तेन सिद्धे प्रयं वार्धमिदं पादस्य पदाङ्गातिगोपहतेषु एष्वत्तरपदेषु पाद
 स्यपदइत्यदंत आदेशः स्यात् पादास्यामङ्गतीति पदाङ्गिः पदातिः अङ्गति स्यात् पादेवेतीत्यतः अङ्गेत्येनावो निपातना
 त् पदगः पदोपहतः पद्यत्यतदर्थं पादस्यपस्यात्तु तदर्थेति परे पादो विध्यंति पद्याः शार्कराः अतदर्थं किं पादार्थमुदकं पाद्यं
 इकेवरतावुपसंख्यानं पादास्यावरतिपदिकः पदादिवात्तु न हिमकापिदतिषु च पदिसंयकाषी पदतिः कृचः शो कृच
 : पादस्यपस्याच्चेपरं गायत्री पद्यः शंसति पादं पादमित्यर्थः कृचः किं पादत्रः काषीपणंदधति वा घोषमिष्यत्राष्टेषु पादस्य
 पत्र पद्योषः पादघोषः पन्मिष्यः पादमिष्यः पद्यष्टः पादत्राष्टः निषेवेति वाच्यं पन्मिष्यः पादनिष्कः उदकस्योदः संज्ञायां उ
 उदमेघः उत्तरपदस्यवेति वक्तव्यं क्षीरिदः पेषं वासवाहनं धिषुव उदपिषं पिनष्टि उदवासः उदवाहनः उदधिर्घटः समु
 द्रेषु पूर्वेषु सिद्धं एकहलादौ प्ररक्षितव्येन्यतरस्यां उदकुंतः उदककुंतः एकेति किं उदकस्त्वानी हरयितव्ये किं उदकपर्व
 तः मंघोदनसक्तु बिंडवडातारहारवीवधगाहेषु उदः मंघः उदकमंघः उदोदनः उदकोदनः इकोक्रसोः श्लो गालवस्य इ

सिद्धांशौ
५५

गतस्याद्यंतस्य कसो वा स्यादुत्तरपदे यामणिपुत्रः यामणीपुत्रः इकः किं रमापतिः अद्यंतः किं गौरीपतिः गालवग्रहणं एकां धी
अन्यतरस्यामित्यनुवृत्तेः इत्यदु वडूसा विना अवाद्यानां चनेति वाच्यं श्रीमदः तूतंगः शुक्लीनावः अककुंसादीनामिति वक्तव्यं
ककुंसः ककुटिः तूकुंसः तूकुटिः अकारोः नेन विधीयते इति व्याख्यातं ककुटिः कवाकुंसादीनां चनेति वाच्यं
सूत्रेण धारीनर्तकः कवः कुटिः कोटिल्येकतद्वितेव एकत्राष्टस्य कसः स्यात्तद्विते उत्तरपदेव एकस्या आगतं एकस्य प
कदीरं ड्रायोः संज्ञाबंदसोर्वकुलं रेवतीपुत्रः अड कीरं वेव वृषत्यथे परे ड्रायो वीरुसः अडवेरो दिने वं षडः संप्रसारणं
पुत्रपत्योस्त्युरुषे षडः तस्य पूर्वपदस्य संप्रसारणं स्यात् पुत्रपत्योरुत्तरपदयोस्त्युरुषे संप्रसारणस्य संप्रसारणस्य दी
र्घः स्यादुत्तरपदे कोमुदगंध्यायाः पुत्रः कोमुदगंधीपुत्रः कोमुदगंधीपतिः व्यवस्थितविनाषया कसो न स्त्रीप्रत्यये वा तु प
सर्जनेन तद्वितदादिनित्यमप्रतिषेधात् परमकारीषगंधीपुत्रः उपसर्जनेन तदादिनित्यमानेन अतिकारीषगंधीपुत्रः बंध
निबं कुवीहो बंधनाष्टे उत्तरपदे षडः संप्रसारणं स्यात् बकुवीहो कारीषगंध्या बंधरस्येतिकारीषगंधीबंधः बकुवीहो
किं कारीषगंध्यायाः बंधः कारीषगंध्या बंधः कीवनिर्देशात् कवाष्टस्य रूपे कया मातृमातृकमातृपुत्रा कारीषगंधीमा
तः कारीषगंध्यामातः कारीषगंधीमातृकः कारीषगंध्यामातृकः कारीषगंधीमाता कारीषगंध्यामाता अस्मादेव निपातता
मातृनाष्टस्य मातृनादेशः कश्चिकल्पश्च बकुवीहावेवेदं नेह कारीषगंध्यामाता कारीषगंधीमाता विदुसामप्यतिविस्व
रो बकुवीहिस्वरं बाधत इष्टकेषीकामालानां वित्तललतारिषु इष्टकादीनां तदंतानां पूर्वपदानां वित्तादिषु क्रमात् उत्तर
पदेषु कसः स्यात् इष्टकवितं पकेष्टकवितं इषीकत्रलं मुंडे षीकत्रलं मालतारी त्रत्यलमालतारी कारे सत्यागदस्य मु
स्यात् सत्यंकारः अगदंकारः असोश्चेति वक्तव्यं अस्तंकारः धेनोर्नव्याद्यो धेनुं सव्या लोकस्य एते लोकं एतः इति

भा.
५५

लविचुजादिवाकः इत्येनस्तासस्य अनत्यासमित्यः हरतः परिहर्तव्यार्घीः स्वाष्टाश्वोरिधेनाष्टमिधः अग्निमिधः गिलेः गिलस्य तिलः
गिलः अगिलस्य किं गिल गिलः गिल गिलेव तिमिं गिल गिलः उक्तसद्वयोः करणे उत्संकरणं नदंकरणं शत्रेः कृति विताषा रात्रि
वररात्रिवरः रात्रिमदं रात्र्यटः अत्रिवदधमिदं सूत्रं त्रिवित्तु अरुर्ध्वदिति नित्यं वक्ष्यते रात्रिमन्त्रः सहस्यसः संज्ञायां उत्तरपदे
सपलात्रां संज्ञायां किं सहस्युधा येषां ताधिकेव अनयोर्ध्वयोः सहस्यसः स्यात् उत्तरपदे समुहर्तृज्योतिषमधीते सद्रोणाखारी
द्वितीयेवाचुपाख्ये अनुमेये द्वितीये सहस्यसः स्यात् सगर्हसीका निष्ठा राक्षसी साक्षात् अनुपलन्यमाना निष्ठायाचुमीयते
समानस्य द्वंद्वस्य मूर्धप्रत्ययद्वयेषु समानस्य सः स्यात् उत्तरपदेन उमूर्धादिषु अनुवातासगर्हः अनुसखा सद्युष्यः योनः
सनुत्यः तत्रतव इत्यर्धे सगर्हसद्युष्यः सनुताद्यत्र अमूर्धादिषु किं समानमूर्धा समानप्रत्ययः समानोदकीः समानस्य त्रियो
गोक्षितक्यते तेन सपक्षः साधर्म्यं संज्ञातीत्यइत्यादि सिद्धमितिका त्रिका अथवा सहस्रदृष्टः सहस्राववनोस्ति सहस्रः सखा सम
खी त्रियष्टा तेनायमस्वपदविग्रहो बह्वीहिः समानः पक्षोऽप्येवादि ज्योतिर्जनपदरात्रिना निनामगोत्ररूपस्त्वानवर्णवद्योव
वनबंधेषु एषु द्वादशास्तरपदेषु समानस्य सः स्यात् सज्योतिः सजनपदइत्यादि वरणे वस्त्रचारिणि वस्त्रचारिण्यत्तरपदे
समानस्य सः स्यात् वरणे समानः त्वेन गम्यमाने वरणः चारवा वस्त्रवेदः तदध्ययनार्धं वतमपि वस्त्रं तच्चरतीति वस्त्रवारी समा
नः सः सवस्त्रवारी तार्धेति तार्धे उत्तरपदे द्वादशे प्रत्यये विवक्षिते समानस्य सः स्यात् सतीर्घः एकयुक्तः समानतीर्धेवासीति
यत्प्रत्ययः विसाषोदरे द्वादशे प्रत्यये विवक्षित इत्येव सोदर्थः समानोदर्थः दृक् दृशवत्तु सृक् सृजः दृक् दृशवत्तु सृक् सृजः
सृक् सृजः वत्तु सृजः इदं किमोरीत्राकी दृशवत्तु सृजः इदं किमः की स्यात् ईदृशः कीदृशः कीदृशः वत्तु द्वादशे व
क्ष्यते दृक् दृशः कीदृशः कीदृशः आसर्वनामः सर्वनाम आकारः स्यात् दृशवत्तु सृजः दृक् दृशवत्तु सृजः तावाम् तादृशः

सि० धा० को०

५६

दीर्घमवोवे अमृदवाः अमृदक अमृदकः समासैगुलेः संगः अंगुलिवाद्यसंगस्यसममृदन्यः स्यात्समासे सीरुष्टानं अस
मासेउत्तीरोः स्तानं ड्योतिराद्युषः स्तोमः आत्मा स्तोमस्यसममृदन्यः समासे ड्योतिष्टोमः आद्युष्टोमः समासे किं ड्योतिषः
स्तोमः सुर्वमादिष्टुवसममृदन्यः शोतनं सामयस्यसुषामा सुषधिः एतिसंज्ञाद्यामगात् हरिषेण एति किं हरिसुवधः संज्ञा
यां किं षकसेतः अगकारा किं विश्वकेनः इएकोरित्येव सर्वसेनः नकत्राद्या एतिसंज्ञाद्यामगकारान्मृदन्योवा रोहिणीषेणः
रोहिणीसेनः अगकारा किं वातलिषकेनः आकृतिगणोद्यं अषष्टीत्याद्यासमान्यस्यदुगात्री रात्रास्वास्तितो सुको
तिकारकरागडेषु अन्यत्राद्यस्यदुगागमः स्यात् आशीरादिषु परेषु अन्यदात्रीः अन्यदात्रा अन्यदास्वा अन्यदास्तितः अन्य
दुसुकः अन्यदृतिः अन्यद्रागः अषष्टीत्यादिकिं अन्यस्यान्येनवा आशीरन्यात्री कारके द्वेवनाद्यं निषेधः अन्यस्य कारकोः
न्यकारकः अन्यस्याद्यं मन्यदीद्यंगहादेराकृतिगणवाच्यः अर्धविताषा अन्यदर्षः अन्यार्षः कोः कतसुरुषेः वि अडादावु
त्तरपदेकृमिताः श्वकदश्वः कदलं तसुरुषे किं कृष्टोराडा चोव कृमितास्वयः कत्रयः रघवदयोश्च वदधः वददः दृणे
वडातौ कत्रुणं कापघादयोः कापघंकादः अकत्राष्टेन तसुरुषः अकित्राष्टेन वज्रवीहिवा इषदधे इषकालं अडादा
वपिपरवाकादेनाः कामः विताषा पुरुषे कापुरुषः ऊपुरुषः आपाप्रविताषेयं इषदधे हि सर्वविषतिषे धातुनित्यमेव क
वंचोस्ते उल्लात्राष्टे उत्तरपदेकवंकाववास्यात् कोलं कवो लं कडुलं एषोदरादीनि यद्यपि दृष्टं एषोदरा प्रकारादीनि कि
ष्टेय्येषोच्चारितानि तथैव साधुनिष्ठपतः उदरं एषोदरं तलोपः वाहिवाहको बलाहकः पूर्वपदस्यवः उत्तरपदादेश्यलवं तदे
द्वर्णगमादंसः सिंहो वर्णविपर्ययात् गृहोत्सावर्णविक्रते वर्णनाम्ना तृषोदरं दिक्त्राष्टेन सीरस्यतारतावोवा दकि
रातारं दक्षिणसीरं उत्तरतारं उत्तरसीरं दुरोदात्तानां तारानामेषु उत्तरसुत्रपदादेश्यलवं वदः खेतदास्यते इमात्राः उः खेतना

५६

वहे॥

अथेहृणात्राः डः खेनदस्यते हस्तः खल्वित्यः दंतेनीलोपोन्यात्यते डः खेनधात्यति हस्तः आतष्टेतिकः क्ववतोः स्यासादंतिह
सी क्ववत्राहस्याह आदेशः संदेशधिकर मद् आहतिगणोद्यं संहिताया अधिकारोद्यं कर्णलक्षणस्याविष्टाष्टयं च मणिसिन्नवि
नविष्टसुवस्त्रिकस्य कर्णनाष्टे परेलक्षणवाचकस्य दीर्घः द्विगुणकर्णः लक्षणस्य किंनोसनकर्णः अविष्टादीनां किं विष्टक
र्णः अष्टकर्णः मणिकर्णः सिन्नकर्णः विन्नकर्णः विष्टकर्णः स्तवकर्णः सस्त्रिककर्णः नहिवृतिवृषियधिरुधिमहितनिष्ठको
क्विवंतेष्वेषु पूर्वपदस्य दीर्घः उपानत्र नीहृत् प्राहृत् ममावित् नीरुक् अंतोरुक् कृतीषट् प रीतत्र कावितिकिं परिणारुनं
वितायापुरुष इत्यतो मंरूक कृत्याविताया नुवर्तते सावव्यवस्त्रितातेन गतिकारयोरेव नेहपटुरुक् तिग्मरुक् वनगिद्योः
संज्ञायां कोटरे किं सुलकादीनां कोटादीनां वने परे किं सुलकादीनां गिरी परे दीर्घः स्यात्संज्ञायां वने पुरगा मिश्रकामिधुका
सारिका कोटरायेत्यः वनत्राहस्योत्तरपदस्य एत्यएवण वने नवनेत्यः इहकोटरांताः पंचदीर्घविधौ कोटरादयो बोधाः तेषां क
तदीर्घाणां एव विधौ निर्देशो नित्यमार्थः अथे न्राहस्यनुविध्यर्घः पु रगावणं मिश्रकावणं मिधुकावणं सारिकावणं कोट
रावणं एत्यएवेति किं अमिपत्रवनं वनस्याये अथे वणं राहुदेतादिषु निपातना सप्तम्या अलुक् प्रातिपदिका र्घमात्रे प्रघ
मा किं सुलकागिरिः बले बलप्रत्यये परे दीर्घः स्यात्संज्ञायां कृषीवलः मत्तौ वक्रवो नडिरादीनां अमरावती अनडिरादी
नां किं अडिरवती वक्रवः किं ब्रह्मि मती संज्ञाया मित्येव वल्लवती नारादीनां वनारावती इकोवहेः पीलोः इ गंतस्य दीर्घः
स्यात् कृषीवहं कपीवहं ईकः किं पिमवहं अपीलोः किं पीलुवहं अपीत्वादीनामिति वाच्यं दारुवहं उपसर्गस्य घनमनुष्येव
कुले उपसर्गस्य वकुलं दीर्घः स्यात् घनं ते परे ननु मनुष्ये परियाकः परीयाकः अमनुष्ये किं निषादः इकः कात्रो इ गंतस्योपस
सर्गस्य दीर्घः स्यात् वीकात्राः नीकात्राः इकः किं प्रकात्राः अष्टनः संज्ञायां उत्तरपदे दीर्घः अथापदे संज्ञायां किं अष्टपुत्रः विते

सि० पू० कै०

५७

कपिरकविलोकः द्विवितीकः नरेसंज्ञायां विस्मानरः मित्रेवर्षो विद्यामित्रः संज्ञायां किं विद्य मित्रो माणवकः पुनोदंतदंष्ट्र
कणिकुटुंबवराहपुत्रपदेपुदीर्घोवाच्यः आदंतइत्यादिप्रतिरंतः नारेक्षुप्रकाशकापरिवदिरपीयूक्षासोः संज्ञायां मयि एत्यो
वनमणवस्यारप्रवणं कार्षीपणं इहयात्यरवा सव्वं विलाषोषधिवनस्यतित्यः वनमणः स्यात् हवीवनं हवीवणं विलीषवणं
क्रिशवतनं द्यवृत्त्यामेव नेहदेवदासवनं इरिकादित्यः प्रतिषेधोवाच्यः इरिकावनं मिरिकावनं वाहनमाहितान् आरेण्य
यडुह्यते तदा विस्मानिमित्रात्यरस्यवाहननकारस्य एव स्यात् इक्षुवाहणं आहितकिं इंदवाहनं इंदस्यमिकवाहन
मित्यर्थः वहेत्युटि वृद्धिरिहैवसूत्रेनियाननात् पानंदेनो हर्वपदस्य निमित्तात्यरस्य पानस्य नस्य एव स्यादेनो गमे कीर
पानं येषां ते कीरपाणाः उशीनराः सुरपाणाः प्राभ्याः पीयते इति पानं कर्मणित्फट् वातावकरणं पानस्यैव कीर
पानं कीरपाणं गिरिनद्यादीनां वा गिरिणदी गिरिनदी वक्रणितं वा प्रातिपदिकं तनुम्वित्त किं पुत्र हर्वपदस्य निमित्ता
त्यरस्य एषु स्थितस्य नस्य एव स्यात् प्रातिपदिकं ते माषवापिणो नुमि व्रीहिवापाणि वित्तकौ माषवापेण पक्षे माषवापे
नादित्यादि उन्नरपदं यत्प्रातिपदिकं तदंतस्यैव एव नंदेह गगीणां न गिनी गगनि गिनी अतएव नुम्वयहणं कृतं अंगस्य नु
विधानात् तद्वत्कोहिनुम्वनृत्तरपदस्य किंच प्रहिएव नित्यादौ हि वेनुमो लवार्धमपि नुम्वहणं कृतं प्रहिवनमित्यादौ
नुक्षुन्नादिवा नुयूवादेनैरम्ययूनापरिपक्रानि एकाकुत्तरपदेणः नित्यमित्यक्तं वृत्रहणो हरिमानवतीति हरिमासी
नुमि कीरपाणि वित्तकौ कीरपेण रस्य विणा कुमतिव कवर्गवत्फत्तरपदे प्रायत्त हरिका मितो हरिका माणि हरिकामे
ण पदव्यर्थेपि पदेन व्यवधाने एव न स्यात् माषकं तवापेन वतुरंगयोगेन अतद्वित् इति वाच्यं आर्द्रगो मयेन शुक्रगो
मयेन कुरु वुरुणिजातिः अत्र सुदृष्टिपानते कुंस्कं वुरुधान्याकं जीववमंतं जातिः किं कुरु वुरुणि कुसितानिति

मयोः

५७

कीफलानीत्यर्थः अपरस्परः क्रियासतये सुदृष्टिपात्यते अपरस्परः साधीगच्छति सततमविहेदेन गच्छतीत्यर्थः क्रियेति किं
 परपरागच्छति अपरेत्तपरे च सकृदेदगच्छति गोस्पदं सेवितो सेवित प्रमाणेषु सुदृष्टमप्यत्र निपात्यते गावः पद्यतेः स्मिन्नेनो
 संगोतिः सेवितो गोः पदं असेविते अगोष्यदान्यरण्याति प्रमाणे गोष्यदमात्रं केवसेवीति किं गोः पदं गोपदं आस्पदं प्रतिष्ठाया
 आत्मया पनायस्थाने सुदृष्टिपात्यते एतत्किं आपदादाय पदं आश्चर्यमनित्ये अकृते सुदृष्ट आश्चर्यं ददिससुं जात अनित्ये किं आव
 र्थकर्मशोतनं वर्वस्के वस्करः कृसितं वर्वस्के वस्करमन्तमन्तं तस्मिन् सुदृष्ट अवकीर्तय इत्यवस्करः वर्वस्के किं अवकरः अप
 स्करो रघांग अपकरो मागं विष्करः वाकनो वा पक्षे विकिरः वाववनेन सुम्बिकले सिद्धे विकिरग्रहणं तस्यापि वाकने रन्य
 वप्रयोगो मासृदिति वृत्तिः तन्मसाय विरोधात् प्रतिष्कवाश्च कनोः कनगतिना मन्योरित्यस्य प्रतिपूर्वस्य पचाद्यचिमुण
 निपात्यते घञ्च महाद्यः पुरोयायि च प्रतिष्कवा इत्यव्यते कनोः किं प्रतिगतः कनोः प्रतिकनोः यद्यपि कनोरेव कनो
 तथापि कनो रिति धातोर्ग्रहणं उपसर्गस्य प्रत्येग्रहणार्थं तेन धावन्तरोपसर्गान्न प्रस्कण्व हरिश्चन्द्रादृष्टी हरिश्चन्द्रग्रहणममं
 त्रार्थं कृषी किं प्रकण्वो देनाः हरित्वेनो मागवकः मस्करमस्करिणो वेणुपरिवाडकयोः मकरवाही कत्यनसुस्य सुदि
 तिश्च निपात्यत विण्विति किं मकरो यादः मकरी समुद्रः कास्तीराडस्कंदेन गरे ईषत्रीरस्येति कास्तीरनामनगरं अडस्य
 वडुदमस्येति अडस्कंदं नामनगरं नगरे किं कास्तीरं अडवुदं कारस्करो वृद्धः कारं करोतीति कोस्करो वृद्धः अन्यत्र
 कारकरः केचिन्नु कस्कादिष्विदं पठति नमस्तेषु पारस्करप्रवृत्ती निवसंज्ञाया एता निसमुद्रा निनिपात्यते नामि
 पारस्करः किं किं धातुदहतोः करयत्यो श्वोरदेवतयोः सुदृष्टलो पश्यतात्पर्यं चर्वितं दकारोऽपि बोध्यः नहृदतोर्दकारश्च
 कारौ लुप्येते करयत्योस्तु सुदृष्टो रदेवतयोरिति समुदायोपाधिः तस्करः वृहस्पतिः प्रायः स्य विविचिचिचोः प्रायश्चि

सि० ङो० को
५८

त्रिः प्रादयश्चित्रं वनस्यतिरित्यादि आकृतिगणोद्यं **समर्थात्ताप्रमादा इदं पदद्वयम**
धिक्रियते प्रादित्वा इति दावत्त सामर्थ्यपरिनिष्ठितं कृतसंधिकार्यमिति दावत्त प्राग्दीव्यतो ए तेन दीव्यतीत्यतः प्रागणधि
धिक्रियते अश्वपत्यादिसाश्च एत्योः एस्यात् प्राग्दीव्यतीत्येष्वर्थेषु बहुमाणस्य एव स्यापवादः तद्वितेष्वामादेः निति एते
वतद्वितेष्वरेः चामादरवो वृद्धिः स्यात् कितिव कितितद्वितेतथा अश्वपतेरपत्यादि आश्वपतं गाणपतं गणपत्यो मंत्र इति
तु प्राभादिकमेव दित्यदित्यादित्यपत्तन्तरपदास्यः दित्यादित्यः पत्तन्तरपदाश्च प्राग्दीव्यतीत्येष्वर्थेषु एव स्यादणोपवादः दे
त्यः अदितेरादित्यस्य वा आदित्यः प्राजापत्यः य मावेति कारिकायां याम्यः पृथिव्या ज्ञा ज्ञो पार्थिव्या पार्थिवी देवस्य यज्ञज्ञो
देवो देवं वहिषष्ठीतो यो यश्च वाह्यः इकं कुं वाहीकः स्यामोः कारः अश्वस्यामः एषोदरादिवा अस्यतः नवाधेनुलुग्याच्यः
अश्वत्थामा लोमोपत्येषु बहुषु वाक्कादीजोः पवादः उमुलोमाः उमुलोमान् बहुषु किं उमुलोमिः गोरजादिप्रसंगे यत्त ग
वं अजादिप्रसंगे किं गोत्यो हेतुस्य आगतं गोरूपं गो मयं उमादित्योः ज्ञ अमः अधिकलित्यां ढकं वक्तव्यः अग्रेरपत्या
दि आग्नेयं कालेयं इत्यपत्यादिविकारांता र्थमाधारणाः इत्यद्याः स्त्रीपुंसां तान्न ज्ञज्ञौ न वदात्त धान्यानां न वन इत्यतः
प्रागर्थेषु स्त्रीपुंसां क्रमात्त न ज्ञज्ञौ स्तः स्त्रेणः यो स्तः वत्यर्थेन स्त्रीवत्त पुं वत्त स्त्रीपुं वत्तेति ज्ञा पकात् द्विगोर्लुगत्त पत्ये
द्विगोर्निमित्तं तस्मद्वितोः जादिरनपत्यार्थः प्राग्दीव्यतीत्यस्य लुक्कात्त पंचमुकपालेषु संस्कृतः पुरोमात्राः पंचकपालः द्वि
गुनिमित्तस्येति किं पंचकपालस्येदं सं पंचकपालं अजादिः किं पंचगर्गस्य अतपत्ये किं द्वयोर्मित्रयो रपत्यं द्वे मित्रिः गो
त्रे लुगः द्वि अजादे प्राग्दीव्यतीत्येविवद्विते गोत्रप्रत्ययस्या लुक् गर्गीणां वात्राः वृद्धाश्चः आपत्यस्य वतद्वितेनाति हलः प
रस्यापत्यत्वाकारस्य लोपः स्यात् तद्वितेष्वरे नवाकारे गागीयाः प्राग्दीव्यतः किं गगेत्यो हितं गगीयं अवि किं गगेत्य आग

गर्गस्य युनिलुक् प्राग्दीव्यतीयेः ऊदोप्रत्यये विवक्तिरेव प्रत्ययस्य लुक् स्यात् तस्य युवप्रत्ययस्य लुक् स्यात् गोत्रापत्यं युवकाद्यनिः वक्ष्यमा
 णः फिन् ततो युन्यण् लौचुकाद्यनः तस्य चोत्रोपि लौचुकाद्यनः अलो लुकि वृद्धत्वात् वाचो न पैलादित्यश्च एस्यो युवप्रत्यय
 स्य लुक् पीलाद्यावेत्यण् तस्मादलो ह्यव इति फिन् तस्य लुक् पैलः पिता पुत्रश्च तदा ऊच्चाणः ह्य अगधेत्यण् तादांगत्रा
 दलो ह्यव इति फिन् लुक् आंगः पिता पुत्रश्च इन्नः प्राचांगोत्रेय इन्न तदेताश्च वप्रत्ययस्य लुक् स्यात् तच्च जोत्रप्राचां त
 वतियन्तागारस्यापत्यं अत इन्न यन्निजोश्चेति फक् पान्नागारिः पिता पुत्रश्च प्राचां किं दादिः पिता दादाद्यणः पुत्रः नतौ
 त्वलित्यः तौ त्वलादित्यः परस्य युवप्रत्ययस्य लुक् स्यात् पूर्वण प्राप्ताः उल्ललः तत इन्नि फक् तौ त्वलिः पिता तौ त्वलाद्य
 नः पुत्रः फक् फिन्नोरन्यतरस्यां युनिलुगिति नित्ये लुकि प्राप्ते विकल्पार्थं सूत्रं कात्यायनस्य चोत्राः कातीयाः कात्या
 यनीयाः यस्कस्यापत्यं यास्कः त्रिवाद्यण् तस्यापत्यं युवायास्कायिनिः अलो ह्यव इति फिन् तस्य चोत्राः यास्कीयाः या
 स्कायनीयाः तस्यापत्यं पद्योता कृतसंदेः समर्थादपत्येर्धे उक्ता वक्ष्यमाणस्य प्रत्यया वाक्फः अगोरपत्यमौपगवः आदि
 वृद्धिरंत्योपधा हृदि बाधते तस्येदमित्यपत्येपि बाधनार्धे कृतं तवेत्त उरगोत्रोपवासो वृद्धान्यस्य प्रयोक्तृत्वं यद्यपि तस्येद
 मित्येवापत्येण् सिद्धः तथापि अत इन्न इत्याद्यर्थं तस्यापत्यमिति वा वदकं व्यंयोग वित्तागस्तत्तानोरपत्यं तानवदस्यत्र
 वृद्धाच्च बाधितुं तथा हि असति योग वित्तागे प्रकृतिविशेष संबंधस्यैवापत्या धर्मोपयोगात् ततोऽन्योऽपत्यार्थः शेष एव स्यात्
 तथा वृद्धाच्च प्रसङ्गे त्र योग वित्तागे प्रकृते अपत्यार्थस्योपयोगात् शेषत्वात् वेन ह्यस्य प्राप्तिरेव नास्तीति तानोरपत्यं ता
 नवः कृतसंदेः किं मौलित्तिः अकृतकं ह परिताप्यासौ बुद्धिति मालि त् समर्थापरिताप्या न हि वस्त्रमुपगोरपत्यं वैत्रस्य
 प्रथमा किं अपत्यं वाचकाः यद्यर्थे मानं त वायदणाद्याकमपि देवदत्ता इति सूत्रात् अन्यतरस्यां ग्रहणानुवृत्तिः समा

सोपिगु। ग्वपत्यंका। तेवाहीष अपगवी आस्यपतः देत्यः असः खेणः पौस्तः अपत्यं प्रोत्र प्रवृत्तिगोत्र अपत्यवेन विव
 कितं पौत्रादिगोत्रसंज्ञं स्यात् जीवति पुत्रं प्रोत्र वा वं प्रोत्रादो जीवति पौत्रादेर्दपत्यं वं पुत्रादितक व संज्ञं मेव
 न गोत्रसंज्ञं जातस्त्विदं जायति इत्येष्टे जातरि जीवति कनीयान् वं पुत्रादित्युवा स्यात् वान्यस्मिन् सपिंसे स्त्विरतरे
 जीवति तत्रात्र स्मिन् सपिंसे स्त्विरि जीवति पौत्रप्रवृत्तेरपत्यं जीवदेव वं संज्ञं एकं जीवति यदहं अपत्यस्य
 विशेषणं द्वितीयं सपिंसे स्य तर प्रनिदे प्रोत्रतयो रुकषां धः स्त्वाते न वदस्य मा वो ह्ये पितृये मा ता मादे जातरि वा जी
 वति गोर्ग्यस्यापत्यं गाग्यीत्यणः गाग्यी वा स्वदीति किं स्त्वाते न वदो नृने गाग्यी एव वृद्धस्य वरुडा का मिति वाच्यं गोत्रस्यैव
 वृद्धसंज्ञा प्राचा गोत्रस्य युवसंज्ञा स जीवांग ममानायां तत्र तवान् गाग्यीत्यणः इत्येति गाग्यी दून प्रकृमायां
 गोत्रसंज्ञेति वाच्यं गाग्यी डाल्मः कमेति किं गाग्यीत्यणः एको गोत्रे गोत्रे एक एव पत्यप्रत्ययः स्यात् उपगो गोत्रा
 पत्यमोपगवः गाग्यी नामादनः गोत्रे वैको न संख्यानां प्रत्ययानां परंपरा यथा स्वदून संख्येत्यो निष्टो पत्तिः प्रसज्यते
 अपत्यं पित्रे व स्यात् ततः प्राचा मयीति म तते देन तद्यान्यैः सूत्रमेतत्तत्रोत्तरं पित्रे वा पत्यमिति पक्षे हि उपगो
 सूतीये वाच्ये अपगवादि स्यात् वं पुत्रे व जीवको ह्ये मृतं वं प्रोत्र अपगवेः फक् इव फत्तिजोः परंपरायां मृजावृत्तत
 मे गोत्रे एको न त्रातं प्रत्ययाः स्फः पिता महादीना मयीति मुख्यपक्षे उच्यते वाच्ये उपगोरणा इह सिद्धे पि अणोता
 दित्र पि वं पुत्रे ततः फगिति फत्तिजोः परंपरायां त्राततमे गोत्रेः एतवतेर निष्ट प्रत्ययाः स्फः अतो नित्यमाधी मिदं
 सूत्र एव सुत्रर सूत्रे पृह्यं गोत्रा दून्यस्त्रिदा दून्यपत्ये गोत्रप्रत्ययादेव प्रत्ययः स्यात् स्त्रिदा वृत्त युवसंज्ञा गी
 स्य युवापत्यं गाग्यीत्यणः स्त्रिदा गोत्रवादे क एव प्रत्ययः अत इ अदंतं दत्ताति पदिकं तत्प्रकृतिकात् पद्यं तात्

॥ दि. ५ ॥

सर्वलकाराववाः स्मोत्तरेलडु स्मोत्तरेमाडि लडु स्याल्लुडु त्रिलुडि त्रालाद्यपवादः त्रिः सिव इवावितो गतिस्त्राकपा
त्यः सिवः परमोपदेशु एत्यः सिवोलुक स्यात्त गपाविहेणादेवापिबती गृह्येते त्रसुवो सिडि त्रसुएतयोः सार्वधुकेति
डि परेगुलो न स्यात् अस्मि सिवोपुके सिव अस्वेति समाहारद्वंद्वः सिद्धदस्यमोत्रतव अस्मीत्यवायेन कर्मभरयः तत
ः पंचम्याः सोत्रोलुक विद्यमाना सिवोस्येष्ट परम्याष्टकस्य हल ईमागमः स्यात् इति ईनेह सिवोलुप्रवात् अत्रत हलः
किं ऐधिषि अत्रतां सिडुत्यस्त विदित्यष्ट सिवोत्यस्त्रादिदेश परम्यादि संबंधिनो केडु सस्या दिति प्राप्ते आतः सिडुकि आ
दंतादेव केडु स्यात् अत्रवन अत्रः अत्रत अत्रत अत्रव अत्रव अत्रम नमाडु योगे अडाटोनभः सातवान्नूत्त मास
सवतत्तुवा सिडि मित्रेवृडु क्रियातिपत्तौ देडुहेडुमज्ञावालिडु निमित्तं स त्रत विषयत्यर्थे लुडु स्यात् क्रियाया अत्रि
षात्रोगम्यमानाया अत्रविषयत् अत्रविषयता अत्रविषयन् अत्रविषयः अत्रविषयत अत्रविषयत अत्रविषय अत्रविषया व अ
त्रविषयम ते प्राग्भातोः ते गत्यपसर्गसंज्ञा धातोः प्रागेव प्रत्योक्त्याः आनि लोट उपसर्गस्त्रानि मित्रात्यरस्य लोडादेशस्य
आनीत्यस्यतस्यणः स्यात् प्रसवाणि डरः पञ्चणवयो रुपसर्गवृत्तिषेधोवक्तव्यः डः स्त्रितिः दुर्नवानि अतः त्रादस्याडु
किविधिणवे रूपसर्गवृत्तिवाच्यं अतर्तवाणि त्रोषे वित्ताषा कस्यादावधांत उपदेशो उपदेशो कादिखादिषांतवर्जो दनदोदे
रन्यस्मिन् धातो परे उपसर्गस्त्रानि मित्रात्यरस्यनेर्णव वा स्यात् प्रणिनवति प्रणिनवति इहोपसर्गोणामसमस्तवेपि सं
हितानित्या तडुक्तं संहितैकपदे नित्या नित्या धातूपसर्गयोः नित्या समासे वा कोटु मा विवका मपेक्षते इति सत्राद्यर्थ
निर्देशो पलकणं आगस्वर्गोत्तवतीत्यादावु त्यद्यत इत्याद्यर्थत्वं उपसर्गस्त्रवि शोषद्योतका प्रसवति परातवति
संसवति अनुसवति अलितवति उद्ववति परितवति इत्यत्र विलक्षणार्थवगतेः उक्तं व उपसर्गेण धातुवो बलादन्यत्रनी

३

लोपेयोर्वतीति
पः ॥

स्यात्तत्रापादितौ सार्वधातुकार्धधातुकयोः अतयोः परयो रिगंतांगस्य युगः स्यात् अवादेनाः सवते सवतः क्तः प्रत्ययाव
 स्य क स्यात्तादेनाः स्यात् अतो गुणे सवति सवसि सवधः सवध अतो दीर्घोऽभि अतो ग स्य दीर्घः स्यात् अजादौ सार्वधातुके प
 रे सवामि सवावः सवामः सतवति तो सवतः ते सवति वतवमि अहनवामि एहि मन्ये उदनं तो द्यमे लुक् सोऽति धितिः एत
 एतवामन्ये उदनं तो द्ये धे तो द्ये धे तो द्ये तो द्या वहे तो द्या महे इत्यादि मन्यसे मन्ये धे इत्यादि रघः युष्मक पयदे इत्याद्यु
 वर्तते तेनेहन एतु सवान् मन्यते उदनं तो द्ये इति प्रहामे किं अघार्धक धने मात्त एहि मन्यसे उदनं तो द्ये इत्यादि परोक्षे
 लिट् सूतानद्यतन परोक्षार्धवृत्तेर्धातुलिट् स्यात् लस्य तिबादसुः लिट् लिमादेनास्ति डार्धधातुकसंज्ञ एव स्यात् ननु सा
 र्वधातुकसंज्ञाः तेन वा वादयो न परस्योपदानां गलतुः स्य लृक् संज्ञात्वात् लिट् सिवादीनां नवानां गलादयो न
 वस्यः नू अइति स्थिते लुवोऽबुगं लुड् लिटोः लुवोऽबुगांगमः स्यात् लुड् लिटोर विनित्यवाङ् युगलृद्धीबाधते एकावोद्धे
 प्रमस्य अजादे द्वितीयस्येति धित्य लिटि धातो रन स्या सस्य लिटि परे न स्या स धाव वलवस्ये कावः प्रथमस्य द्वे सः
 आदिनूतादवः परस्य बुद्धितीयस्य नू वनू वइति स्थिते पूर्वोत्थासः अवलोद्धे तयोः पूर्वोत्थाससंज्ञः स्यात् हलादिः को
 षः अस्यासस्यादिर्हल शिष्यते अन्ये हलो लुप्यन्ते इति वलोपः क्त्स्वः अस्यासस्यावोक्त्स्वः स्यात् सवतेरः सवतेरस्यासो
 कारस्य अः स्यादिति अस्यासेवर्चः अस्यासे कलांचरः स्फ डार्द्राश्च कलांङ् वाः खयां च वरः तत्रापि प्रकृतिङां प्रकृ
 तिङाः प्रकृतिचरां प्रकृतिचर इति विवेकः आंतरतम्यात् अमिह वदनात् इत ऊर्ध्व आपादपरिसमाप्ते गतीत्यं स
 मानाश्रये तस्मिन्कर्तव्ये तदसिद्धं स्यात् इति बुको सिद्धत्वात् उवडि प्राप्ते बुग्युवावुवड् युगोः सिद्धौ वक्तव्यो वस्तवव
 नू वतुः वस्तुः आर्धधातुकस्येह लादे वलादेरा र्धधातुकस्य इमांगमः स्यात् वस्तु विध वस्तवकः वस्तव वस्तव वस्त

विव वत्त विम अनद्यतने लुट् स विष्यत्यनद्यतने धातोर्लुट् स्यात् स्यात्सी लुटोः लुट् तिलुट् लुटोर्ग्रहणं धातोः स्यात्
 सी एतौ प्रत्ययोस्तुः लुटोः परतः बावाद्यपवादः आर्धधातुकं त्रयोषः तिङ्निष्ठा न्यो धातो रिति विहितः प्रत्यय एतसंज्ञः स्या
 त् इट् लुटः प्रथमस्य डारौ रसः डारौ रस एते क्रमात् स्फः डिव सामर्थ्यादिसंस्था पिटे लोपः पुगंतल एव धस्य च पुगंतल स्य ल
 एव धस्य चांगस्य कोयुणः स्यात् सार्वधातुकार्धधातुकयोः येन ना व्यवधानं तेन व्यवहिते पिव वन प्रामाण्यात् तेन निन
 त्रीत्यादावनेक व्यवहितस्य कोनयुणः सवित् आश्रये कोयुणे प्राप्ते दीधीवे दीटां दीधीवे योरिटश्च युणवृद्धीनस्तुः सवि
 तातामस्योर्लोपः तासेरस्तेश्च लोपः स्यात्तादौ प्रत्यये परे रिवरादौ प्रत्यये प्रायत्त सवितारौ सवितारः सवितासि नवितास्तुः
 सवितास्तुः सवितासि नवितास्तुः सवितास्तुः लुट्त्रोषे च सविष्यदर्शद्वातोर्लुट् स्यात् क्रियास्त्रीयां क्रियास्त्रीयां ससत्यां सत्यां व
 स्यः इट् सविष्यति सविष्यतः सविष्यति सविष्यमि नविष्यधः सविष्यध सविष्यामि नविष्यावः सविष्यामः लोट् व विष्यादि
 ध्वेषे लोट् आशिषिलिङ् लोटो एरुः लो ट् इकारस्य उः स्यात् सवत्तु लुटोः स्यात्ताडा निष्ठा न्यतरस्यां आशिषि लुटोः स्यात्ताड
 वा स्यात्त अनैकाल्वा सर्वोदनाः अद्यपि डिङ् प्रत्ययमपवादः स्थापय नन्यार्ध डिङ् प्रत्ययनडादिषु वरितार्ध इति युगवृद्धिप्रति
 षेधः संप्रसारणाद्यर्धतया संतवत्योऽनडकारेता तडि मध्वरप्रवृत्तः परेण बाध्यते इहोऽमर्गापवादयोरपिसमव
 लवात् सवतात् लोटोलुट् लोटोलुट् वत्कार्दं स्यात् तेन तामादयः सलोपश्च तथाहि तस्मिन्मियां तांतंतामः डि न
 श्रुत्वा एतामादयः क्रमात् स्फः नित्यं डि तेः सकारांतस्य डिङ् इत्तमस्य नित्यं लोपः स्यात् अलोत्पत्त्येति सम्यलोपः सवतांत
 वंतु सेर्ह पिब लोटः सेर्हिः स्यात् सोपिब अतोदेः अतः परस्य हेर्लुक् स्यात् सव सवतात् सवतं सवतमेर्हिः लोटो मेर्हिः स्या
 त् आडुत्तमस्य पिब लोटुत्तमस्याडागमः स्यात् सपिब हिनोरु वन इकागेच्चारण सामर्थ्यात् सवानि सवाव सवाम अ

यते प्रहारहारसंहारविहारपरिहारवत् इति एधट्टौ अघकस्यताः षड्विनादनुदात्तेतः टित आत्मनेपदानां टेरे टितो लस्या
 त्मनेपदानां टेरे वस्यात् एधते सार्वधातुकमपित् अपिसार्वधातुकं डिङ् स्यात् आतोडितः अतः परस्य डिङ्तामाकारस्य इङ् स्या
 त् एधते एधते घासः से टितो लस्य घासः से स्यात् एधसे एधघे एधध्वे अतो गुणे एधे एधावहे एधामहे इडादेश्यगुरुमतो नृवः इ
 डादिभ्यो धातुर्गुसमानृवत्पन्यस्तत आभू स्यात् लिटि आमोमकारस्य नेवुं अस्कारा मविधानात् ज्ञापकात् आमः आमः प
 रस्य लुक् स्यात् कञ्चातुप्रयुज्यते लिटि आमेता लिट् पराः कृत्वस्तद्योनुप्रयुज्यते आभ्यत्ययवक्तृजोनुप्रयोगस्येति म्
 नेकञ्ग्रहणसामर्थ्यादनुप्रयोगो न्यस्यापीति ज्ञायते तेन कृत्वस्ति योग इत्यतः कृजो द्वितीयेति जकारेण प्रत्याहारकृत्
 स्तिलासः तेषां क्रिया सामान्यवाचिवात् आभ्यकृतीनां विशेषवाचिवात्तदर्थयोरनेदावयवः संपदिस्र प्रत्याहारं तर्तुतो य
 न द्वितीया न प्रयुज्यते कृजस्त क्रियाफले परगामिनि परस्मैपदे प्राप्ते आभ्यत्ययवत् कृजोनुप्रयोगस्य आभ्यत्ययो म
 स्मादित्यतः पुणसंविज्ञानो बह्वीहिः आभ्यप्रकृत्यानुत्यमनुप्रयुज्यमाना कृजोपात्मनेपदं स्यात् इह सर्ववदित्यनुव
 त्तीवाक्यते देन संबध्यते सर्ववदेवात्मनेपदं ननु तद्विपर्ययमिति तेन कर्तृगोपिकले इदां वकारेत्यादौ न तड लिट्सकृदो
 योरेत्रिरेव लिमादेनाद्यो सज्जोरेत्रा इरेव एतोस्त्रः एकारोच्चारणं ज्ञापकं तडादेनानां टेरे वनेति तेन मारौ रसान्तर
 इति स्मिने असंयोगाद् लिट् कित् असंयोगात्परोपि लिट् कि स्यात् किं ति वेति निषेधात् सार्वधातुकार्धधातुकयो रिति
 गुणो न द्विवात्परवाह्यणि प्राप्ते द्विर्वचने वि द्विनिमित्तेः विपरे अथ आदेशो न स्यात् द्विवेकत्वे उरत् अत्यासकवर्णस्य
 स्यात्पत्ययोपरे प्रत्यये किं ववृश्च रपरवृहलादिः शेषः कुहोश्चः अत्यासकवर्गदकारयोश्च वर्गादेशः स्यात् एधावके एधा
 वक्राते एधावकिरे एकावउपदेतोः नुदात्तात् उपदेतो धातुरेकाजनुदात्तश्च ततः परस्यार्धधातुकस्येण स्यात् उपदे

मो

१

पूर्वश्रुताते लिटि कर्त्तव्ये कते लिट् स्यात्समो सयेवामिति अस्यास्य संप्रसारणं ननु उरदित्यनेकतेव ववेति सिद्धिस्तत्रपि आभ्यवकारस्य संप्रसारणे प्राप्ते तास्य स्य निमित्तीक्यतात्तमत्वं सर्वविधोक्त
 त्वेवैव निवर्तते तन संप्रसारणे प्राप्ते तास्य स्य निमित्तीक्यतात्तमत्वं सर्वविधोक्त

त्रो इत्थत्तयावद्यी एकावइति किं यड् लुक् व्यावृत्तिर्यथा स्यात्तस्मिन् सारंति हि सिपात्रा पानुबन्धेन निर्दिष्टं यङ् लोपेन च य
 त्रैकाङ्ग्रहणं चैव पंचैतानि न यङ् लुक् कीति एतच्चैवैवैकाङ्ग्रहणेन ज्ञाप्यते अवइत्येवैकविवक्षया तदतो ग्रहणेन वसिष्ठे
 एकग्रहणं सामर्थ्यादनेकाङ्कोपदेवो व्यावर्त्यते तेन वधे हंत्फपदेवो एकावोपिन निषेधः आदेवोपदेवोऽनेकाङ्गात् अनु
 दात्राश्चानुपदमेव संग्रहीष्यते एधावक्तुषे एधावक्राषे इणः षीधं लुङ् लिटो धो गत इणं तादंगात्परेषां षीधं लुङ् लिटो धस्य
 मूर्द्धन्यः स्यात् एधावक्तुडे एधावक्ते एधावक्तवहे एधावक्तुमहे एधावक्तव अनुप्रयोगं सामर्थ्यादस्तेर्हीतावोन अन्यथा हि
 कर्मवानुप्रयुज्यते इति क्वचित्तिवाच्यता अत आदेः अत्यासम्पादे रतो दीर्घः स्यात् पररूपा वादः एधामास एधामासु
 रित्यादि एधिता एधितारो एधितारः एधिता धस एधिता माघे धिव धादौ प्रत्यये परे सलोपः स्यात् एधिता धिह इति तास्योऽस्य
 हः स्यात् एति परे एधिताहे एधितास्वहे एधितास्महे एधियाते एधिष्यते एधिष्यते आमेतः लोट एकारस्य आम् स्यात् एधता ए
 धेता एधतां सवात्स्यावामौ सवात्स्या परस्य लोमेतः क्रमात् वअम् एतौस्तः एधस्व एधेष्वा एधध्व एतरे लो मुत्तमस्य एतरे स्यादा
 मोपवादः एधै एधावहे एधामहे आमडादीनां अडादीनामाट्स्या ह्रुडादिषु अटोपवादः आटश्च एधत एधेता एधत
 एधवाः एधेष्वा एधध्व एधे एधावहि एधामहि लिङ् स्मीलुट् सलोपः एधत एधेतातां कस्य रन् लिटो कस्य रन् स्यात् एधेरन्
 एधेष्वाः एधेयाष्वा एधेध्व इटोत् लिङादेनास्ये टोत् स्यात् एधय एधेवहि एधेमहि आना लिङि आर्धधातुकत्वात् लिङ् स्म
 लोपो न सीदुट् सुटोः प्रत्ययावत्त्वत्वात् एधिषीष्ट एधिषीतास्तां एधिषीरन् एधिषीष्टाः एधिषीतास्तां एधिषीदु एधिषी
 द एधिषीवहि एधिषीमहि एधिष्ट एधिषातां आत्मनेपदेषु नतः अनकारात्परस्यात्मनेपदेषु कस्य अत इत्यादेनाः स्यात्
 एधिषत एधिष्टाः एधिषाता इणः षीधं लुङ् लिटो धो गत एधिदु इति न एव इणि हृद्यते इति मते तु न एधिध्वं ढध्वोर्वा

ध

मद*

पञ्च कितिलिटि वलिवसेटि प्रायुक्तं स्यात् आदेशाद्येह वेरूपं संपादक एवाश्रिते त्रिजिह्वोः प्रतिषेधवचनाङ्गोपकार
 तेन प्रकृतिकुश्रुतं तेषु सस्वपि एवास्मिन् सलोपोस्त्व एव देधे देधाते देधिरे अतः किं दिदिवतुः तपरः किं रराये एकेत्यादिकं तस्मिन्
 ; अनादेशादेः किं च कणतुः लिटादेशाविशेषणादिह स्यादेव नेमिषसेहे सुदि आप्रवणे आप्रवणमुत्प्रवनमुद्धरणं च इदितो
 बुद्धातोः स्कुंदते बुस्कुंदे ए विदिरेवेत्ये अकर्मकः खिंदते विखिंदे १० वदि अतिवादनस्त्योः वंदते ववंदे ११ तदिकल्याणसु
 खेव संदते वसंदे १२ मदि स्फुटिमोदं सुप्रकांतिगतिषु मंदते ममंदे १३ मदि किं विचलने मंदते पस्यंदे १४ किदि परिदेवने ज्ञा
 के इत्यर्थः सकर्मकः किंदते वेत्रं विक्लिंदे १५ सुदहर्षमोदते १६ दददाने ददते नत्रा ददवादिगुणानां त्रादोर्ददेव कारादी
 नां गुणत्रादौ नत्रा वितस्योकारस्तस्य एवास्यासलोपो नदददे दददाते दददिरे १७ ददस्वर्द आस्वादने अयमनुत्तवे सकर्म
 कः रुचावकर्मकः धावादेः घः सः धातोरादेः घस्यसः स्यात् सात्यदाद्योरिति षवनिषेधः अनुसदते स्वर्दते सस्वर्दे १८ उर्दमा
 ने क्रीमाद्योच उपधाद्योच धातोरुपधात् तयोरेफवकारयोर्हल्यारयोः परत इको दीर्घः स्यात् ऊर्दते ऊदीचक्रे २० ऊर्दखुर्द
 युर्दगुदक्रीमायामेव ऊर्दते बुऊर्दते २१ रूर्दते रूर्दते २२ गोदते डुगुदे २३ ददकरणे स्रदते सुस्रदे मेकसृप्रसृसृसृडासृ
 स्थानिदं त्याजंतसादयः एकावः षोपदेशाः प्रकसिदस्वदस्वपस्मिडु दंत्यः केवलदंत्यः ननुदंतो एङोपिस्वदादीनां एष्य
 हणात् २४ जाद अव्यक्तेरादे जादते डजादे २५ जादीमुखेव वादव्यक्तेरादे जादते २६ स्वाद आस्वादने स्वादते २७ पर्द
 ऊमितेरादे युदरव इत्यर्थः पर्दते २८ अतीप्रयत्ने अतते येते २९ सुटडुट नासने श्रोतते बुबुते जोतते डुडुते ३० विष
 विषयावने विविधे विवेधे ३१ अधिन्नो धिल्ये अघते ३२ ग्रधिको दित्ये अघते ३३ कञ्जसाधायां कञ्जते ३४ एधादयोः उदाते
 लोगताः अघाष्टत्रिंशत्तुवर्गीयाः परस्मैपदिनः अतसातत्यगमने अतति अतआदेः आत आततुः आतुः लुडि आतिस

दंतस्य (वृचदं यावो दंत्यो मोते यस्य पदं ताजंतः दंत्यो जंत्यो सोऽस्य दंत्यो जंत्यो दंत्यो जंत्यो आदिनेषां दंत्यो

अवेतीत्

इति तिष्ठति इट इटि इटः परस्य सस्य लोपः स्याद्विपरि मज्जोपः एकादेशो सिद्धो वाच्यः आतीत् आतिष्ठ आतिष्ठुः वदवृद्धलंतस्य
: वदेवृद्धलंतस्य वागस्य च स्ताने वृद्धिः स्यात्सि विपरि सस्य पदेषु इति प्राप्तेः नेटि इमादौ सि वि प्रायुक्तं न स्यात् मानवानतीत् अति
शं अतिष्ठुः नृत् विती संज्ञाने वेतति स्विचेत अवेतिष्ठं अवेतिष्ठुः नृत् च्छतिर् आमेचने सेचनमाद्रीकरणं आडीषदर्थेति व्याप्तौ
च इरइ संज्ञावाच्यो वेतति च्छोत इरितो वा इरितो धातोश्चैरडा स्यात् परस्य पदे परे अक्कतत् अवेतीत् ४० अतिरक्क
रणे श्योतति च्छोत अश्चतत् अश्चोतीत् यकाररहितोप्ययं श्योतति ४१ मन्वविलो मने आसुट्किदा शिषीति किच्चाट
निदिता मिति लोपः मद्यात् ४२ ऊषिषुषिलुषिमषिमषदिंसा संकेतानयोः इदिवानलोपो न कुं स्यात् संघात् ४३ विधगत्या
सेधति सिषेध सेधिता असेधीत् सात्यदाद्योरिति निषेधे प्राप्ते उपसर्गानुनोति सुवति स्यति सौति सौतति स्यासेनय सेधसि
वसंज्ञा उपसर्गस्त्वानि मित्रादेषां सस्य षः स्यात् सदिरप्रतेः प्रतिसिन्ना उपसर्गाच्चादेः सस्य षः स्यात् सन्ते संतेः सौत्रस्य स
स्य षः स्यात् योगवितागउत्तराष्ट्रः किंच अप्रतेरिति नानुवर्तते बाहुप्रतिष्ठतविट्टमन्कः अवाचालंबना विड्ययोः अवा
सन्तेरेतयो रर्धयोः षत्वे स्यात् वेष्टसन्तो लोडने अवात्या सन्तेः षः स्याद् लोडने परिति वित्यः सेवमितसय सिबुसदसुट्क
संज्ञा परिनिवित्यः परेषामेषां सस्य षः स्यात् निषेधति प्राकसिता दड्व्यवाद्येपि सेवमितेत्यत्र मितत्राष्टात्पाकदो सुनोत्या
दयस्त्वेषामव्यवाद्येपि षत्वे स्यात् न्यषेधत् न्यषेधीत् न्यषेधिष्यत् स्वादिष्वर्त्तमेतवान्यासस्य प्राकसितात्स्वादिष्वर्त्तमेत
व्यवाद्येपि षत्वे स्यात् एषामेववान्यासस्य ननु सुनोत्यादीनां निषिष्ये निषिषिष्युः सेधतेर्गौ गत्यर्थस्य सेधतेः षत्वेन स्यात्
गंगां विसेधति ४७ विधुना सुमां गलेष्वस्वरतिस्त्विति धृज्जदितो वा स्वरित्यादेरुदितश्च परस्य वलादेराधधातुकस्येदु
स्यात् ऊषस्त्वोर्धोऽधः ऊषः परतोऽस्त्वोर्धः स्यान्ननुदधातेः ऊषु सिषेध सिषेधिष सेधा सेधिता सेस्यति सेधिष्यति असेत्

चखद+

सीत् कलोकलिकलः परस्परस्य स्यात् कलि असेधां असेसुः असेसीः असेदं असेध असेसं असेसु असेस्य पक्षे असे
धीत् असेधिशमित्यादि असेधनकणे ककार इत् खदति वखाद धण खदसेधे हिंसायां ववा इत् कणे सेधे वाकर्मकः
खदति अत उपधायाः उपधाया अतो वृद्धिः स्यात् त्रिति एतितिव प्रत्यये परे वखाद एतुत्तमो वा उत्तमो एत्वाणि स्यात् व
खाद अतो हलादेर्लघोः हलादेर्लघोरकारस्य इमादौ परस्मैपदे परे सिचि वृद्धिर्वा स्यात् अखादीत् ५० वदसेधे पवगीत्यादिः
वदति वखाद वेदत्रुः वेदिष्व गद व्यक्तायां वा विगदति ऊगाद नेर्गद नद पत पद क्रमास्यति हंति याति वाति प्रातिप्रातिवपति वह
ति ज्ञास्यति चिनोति देष्टुषु व उपसर्गिष्ठा निमित्तात्परस्य नेर्णः स्यात् ऊदादिषु परेषु प्रणिगदति रद विलेखने विलेखने तेदने र
राद ५३ एणद अव्यक्ते वा हे लोभः धातोरादेणस्य नः स्यात् एणपदे ज्ञास्य नर्दीटि ना ध्रा ध्र द्र कृ नृ नृतः नाटे दीर्घा हिंसा पदुदासा
द्यटादि लोपदे ज्ञा एव तवर्गवत्तुष्णिना धते नृन प्रोश्च के चित्तो पदे ज्ञातामाहुः उपसर्गादसमासेपि एणपदे ज्ञास्य उपसर्गिष्ठा
निमित्तात्परस्य एणपदे ज्ञास्य धातोर्नस्य एणः स्यात् समासे समासेपि प्रणदति प्रणि नदति ५४ अर्द्दग तोया चने च अर्द्दगदेः
तस्मान्नुद्दिहलः द्विहलो धातोर्दीर्घीत् तादकारात्परस्य नृद स्यात् आनर्द्द आदीत् ५५ नर्द्दगर्द्द ज्ञाहे एणपदे ज्ञा ज्ञान एणः
प्रनर्द्दति गर्द्दति ऊगर्द्द ५७ तर्द्द हिंसायां तर्द्दति ५८ कर्द्द कृ सिते ज्ञाहे कृ सिते को क्ते कर्द्दति ५९ खर्द्द दं दष्टके दत्ता हिंसा
दिहृ पा यां क्रियाया मित्यर्थः खर्द्दति वखर्द्द ६० अति आदिबंधने अतति आनेत अर्द्दति आनेत ६१ इदि परमे श्रुत्ये इदति
इंदां वकार इत् विदि अवयवे पवर्गवृत्तीत्यादि विंदति अवयवं करोतीत्यर्थः सिदीति पावांतरं ६५ गमिव नृदने कदे ज्ञा गण
ति अत्यादयः पंचैते नति ड विषया इति कात्रयपः अनोत्तुति ड मयी च्छति ६६ एदि ऊ सायां निंदति प्रणि नृदति ६७ डुनदि
समृद्धो आदि निदृडवः उपदे ज्ञा धातोराद्या एते इतः स्यः नर्द्दने इदि ज्ञानलोपो न नं द्यात् ६८ वदि ज्ञा ज्ञादे ववर्द्द ६९

[illegible]

गुडिअव्यक्तेनादे गुडिति गुड्यात् २०९ अर्वापकाया आनर्वा ११० लेखअव्यक्तेनादे अस्फुटेअव्यक्तेनादेवेत्यर्थः लेखतिमि
 लेख २११ लबलाबिलकणे ललबल लोब २१२ वाह्विइहाया वावति आबिआयामे आवति अतआदेरित्यत्र तपरकरणं
 सासाविकजसपरिग्रहाघंतेनदीघातावान्ननुट् आह तपरकरणं मुखसुखाघंमिति मतेचुचुट् आनंत क्रीडलजाया
 डि क्रीड क्रीडोडिल्ये कोटिल्यमयसरणमिति मेत्रेयः उपधायावेति दीर्घः कृतीति कृतीमोह मखेचुयोः मूचीति स्फुचवि
 स्मृतौ स्फुचति युचप्रमादे युचति २२० उविउंवे उंवः कणत्रा आदानं कणित्राद्यर्जनत्रिल मितिआदवः उंचति उं
 वाचकार उचि विवासे विवासः समाप्तिः प्राप्तेणाद्ये विपूर्वः कचति घड घडि घुड घुडि धुड धुडिगतौ धुडति धुडति ध
 डति धुडति धुडति धुडति कड अव्यक्तेनादे चुकड अर्ड पड अर्डने अर्डति आनर्ड २३० सडति मसड गडनादे गड
 तितर्डतर्डनेतर्डति कर्तव्यघते खड पडनेचचकड वखड अडगति केपणयोः अडति अडेव्यघनयोः अडतेवीत्य
 यमादेनाः स्या दीर्घधातुकविषये घनमपंचवर्डीयिवा वलादावादीधातुकेवेप्यते विवाद्य विव्यतुः विव्यः अत्रवकारस्यह
 ल्यरवाडुपधायावेति दीर्घप्राप्तेः चः परस्मिन्निति स्तानिवद्वावेनाच्परचं नचनपदांतेति निषेधः स्वरदीर्घेयकारेषु लोपाज्जा
 देनाएव नस्त्वानिवदित्यक्तेः धलिरकाचइति इणिवेधे प्राप्ते कृत्स्नरूपेण शुभो लिटि एत्यो लिट इणस्यात् आद्यानां
 वचुणाग्रहणं नित्यमार्धं प्रकृत्या अयः प्रत्यया अतो वायावानिट् निषेधः सलिटिवेत्तर्हि कादित्यएव नान्येत्यइति ततश्च उ
 णीधलितारकाडनित्यमप्रापितस्यव मादिकादिनित्यमप्रापितस्यवेतो निषेधार्धं अचस्माच्चल्यनितो नित्यं उपदेवोडं
 तोयोधातुस्त्वामौ नित्यानिट् ततः परस्य घलइणस्यात् उपदेवोऽवतः उपदेवोः कारवतस्त्वामौ नित्यानिट् ततः परस्य घल
 इणस्यात् कृतो नारकाडस्य तामौ नित्यानिट् कृतं तादेव घलो नित् नारकाडस्य मतेन तेनान्यस्य स्यादेव अयमत्र संयहः अ

इतोः कारवान्वाद्यस्मास्यनिट्घलिवेडयं क्रुदंतर्दृष्टिः त्यानिट्कादन्पोलिटिसेहतवेत् १ नवस्तुद्रादीनामपिघलिवि
 कल्पः क्रोका अवस्मास्वदितिउपदेनोवतइतिवयोगदयप्रापितस्येवहिप्रतिषेधस्यनारदाडनिसमोनिवर्त्तकः अनंतरस्येति
 न्यायात् विवयिषविवेध आडिषविषयः विवविवायविविध विविम वेता अडिता वेयति अडिषति अडउ अडत
 अडेववीयात् सिधिवृद्धिः परस्मैपदेषु इगंतागस्यवृद्धिः स्यात्परस्मैपदेषु सिधि अवेधीत् अवेष्यत् आडिष्यत्तेडपा
 लनेतेडतिखडमंघेखडतिखडिगतिवेकल्येखंडति एड कंयने एडावकार १४० दुओस्फुडविडनिघोषेस्फुडति पु
 स्फुडिक्किक्कयेअकर्मकः अतर्त्तवितण्यर्षस्तसकर्मकः कळतिविक्किडुः विक्किडुः विक्किषविक्किषविक्किषविक्किषविक्किष
 महेता अकसार्वधात्रकयोदीर्घः अडंतागस्यदीर्घः स्याद्यादौप्रत्ययेपरे ननुकसार्वधात्रकयोः कौयात्कौडअवक्तेरा
 हेकडिनामहायंपवित्रुंयुक्तः विक्कीड लजुलडितर्त्तने लाडलाडितर्त्तनेच डडडडिडुडे डडहिंसायां तोडतिउतोड
 १५० डुडिपालने गडगडिगुडगुडि मुडमुडिनाधाघीः गडमदनेच वडवडगतोवदवडेतिवृद्धिः अवाडीत् अघटव
 गीयाताः आडाताअनुदातेतः षड्भिनात् अटअतिक्रमहिंसनयोः दोपधोयतोपधइत्येके अटते आनटे १६० वेष्टवेष्टने वि
 विवेष्टेवेष्टवेष्टायां अवेष्टिष्टगोष्टलोष्टसंघाते डुगोष्ट लुलोष्ट घटवलने डघटेस्फुटविकसनेस्फोटतेपुस्फुटे अविगतो
 अवते आनंते वटिएकवर्थायां ववंते मविकवित्रोके त्रोकइहआभ्याने मंवते कंवते १७ मुडिपालने मुंवते देवविवाधायां
 डिहेवेएववएवाचकेहिमिगत्यनादरयोः हिंमतेडिहिंमे डडिसंघाते डुडंमे डमिदाहेचु डंमे वमिविनाडने मडिव
 लडिपरिनाषणे परिहासः निंदोपातंसश्चपरिनाषणं पिंडिसंघाते १८० मुमिमाडने माडनेषुदिन्यसावश्चमुमते डुमितोम
 सेतोमदारणं हिंसनंचमुमते डुमिवरणे हरणंइत्येके वमिकोपे नाडिरुडायां तमितामनेपरिगतोखमिमंघेहेमहोडु

शट*

जादरेकिहेडे २०० कुहोमेबाह्मआवावेवसांदिः आवावमाप्रवः बाडतेडाइधाइ विनारणेजाइसाघायां अघटव गीय
समाप्तेः परसोपदिनः नोहवगेनोहतिशुनोह योहबंधेयोहतिहोहमेह उन्मादेदितीयोमांतः दांतमधोपावस्कनाप्रतिवतने
टतिकटेवर्षावरणयोः चकाट सिविअतोहलादेर्लधारितिहृदिप्रासादां स्मृतकृणश्चमजागृणिप्यदिसां हसयांतस्य कृणा
देर्लपितस्यश्चयातरेदितश्चहृदिर्नस्यादेडादोसिखिअकटीत् ३०० अटपटगतो आट आटतुः आटुः पपाट पेटतुः पेटुः रटप
रिताषणे लटबाले कडा विनारणगत्यवसांनेषु वटवेष्टने ववाट वव टतुः ववटुः ववटिषकिट सिटत्रासे त्रिटषिटअना
दरेनोहतित्रिनोहसेटतिसिसेट ३१० ऊटऊट संघाते नटनृतौ तटउच्चायेखटकांकां नटनृतौ मिटत्राष्ट संघातयोः ह
ठदीप्तोषटअवयवे लुटविलोटुनेडांतोयमित्येके ३२० खिट परप्रेषे विटत्राष्टे षिटआक्रोत्रोवत्रादिः हिठेत्येके इटकिटकटी
गतो एटतिकेटतिईकारः श्रीदितोनिष्टायामिता एनिषेधार्थः केवित्रुइदंतंमत्रात्रुमिक्ततेकंटतीत्यादिवदंतिअतेवइईतिप्रसिष्यअ
मतिइयायइयायइयेतुः इयुः इयिषइयेषइयायइययदीर्घस्यविनादरित्यामिअमां चकारेत्यादिउदाहरंति ममित्सा
षायां कुमिवेकलेकुंमति कुंमत् इतिउदाहेगतं मुटफटमर्दने ३३० बुमिअल्यीतावेमुममर्दने मुमिखमनेमुंमतिपुमिवे
त्येके मुंमतिमुटिलुटिलेयेकं टतिलुं टतिकुविषु विइत्येके रुमिलु मिइत्यपरेस्फुटिर्विनारणे इरिवाइडा अस्फुटत् अस्फो
टीत्स्फुटीत्यपिकेचित् इदिवाल्मुस्फुटति पठव्यक्तायां वाचिपेवतुः एविष अपवीत् अपावीत् वससोत्येववतुः ववति
षमवमदनिवासयोः कवक्वुकीवती रवेपरिताषणे ३४० हवलुवित्रावतुयोः बलाकारेइत्येके हवतिडाहावरुवलुवतुवतु
पघातेउवतिऊवेत्येके ऊठतिऊवांचकारपिठहिंसासंकेतानयोः त्रावकैतवेचशुषप्रतिघाते शोवतिशुवीतिसामीशुवति
कुविचकुंठतिलुविआलस्येप्रतिघातेचशुविशोषणे ३५० रुविलुविगतो बुहुसावकरणे सावकरणे मतिप्राप्तमयनं बुहु

इ*

प्रत्ययः

र्थगत्तते संतु प्रमादे तालवादि दंत्यादिश्च प्रंतते संतते ह्रस्वसंते स्तोतते विष्टोतते उष्टुते व्यष्टोतिष्ठ ४०० अष्टपरस्यैप
नः गुह्यरक्तणे गुह्यध्वपविष्टिपणिपतित्यत्रायः एतत्प्रत्ययः स्यात्कार्षीपुगंतेति गुणः सनाद्यंताधातवः सनादयः
कमेणिङं ताः प्रत्यया अंते येषां ते धातुसंज्ञाः स्फः धातुवाह्यडादयः गोपायति आद्यादय आर्द्धधातुके वा आर्द्धधातुक
विवक्षाद्यामायादयो वा स्फः कास्यप्रत्ययादाममंत्रेलिटि कास्रधातोः प्रत्ययांतेत्यश्चामस्यात्र लिटिननुमंत्रे कास्यनेकात्र
ग्रहणं कर्त्तव्यं सूत्रेण ग्रहणमपनीयतश्चाने अनेकावइति वाच्यमित्यर्थः अतो लोपः आर्द्धधातुकोपदेनाकाक्षेयदकारं
तस्याकारस्य लोपः स्यात् आर्द्धधातुके परे गोपायां चकार गोपायां बन्तव गोपयामास डुगोपडुगुपडुः ऊदितवादेट्
डुगोपिष्ट डुगोपुष्ट गोपायिता गोपिता गोप्ता गोपाय्यात् गुप्यात् अगोपायीत् अगोपीत् अगोप्सीत् धूपसंतापे धूपाय
ति धूपायां चकार डधूप धूपायिता सिधूपिता सिङ्गयङ्गल्यव्यक्तायां वा विङ्गयमानसेव वयसां वने षपसमवाये समवा
यः संबंधः सम्यगवबोधो वा सपतिरयलपव्यक्तायां वा विबुपमंदायां गतो बोपतिबुबोपबोपिता डुपडुं पडुं पडुं पडुफ
डुं फडुफडुं फडिमाघीः तोपतिबुतोप ४१० डुं पतिबुडुं पडुडुपडुः संयोगात्परस्य लिटः किवासावान्नलोपो न किदात्रि
षी तिकिवान्नलोपः डुप्यात् प्राडुं पतौगविकर्त्तरीति पारस्करादिगणपाठास्तुट् प्रस्कंपतिगोः स्तिपानिर्देनास्तुड् लुकि
नप्रतोडुं पीतित्रोपतिडुं पतित्रोपतिडुं पतित्रोपतिडुं पतित्रोपतिडुं पतिद्रहाद्यौ द्वौ पंचमषष्टौ वनरिफौ अन्ये सरेफाः आद्याश्चत्वारः प्र
षमांताः ततो द्वितीयांताः अष्टावर्षकारवन्तः पर्यरपरफि अर्धपर्वलर्धवर्धमर्धकर्वीरवर्ध गर्वीरार्धपर्ववर्धगतौ आद्यः
प्रषमांतः ततो द्वितीयांतो त तएकादशावृत्तीयांताः द्वितीयावृत्तीयो मुञ्जा सर्वे रोपधाः पर्यति पर्यपरफतिरंफति ४२०
अर्धति आनर्धपर्वतिलर्धति बर्वति पवगीत्यादिरयं सर्वति कर्वति खर्वति जर्वति मर्वति धर्वति वर्वति कुर्वति दने ऊं वति

लुबिबुबिअर्दनेलुबतिबुबतिबुबीवक्रसंयोगेबुबतिहृष्टुष्टुहिंसार्थेसितीतिमसर्तिसर्तितासंततिमसंतसत्तात्र
 पितुपितुइत्येकेमेततिमिततिश्रुतश्रुतताघणेतासनइत्येकेहिंसायामित्यनेअथानुनासिकांताः तत्रकसंताश्चानुदा
 त्रेतोदत्राघिणिफणिपुणियहणेनुमृष्टुवंधिसतेकिधिलेधपधुसतेकुधुसेहणतेऊहणेधुणहृषत्तमणेघोणते
 घृणतेइमोबुदादोपरमेपदिनोपणव्यवहारेस्तुतौवपनवस्ततावित्येवसंबंधतेएवकनिर्देनात्रपतिसाहचर्यात्य
 णेरपिस्ततावेवायप्रत्ययः व्यवहारेषुपणतेपेणेपणितेत्यादिस्ततावतुबंधस्यकेवलेवरितार्थवादाप्रत्ययांतात्रा
 त्तनेपदंपणाद्यतिपणायांचकारपेणेपणायितासिपणितामेपणायात्रपणिषीएपनायतिपनायांचकारपेनेसा
 मक्रोधेसामतेवसामेकमृषमहनेकमतेवक्कमेवक्कमिषेवक्कमेवक्कमिवहेमोश्चमंतस्यधातोर्नकारादेशः स्यात्
 मकारेवकारेचपरेणवंचक्कएवहेचक्कएवहेकमिष्यतेकस्यतेकमेतआशिषिक्कमिषीएकंसीएअक्कमिष्टअक्कस्तक
 मुकांतौकांतिरिक्काकमेणिङ्स्वार्थेडिवातड्कामयतेअद्यामंतात्वायेविषुषुआमअन्तआलुआयइनुइसुएषु
 णेरयादेशः स्यात् वक्ष्यमाणलोपापवादः कामयांचक्रेआद्यादयआर्द्धधातुकेवाचकमेकामयिताकमिताकामयि
 ष्यतेकमिष्यतेणिप्रिडुस्तस्यःकर्त्तरिवड्एतात्रश्रुदित्यश्चत्वेष्टड्स्यात्कर्त्तृर्धेलुडिपरेकामइअतेविस्त्रितेणेर
 निटिअनिडादावार्द्धधातुकेपरेणेत्येपिः स्यात् परवादेरनेकावइतियणिप्राप्तेणहोपाविद्यड्दण्युणवृद्धिदीर्घेत्यः
 पूर्वविप्रतिषेधेनेतिवार्त्तिकेणिलोपस्यनुपाचयतेःपकिरित्यादिक्रिडंतमवकात्राहतितावः वस्ततस्वनिटीतिवचन
 सामर्थादार्द्धधातुकमात्रमस्यविषयः तच्चावेयडादरपवादएवायंइयड्अततक्कतयण्आटिटत्रगुणकारणावृ
 द्धिकारकदीर्घः कार्यतेणोचडुपधायाकसः चडुपरेणोयदंगंतस्योपधायाकसः स्यात् चडिचडिपरेअनत्यासस्य

• यो •

तः ऊहं ममीमति मीमि म अयं नृा हे व वमु वमु ऊमु ऊमु अदने छिबु कमु वमो त्रिति एषा मवो दीर्घः स्यात् त्रिति दी
 र्घवमाडि वम इति वक्रव्यं आचामति आडि किं वमति विवमति अवमीत् किमिके वित्यवं ति डेमलिकमुपाद विक्केये
 वा नाना लाना लमु कमु कमु त्रसि त्रुटिलषः एत्यः नृवा स्यात् कत्रुर्धे सार्वधातुके परे क्रमः परस्मैपदेषु क्रमे दीर्घः
 स्यात् परस्मैपदेति क्राम्यतिक्रामति वक्राम वक्रमुः क्राम्यु क्रामु स्तक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते अत्रैवेत् अ
 क्रमीत् अघरे वत्यंता अनुदात्तेतः अयवय पयमय वयतयणयगतो अयते दद्यादासद्य दयअय आसू एत्यः आ
 म्या छिति अयाचके अयेत अयिषीष्ट वित्तापेटः इणः पुरोय इट् ततः परेषां धीधु लुड लिटां धस्य वामर्धन्यः स्यात् अ
 यिषीट् अयिषिधु आयिष्ट आयिधु उपसर्गस्यौ अयति परस्योपसर्गस्यौ रेफस्य सप्तवं स्यात् ज्ञायते
 पलायत निस्सूड सोरुवम्या सिद्धवान् लव निरयते डरयते निर्डरोक्त निलयते डलयते प्रत्यय इति विणो रूपं
 अथ कश्चमुदयति विततोर्ध्वरश्मिरक्षा विति माघः इट्किट् कटीत्यत्र प्रसिष्टमन्त विष्यति यद्वा अनुदात्ते वलक्षण
 मात्मनेपदमनित्यं च किडोडि करणात्क्षापकात् धृप्वादिवाच्य ववयेयेयेमेयेतेये प्रणयते नेये दयदानगति
 रक्षणहिंसादानेषु आदानेग्रहणं दयाचक्रे रयगतौ ऊदीतं तु संताने ऊयाचक्रे एया विचारणे डर्गधेव एयते पु
 एये धरणं ऊदीना हे उंदेव बुकूये द्याया विधूनने च द्याये स्फाया उपाया दृष्टौ स्फायते पस्फाये प्यायते लिङ्गुडोश्च
 लिटि यडि च प्यायः पीनावः स्यात् पुनः प्रसंगविज्ञानात्पीनादस्य द्विवं एरनेका व इति यण पिपे पिप्याते पिप्यि रदी
 पडन बुधधरे ताद्विप्यादित्योन्यतरस्यां एत्यश्चुश्चि एवास्या देकववने नृा हे परे विणोलुक् विणः परस्य लुक् स्यात्
 अयायि अयायिष्ट तादुसंतानपालनयोः संतानः प्रबंधः ताद्यते तताये अतायि अतायिष्ट तालवलनसंवरणयोः

रुद्धेनेवकार अन्नवन्नमन्नचरगत्यर्थाः चरतिर्लक्षणोपि अन्नति आनन्नमासवानन्तीत् अंगात्यरेफस्यातः समीपवातावान्न
दृष्टिः द्विबुनिरसने द्विबुल्लमातिदीर्घः दीवति अस्य द्वितीयास्तकार एकारोवेति वृत्तिः तिष्ठेवति तिष्ठेवन्नः तिष्ठेवुः तिष्ठेवटिष्ठि
वन्नः द्रुलिव दीव्यात् किङ्कये अयमङ्कतेषु पठितुं युक्तः कयउक कर्षकाभिः अकर्मकोयङ्कयति सल्लिटोर्ङ्कः कयतेः सन्न
लिल्लिमित्तोयोः त्यासस्ततः परस्य ऊवं स्यात् किङ्गाय किङ्गयुः डीयात् अङ्केषीत् डीवप्राणधारणे किङ्गीव पीवमीव डी
वसौल्ये पियीव मिमीव ५१० तितीव नितीव किबुक्केबुनिरसने उवीउवीउवीफवी हिमाघाः उवीचकार उपधायां च उ
व्वयुवीउद्यमने गूर्वति ५८० मुवीबंधने पूर्वपर्वमर्वपरणे चर्वअदने तर्वहिंसायां कर्वमर्वखर्वदर्वे अर्वत्रार्वहिंसायां
आनर्व ५९० नार्वति सर्वति इविव्याप्तौ इवति इन्वाचकार पिविमिविणि विमिविसेवने वृतीत्यो मूर्द्धन्यो आदिरित्येक मे
वनइतितरंगिण्यां पिचति पिपिचदिविदिविधिविति वेषीणनाघाः दिचति दिचति धिचिक्कण्वोरव अनयो रकारोतादेना
ः स्या इप्रत्ययश्च नाष्टि षथे अतो लोपः तस्य स्या निवद्वावाह्यधुगुणो न उपत्ययस्य पिचुगुणः धिनो तिधितुतः धि
चति लोपश्चास्यात्यतरस्यां चोः असंयोग पूर्वोद्यः प्रत्ययोकारस्तदंतस्यां गस्य लोपोवा स्यात् चोः परयोः धिचः धिनुवः धिन्म
ः धिनुमः उतश्च प्रत्ययादसंयोग पूर्वोद्यः प्रत्ययोकारस्तदंतादंगात्यरस्य देह्युक्स्यात् धेनु नित्यत्वाडुका
रलोपात् पूर्वमाट् धिनवाव धिनवाम किचतीत्यादि ६०० रिवि रविधविगत्यर्थाः रिवति रिवति धिवति क्विवि हिंसाकर
णयोश्चकाराकृतौ कृलोतीत्यादि धिनोतिवत् अयं स्या चमवबंधने मेवन्नः मेवुः अमावीत् अमवीत् अवरक्कणग
तिकांतिवृत्ति अवगमपवेनाश्रवणस्यार्धमाचनक्रियेच्चा दीप्त्या स्यालिंगन हिंसादानतागृदिषु अवति आवमासवा
नवीत् धाबुगतिमुक्तोः स्वरितेत्त धावति धावते दधाव दधावे अघोषांता आत्मनेपदिनः कृक्कृधक्कृसं दीपनक्केनाडी

हते कषिकोतिकरणे कंषते कुपुषे केविह्येन्युपधंपवति अघाह्यताः परमैपदिनः कषिरअविनाशने विनाशने
 प्रतिज्ञानं ततो न्यस्मिन्नर्थे इत्येके वादे इत्यन्येपेवुः घोषति घोषिता इति वाददु अकषत अघोषित अकषापो अकोन्य
 तरसा अकोवाक्प्रत्ययः स्यात् कर्त्रर्थे सार्वधातुके परेपक्षे वा प्र अकोति अकलुतः अकलुवति अकति अकतः अकं
 ति आनक आनकिष आनष्ट अकिषति स्कोरितिलोपः षठोः कः सि अकोत्तु अकलुदि अकलुवति अकोत्तु आकलु
 अकलुयात् अकलुयुः अक्यात् कदितवादे दनेटि मातवान् कीत् अकिष्टं अकिष्टु इदुतावेनु मातवान् कीत् आष्टं
 आकुः ददु तद्वत् तद्वत्करणे तद्वत्करणे तद्वत्ः शुः प्रत्ययः स्यात् त्रिषुषमे तद्वत्ति तद्वत्ति द्वाष्टं तद्वत्ति तद्वत्
 अतकीत् अतकिष्टं अतकिष्टु अताकीत् अताष्टं तद्वत्करणे किं वायिः संतद्वत्ति तन्मयतीत्यर्थः उक्तमेवने उक्ताच
 काररक्षपालने णिकुचुवने प्रणद्वत्ति वृद्धद्वत्ति कणद्वत्ति गतो वृद्धति सूद्धति न दत्ति वद्धरोषे संघाते इत्येके सूद्ध संघा
 ते मद्ध इत्येके तद्धवने ववने संवरणं ववोयदण पक्षपरिग्रह इत्येके सूद्ध आदरे सूद्ध अनादरे इति कषिकोपध
 : पाठः अवज्ञावहेलनमसूद्धणमित्यमरः काकिवाकिमाकि काकायां काकि धाकि धाकि घोरावासितेव वृषपाने वृष
 षवृषवृष्टौ ददु वृषवृष्टौ मृषसेते वृषसूषवृषायां मृषप्रसवे तालव्योष्मादिः दूषहिंसायां ऊषव वृषअलंकारे न
 पति ऊषसूकायां ऊषावकार ईषउवे ददु कषस्य षशिषऊषऊषवावषमकषपरिषहिंसायां वृती अषष्टौ तालव्योष्मादी
 सप्तमोदंतोष्टादि वकाष वखाषत्रि शोषत्रि शोषिषत्रोष्टाकमः अत्रि कत अत्रो कत ऊषवः ऊषवः वोखवः वचष
 वः मेषवः तीषसद्वत्तसुपरिषः इवत्यादेः परस्यतादेराधधातुकस्येच्चा स्यात् रोषितारोष्टा रोषिषति रेषितारेषिषति
 ००० तषतर्म्ने इदतर्म्ने श्रवः तषति वताषउषदाहे उषति उषविदडागुन्यो न्यतरस्यां एन्योलि। द्याम्ना स्यात् उषा

[illegible]

स्यदतेरप्राणिपुण्यः परमप्राणिकर्तृकस्यस्यदतेः सस्यवोवास्यात् अनुष्यदते अनुस्यदते वाङ्मले अप्राणिपुकिं अनुस्यदते
हस्ती अप्राणिष्विति पठ्युदासान्मस्योदके अनुष्यदते इत्यत्रापि पठ्ये ष्वन्तवत्येव प्राणिपुनेत्यक्ते नूनस्यात् कृष्णसामर्थ्ये कपेरा
लः कृष्णपत्रइति चेदः कृपेतिलुप्रपष्टीकं तच्चावर्त्यते कृपोदोरेफस्यस्यलः स्यात् कृपेकृकारस्यावद्यवोदोरेरेफसदृशस्य
वलकारसदृशः स्यात् कल्पते च कृपे च कृपिषे च कृप्ते इत्यादिस्यदिवत् लुटिचकृपः लुटिस्यसनोश्च कृपेपरस्येपदं वा
स्यात् तासिचकृपः कृपेः परस्यतामेः सकारादेराईधात्रुकस्यवेणस्यात् तडानदोरसावे कल्यासिकल्यासः कल्यासास
कल्यासे कल्यासि कल्यासि कल्यासते कल्यासीष्ट कृष्णीष्ट अकल्पयत् अकल्पिष्ट अकल्पयत् अकल्पयत् अकल्पयत् अकल्पयत्
ल्यात वृत्त वृत्तः संरणोक्ततादिहतादिष्टेत्यर्थः अथ वृत्तं तास्यदोदना अनुदातेतः पितश्च घटवेष्टायां घटते इष्टघटघ
टादयो मिश्रंज्ञातफलंनुणोमिता फसइति विलमुलोदीघोन्यतरस्यामिति च वक्ष्यते घटयति विघटयति कषतर्दिकम
लवनोघाटनं कुर्वतेये प्रविघाटयितासमुत्पन्नं हरिदश्चः कमलाकरनिवेत्यादिष्टु घटसंघाते इतिवोरादिकस्येदं
नवतस्यवाघीविशेषे मित्राघमनुवादोयमितिवाच्यं नान्येमितोः हेतावितिनिषेधव अहेतौस्वाधीणि विज्ञापादिपंचकयति
रिक्ताश्रुतादयोमितोनेत्यर्थः व्यधनयसंचनयोः व्यधते व्यधोतिटि व्यधोत्यास्यसं प्रसारणं स्यादिति हलादिशेषापवादः प्र
स्यदलोदिशेषेण निवृत्तिः विव्यधे ११० प्रथमपर्याने पप्रथे प्रसविस्तारे पप्रसे म्रदम्रदने म्रदम्रदने म्रदम्रदने विज्ञावणं कडि
गतिदानयोः मित्रसामम्यादनुपधावे पिदिलमुलो रितिदीर्घविकल्पः अकृष्टि अकृष्टि कृष्टं कृष्टं दकृगतिदिंसन
योः दोयं वृद्धिर्दोयुदोरनुदाते सुपठितसस्येहाघीविशेषे मित्राघीनुवादः कृपकृपायांगतौ कदिफदिकदिवेककृयो
वेकल्याइत्येकेत्रयोप्यनिदितइतिनदी इदितइतिस्वामी कदीकदीइदितो कदकदचानिदितावितिमेवैयः कदिकदिक

दी आह्वानरोदनयोः परस्मैपदि रक्तानां पुनरिह पावो मित्रार्थ आत्मनेपदार्थश्च ७८० निवृत्तसंज्ञमे घटादयः पितः विद्यादड्ड
 सुवक्ष्यते अथ फणाताः परस्मैपदिनः ऊरुरोरो हारति ऊहारा गमसंज्ञये गमति ऊगा महेमवेष्टने हेम अनादर इत्यात्मनेप
 दिषु गतः स एवो मृष्टानुबंधो नूद्यते अर्थविज्ञोपे मित्रार्थ परस्मैपदिनो ऊरादिभ्यः प्रागेवानुवादे कर्तव्ये तन्मध्येतुवादसा
 मर्थीत्यरस्मैपदं हेमति किं हेम हिमयति अहिमि अहीमि अनादरे तु हेमयति वटनटपरिनाषणे वटवेष्टने नटहता वितिप
 वितयोः परिनाषणे मित्रार्थेनुवाद नटनूतौ इन्नुमेव पूर्वमपि पठितं तत्रायं विवेकः पूर्वपठितस्य नाट्यमर्थः अकारिषु नटव्य
 पदेनाः वाक्याधीनितयोर्नाट्यं घटादौ तु नूत्यं नूतं वा र्थः अकारिषु नर्तकव्यपदेशः पदार्थीति नटो नूत्यं गात्रविक्रये पमात्रं न
 त्थं केचिन्नु घटादौ नूतनूतं वितिपठंति गता वित्यन्येणो पदेना पशुदासवाक्ये सायकृतानादीति दीर्घपाठान्नर्थतादिर्लोप
 देश एव एकप्रतिघाते स्तक तिचकट्टो हसिप्रतिघातयोः पूर्वपठितस्य हसिमत्रि मित्रार्थेनुवादः आत्मनेपदिषु पठित
 स्य परस्मैपदिषु वादात्परस्मैपदं कखेहमने एदिवान्नवृद्धिः अकखीत् ७९४ रोगोत्राकायां लोसंगे क्रगे क्रगे षगे एगे संवर
 णे कगे नोच्यते अस्यायमर्थः इति विज्ञोष्य नोच्यते क्रिया सामान्या र्थवात् अनेका र्थवादित्यन्ये अक अग कुटिला आगतौ क
 णरणगतौ च काण ८०० रण वणत्राण अणदाने च त्राण गता वित्यन्ये अश्रु कषकषकषदि सा र्थीः डा सि निप्रहरणे तिस्रत्रे
 काघेति मित्रे पिहृदि निर्पात्यते काघयति मित्रं उनिपातनात् परवाच्चिसमुलो रिति दीर्घवरिता र्थ अकषि अक्राषि कषं कषं
 काघं काघं चेन्नवहिंसाया मिति शेषः वनुचनोच्यते वनु इत्यपूर्व एवायं धातुर्ननुतातादिकस्यानुवादः उदिक्करण सामर्थ्यात्
 तेन क्रिया सामान्ये वनतीत्यादि प्रवर्तयति अत एव मृष्टस्य तु मित्रविकृत्यो वक्ष्यते ८१० कलदीप्तो ए प्रत्ययार्थं पठिष्यमाण एवा
 यं मित्रार्थमनूद्यते प्रकलयति कलललललवने प्रकलयति प्रकलयति स्म आधाने चिंतायां पठिष्यमाणस्य आधाने मि

द्वापरेतिवादः आध्यात्मिकवाक्यस्य सर्वकस्मरणं दत्तयेद्विदारण इति क्वादिरयमनुवादः दृष्टं तं घेरयति दश्यति तदा दन्य
 त्रदारयति धावन्तरमेवेदमिदमिति मतेनुद र तीत्यादिके विद्वदादौ अस्मृद्वोरिति सूत्रेव दृष्टिदीर्घस्वानेकस्य प
 वंति तन्नेतिमाधवः नूनमे क्वादिष्वपठिष्यमाणस्यानुवादः नद्या दन्यत्र नारयति प्रापाके श्रे इति कृतादस्य आ इत्यादि
 कस्य च सामान्येनानुकारणं लुप्ति करणं लुग् विकरणं योरलुप्ति करणं स्य लक्षणं प्रतियदोक्तोः प्रतियदोक्तस्येति परि
 नाषायां अपत्यतिविकेदस्य तीत्यर्थः पाकादन्यत्र आपत्यतिसेदस्य तीत्यर्थः मारणतोषण निशामने प्रज्ञाः निशामने वाहु
 षंज्ञानमितिमाधवः ज्ञापनमात्रमित्यन्ये निज्ञाने विविधावांतरं निज्ञानं वीक्षणीकरणं एषेवाधेषु ज्ञानातिमिन्नं ज्ञापमि
 चेति चुरादौ ज्ञापनमारणादेकं च तस्यार्थः कषं विज्ञापनात्तर्ह्यसिद्धिमेतीति तदज्ञापयत्याचार्य इति च शृणु माधवम
 तेऽवाहुषज्ञाने मित्रात्तावात् ज्ञापनमात्रे मित्रमिति मतेनुज्ञानियोग इति चौरादिकस्य धारनामने कार्यवात् निज्ञाने
 विविधतां हरदत्तादीनां मतेनुनकाप्यनुपपत्तिः कंपने बलिः बलकं पने इति कालादिः चलयति ज्ञात्वा कंपनादन्य
 त्रनुज्ञानं कालयति अन्यथा करोतीत्यर्थः हरतीत्यर्थ इति स्वामी सूत्रं चालयति द्विपतीत्यर्थः बुद ऊर्जने बुद अपवारण
 इति योडादिकस्वाधेणिङासावे मित्रार्थमनुवादः अने कार्यवाहर्हो वृत्तिः बुदं तं बुक्ते बुदयति बलवतं प्राणवतं वा करो
 तीत्यर्थः अन्यत्र ददाति अपवारयंतं प्रबुक्ते इत्यर्थः स्वाधेणि विबुद्धादयति बली सवति प्राणी सवति अपवारयति वेत्य
 र्थः किं को नमघने लडिः लम विलाम इति पठितस्य मित्राधेनुवादः उ नमघने ज्ञापनं किं क्रात्रादेन पष्टीतस्य रुषः लम यति
 किं क्रात्रं तीयात्तस्य रुषो वा लम यति किं क्रात्रादेन तद्यापारो लक्ष्यते समाहारद्वंद्वो लम यः तिज्ञानं
 लम यतिदधि अन्यत्र लामयति पुत्रं मदीहर्षयेपनयोः लेपनं देन्यं देवादिकस्य मित्राधेयमनुवादः मदयति हर्षय

तिसेपयतिवेत्यर्थः अन्यत्रमादयति विह्वलिकारमुत्पादयतीत्यर्थः धनत्राहे सावयमं मित्रार्थमनूद्यतेः धनयतिघटा
 अन्यत्रधनयति अस्यष्टाकरमुच्चारयतीत्यर्थः अत्रतोडः दलिवलिस्रलिरणि धनित्रपिद्वयपयस्येति पणव तत्रधनि
 रणी उदाहृतौ दलविदारणे वलसंवरणे सवलसंवदने प्रपूजकाया मितिगताः तेषां लोदलयति वलयति सवल
 यतित्रपयति कैकमे इतिवक्ष्यमाणस्य कृता वस्ययुक्तानिर्देशाः कृपयतिस्वनश्रवतंसने स्वनत्राहे इतिपठिष्य
 माणस्यानुवादः स्वनयति अन्यत्रस्वानयति घटादयोमितः मिसंज्ञा इत्यर्थः कनीडृषकसुरंजो मताश्च मितइ
 त्यनुवर्तते ~~इतिवक्ष्यमाणस्य कृता वस्ययुक्तानिर्देशाः~~ इतिपिनिर्देशा कनीदीयेत्येदं कृणातेस्तुकारयति के विबु कनीडृसु
 इतिपठिष्यमासुनिरसने इतिदेवादि कमुदाहरंति डलकलललनमामनुयसर्गाद्या एषां मित्रं वा प्राप्सुवितायेत्यं
 कलयति कालयति उपसृष्टं नित्यं मित्रं प्रकालति कथं तर्हि प्रकालयति उक्तामयति घत्रं ता करोतीति लो कथं
 संक्रामयतीति मितां क्रम इति सूत्रे वाच्येन विराग इत्यतः वेत्यनुवृत्त्यवस्थित विनाषाप्रयणादिति वृत्तिरुत्तर एतेन
 रजो विप्रामयद्राज्ञां कर्तान्विप्रामयेति स इत्यादिव्याख्यातं शास्त्रावनुवमां च अनुयसर्गादिषां मित्रं वा स्यात् अथ
 दोरप्राप्ते इतरयोः प्राप्ते विनाषा न कस्यमित्रमां अमंत वा प्राप्ते मित्रमेवां न स्यात् कामयते आमयति नामोदनीति
 नाम्यति दर्शने मित्रं न स्यात् निशामयति रूपं अन्यत्रनुप्रणयितो निशामयति वधं कथाः कथं तर्हि निशामयत इत्य
 त्रिं विस्तरादुदतो ममेति नाम आलोचने इति चोरादिकस्य भवनामने कार्यवाहुवणे वृत्तिः नाम्यति वत्त यमोपरिवे
 षणे यच्च तिस्रोडनतो न्यत्रमिन्न स्यात् आया मयति प्रापयति व्यापारयति वेत्यर्थः परिवेषणे तु यमयति वाह्यणा
 न्नतोडयतीत्यर्थः पर्यवसेतं नित्यमयति नित्यादिभुनित्यमत्राष्टात्र करोतीति लो बोध्यं सर्वदिरवपरित्याग मिनेत्येव

अवसवादयति परिसवादयति अथावपरित्यजति न्यासकारः स्वामी तु न कर्माति न ज्ञानमुत्र रत्रि स्या मनु ह्यत्रामः अदन्तानि
 इति विवेदय मस्कपरिवेषणमिच्छमाहुः तन्मते पदं दीवसितं नित्यमय नित्यादिसम्यगेव उपसृष्टस्य सर्वदेशे दवादि सर्व
 स्येति नित्यमात्र प्रसवादयतीत्याह तस्मात्सूत्रत्रये उदाहरणप्रत्युदाहरणयोर्व्यासः फलितः इदं वमते ह्यनित्यासादिव
 रोधा उपेक्षा फलगतौ नेति निवृत्तमसंभवात् निषेधात् पूर्वमसौ न पठितः फलादिकायां च रोधात् फलावसमाना एषा वा
 एवास्यामलोपोस्तः कितिलिति सेटि प्रलिव फेणुं फेणुं पफणुः पफणुः फणयति इत्युदादिः समाप्तः फलेः प्रागे
 व वृद्धित्येके तन्मते फणयतीत्येव राड् दीप्तौ स्वरितेत् राड्तिराड्तेरेड्ः राड्ः राड् अत इत्यनुवृत्तावपि साम
 र्थादात एव दुस्त्राड् दुस्त्राड् दुस्त्राड् दीप्तौ अनुदातेतः आड्तेरिह पाठः फलादिकायां च पूर्वपाठस्तु वृद्धादिष्वप्यासा
 वाघीः तत्र हि राड्तिमाह चर्मात् फणादेरेव ग्रहणं चेडे वत्ताडे वात्तात्रोतित्रयत्वात्तात्रपतेत्तात्राते चेन्नो वत्तात्रोत्तात्रपते
 लेन्नो वत्तात्रोच्चावपीमोतालव्याप्तौ समुस्वनध्वनत्राष्टे सम्यमादयः करत्यताः परस्मैपदिनः स्मेमनुः सम्यमनुः अस्यामीत्
 स्मेननुः सम्यमनुः अस्यामीत् अस्यामीत् विप्रणति अवप्रणति सत्राष्टे च्छेत्ते इत्यर्थः विश्वस्वन इति पञ्च फलादयोगताः द
 धननुः ८२० षमष्टम अविक्लये समाम तस्मा मङ्गलदीप्तौ अङ्गालीत् बलकं पते जलघातने घातनं ते क्तं जलतिटल
 धलवेक्तये हलस्थाने हलविलेखने एलगंधे बंधन इत्येके ८३० पलगतौ पलति बलघातने धान्यावरोधे ववेलनुः पुल
 महत्वे पोलति कलसंस्थाने बंधश्च संस्थानं संघातः बंधत्राष्टेन तद्यापारो गृह्यते कोलनुः चुकोल कालजलपलुगतौ च
 शालकुहोलपपातयेतनुः पतिता पतः पुम् अडि परे अपपुत्र नेर्गदिति एव पुण्यपुत्र कथे निष्पाके कथति वक्ताघ
 अकषीत् पधेगतौ अपधीत् सधेविलो मने मेधनुः अमधीत् ८४० इवमनुक्तिरगो इहेव निपातनाह वमिच्छमिति सुधा

रंता

करः ववामववमउः वादवात्यासलोपौन तागृहौतुवेमउरित्याद्यकदाहृतं तद्वाद्यादौनदृष्टं लभुवलने वाक्वात्रो
तिन्नपन्नालमपित्तमतिनाम्पतीतिउदिवादोवक्यतेवाङ्मन्त्रमुत्रसा एवामेवात्यासलोपोवास्तः कितिलिटिमेदिप्रलिव
लेमउः वल्लमउः अलमीत्र करसंचलने अकारीत्र अधवावउदातेलोषहमपीणोपरिनिवि त्पइतिषव परिषहतेमेहे
सहिता तिषमहेतिवेट् इमसावेठवं धवहुवठलोपाः सहिवहोरोदवर्णस्य अनयो अवर्णस्यउभ्याहलोपे सोढः सोढ
रूपस्यमहेः मस्यपवन्नस्यात्र परिसोढा सिवादीनांवाङ् व्यवायेपिपरिनिवित्तः परेषां सिवादीनां मस्यषोवास्यात्र अड्वा
वायेपिपर्यषहत पर्यमहत रमकोनायां रेमेरेमिषेरं स्यते रंसीष्ट अरंस्त अवकस्यंताः परमेयदिनः बहु विचारणग
त्यवसादनेषु पाष्ठाध्यास्तामादाणदृष्टपतिनादमदां पित्तकिप्रधमतिष्टमनयवपत्र्यव्वोशीअसीदा पादीनां पि
वादयः स्फुरिमुंकि कनाकारादौ प्रत्ययेपरे सीदतिसमादमेदउः सेदिष्टमसमसना मस्यतिउदिवादउः असदत्तम
दिरप्रतेः निषीदतिन्यषीदत्त मदेः परस्यलिटि सदेरत्यासात्परस्यपवन्नस्यात्रलिटि तिषसादनिषेदउः नाङ्गनातने वि
शीर्णतायामयं ज्ञाततंतु विषयतया निदिश्यतेनादेः श्रितः शिवाविनोऽस्मादात्मनेपदेस्यात् त्रायतेनावाद् शोदउ
त्रोदिषत्रात्रास्य त्रात्रा अत्रादत्त कृत्राआक्रानेरोदनेवकोत्रातिकोष्टा श्वेः कसः अकृकत्त कवसंपर्वनकोटिल्यप्रतिष्ट
सविलेखनेषु कोवतिचुकोवबुधअवगमने बोधतिबोधिता बोधिष्यति ८५० रुहबीड्डान्मनिप्रादुर्तावेवरोहतिरुह
रुहोदिषरोढारोक्षति अरुकत्त कसगतो अकसीत्त अकासीत्तृत्त कलादिगणः समाप्तः अपरहृत्यंतः स्वरितेतः
हिकअवक्तेनाष्टे हिक्कति हिक्कते अंचुगतौ अंचति अंचते अंचइत्येके अविइत्यपरेडुयावृयात्रायां यावति याव
तियावतेरेटनाषणोरेटतिरेटते वतेवदेयावने वचातवेते अवदीत्त वचादवेदे अवदीत्त प्रोष्टपयामो पुष्टोष्टमिदमेद

स्वातन्त्र्ये प्रकृते रिडि धिसामर्थादी धीनि त्रियात् उभ्र ऊवर्णातात्परोक्तादिति ड् ति ड् परः सिद्धेत्येतो कितोस्तः स्त
 धी ६८ तृतीयास्तां अतापीत् अतापी अतापीः कस्यादंगात् सिचो लोपः स्यात् ऊ लि अतत्त अतृषातां अतरिष्यत् ह्रस्व
 हरणे हरणं प्रापणं स्वीकारः सेतनात्तावद्दृष्टं क्विप् क्विप् ह्रिष्यति ध्रुवधारणे धरति अधापीत् अधृतणी नप्राप
 लेनिल निषिषति निषिषे अघाङ्ताः परस्मैपदिनः घट्ट्याने धत्ति आदेना उपदेनाः श्रिति उपदेना एङं तस्य धातोरात्र
 स्यान्ननुश्रिति आतअणलः आदेना धातोर्णल अकारादेनाः स्यात्तदधो आतो लोप इति व अडाद्योरा र्धधातुकयोः किं
 दिटोः परस्योरातो लोपः स्यात् द्विवापरवाहोपे प्राप्ते द्विर्वचने चीति निषेधः द्विवेकते आलोपः दधुः दधुः दधिव दधिव
 धाता दाधा घृदा घृदा रूपा धारूपा धृधातवो धसंज्ञाः स्फः दापूदेत्यो विना एलिङि धसंज्ञानां मास्वादीनां च एव स्यादा
 र्धधातुके लिङि किति धेयात् धेयास्तां धेयासुः वित्तावाधे ट्थ्योः आत्मांश्चेश्चद्वा स्यात् कर्तृवाचि निवृडि परे वडी तिङि
 वं अदधत् अदधतां वित्तावाधे ट्थ्योः आत्मांश्चेश्चद्वा स्यात् कर्तृवाचि निवृडि परे वडी तिङि
 मङ्क एषां सक्यात् एत्यः सिचो लुग्या स्यात्परस्मैपदेषु अधासीत् अधसिष्टं अधसिष्टुः सेसे हर्षकमे हर्षकयो धातुर्द
 यः आसति ड्थो ड्थिष ड्थ्याघ वान्यस्य संयोगादेः धमास्वादेरन्यस्य संयोगादे धातोरात्र एव वा स्यात् आर्धधातुके कि
 तिलिङि लायात् लेयात् अलासीत् लायति येन्यकरणे न्यकरणंतिरस्कारः देस्वप्ने धेहृत्सो ए१० धे वित्तावाधे ट्थ्योः
 धेना धसंघातयोः स्यादति षोपदेना स्यापि सवेकतेरूपं तुल्यं षोपदेना फलं तु तिष्ठामति अतिष्ठ पदित्यत्र पदं रेख
 दने केके धेक्ये कायति ड्थो ससो धमास्वेत्यत्र वित्तावाधे ट्थ्योः च स्यात्तरेव ग्रहणं नवस्य तेन एव सिद्धु कोनसा
 दात् असासीत् कैगैरे श्छे गोयात् अगासीत् ए१० त्रैश्वेया के ये उवैश्वेयो षण्यो पादात् अयासीत् धमास्वेतीति तदपवा

तत्र+

मेधादिंसद्योः मिमदमिमिदे ८६० मिमेदेधाताविमावितिस्वामी नमा मिमेधधातावितिन्यासः मेधसंगमेधमेधतिमिमेधे लि
दणोदकसासनिकर्षयोः निनिदत्रुः निनिदे निनेदत्रुः निनेदेष्टुधमेधउदनेउदनेकेदनेत्राईतित्राईतेत्राईतामई
तिमईतेबुद्धिर्बोधनेबोधतेबोधते इरिवाद्दुअबुधत्त्रअबोधित्त्रअबोधेष्टदीपडनेउतिविलुप्तसवतिपूर्वतिरसा
हचर्षेणदेवादिकस्यैवग्रहणात्त्रउबुद्धिर्निशामनेनिशामनंज्ञानंबुबुदेअबुदत्त्रवेष्टगतिज्ञानवितानिशामनदा
दित्रग्रहणेषुवेणतिवेणतेनांतोप्यं ८७० खनुअवदारणेखनतेगमहनहनखनघसांलोपः किं त्यनडि एषामुप
धायालोपः स्यात्त्रअडादोकिंतिनवडि वस्त्रुतः येविनायाखाद्यात्त्रखत्यात्त्रवीहृआदानसंवरणयोः धिचीवधिचीव
वाष्ट्रप्रडा निशामनयोः व्यत्यगतौ अवधीत्त्रदाष्ट्रदानेदर्दत्राददात्रोनेष्टसद्येगतावित्येकेतेषतिसेषतेपेष्टनेष्टनेष्टा
तौ असगतिदीप्पादानेषुअसतेअसत आसआसे अद्यंषांतोपि स्यत्रीवाधनस्यत्रीनयोः स्यत्रीनेग्रधनं स्यत्रीति स्यत्रीत्
८८० लषकांतोवाचात्रोतित्रयन्वा लषतिलषति लेषेवषतकणेवृषदिंसायां वृषवत्त्रवृषेफषआदानसंवरणयोः
लव्वलव्वअदनेदाष्ट्रदानेमाहमानेगुरुसंवरणे कृडपधायागोदः गुरुउपधायाक स्यात्त्रगुणहेनावडादोप्रत्यये
गृहतिगृहतेकृदिचदिडा गृहितागोटागृहिष्यतिघोक्षति गृहेत्त्रगुह्यात्त्रअगृहीत्त्रइडसावेकः अघकत्त्रलुग्वा
उददिहलिहगुहामात्मनेपदेदंत्ये एषाकस्यस्युया स्यात्त्रदंत्येतडि टवधवष्टुवटलोपदीर्घाः अगृह अघकत्त्रकस्य
वीत्यंतलोपः अघकत्त्रां अघकत्त्र अगुहदि अघुकावहि अघाडांताउपतयपदिनः प्रिन्नसेवायां मयतिअयते
शिअिअत्रुः अदिताणिप्रतिवड् अत्रिप्रियत्त्र ८९० चन्नसरणेसरतिवसारवचत्रुः वनर्षवनवववहमः वनर्षेसर्षी
कृधनोः स्येकृतांहतेष्यस्येष्टस्यात्त्रसरिष्यतिरिड् शायमिड्कु शोय किंदावाधधात्रुकेलिडि वक्रुतो रिडादेनाः

दः एलिङीत्येवं गतिस्तेति सिञ्जुकरवनतपा रूपस्य नादशिकवात ह्येवेष्टने स्नायति स्नेवेष्टने शोलायां वेत्येके स्नायति दैप्र
 शोधने दायति अफवादेव सिञ्जुकोन दायात् अदासीत् पायाने पायाधोति पिवादेवाः तस्यादंतवानो यधगुणः पिवति
 पयात् अपात् प्रागंधोपादाने किं प्रति प्रायात् घेयात् अघासीत् धावादाग्निसंयोगयोः धमति हागति निवृत्तौ तिष्ठति
 स्नादिवासेनेतिषत् अक्षितष्टौ उपमगादितिषत् अक्षिता स्नेदात् ७२० मा अत्यासे मनसि दाणदाने प्रतिबुद्धति देयात्
 अदात् हुकोटिलो हरति कृतस्य संयोगादेर्गुणः कृतं तस्य संयोगादेरंगस्य गुणः स्याद्विष्टि किदर्थमपीदं परवासात्
 पितवति रपरत्वे उपधावृद्धिः ऊकार ऊकारतः ऊकारः ऊकार्धर्कनी कृद्धनोः स्येद्धरिष्यति गुणो निसंयोगयोः अर्त्तः संयो
 गादेर्कृतं तस्य वगुणः स्याद्वकि आर्धधातुके लिङि च द्वायात् अर्द्धापीत् अर्द्धाष्टी सुत्रादेश्यताययोः स्वरति स्तीतिवेष्ट
 सस्वरिष सस्वर्धवमयोक्त श्रुकः किति श्रिजएकाच उगंताच्च परयोगित् किर्तेरिण स्यात् परमपि विकल्पबाधित्वा पुरस्ता
 त्यतिषेधकांडारं समा मर्धावनेन निषेधे प्राप्ते क्वादिनित्यमानित्यमिदं सस्वरिष सस्वरिष परवाधनो रितितित्यमिदं स
 रिष्यति स्वयात् अस्वारीत् अस्वारिष्टा अस्वापीत् अस्वाष्टी स्मृतितायां ह्रस्ववरणे स्रगत्तो कादिवालेष्ट सस्वर्ध सस्ववरि
 डः श्रियात् अमापीत् अमाष्टी सर्तित्रा स्मृतिष्यश्च एत्यष्टेरड् स्यात्कर्तृरिष्टुडि इदं लुभनायात्रा सिनासा हवर्त्ता सवर्त्ती
 ऊहोत्यादिकावेव गृह्येते तेन स्वाद्योनाड् जीघगतौ उपधाधोति त्रितिधोरगदेवाः धावति कृगति प्रापणयोः कृच्चति
 कृच्चतृतां तोदादिक कृच्चैर्कधातो कृतां वगुणः स्याद्विष्टि एलि प्रायड् उपधावृद्धिः आर आरतुः आरुः इड् स्रिवायता
 नां अदकृव्यञ्च एत्यस्वलो नित्यमिदं स्यात् आरिष अर्त्ता अरिष्यति अय्यति आष्टी गृसेवने गरतिङागारङागर्धङागिष
 रिङ् आश्रियात् अगापीत् एवम् ७२० कृच्चने कृगतौ सुस्वोप सुस्वव सूयात् एिशीतिचड् तस्य यधगुणादंतं रंगवाड्

[illegible]

प्राकसितादितिष्वपरिनिवित्यस्तु सिवादीनावेतिविकल्पा एतदर्थमेवोपसर्गास्तुनोतीत्येवसिद्धेस्तुसंज्ञोःपरि
 निवीत्यत्रपुनरुपादानं पर्यस्वङ् क हदपुरीषोसर्गेहदतेऊहदेहताहस्यतेहदेतहसीष्टअहतअधपरस्मैपदिनः
 क्रिद्दिदाअवाकेनाष्टे ७७० स्कंदिर्गतित्रोषणयोः चस्कंदिषवस्कन्यस्कंतास्कंन्यति लोपः स्कद्यात् इतिवाद्वा
 अस्कदत् अस्कासीत् अस्कात्ता अस्कास्तुः वेःस्कंदरनिष्टायापञ्चवास्यात् कृत्येवेवेदं अनिष्टाया मितिपर्युदासा
 त्विस्कंताविष्कंतानिष्टायातुविस्कनः परेष्वअस्मात्परस्यस्कंदेः सम्योवास्यात् योगवितागादनिष्टाया मिति न
 संबध्यते परिस्कंदति परिस्कंदति परिष्कणः परिस्कनः पञ्चपक्षेणच नचपदद्वयाभ्यतया बहिरंगत्वात् पञ्चस्यासि
 ष्वेवंधूपसर्गयोः कार्यमेतरंग इत्यस्यपगमात् पूर्वधातुरुपसर्गेणप्रयुज्यतेततः साधनेनेतिसाध्यं पूर्वसाधने
 नेतिमतांतरेउनणत्वं ऊतमेकतेयतिष्यत्यष्टयत्यति अयासीत् एमपक्षेवेवाष्टेवनेमिष्यनमेष्वअनसीत् अ
 नसिष्टागम्लृमृलृगतोऽपुगमित्यसांभः एषांठः स्याद्वितिपरे गह्वतिङ्गामङ्गमत्तुः डगमिष्यङ्गंघगंता गमेरिद्वप
 रस्मैपदेषुगमेः परस्यसकारादेरिट्स्यात् गमिष्यति लृदिवाद्दुः अनडीतिपर्युदासान्तोपधात्तोपः अगमत् सर्पति
 मसर्पत्तुदात्तस्यवर्द्धपधस्यान्यतरस्या उपदेशोऽनुदात्तोऽयक्रुडपधस्तस्याच्चास्यात् कलादावकितिपर सप्तमसप्तमिष
 ष्यतिसप्तमिष्यति अमृपत् यमउपरमेयह्वतिद्येमिष्यत्यष्टयंता अतसीत् अयंसिष्टा तपसंतापे तप्तअतासीत् निम
 स्यपतावनासेवनेषः स्यात् आसेवनंयौतः पुण्यं ततोऽन्यस्मिन्निषये निष्टिपति त्यङ्कहानो तत्पङ्क्तिष्वन्यत् कम्प्य त्य
 क्ता अत्यादीत् संङ्कपंगेदः आसङ्कस्वङ्कात्रापि नलोपः सङ्कति सङ्का इतिरूपेकणे पञ्चपति वित्तायासृजिद्वत्रोः
 आस्याप्लुङ्मास्यात् सृजिद्वत्रोर्जल्यमकिति अनयोरमागमः स्याङ्कलादावकिति ददददद्विषि दद्या दद्या

के

पररूपं अथ त्र अथ तां अथ न विताषा घे ट्थो रिति वड् इयड् अत्रि श्रिय तस्य तेति नट्दिः अथ यीत् इत्त यडा दित्ता
ट्ताः स्वादिस्त आ कृतिमणः तेन बुलुं पतीत्यादिसंग्रहः इति स्वादयः कृती यड् कृतिः सौ प्रोधातुः तस्मादीयड् स्यात्
स्वार्धे डुयुष्माद्या मयं धातुरिति बहवः कृयायां वेत्येके सनाद्येता इति धातुव कृती यते कृतीयां च के आद्यादय आर्ध
धातुवे। ती यड् लावे शोषा कर्त्तरीति परस्मैपदं आनर्त्त अर्त्तिषति आनीत् अदत्त कणे दो परस्मैपदिनो अदिप्रवृत्तित्वा
ःत्रापः लुक् स्यात् अति अत्रः अदंति लिट्पुन्यसरस्या अदो घस्त्वस्या वलिटि डघासगुमहनेत्फपधा लोपः तस्य व
विधिं स्नानि वज्ञावनिषेधात् घस्य वत्वं मांती घसीति षवङ्क कृत्तुः डङ्कः घसस्मासावत्तात्त्वलिङ्घमिध आद आद आ
दतुः इडत्तृतीति नित्यमिड् आदिष अत्रा अत्यतिङ्क कल्पो देधिः होर्कलं तेत्यथ देधिः स्यात् अदि अत्रात् अदानि अदः
सर्वेषां अदः परस्माष्टकस्य सार्वधातुकस्याडागमः स्यात् सर्वेषां मतेन आदत् अत्रा आदत् अदः आत् आत् आद आद
आद्य अद्यात् अद्यातां अद्यः अद्यात् अद्यास्तां अद्यासुः लुङ् समोर्धस्त्व अदो घस्त्व स्यात् लुङिसनिच लृदिवा दड् अ
घसत् दन हिंसागत्योः प्रणिहति अनुदानो पदेना वतंतनो त्यादीनामनुनासिकलोपो कलि किु ति अनुनासिकेति लुप्ति
षष्ठीकं वनती तरेषां विशेषणं अनुनासिकात्ता नो मेषां वनते श्रलोपः स्या डङ्कल दो किु ति परे यमिरमिनमिगमिहनिम
न्यतयोनुदानो पदेनाः तनु कणु किणु कणु टणु घणु वनु मनु तनो त्यादयः हतघ्नंति वनो वा उपसर्गस्थानि मित्रात्य
रस्यहंतेर्नमणोवा स्यात् वमयोः परतः प्रहणिम प्रहनि प्रहणवः प्रहवः होहंते रिति कुवं डघान डघुतः डङ्कः अत्यासा
व अत्यासात्परस्यहंतेर्हस्यकुवं स्यात् डघनिष डघंघ हंता कृदन्तो रितो ट् दनिषति हंता हंतात् घुव हंतेर्ङः हो परे आ
नीयतया डस्यामिधवा घेर्नलुक् डहि दना निहना वहनाम अहत् अहतो अघ्नत् अहत आर्धधातुक इत्यङ्क य हने

ति०

वधलिङि लुङि च वधादेशोऽन्तः आर्धधातुके इति विषयसममीतेनार्धधातुकोपदेशोऽकारांतत्वादलोपः वधात् व-
 धास्त्वात् आर्धधातुके किं विधादौहत्यात् हंतेरिति एव प्रहणात् अवधीत् अवधवारः स्वरितेतः द्विषत्प्रीतो छष्टिद्विष्टे
 द्वेषाद्वेद्यतिद्वेद्यते द्वेष्टु द्विष्टात् द्विष्टि द्वेषाणि द्वेषे द्वेषावहे अद्वेष्ट द्विषश्च लङोक्तेर्दुस्सास्यात् अदिषुः अदिषन् अद्वे
 षं द्विषीत द्विष्टीष्ट अदिक्तत् उदप्रपरणे दोग्धि उग्यः धोक्ति उग्ये कक्ते कग्ये दोग्धु उग्यि दोहानि कक्क कग्यं दोहे अ
 धोक् अदोहं अदुग्य अकग्य अकक्तत् अकक्तत् लुग्या उद उहेति लुक् पक्ते तष्ठासुधं वहि सुलुग्यास्यात् दिद उप
 वये प्रणिदेग्य लिह आस्वादने लटिलीढः लिहति ले किं लीढे लीढे लीढे लेढु लीढि लेहानि अलेष्ट अलिक्तत् अली
 ढ अलिक्तावहि अलिदूहि च किङ् व्यक्ताया वा वि अयं दर्शनपि इकारोनुदात्तः कुडर्घः विचक्षणप्रथमननुमनुन अ
 ने इदित इति व्याख्यानात् उकारस्त अनुदात्तेष्वप्युक्तमात्मनेपदमनित्यमिति ज्ञापनार्थः तेन स्फाट्यनिर्मीकसंधीत्या
 दिमिषति वष्टे वक्ताते आर्धधातुके वक्षिड र्यात् वलिटि अत्र साधेरवशादिरयमादेशः असिद्धकांतेनास्य बोवेति
 स्थितं निवात्य दद्यं वरयो वा वन्नो वरयो वक्त्रो च यो द्वितीया इति न च वीस्यासिद्धत्वात् ववक्ते र्याताक्ता ता र्याता
 त् वरयोद्यात् वक्ताद्यात् वक्त्रोद्यात् अस्यति वक्त्रि र्यातिस्योऽङ् एत्यश्चरङ् आख्यात् अख्यात् अकत्रासीत् अकत्रास वडा
 ने कत्राज्जनेष्टः समवक्षिष्टेत्यादि अष्टष्टयं ता अनुदात्तेतः ईरातो कं यनेव ईर्त्ते ईरावक्ते ईर्ष्ट ईर्म्हृ ऐरिष्ट ईडस्का
 तो ईर्ष्ट ईराः से ईडडानो ध्वे च ईशी मडानां मेधे न्नाष्टयोः सार्धधातुके इट् स्यात् योगविसागो विवित्रार्थः ईडिषे ईमि
 ध्वे एकदेशविस्तृतस्यानन्यवादी मिदू ईमिष्टे विकृतिग्रहणेन प्रकृतेरग्रहणात् ऐड्डु ईरा ऐष्यते ईष्टे ईन्निषे ईन्नि
 ष्टे आस उपवे जाने आस्ते दद्यात् आसश्च आसो वक्ते आ स्त्वं आधुं आसिधुं आडः आसु ईवाया आशासे आशासाते-

* क *

आडः धर्वव प्रायिकं तेन न मोवाच प्रशास्महे इति सिद्धं वस आवा दने वसे वसे वधे ववसे वसिता कसि गतिना मनयोः
कंसे कंसाते कंसते अयमनिदित्येके कसे तालवा तोय निदित कहे कवाते कके कड्डे ए विवुवने निसे दंसा तोय
आतरणकारस्त तालवा त इति वनाम एडि शुद्धो निक्के निक्के निडिता विडि अयक्के राहे विक्के पिडिवले संपर्वने इ
त्येके उतयत्रेत्यन्ये अवयवे इत्यपरे अयक्के राहे इतीतरे पिक्के इ डीत्येके इड्के इडीवर्द्धने दंसाद्यादि इदित इक्के
इजाते इक्के इदित्यन्ये इड्के इवीसंपर्वने इक्के इड् प्राणिगर्त विमोवने सते सुषु विषे सोता सविता सुसुवोरिति गुण
निषेधः सुविमविषी इ सोषी इ असविष्ट असो इ शीड सप्ते शीड सार्वधातुके गुणः किं तिचेत्यस्या पवादः नोते नोयाते नो
डोरुट् शीड परस्य जादे नोयातो रुमागमः स्यात् नोरेते नोषे नोषे नोये नोवदे नोमहे नोत्रे नोयिता अनायिष्ट असो
त्यंताः परस्यै पदिनः ऊर्णु न्न न्न न्न यदी लुमिप्रणे अमिप्रणे च उतो वृद्धिर्लुकिदलि लुक विषये उकारस्य वृद्धिः स्यात् पिति
हलादौ सार्वधातुके नञस्य सस्य यौ तियुतः युवंति युयावय विता युयात् इह उतो वृद्धिर्न नाये पिच डिन डि च पिनेति
व्याख्यानात् विशेषविहितेन डि वेन पिचस्य बाधात् युयात् अदारीत् रुराहे उरुस्त न्न ममः सार्वधातुके एत्यः परस्य
सार्वधातुकस्य हलादेशे इडा स्यात् नान्यस्य स्येत्यतो वृत्ति संतवे पुनः सार्वधातुकग्रहणमपि दर्शयतीति रवीति रवीतः
रुतः हलादेः किं रुवंति तिडः किं नान्यमिति आशिषिरुयात् विधादौ वृद्ध्यात् रुवीयात् अरावीत् अरविष्यति रु इति
सोत्रोक्तं गतिवृद्धिर्हि सा सु अयं च यिकरणी इति स्मरति तवीतितोति तवीतः उतः तोता तोषति एतुक्तं तोतोति नवित
दुकुवाहे कोति क्वविता क्कुतेडने कोति विता सुप्रसवने स्तोति सविता ऊर्णु न्न आवा दने ऊर्णेति ऊर्णेति विनापा
ऊर्णेति लुग्विषये उकारवृद्धिर्वा स्यात् ऊर्णेति ऊर्णेति ऊर्णेति वाते ऊर्णेति वते ऊर्णेति रामेति वाच्यं नञसंयोगादयः अवः प

राः संयोगादयो नदरादिर्न सवति नृना हस्यदिव एस्या सिद्धत्वा त्र हरवत्रा सिद्धमदिववने इति नित्यं उत्तौ सात्त्या सम्येति
 लिगात् कर्णुताव कर्णुवववः कर्णुववुः विसाघोर्णः इमादिप्रत्ययो डि द्वास्यात् कर्णुविष कर्णुनविष कर्णुवि
 ता कर्णविता कर्णोवि कर्णोवि कर्णवाति कर्णवेगुणो हके कर्णोतिगुणः स्यात् अहके पितृहलादौ सार्वधातुके वृद्ध पवा
 दः अणोवि अणोः अर्णुयात् अर्णुयाः इह वृद्धिर्न पिबुडि नेति सा स्यात् कर्णुयात् कर्णुविषीष्ट कर्णुविषीष्ट ओर्णुवीत्
 ओर्णुविष्टा कर्णोतिर्विताया इमादौ परस्मैपदेषु सि विहृदिवा स्यात् पक्षे गुणः ओर्णुवीत् अर्णुविष्टा अर्णुविष्टुः अर्णुवि
 : ओर्णुविष्ट फ अतिगमे घो तिघोता पुप्रसवैश्वर्ययोः प्रसवो न्यङ्मानं सोता असौ षीत् कुत्राष्टे कोता एज्झक्तो स्त्रोति स
 वीति स्मृते स्तवीते स्तसुधृज्झन्य इतीट् अस्मावीत् प्राक सितादितिषत् अत्यष्टौत् सिवादीनां वा पद्यष्टौत् पद्यसौत् वृज्झ
 व्यक्ताया वा सिक्कवः पञ्चानामादित आहोक्कवः कुवो लटः परस्मैपदानामादितः पञ्चानां एलादयः पञ्चवाक्कः क्वश्चा
 हादेनाः अकार उच्चारणाधः आह आहवुः आहुः आहस्वः फलिपरे वर्व आह्वः आह्वुः क्वर्हट् कुवः परस्मैपदादेः पित
 ईदस्यात् आह्वत्यप्रस्थानिवद्वावात् प्राप्तायं कालीतिषत् विना नूनवति ब्रवीति ब्रूतः आर्धधातुकाधिकारे क्वोवविः उवा
 वकुववुः कुवुः उवचिष उवक्व कुवे वक्ता ब्रूयात् पितडि नेति अपिन्वादीन् ब्रवाणि ब्रवे ब्रूयात् उवात् अस्यतिवक्ता
 त्यड् ववउम् अडि परे अवोवत् अवोवत अवव्रास्यताः परस्मैपदिनः ईडवादात्मनेपदी ईण गतौ एतिहृत् इणोद्यण अ
 डादौ प्रत्यये परे इयडो पवादः यति इयाय दीर्घ इणः किति इणोत्तां सम्यदीर्घः स्या किति लिटि ईयुः ईयुः ईययिष ईयय
 ऐत ऐता आत्मन् इयात् ईयात् एते लिटि उपसर्गात् परस्मैपदोः एणो क्तस्यः स्यादा र्धधातुके किति लिटि निरिद्यात् उत्तमत्त आ
 अयेनां तादिवत् अनीयात् अणः किं समेयात् समीयादिति प्रयोगस्तौ तादिकस्य इणो गानुडि गातिमेति सिवोस्वक

अगात्र अगाता अगुः इड् अधयने नित्यमधिपूर्वः अधीने अधीयाते अधीयते गाड निटि इडो गाड स्यादिति टिलावस्वादा
 विवक्षिते वा अधिङगे अधिङगाते अधिङगिरे अधेता अधेयते अधेयै गुणादेशादयोः कृतयोः केपसर्गस्य लण् पूर्वधा
 उरुपसर्गणेति दर्शनेतरंगवाहुणा सर्वसवर्णदीर्घः प्राप्ताः एरधयने वृत्तमिति निर्देशान्न सवति अधेत्तपरवादी यड् त
 त आट् वृद्धिः अधेयाता अधेयत अधेयि अधेयहि अधीयात अधीयाता अधीयाड् अधीयायीष्ट विना षालुड् लृडो
 इडो गाड स्यात् गाड कटादिभ्यो जिगडि त गाडादेशात् कटादिभ्यश्च परेऽजितः डितः स्फः फमास्मात् पाङ्गहातिमाह लि
 षामात ईयात् हलोदौ किं त्यार्द्धधातुके अधगीष्ट अधेष्ट अधेयाता अधगीषत अधेयत इकस्मरणे अ यमधि पूर्व
 अधीगर्धदेशा मिति लिङात् अन्यघाही गत्यर्थे च ब्रूयात् इण्वदिक इति वक्तव्ये अधिदंति अधगात्र केचित्तु आर्द्धधा
 तुकाधिकारोक्तस्येवातिदेशमाहुः तन्मते यण् तघाचसटिः समीतद्वारा घवद्वारधी यन् वीगति प्राप्तिपङ्क्तनकात्पत्रा
 नखादनेषु पङ्क्तनो गतगृहणं असने केयणं वेति वीतः विदंति वेषि त्वमि वीहि अवेत् अवीत् अविद्यन् अव्यन् अना
 गमे सत्यनेकाङ्कात् यणितिकेचित् अत्र ईकारोपि भ्रान्तं तरं प्रसिष्यते एति ईतं ईदंति ईयात् ऐषीत् याप्रापणे प्रापणमि
 ह गतिः प्रणिदति याति लिङः शाकटात्मनस्येव अदन्तात्परस्य लिङोर्जेडुस्वात् अयुः अयान् यायात् यायातां या
 यास्वा वागतिगंधनयोः लादीप्पो लात्रोवेष्वायाके डाकुसायागतौ प्रातर्दणे पारदणे पायास्तो अपासीत् रादाने ला
 आदाने दावपिदाने इति चंद्रः दाप्सुवने प्रणिदाति प्रनिदाति दायास्तो अदासीत् रयाप्रकषने अयं सार्वधातुकं मानवि
 षयः सस्मान्वनमः रयात्रे इति वार्तिकं तद्वाच्यं वेदलिङं सस्मानो डिङ्गामृलीयः सनेति खज्ञानादेशात् खज्ञादित्रे प्रयो
 डनमित्यर्थः स पूर्वस्य रयातेः प्रयोगोनेति न्यासकारः प्राप्तरणे सामाने अकर्मकः तनौ ममुस्तत्र उयसर्गवत्तौ नाघातिरे

सकर्मकः उदरपरिमातिमुष्टिना नेर्गदेत्यत्र नास्यग्रहणं परिमातिप्रनिमातिवचनापणे वक्तिवक्तः अद्यमंतिपरोनप्र
 बुद्ध्यात् वक्तवचनपरइत्यन्ये किपरइत्यपरे वग्निवच्यत्तु उच्यत्तु अवेवत्तु विदज्ञाने विदोलढोवा वेनेलटः परस्मैप
 दानाणलादयोवास्फः वेदविदत्रुः विदुः वेत्तु विदक्कविदवेदविद्विद्व पक्के वत्तिविद्वइत्यादि विवेदविविदत्रुः उः पवि
 देत्याम् पक्के विदेत्यकारांतनियातनान्नलघुपधुणः विदांचकारवेदिता विदांकुर्वेदित्यन्यतरस्यां वेत्तेलोद्यामगुणा
 तावोलोढोखकलोमंतकरोत्यत्र प्रयोगश्चानियात्यते पुरुषववनेन विवक्तिनेइतिज्ञात्तु तनादिक्क अत्यउः तना
 देः कृञश्चउप्रत्ययः स्यात्तु नापोपवादः तनादिक्कादेव सिद्धे कृञग्रहणं गणकार्थस्यानित्यत्वे लिंगं तेन न विद्यमेदविद्य
 स्तमित्यादिसिद्धं विदांकरोतु अतउसार्वधात्रुके उपत्यक्षांतकृञोकारस्यउस्यासार्वधात्रुके क्तिउदितितपरसामर्थ्या
 नगुणः विदांकुरुतात् विदांकुरुतां उतश्चेति हेर्लुक् आतीत्यवेनलुकोः सिद्धत्वाडुवं विदांकुरु विदांकरवाणि अवि
 द् अवित्रां सिद्धस्यस्तेति केडुंस् अविदुः दश्च धातोर्दस्य पदांतस्य सिपिपरेरुः स्याद्वा अवेः अवेत्तु असत्तुवि अस्ति अमो
 रलोपः अस्यास्येशाकारस्यलोपः स्यात्तु सार्वधात्रुक् क्तिस्तः संति तासस्योरितिसलोपः अमिस्स्यः स्य अमिस्वस्मः आर्द्धधा
 त्रुकइत्यधिकृत्य अस्तेर्लुः वत्तु वत्तुविता अस्तस्तात्तु सां संउ अमोरेडुवत्यासलोपश्च घोरस्तेष्ट्रएवंस्याद्योपरे अत्यासलो
 पश्च आतीत्यवेनएवस्या सिद्धत्वात्तदेर्दिः अमोरितिरतोलोपः एधितानड पक्के एवेनपरेण तातडा वाधात्तु सत्तु त्रुतावि
 तिन्यादात्तु स्यात्तु संस्र अमानि अमाव अमाम अस्ति सिवइतीट् आसीत्तु अमोरित्यहो पस्यातीत्यवेना सिद्धत्वाट् आसा
 त्तामन् स्यात्तु स्यातांस्फः त्वात्तु अन्तुत्तु सिचोः स्तेष्ट्रविद्यमानत्वेन विज्ञोषणादीन् उपसर्गिषाडुन्यामिस्तेर्लुच्यरः उपसर्गे
 णः षाडुषश्च परस्यास्तेः सम्यघः स्याद्यकारेः विचपरे निष्पात्त षाडुः स्यात्तु निषंति षाडुः षंति अच्यरः किं अनिस्त्रः मुहुः मुद्दो मु

केरुदिः मृदेरि कोट्टिः स्यात्तथात्र प्रत्यये परे किं त्यजादौ तव्यते वृष्टेति षः माष्टि मृष्टः मृडंति माडंति मंमाडंति ममृडं
 उः ममाडिष ममाष्टि माडिता माष्टि मृष्टि अमाट् अमाडि अमाडीत् अमाडीत् रुदिर् अफ्र विमोचने रुदादिस्यः साव
 उके रुदस्व प्रष्टस्व अनड् क एत्यो दलादेः सार्वधात्रुकस्येदं स्यात्त रोदिति रुदितः हो परवादिटि धिवेन रुदिहि रुदष्टप
 वस्यः दलादेः पितः सार्वधात्रुकस्य ष्टकस्य ईदं स्यात्त अड् गाग्यगालवयोः अरोदीत् अरुदत् अरुदितो अरुदत् अ
 अरोदीः अरोदः प्रकृतिप्रत्ययविशेषायेका स्या मडीड् स्या अतरंगवाद्या सुट् रुद्यात् अरुदत् अरोदीत् निष्प्रज्ञा येस्व
 पितिस्वपितः सुष्वाप सुष्वापतुः सुष्ठुः सुष्ठुपिष सुष्ठुपृष सु विनिर्दित्यः सुपिस्त्विति समाः एत्यः सुष्वादेः सम्यघः स्यात्त एवं
 धात्रु रूपसर्गेण युज्यते किति लिटि परवात् संप्रसारणे षवेव कृते द्विवे एवंवा मिधीय मदिर्वचने सुष्ठुपुपतुः सुष्ठु
 पुः अकिति वृद्धिः स्याम संप्रसारणे षवस्या सिद्धवाचतः एवंहेलादिशेषः नित्यवाचततः सुपि रुपा नावान्नयः सुसुष्वा
 य सुस्वसा अस्वपीत् अस्वपत् स्वप्नात् सुप्पात् सुष्ठुप्पात् अस्वाप्पीत् अस्वप्राणने श्वमिति श्वसिता अश्वसीत् अश्वस
 तश्च स्यात्तां स्यतेति नृदिः अश्वसीत् अनव अनिति आन अनिता आनीत् आनत् अनितेः उपसर्गि स्यान्निमित्तात्
 रस्य अनितेर्नमणः स्यात्त प्राणिति डकत्त हसनयोः डकिति डकितः अदस्य स्यात् ऊस्या स्या दतापवादः डकति
 मिडन्यस्तेति डुस् अडकः अयं मंतस्त्वादिरिक्कलदंतो वस्वाम रुदादयः पंचगताः काटु निडा दंये काग ति कागत्
 : काग्रति उष विदेत्याम्वा कागं वकार डकागार जायोः विविक्तल डि सु कागर्तेर्युणः स्यात्त विविक्तल डि शो न्यस्मिन्
 वृद्धिविषये प्रतिषेधविषये व डकागरतुः अकागः अकागृतां अत्यस्तवा डकु सु डु मिद अकादौ डु मिगंतां गस्यगुणः
 स्यात्त अकागरुः अकादौ किं कागृयुः आशिषिषु कागयात् कागयासां कागयासुः लुडि अकागरीत् कागृदस्य

त५

तत्र अण प्राप्ताः तं सार्वधात्रु क गुणो बाधते तं सिचि वृद्धिः तां जागर्ति गुणः तत्र कृते हलं तल कणा प्राप्ता नेटी ति निषेधात्
 तोः तो हलादेरिति बाधित्वाः तोलां तस्येति प्राप्ता ह्यते ति निषेधते तदा ऊः गुणो वृद्धिर्गुणो वृद्धिः प्रतिषेधो विकल्पनेषु
 न वृद्धिर्निषेधो तो अणः एवाः प्राप्ता मोनवेति दरिद्रा उगतो दरिद्रा ति इ दरिद्रस्य दरिद्रातेरि कारः स्याद्दलादो किं ति सा
 र्वधात्रु के दरिद्रितः आस्यस्य योगतः अनयोगतो लोपः स्यात् किं ति सार्वधात्रु के दरिद्रति अनेकाच्चादा म् दरिद्राचका
 र आत अणल इति उ इत्येव सिद्धे अकार विधानं दरिद्रातेरालोपे कृते अवगाधं अत एव ज्ञापकादा म्नेत्येके दि दरिद्रो द
 दरिद्र उरित्यादि यत्रुण लि ददरिद्रे ति निर्मूलमेव दरिद्रातेरार्द्धधात्रु क विवक्तिरे आलोपो वाच्यः छुडि वास निष्पु लि ल्फ डि
 वन दरिद्रिता अदरिद्रात् अदरिद्रितां अदरिद्रुः दरिद्रिमात् दरिद्रात् अदरिद्रीत् इदं सको अदरिद्रासीत् चका सृदा
 शो फ स्यात् चका सति चका सो चकार धिवेति लोपः सिच इत्येके चका धि चका धीत्येव साधं ति पानस्तेः पदांतस्य मस्य दः स्या
 न वस्तेः अवकात् अवकाद् अवकासुः सिचि धातो सर्वा पदांतस्य धातोः मस्य कः स्याद्वा पदेदः अवकाः अवकाद् वा
 सु अनुनिष्ठो ग्राम इदं हलोः ग्राम उपधाया इत्याद डि हलादो किं ति व ग्रा सिवमी ति यः निष्ठः ग्राम ति वा ग्राम च
 ग्राम उः ग्राम् निष्ठोत्तर निष्ठो ग्राम उः ग्राहो ग्राम्नेः ग्रादे ग्राः स्यादो परे तस्या ती यत्वेना सिद्धत्वाद्दे धिः बा धि अत्रात्
 अत्रिष्ठो अत्रासुः अत्राः अत्रात् त्रिष्ठात् स धिं त्रा स्तीत्यड् अत्रिष्ठात् अत्रा सिष्ठात् दी धीड् दी सिदे वनयोः एतदा द
 यः पंचधा तव श्चो दसाः दी धीते एरनेकाच्चा इति यण दी ध्याते दी वर्णयो दी धीवेयोः एतयो रस्य लोपः स्यात् अकार ईव
 णे विपरे इति लोपे बाधित्वा नित्यत्वाद्दे रच्च दी ध्ये दी धीवे दी टा मिति गुण निषेधः दी ध्याचके दी धिता दी धियते त्ववीड् वेति ना
 उल्लेखी गति इत्यनेन उल्लेखे इत्यर्थः अथ वचः परस्मैपदिनः पसमस्मिन्ने मस्मि मस्तः समंति मसाम समं उः स धिष्ट

20

वक्रासिद्धमिति सलोपस्यासिद्धत्वादतो हेरिति न लुक् असत् सस्यात् असासीत् अससीत् संति संतः संस्तंति बलनास
 मवाद्ये ह्योः संयोगसंज्ञानेत्याश्रित्य कोरितिलोपात्ता वा संस्ते संस्तइत्येके वक्राकांतौ कातिरिच्चा वष्टि उष्टः उवास ऊत्र
 उः वसिंता बहु उष्टात् उष्टा उष्टि अवट् अष्टा अत्रान् अवत्राः उत्रासां चर्करीनेव दडु गतमदादौ दोधं कुड् अपन
 यने कृते कुकु वि कुवीत क्रोधीष्ट अक्रोष्ट ७४ इत्यदादयः कृदानादनद्याः आदानेवेत्येके प्रीणने पीते ताष्ये दानेव
 ह प्रक्षेपः सच वैधे आधारे ह विषये तिस्रस्तत्वा ह्यन्यते इतश्च वारः परस्मै यदि नः कुहो त्यादित्यं सुः शयः सुः स्यात् शो
 धातोर्धे स्तः कुहोति कुकृतः अदस्य स्यादित्यत्र कृष्णवो इति यण कुकृति नीक्री नृकृवा सुवच एत्यालिया म्वा स्यादा
 मिस्या विवकार्यं च कुहवाचकार कुहावहोता होषति कुहोतु कुकृतात् हेर्दि कुकृषि आदि परवा कृणः कुहवानि
 परवाङ्कुमिचेति गुणः अकुहवुः कुकृयात् कृयात् अहोषीत् त्रितीये विनेति सिद्यो न्यतरस्या इकारः स्यादला
 दौ किंति सार्वधातुके वितितः वितीतः वित्यति वितयाचकार विनायनेता क्रीलङ्गायां डि कृति डि कृतः डि कृत्य
 ति डि कृत्याचकार डि कृत्य ह्यलन परणयोः अत्रिपियत्तोश्च अन्यासम्येकारांता देवाः स्यात् शो उदोष्टु एवं स्य अं
 गाव्यवोष्टु एवं स्य कृतस्तदंतस्योगस्य उस्यात् गुणहृद्य परवादि संवाधेते पिपत्ति उवं रपरवं हलिवेति दीर्घः पिपत्तः पि
 पुरति पपार कितिलिटि कृत्ति कृता मिति गुणे प्राप्ते हृद् प्रां कृत्वा एषां कितिलिटि कृत्वा स्यात् पप्रत्तः पक्रः पपर
 त्तः पपूरुः परिता परीता अपिपः अपिपृत्ता अपिपूरुः पिपृत्तात् पृत्तात् अपापीत् अपारिष्टा कृत्वा तोयमिति केचित्
 पिपत्ति पिष्टतः पिप्रति पिष्ट्यात् आत्रिपि पिष्ट्यात् अपापीत् पाणे निमतेतु तरोदसी पिष्टतमित्यादेव दसवन्नारण
 कुत्तन्नधारणपोषणयोः नृनामिन् नृन्नामाड् उहाड् एषां त्रयाणां अत्यासम्य इत्याहो वितर्हि वितृतः वित्यति वितृष्टे

पदे गुणः

अथवा वदिते विनरामास वनार वनर्ष वनव वितृदि विनराणि अविनः अविनता अविनसः दिव्यात् त्रिधातु
 लघीष्ट अतापीत् अततमाडु मानेनाष्टेव ईदल्यघोः आत्यस्योरात ईयात् सार्वधातुके किं तिह लि ननु घसङ्कि क
 समिमीते आत्यस्योरात इत्यलोपः मिमाते मिमते प्रण्यमास उहाडगतौ डिहीते डिहाते डिहते ऊहे हाता हास्यते
 उहाक त्यागे परस्यैपदी ऊहाति ऊहाते अस्मा षलादौ किं ति सार्वधातुके पक्षे ईव ऊहितः ऊहीतः ऊहो ऊहातु
 ऊहितात् ऊहीतात् आचहो ऊहाते हौपरे आस्यात् वादिदीतो ऊहाति ऊहिहि ऊहीहि अऊहात् अऊऊः लोपो
 यि ऊहातेरालोपः स्याद्यादौ सार्वधातुके ऊह्यात् एलिङि हेयात् अहामीत् कुदाज्जदाने प्रणिदादाति दत्तः ददति द
 नेददौ घमोरित्येवास्यासलोपो देहि अददात् अदत्ता अदडः दद्यात् देयात् अदात् अदातः अडः अदित मुधात्रधा
 रण्योषण्योः दानेप्येके प्रणिदधाति दधस्योश्च दिरुक्तस्य कषतस्य धात्रो बभौ सप्रमात्र धयोः सधोश्च परतः वच
 नसामर्षादालोपो नस्त्वानिवत् इति वामनमाध्वौ वस्तुतस्तु पूर्वत्रासिद्धेन स्त्वानिवत् धत्तः दधति धत्तुः दध् धत्ते ध
 मेधदु धेहि अधित अधत्रयः सरेतेतः एङि र्शोचपोषण्योः एङात्रयाण्युणः शो एङि ऊवेडुविधा अस्यासमागु
 णः स्याद्धौ नेनेक्तिनेनेक्तः निनेङ्गनेक्तानेक्षतिनेनेक्तु ननिग्धि नात्यस्यस्याविधिति सार्वधातुके लघूपधगुणोत्तम
 त् ननिङा नि अनेनेक् अनेनेक्ता अनेनेङ्गुः नेनेङ्गात् निङ्यात् अनिङ्गत् अनैकीत् अनिक्त विङि र्पृष्टयावेवे
 वेक्तिवेक्तिः त्विक्ते त्विक्किष अत्रविङ्ग इट् इति डि वन अविङ्गीत्यसौ वतत्रग्रहणात् एङि विङ्गीरुधादावपि
 विङ्ग्यासौ वेवेष्टि त्विष्टि लृदिवा दड् अविषत् तडि क्तः अडादौ क्तस्यावीति अलोपः अविक्त अविक्ता अ
 विक्त अत्र आगणतात्पर्येपदिनः षोडसाश्च घृक्षरणदीप्तोः डिघर्म्येह विषाघृतेन रुजा मिति वङ्गलं वृदसी

तीव्रं दृष्टसंवाकरणे अयं स्रवो अलिङ्गि हति होमान् कस्य गतो बज्रलं दृष्टमीत्येव सिद्धे अर्हि पि पत्न्येति इव विधानादयं
 तावदास्य स्यामस्यामवर्ण इति इयड् इयर्हि इयुतः इयति आर आरतुः इडत्तुतीति नित्यमिड् आरिष अर्वा अरिष्यति
 इयराणि ऐयः ऐयता ऐयसः इयुतात् अयति आरत् ससर्हि नसरत् सनदीयाः वनस्ति घसेत् सौर्ह लिदेति त्यपधा
 लोपः कलोकली तिसलोपः वधुः वधति किञ्जाने चिकेति उरत्तुरा उतोर्हि उतर्हि उतुरति धिषत्तु द्दिधेष्टि दिधिष्टः
 धनधान्ये दधत्तुः दधनति जनजन्तने ऊङ्ति जनसनखनामन् ऊलाः एषा माकारेता देवाः स्यात् ऊला दोसनि ऊला
 दोकिः तिब डाङातिः डाङ्ति डाङ्मि डाङात् डाङ्मात् डाङात् डाङ्मात् डाङात् गास्तु तो देवान् डिगति सु
 म्मद्युः डिगीतः डिगति न इति डुहोत्यादयः दिबुक्रोमा विङ्गोषा व्यवहारद्यः तिस्मृति मोदमदस्मृत्तुकाति गति सुड्ध
 ताः परस्मैपदिनः दिवादित्यः ज्यन्त्रा योपदादः हलेवेति दीर्घः दीव्यति दिदेव देवितादिविष्यति दीव्यतु अदीव्यत् दी
 दीव्येत् दीव्यात् अदेवीत् अदेविष्यत् विवृतं पुंसन्ताने परिधीव्यति परिधिषेव नपेवीत् नपेसेवीत् स्त्रिवुगति गोषण्योः हि
 बुनिरमने केचिदिहेमं नपतं तिस्सुसु अदने आदां न इत्येके अदनी न इत्यपरं स्तस्य ति सुतोम ससु निरसने स्तस्य ति स
 म्मासक्रसु करणदीप्त्योः करणकोटि ल्य वक्रास कसदाहे वुवोस सुषचनृतीगात्रविद्धे नृत्त्यति ननर्त्तमेमिविक्त
 दृष्टदृष्टदृष्टतः एत्यः परस्यमि डित्तन्ममादेशाद् धातुकमेवाम्यात् नर्त्तिष्यति नर्त्त्यति नृत्त्यत् नृत्त्यात् अनर्त्तीत् नर्त्तीत् उद्दे
 गेवात्तातोति नृपन्वात्रस्य ति नृमति नृसत्रुः तत्रसत्रुः ऊषप्रतीनावे पुषहि सायां युधपरिवेष्टने किपपरणे किपति केसाप
 षविकसने पुष्यति पुष्यति मष्टिमष्टीम आडीलावेति म्यति स्त्रिम्यति स्त्रीम्यति वीरुवोदने लङ्गायां डीह्यति इयगतो इय
 ति षह पुहवक्यर्धे वक्यर्धे म्भुः मद्यति सुद्यति इड्पूकृ प्रवयोदानो जीयीति ऊङ्गुत्तुः ऊङ्गुत्तुः ऊरित्ता डरीसा डीर्त्तु

जीमति ॥ इह संस्विति अद्वा कद्वो डिगुणे अकरत् अकारात् अङ्ग रिष्टो जीयति डकरत् अकारीत् एङ् प्राणि प्रसवे स
 यते सुषुवे सरति सतीति विकल्पे वा धिवाश्रुकः कितीति निमेषेषां प्रकादिनियमाश्रित्य मिट् सुषुविषे सुषुविषदे सोतास
 विताहङ् परिताये ह्यते दीङ् कथं दीयते दीङोद्युङ् धिक्कि ति दीङः परमाङ्गादे किं ता आर्धभात्रुक्युङ् स्यात् वुग्युदावु
 वङ् अणोः सिद्धौ वक्तव्यो दिदीये मीनातिमिनोति दीङाल्यपि च एषामात्रं स्याद्व्यपि चकारादत्रात्यङ्ग निमित्तं दातादास्यते
 अदास्त अदास्ताः दीङ् विहाय सागतो दीयते धीङ् आधारे धीयते दिधे धेता मीङ् हिंसाया हिंसात्त्र प्राणविभोगः मीयते री
 उः अवणरीयते लीङ् विसेषणे विना घालीयते लीयते रितियका निदेशो ननु न्यना लीलीङोरावेवास्यात् एङि षठे ल्यपि
 व संछेतालेष्यते लास्यते एङि षठे किं लीयते लिल्ये व्रीङ् वृणोत्यर्धं वीयते विव्रये सादयत्तदितः तत्फलं नु निष्ठायां नवपी
 ड् पाने पीयते माड् माने मीयते ममौ ईङ् गतो ईयते अद्यावक्के प्रीङ् प्रीतो सकर्मकः पीयते पिषिद्ये अथ परस्मैपदिनश्च
 रः शोतनूकरणे उतः न्यनिलोपः स्यात् न्येति न्यतः न्यति न्या न्यो न्यात्रुः न्याता न्यास्यति विनायाच्चाधे डिति सिचो वा लुक्
 लुगतावेकमरमेतीदमको अत्रात् अत्राता अत्रुः अत्रासीत् अत्रासिष्टो बोधेदने धति धतः धोतः कर्मणि सति ससौ अति
 ष्यति अत्यथत् अतिमसौ दो अत्र ग्वं नते द्यति ददौ पणि द्यामा दे द्यात् अदात् अद्या सने पदिनः पवदत्राङ्गना प्राड्तावे
 काङ्गनोङ्गी अनयोङ्गादेनाः स्याद्विति जायते ऊङ् ऊङ्गाते डाङ्गिरे डनिष्पते दीङ्गनेति वाचिण् डनिवधोश्च अनयोङ्गप
 धाया हृदिर्न स्यात् चिणि जिगति कतिव अङ्ग नि अङ्ग नि हृदीपी दीप्ते दिदीपे अदीपि हृरी आयायने हर्षते अहृरि
 अहृरि हृरी गतिवरण हिमनयोः हर्षते हृरि हृरी हिमागत्योः धर्षते डधरे हृर्षत हृरि हृरी हिंसावयो हान्यो
 : हृरी हिंसास्तेन नयोः हृरी दाहे तपो अर्थे अर्थे भावरे अर्थे वनङ् न्यनो लसते अन्वदात्रुवा प्रविकरणः परस्मैपदीत्यर्थः के

विबुधाग्रहणं वृत्तधातोराद्यावद्यमिह तितप्यते तस्मात्तप्यते पतेति वात्यामेतर्पवांतरं कृतव्यामानि युतः पत्यमानः वृत्तवर्तने वृ
त्यने पक्षांतरे वा वृत्तते ततो वा वृत्त्यमाना सारा मसालेन विद्यते तिनहिः किं वा उ पताये किं वपते के विता काष्टदीप्तो का वपते वा
मृत्नाष्टे वा वपते ववामे अष्टयं वमरितेतः मृष्टतिते कायां मृष्टति मृष्ट्यते ममर्षममृष्टे इष्ट विररती नावेष्टी नावः केदः सुव्यति
सुव्यते सुत्रोच्य सुष्टुदे अशुचत अत्रोचीत अत्रो विष्टो एह वंधने न स्यते ननाहन नध लहि घनेदे नना न स्यति अनाश्रीत
रेडरागे रड्यति रड्यते नाप आक्रोत्रो नापति नापते अष्टैकादना अनुदातेतः पदगतो पद्यते पेदे पद्येत पासीष्ट दिष्टे पदः
पदः सुष्टिण्यात्त तनाष्टे परेष्टपयादि अपमाना अपमानस्ति ददेते विद्यते विस्तिदे सेता अस्ति विदमनायां विद्यते त
वा बुधत्रवगमने बुध्यते बुधुधे बोधातो स्यते लुसीष्ट अत्रोधि अनुसातां बुधसंप्रहारे बुध्यते बुधुधे बोधा अदुष्ट कषडु
धतीति बुधमिबुती तिकाच अनुदाते तल कणमात्मने पदमलित्यमिति वा अनोरुधकामे अनुरुधते अणपाएते अण्यते
आणे अणित्ता अनेति दंत्यातो यमित्ये के मनज्ञाने मन्यते मेने मंता युडा समाधौ समाधिं चित्रवृत्तिनिरोधः अकर्मकः युद्ध
तेयोक्ता मृडा विसर्ग अकर्मकः मंष्टुते मर मिहोरुणा मुनिनेः मंष्टुडिषे मष्टा म्ष्टुते लिङ् सिवा वितिकि वान्गुणो नाप
मृष्टकीष्ट अमृष्ट अमृष्टात् लिङ् अली नावे लिङ्पते लेष्टालेष्टते लिङ् अलिङ्गतां अष्टागणां ताः परमेपदिनः राधोक
र्मकाहृष्टावेद एवकारे लिङ्गकमः राधो अकर्मकादेव त्रयन् उदाहरणमाह वृत्तवितितत्तत्तमपराधति कदातीत्यर्थः विरा
धंते कमेतकः कृत्यतराधत्योदतः सिध्यतीत्यर्थः कृष्णाधराधति देवपत्नीलोचयतीत्यर्थः देवस्य भवर्षेतरनावाजीघती
व्यादिवत् अकर्मकत्वे राधराधत् राधिष राधोहि साया मित्येवास्यासलोपा विहन् हिमा र्षममकर्मकतयादिनादिकवा
द्योगात्तराद्या रास्यति अयं नादिष्टुरादिश्च व्यधतामनेग्रहिङ्गेति संप्रसारणं विध्यति विव्याध विविधतुः विव्य विव्याधि

धव्यवाव्यस्यतिविधोत्र विधात्र अवासीत्र पुषपुष्टौ पुष्यति पुषोष पुषोषिष पोष्यति पुषादीत्यड अषुषत मुषशोषण
 अषुषत उषपीतो ड पूवेकतो सिषश्चालिंगने सिष्यति सिषोष शेष्टा सेक्यति सिषः अस्मात्परम्यानिटः श्वेः क्सादेशः
 स्यात्त सुषाद्यडो यवादी नडु विराः डरस्मादयवादन्यात्तात्र आलिंगने सिषः श्वेरा लिंगन एवको नान्यत्र योग विनागसा
 मर्षावृत्त इगुपक्षदित्यस्याप्यदं निदमः आसिक्क कन्यादेवदत्तः आलिंगन एवेति किं समसिषङ्गं तुः काष्टं अडु प्रत्या
 सत्ता विह सिषिः कर्मणि अनालिंगने सिडे वनतुक्मः एकवचने विण अस्मिहि अस्मिक्तातां अस्मिक्कत अस्मिष्ठाः अस्मि
 ड्ठ शक विनापितो मर्षण विनापित इत्कतयपदीत्यर्षः शक्यते शक्यते हरिं इष्टं नक्तः शक्यते शक्यते किं शक्यते
 शके शक्यते शक्यते शक्यते अशक्यते अशक्यते अशक्यते अशक्यते अशक्यते अशक्यते अशक्यते अशक्यते अशक्यते
 किष्यति विदागात्रप्रकरणे घर्मस्कतावित्यर्षः अयं त्रीदिति न्यासकारादयः नेतिहरदत्तादयः सिध्यति सिष्वेद सिष्वे
 दिष्वेत्ता अस्मिदत्त कुधकोधे कोष्ठाकोम्यति कुधबुलुकायां कोष्ठा कधं कुधित इति संपदादिक्किवंतात्तारकादि
 वादितव इतिमाधवः वस्तुतस्तवसति कुधोरितीट् शुधुशोवे शुध्यति शुधुशोधा विधुसंराडोऊदित्यावः प्रा।मा
 दिक्कः सिध्यति सेष्टासेम्यति अमिधत्त रधदिमासंराधोः रधतिरधिङ्गसोरवीति मुम् ररधररधनुः रधादित्यश्रु वला
 द्यार्द्धधातुकेम्यवेट् स्यात्त रंधिधररध रंधिवरेह नेत्यलिटिरंधे लिट् वड् ईटिरंधेर्नुमम्यात्त रधिता रधारधियातिर
 न्यति अडिनुम् अनिदितामिति लोपः अरधत्त णिशा अदर्शने नश्यति नन्नाशने नातुः नेष्टुः नेत्रिष मस्तिनशोर्क
 लिनुम् मस्यात्त ननंष्टु लित्रिवनेश्वरान्त्रिमतेमम नत्रिता नंष्टु नत्रिष्यति नड्क्यति नत्रोपत्त नत्र्यात्त अनत्रात्त प्रण
 न्यति नत्रोः पांतस्य पणवेंनम्यात्त प्रनष्टा अंतग्रहणं न्ततपूर्वप्रतिपत्त्यर्षं प्रनड्क्यति नत्रिष्यति नृप्रपीणने पीण

नतसेसर्पणाव नागिमुपतिकाष्टाना पिहृनता श्रीर इत्फलनयउदनीनात ततर्पिष ततर्पिष तत्रप्रष तर्पितात
त्रसा कृषमृत्रासृत्रोतिसिउवा अताश्रीत अत्राश्रीत अतपीत अत्रपूत दृपद्वर्षमोहनयोः मोहनगर्वः दृपतीत्यादिः
रधादिवादिमोवेटकावमर्षमनुदातता उदङ्गिघासाया वाहुहेतिघैः पक्षेठः दुद्रोग्युद्रोठ दुद्रोहिषद्रोहिताद्रो
ग्धाद्रोठाद्रोहिष्यतिद्रोक्ष्यति ठवघवयोः कल्यंरूप अद्रुहत् मुहवेचित्येवेचित्यमविवेकः सुह्यति सुमोहिष सु
मोग्धसुमोठ मोग्धा मोठा मोहिता मोहिष्यति मोक्ष्यति अमुहत् मुहउजिर ए कस्यति सुमोह सुमोहिष सुमोग्धा
सुमोठ सुमुहिव सुमुहू मोहिता मोग्धा मोहिष्यति मोक्ष्यति अमुहत् सिहप्रीतोस्त्रिह्यति सिस्नेहदृतरधाद
यः समासा इत्यर्थः पुषादयस्वागणातादिति सिद्धांतः रामउपनामे रामामष्टानादीर्घः त्रयनिनामादीनामित्यर्थः प्रणि
नाम्यतित्रोमत्रुः त्रोमिष त्रामिता अत्रामत् तमुकांकायांताम्यति तमिता अतमत् दमुउपनामे उपनामेइतिरूपंत
स्यतेनसकर्मकोयं ननुत्रामिवदकर्मकः अदमत् प्रमुतयसिखेदेव प्राम्यति अत्रामत् तमुअनवस्थानेवात्रात्रोति
त्रात्रा तत्रकृतेनामामष्टानामितिदीर्घः नाम्यति लुशुड् अत्रामत् त्रोषस्त्रादिवत् कर्ममहनेनाम्यति वक्तुमिष वक्तुं
ष वक्तुमिव वक्तुं वक्तुमिष वक्तुं कर्मिता कृता अयंनपित्वादिस्त्रिषत् अमितः काम्यतेः कांतिः कर्मूषः क
मतेंकमा क सुज्ञानौ काम्यति त्रापीव त्रयनापि हिमुक्तम्विनिवदीर्घेसिद्धेनामादियावोपिहृणार्धः अड् अक्रमत् मदी
हर्षमाद्यति अमदत् त्रामादयोष्टोगताः अमुकेयणे अस्यति आम अमिता अम्यतेः स्मृक अडि परे आस्यत् अस्मृषु
षादिवादि सिद्धेअस्यतिवक्तीतिवचनंतड् धृतड् त्रयमर्गादस्यतुह्यो रितिवक्तुंते पर्यास्मृतयमुप्रयत्ने यमोह पमर्गा
त संयमस्य त्रयवासात् अम्यति अमति मयम्यति अत्रयमर्गाकिं प्रयस्यति तमुमोक्तेणेतस्यति तमुउपक्रयोदसु

वतस्यति अतसत्त दस्यति अदसत्त वसुसंते वस्यति ववाम ववसुतः नत्रात्रादेदेति निषेधः वत्रादिरयमिति मते तु वे-
 चातुः वेष्टुः सुप्रवितागे अमदादेपवितः अर्धलेदेन वडर्धपुनः पवते अक्कपत्त उद्यादिदं तां तोयं पुषीत्येके अवकारबु
 स्रस्यपरे लुघदाहे अलुघत्त एवत्रपावः मिडा र्धद्रत्याङ्कः तद्वादिपावेन गता र्धमिति सुववं विमप्रेरणे विम्यति अविम
 त्र कससंशेषणे अकसत्त वुमउअगे सुसंखरुने मसी परिणामे परिणामो विकारः समीहृत्येके लुट् विलोमने उचस
 मवाये उच्यति उवोव कचत्तः मातवानुवत्त स्वयुस्त्रं अथः पतने वलरी अत्तत्रात्त अनिदिता मिति लोपः तस्यति
 अत्तत्रात्त वृत्रावरणे वश्यति अहृत्रात्त कृत्रात्त करणे कृश्यति त्रिष्टुषपिपासायां कृषत्तुष्टो न्नपत्तुष्टो नोवादि कादिनो
 षः रुषरिषहिंसायां तिषसहेति वेट् रोषिता रोष्टारेषितारेष्टा डिपक्षे ये कपक्रोधे गुपय्याकुलवे प्रपुरु पुलुपु विमोह
 ने पुप्यति रुप्यति लुप्यति लोपिता लुप्यतिः सेङ्कः अनिद्वारिका सुलिपिसाहवर्ग्योदादिकस्येव ग्रहणात् लुत्तगाधे
 गार्धमाकाङ्क्षा तिषसहेति वेट् लोसिता लोष्टा लोसिष्यति लुस्यत्त लुस्यात्त अलुसत्त त्ववादे रट् दिक्कृतत्वाच्चोत्ततीत्य
 पीत्याङ्कः कुत्तसंवलने कुत्त्यति एत्तत्त हिंसायां कुत्ति कुत्ति कुत्त योक्ततादौ क्तादौ वपव्यते तेषां क्तादिवा दड् सिद्ध
 : क्तादेवात्यक्ते मिड्वत्तयेव इह पावस्तत्तत्तर्धः किं ह आङ्गीतावे किं द्यते चिकेदिष्ट चिकेत्त चिकिदिष्ट चिकिदिष्ट केदिता
 केता त्रिमिदास्तेहने मिदेर्गुणः मेद्यति अमिदत्त क्तादिपावादेवा मिदत्त अमेदिष्टेति सिद्धे इह पावो अमेदीदिति मा
 न्दिति क्तादित्यो वहिरेवात्मनेपदि पुपावस्त विहितः त्रिष्टिदास्तेहनमोचनयोः कृक्कृष्टौ आनर्ध आर्धत्त गृधुअ
 निकाङ्कायां अगृधत्त वृत्त पुषादयो दिवा दयश्च वृत्ताः केचिन्नुपुषादिसमास्यर्धमेव वृत्तकरणं दिवादिक्त्वादि व
 दाकृतिगणः तेन क्रीयते मृग्यतीत्यादिसिद्धिरित्याङ्कः १३५ इति दिवा दयः पुञ्ज अतिषवे अतिषवः स्तपनं पी

मनेस्मानेसुरासंधानेच तत्रस्मानेः कर्मकः स्वादिन्यः शुः सुनोति सुनुतः ऊष्कवो इति यण सुचति सुच सुनुवः सुचदे
सुनुवदे सुषाव सुषुवे सोता सुनु सुनवानि सुनवे सुनुदात सदात स्तसुधुजस्य इतीट् असावीत असोष्ट असिषुणे
ति अत्यष्टुलोत् असिषुषाव सुनोतोऽस्य मनोः स्येसनिवपर सुजः षोनस्यात् विमोष्यति पित्रबंधने मिनोति त्रिषाद
त्रिषे सेता त्रिज निज्ञाने तालव्यादिः शोता मुमिज प्रक्षेपणे मीनाति मिनोतीत्याचं ममोम मिष ममाष मिम्य मातामी
दात मासीष्ट अमासीत् अमा सिष्टा अमास्त विज्र वयने प्रणि विनोति विनाषायेः अस्या मात्परस्य विज्रः ऊवं वा स्या
अनिलिटिच प्रणि विकाय विवाय विक्वे विक्वे अवेधीत् अवेष्ट सृज्र आवादने सृणोति सृणुते गुणोतीति गुणः स्त
र्कात् कृतस्य संयोगादेः ऊदता संयोगादेः परयोर्लिङ् सिवोरिन्मा स्यात्तडि स्वरिषीष्ट स्रषीष्ट अस्र रिष्ट अस्रुत कृत्रहि
माया कृणोति कृणुते वकार वकष वक्के क्रियात् कृषीष्ट अकाषीत् अकृत वृज्र वरणे वस्त तघात तंयङ्गुङ्ग व
धेति निगमे एषां वेदे इडसावो निपात्यते तेन ताषायां घलीट् ववरिष ववृव ववृवदे वरिता वरीता लिङ् सिवोरात्मने
पदेषु वृड् वृज्र स्यामृदंताच्च परयोर्लिङ् सिवोरिद्वा स्यात्तडि नलिङि वृत्रो लिङ् इटो दीर्घो न स्यात् वरिषीष्ट वृषीष्ट अ
वारीत् अवरिष्ट अवरीष्ट अष्टत धुज्र कंयने कनोति धुनुते अधोषीत् अधोषात् दीर्घातोप्ययं धनोति धनुते स्वरतिस
तातिवेट् डक् विष डधोष कितिलिटिउष्क इति निषधं वा धिवाकादि नित्यमानित्यमिट् डक् विव स्तसुधुजस्य इ
ति नित्यमिट् अधावीत् अधावेष्टा अधोष्ट अष्टपरस्यैपदिनः दुडउपनाये डनोति हिगतो वृद्धो व हितुः मीना उपसर्ग
स्मान्नि मित्रात्परस्यैतयोर्न स्यात् स्यात् प्रहिणोति प्रहिणोमि हेरव इडि अस्या मात्परस्य हिनातर्हस्य ऊवं स्यान्ननु
वडि डिघाय एषीतो एणोति इती सृज्रानपालनयोः प्रीतिवलनयो रित्यन्ये चलने जीवने मितिस्वामी सृणोति प

व*

स्मारम् इत्येके स्मृणोति स्मृणोत्यादसुमोपि चोदसा इत्याहुः आह्वयासो आकृवंति अकृव आसा आकृहि लृदि
 वादड आपतनाक्तुनाको अत्राकतरादसाहसंसिद्धोराधोति राधोहिमाया एवात्यासलोपोस्वः कितिलिटिसेटिषलि
 च अपरेधुः रेधः रेधिषरादासाधोति साधा असाभीत असाहो अघदावनुदातेतो अष्टड्वासेतो संघातेव अकृते
 अशोतेष्वदीर्घादित्यासावर्णात्परस्यनुदस्यात् आनत्रो अत्रिता अष्टा अत्रिष्यते अकृते अकृवीत अक्रीष्ट अत्रि
 षीष्ट आत्रिष्ट आष्ट आकातां एबुआस्कंदनेस्ति कृते स्तिष्ठेति स्तेविता अघागणाताः परस्मैपदिन। तिक तिगव
 वादास्कंदनेतिकोति तियो तिसघहिंसायां सघोति जिधुषा प्रागव्यो धुकोति दधर्षधर्षिता दंसुदंसने दंसनंदंसः द
 लोति ददंस प्रंघियंघिदंसिस्वडीनां लिटः किंचवेति व्याकरणान्तरं इहाप्याश्रीयत इत्यक्तं अनिदिता मितिलोपः तस्य ७
 लीयवा दसिद्धत्वेन एवात्यासलोपयोरप्राप्तौ दंसेष्व एवात्यासलोपोवक्तव्यो देननुः ददंसनुः इदं किंचपि द्विषयकमि
 तिसुधाकरादयः तन्मतेति प्रमिप्रमि सुदंस दंसिष देनेति रूपान्तरं बोध्यं अपि द्विषयकमिति न्यासकारादिमतेषु द
 दंस ददंसिष ददंसेत्येव दन्त्यात् रुधुष्टो वृषपीणन इत्येके कुन्नातिवा सवेन वृषोति वृदंसि आगणातादधिकारे
 यं अहव्यासो अक्रोति दघघातनेपालनेव वसुतकणे वमोति रिक्कि विरिडि रिदात्राट हिंसायां रिणोति किणोति
 अयं नायामित्येके नतद्यत्राः त्रामुचतां किणोति क्रुक्कि इत्येक एवाडादिरित्यन्ये क्रुक्किणोति विरिणोति कि रिणो
 ति दाशोति टणोति टत्र ३५ इतिस्मादयः बुदव्यघने इतिषट्स्ररितेनः बुदादित्यः त्राः बुदति बुदते बुतोद बुतो
 दिष बुबुदे तोत्रा अतो अतीत अउत एतदपरेणे बुदति बुदते बुतोद बुबुदे नोत्रा दित्रा अतिसर्जने अतिसर्जनं द
 नं देष्टा देह्रीष्ट अदिक्त तस्मिन्पाके ग्रहिङ्या सम्यधुवेन त्राः त्राम्यङ्गश्चेतडाः त्रुजति त्रुजते तस्मिन्पाके पधयोरम

31

षिलउंवे मिलसेषणे लिख अक्षर विन्यासे लिलेख कुटकोटिलोगाइ कुटादित्य इति डि वं बु कुटिष बुकोट बुकुट कु
 टिता पुट संसेषणे कुट संको वने गुडा राक्षे गुमर काटा डिय के ये वुर वेदने नत कुर्ग मि तिन दीर्घः बु माति स्फुट वि
 क मने स्फुटति पुस्फोट सुट आक्षेप प्रमर्दनयोः बुट वेदने वात्ता नोति न्पन्वा बुद्यति बुटति बुत्रोट बुटिता बुट कलद
 कर्मणि बुटति बुतोट बुटिता बुट बुट वेदने कुट बंधने कम मदे लुट संसेषणे रुम घनवे घनव सादता वकर्म कृमिता
 कुटवा ल्ये पुम उमर्गे फट प्रतिघाते बुम तो मने तो मने तेदः फट स्फुट संवरणे फ मति बुघोम पुस्फोटु खुर बुम इत्येके
 स्फुर स्फुल संवलने स्फुर स्फुरणे स्फुल संवलने इत्येके स्फुरति स्फुलत्यो नि नि विन्यः पञ्च वा स्यात् तिः स्फुरति स्फुर इत्ये
 कारोपध के वित्य वंति यस्फार स्फु म्बुम कड संवरणे कुड रुम निमज्जन इत्येके गुरी उद्य मने अनुदात्तेतः गुरति कु गुरे गु
 रिता ए स्रवने दीर्घाते परिणूत गुणो दयः अथ च वारः परसेप दिनः बुवति अत्र वीत ध्रुविधनने कवति गु पुरीषोम
 गे कुय विष कु गुप गुता गुषति अगुषीत् क्स्वा दंगात् अंगुता अगुषुः कु गति स्तेर्ययोः कु व इति पाठांतरं आद्यस्य
 कुवतीत्यादि गुवतिवत् द्वितीयस्य सेट् इध्र विष कुविता कुविषति ध्रुवात् अकु वीत् अकु विष्टा कुड् राक्षे दी
 र्घात इति केयटादयः कुविता अकु विष्ट क्स्वात् इति न्यासकारः कृता अकृत् इत् कुटादयो वृताः एड् व्याधामे
 प्रायेण व्याड् पूर्वः रिड् इयड् व्यापियते व्यापये व्यापयते व्यापरिणान व्यापृत व्यापृतां मृड् प्राणत्यागे म्रियते लुड्
 लिङोश्च लुडोलेङोः त्रितश्च प्रकृतिरता नृड् सृड् नानात्र डि वं स्वराय मिमते ममार ममर्ष ममिव मत्री मरिषति मृ
 षीष्ट अमृत अथ परसेप दिनः सप्र रिपिगतो अंतरंगत्वादित्यड् रिद्यति पिद्यति रेतायेता धिधारणे द्विनिवासगत्योः प्र
 एरणे सुवति सवेता क्विक्वेपे किरति वकरत्रः करिता करीता कीर्त्यात् अकारीत् किरतो लवने उपा किरतेः सुमा

गमः स्मात् द्वेदेर्धे उपस्किरति अमस्यासव्यवायेपि सुट्कात् पूर्वमिति वक्तव्यं। उपास्किरत् उपवस्कार हिंसायां प्रते
 श्च उपात्प्रतेश्च किरतेः सुट्स्मा हिंसायां उपस्किरति प्रतिस्किरति गृणिगरणे अचिविनाषागिरतेरेकस्यालवेदास्याद
 डादौ गिरति गिलति डगार डगाल डगरिष डगलिष गरिता गरीता गलिता गलीता हट् आदरे आडित्यते आडिये
 ते आदडे आदडिषे आदङ्गी आदरिष्यते आदृषीष्ट आदृत आदृषातां धृङ् अवस्थाने धियते अघपरमेपदिनः यो मन्त्र
 प्रवृत्तीमायां पृच्छति पप्रच्छ पप्रच्छतः पप्रच्छिष पप्रच्छ पष्टा पक्ष्यति अपाक्षीत् वृत्तकिरादोद्योद्यताः सृङ् विमर्गे विना
 षासृङ्गिहृत्तोः समडिषमसृष्टमृक्षति सृङ्गिहृत्तोर्कल्पमकितीत्यमागमः सृङ्गेत् अस्माक्षीत् इमस्ते स्थौमङ्क
 तिममङ्क मस्तिननोर्कलीति नुम मस्तेरत्यात्स्वोनुस्वाच्यः संयोगादिलोषः ममड् वक्षः ममडिष मड्क्ता मड्क्वति
 अमाङ्क्षीत् अमाङ्क्षा अमाङ्क्षुः रुडोसंगे रोक्ता रोक्षति अरोक्षीत् अरोक्ता रुडोकोटिल्य रुडिवत् वृषस्यत्रीष्टे। मा
 अष्टोष्मीत् रुषरिष हिंसायां तालव्यां तो रोष्टा रोक्षति रेष्टा रेक्षति नित्रागतौ अलिङ्कत स्पृत्रा संस्पृत्रांते स्पृष्टा स्पृष्टी स्पृ
 क्षति स्पृक्षति अस्माक्षीत् अस्माक्षीत् अस्पृक्षत् विव्वगतौ गुपुधू येत्याद्यः आर्धधातुके वा विव्वाद्यति विव्वाद्यां वकार
 विविव्व विव्वा प्रवेजाने विव्वाति वेष्टा स्पृत्रा अस्पृत्रांते अमन्त्रांते मन्त्राः अस्माक्षीत् अस्माक्षीत् अस्पृक्षत् एदधेरणे कर्त्रे
 सिप्रायेपि फले परमेपदितां पुनः पावः षड्विन्नारणगत्यवसादनेषु सीदतीत्यादि लोकादिवत् इह पावो नुम्विक
 ल्याघः सीदति सीदति हलादौ पावस्कारार्थः सादः स्वराघश्च ज्ञावतुदात्रः ज्ञासूदात्रः ज्ञाहृजातने स्वराघ एव पुनः पा
 वः ज्ञातातुनास्ति ज्ञादेः ज्ञात इति आत्मनेपदोक्तेः अपपट् स्वरितेतः मिलसंगमे मिलसेषणे इति पठितस्य पुनः पा
 वः कर्त्रे सिप्राये तदुर्ध्वः मिलति मिलते मिमेल मिमिले मुञ्चुमोक्षणे ज्ञोमुवादीनां नुस्मात् मुञ्चति मुञ्चते मोक्षा मु

आत्त मुक्तीष्ट अमुचत्त अमुक्त अमुक्तात्ता लुप्टवेदने लुपते अलुपत्त अलुप्त विह्वलाने विदति विदते विवेद विविदे वा
 घुत्तत्यादिमतेमेहोयं तदिता साप्यादिमतेत्र अनिद्रः वेत्ता परिवेत्ता परिवर्जने ड्येष्टं परित्यज्य दारानग्रीश्वलश्रुवानित्य
 षः वृत्तवृत्तौ लिपयुते उपदेहो वृद्धिः लिपति लिपते लेप्ता लिपि सिचि त्पड् तडि उवा अलिपत्त अलिपत अलिप्त पि
 वक्तरणे सिचति सिचते अमिचत्त अमिचत अमिक्त अतिषिचति अत्यषिचत्त अतिषिचि च अषत्रयः परस्मैपदि
 नः कृतीवेदने कृतति वकर्त्त कर्त्तिता कर्त्तिष्यति कर्त्तुमिति अकर्त्तुं त्विद परिघाते खिदति खिखेद खेत्ता अद्यदे
 न्येदिवा दोरुधा दोद्य पित्रा अवयवे पित्राति येत्राता अद्यदीपनाद्यामपि वृष्टा रुपाणि पित्रा उ इति मुवा दयस्क
 दादयश्च रुधिर आवरणे नवस्वरिते तडरितश्च रुध्रदित्यंश्च म्त्रापोपवादः मित्रादं त्यादवः परः नित्यद्वा कुणं
 बाधते रुण हि अमोरहोपः एवम्या सिद्धवा दनुस्वारः परमवर्णः तस्या सिद्धवा मन्वेन नयदात विस्त्रेणा नुस्वा
 रपरमवर्णो रहो योनस्वा निवत्त रुन्धः रुधति रुन्धे रोद्या रोम्यति रोम्यते रुणहु रुन्धात् रुन्धि रुण धाति रुण
 धे अरुणत्त अरुन्ध अरुणत्त अरुणः अरुणध अरुधत्त अरोमीत्त अरुध सिद्धिर् विदारणे लिनत्रि सिन्ने तेत्ता
 तेन्म्यति अलिनत्त अलिनः अलिनद अलित्त अलिदत्त अलैमीत्त अलित्त द्विदिर् द्वेधीकरणे अद्विदत्त अद्वैमीत्त अ
 द्वित्तिरिचिरे विरेवने रिणक्ति रिड् के रिरेव रिखिरेका अरिणक अरिवत्त अरैमीत्त अरिक्त चिचिरेष्टप्रावे विन
 कि विड् के कुदिर् संयेषणे कुणत्रि कुते कोत्ता अकुदत्त अकोमीत्त अकुत्त कुडिर् योगे योक्ता उवृदिर् दीप्तिदे
 वनयोः वृणत्रि वृत्त ववृद मे सिचि ति वत्त ववृदिषे ववृसे वृदिष्यति वृत्तमिति अवृदत्त अवृदीत्त अवृदिष्ट उवृदि
 र्हिंसा नादरयोः वृणत्रीत्यादि कृतीवेदने परस्मैपदी कृणति आर्धधातुके लौकादिकवत्त जिह्वीदीप्ति नय

आत्मनेपदिनः आत्मलोपः अमः परम्यनस्य लोपः स्यात् अमोरलोपः इधे इमे इधिता न्नधे ऐन्ध ऐन्धाः शिवदे
 ने शिवे रेखा विद विचारणे विने त्वत्ता अथ परमेपदिनः शिष्टविचारणे शिनष्टि शिष्टः शिष्टंति शिष्टे शिष्टोष्ट
 शोक्षति देहिः ऊष्णं पुष्पं करो करीति वाडलोपः अनुस्वारपरमवर्णो शिण्डिट शिण्डि शिनषाणि अशिनट् लृदिवाट
 डः अत्रिषत् पिष्टुम् वर्णनेपिनष्टि संडो आमर्दने तनक्ति वतंति व वतं ड व वतं का लुङ् पातनास्य वहारयोः लु
 नक्ति लोका अनुनक्त वृहद्विहिंसि हिंसाया वृणद्विहम् वृहः अमिहते इमागमः स्यादलादौ पिति वृणे द्वि वृण्टः ततर्ह त
 र्हिता अष्टणेट् दिनसिद्धि हिंस हिंसिता उदी केदने उनति उत्तः उदंति उदावकार अनद अत्रो अदन अनः अ
 नद अङ्क्यकिमृक्का कांतिगतिषु अनक्ति अङ्क कं अङ्कंति आनञ्ज आनंति अ नञ् अङ्का अङ्किता अङ्
 णि अन्नक अङ्कः सिद्धि अङ्कः सिद्धो नित्यमिष्ट स्यात् आङ्गीत् तत्संकोचने तनक्ति तङ्क्ता तं चितो ओ विङ्गी तद्य
 चलनयोः विनक्ति विङ्क्ताः विङ्क इट् इति डि वं विविङ्किष विङ्किता अवेतक अविङ्गीत् वङ्गी वङ्गने वृणक्ति वङ्गीता
 वृवीसंयके वृणक्ति यपेव इति रुधादयः अथममस्वरितेतः तनु विस्तारे तनादिक् न्नस्य उः तनोति तन्वः तनुवः त
 नुते ततानतेने तनु अतनीत् अतानीत् तनादिन्यस्य घासोः तनादेमि चो बालुक स्यात् तघासोः घासो साहचर्यादे
 कवचनोः तत्राष्टो गृह्यते तेनेहन दूयमतनिष्ट अना निष्ट अनुदातोपदे शोत्यनुनामिकलोपः तडि अतत अतनिष्ट
 अतघाः अतनिष्टाः षण्णुदाने सनोति सनुते ये विनाषा साद्यात् सन्यात् जनसनेत्याच्च अतात अमानिष्ट अमाघाः
 असनिष्टाः कणु हिंसाया कणोति कणुतः स्यतेति नवृद्धिः अकणीत् अकत अकणिष्ट अकघाः अकणिष्टाः
 क्णिणुत् उपत्यङ्गनिमित्तो लृप्यधुणः संका हर्वको विधिरनित्य इति ननव तीत्यात्रेयादयः नवत्येवैतान्ये किणो

२३

+परि+

लिकेणेति केणितासि केणितासे अकेणीत् अक्षित अकेणिष्ट कणुगतौ कणोति अणोति अणुतः अण्वेति अ
नणी अणुणे अणितासि अणीत् आर्त्त आणिष्ट आर्षी आणिष्टाः दणु अदने दणोति तणोति दणुते तणुते दणुदीप्तौ
ऊघर्ण ऊघृणोः अघदा वनुदातेतौ वनुदा वने वनुते ववने चोद सते परस्मैपदी वनोति ववान मनु अवबोधने म
नुते मेने मुक् अकरणे करोति अतउ सार्धधातुके कुरुतः दणु न स कुर्वुरा मिति न दीर्घः कुर्वन्ति नित्यं करोतः करो
तेः प्रत्ययो कारस्य नित्यलोपः स्यान्त्वोः परद्वोः कुर्वः कुर्मः वकर्ष वक्तव कर्त्तृ करिष्यति येव क्त उलोपः स्याद्यादौ
प्रत्यये परे कृत्वात् आशिषि क्रियात् कृषीष्ट अकाषीत् तनादित्य इति लुकोऽन्तावेकसादं गादिति सिर्ध्वलोपः अ
कृतं अकृषाः संपरित्यः करोतेति पणे समवायेव संपूर्वसां करोतेः सुट् स्यात् लृषणे संघे चार्धे संस्कृति अलं करो ता
त्यर्धः संस्कृतेति संघी न वतीत्यर्थः संपूर्वस्य क्वचिदलृषणे पिसुट् संस्कृतं सदा इति ज्ञापकात् परिनिवित्य इति षः परि
करोति सिवादीनां वा पर्यङ्काषीत् उपात्यति यत्र विक्तत वाक्या धाहारेषु व उपा क्तः सुट् स्यादेष्वर्थेषु वा त्यागुक्तयो
रर्थद्वोः प्रतियन्ने गुणा धानं विक्ततमेव वेक्ततं विकारः वाक्या धाहारः आकाक्षितस्यैकदेशे परां उपस्कृता कन्या
अलं कृतेत्यर्थः उपस्कृताः ब्राह्मणाः समुदिता इत्यर्थः एधोदकस्योपस्कुरुते गुणा धानं करोतीत्यर्थः उपस्कृतं लुके वि
क्तमित्यर्थः उपस्कृतं ब्रूते अधाहारेण ब्रूते इत्यर्थः सुट् कात्सर्वः अमन्या समवायेपीत्यक्तं संवस्कारकात्सर्व इत्या
दिनां प्रत्यारब्धाते तथा हि पूर्वधातुरुपसर्गेण व्युत्पद्यते अंतरंगवा सुट् ततो द्विव एवं वक्तव्यसंयोगादेर्युगः संस्
करतुः कृष्ट कृष्टे कृतोत्तारहा कृत्येति सूत्रे वक्तव्योः सुट् इति वक्तव्ये तेन समुद्घात्यरस्येत् संवस्करिष्य संवस्करि
व युगोद्गीतिसूत्रे नित्यं ब्रूतसीतिसूत्रे नित्यमित्यत्र वक्तव्ये नित्येयः संयोगादिसंस्कृत्यर्थः सुट् इत्युणे न संस्कृत्यात् क

तस्य संयोगादेरिति लिङ् सिवोनेट् एकावउपदेत्रो इति सत्राडपदेत्रो इत्यनवृत्त्याउपदेत्रो यः संयोगादिरित्यारम्भा
नात्तस्यस्युं षीष्टमस्युं षातां इति तनादयः मुक्तीन् इत्यविनिमये आदित्यः आ कीर्णाति इह ल्यघोः कीर्णीतः इ
वात्सर्वं ऊरेतादेनाः परवात् नित्यत्वादेतरंगत्वाच्च एवं कस्याज्ञावः ततः आस्यस्ययोगादित्याहोपः कीर्णंति कीर्णीते
कीर्णाते कीर्णते विक्राय विक्रीयवुः विक्रियिष विक्रीय विक्रियिव विक्रियिषे केता क्रेषति कीयात् क्रेषीष्ट
क्रेषीत् अक्रेषु प्रीत्तर्पणी कांतो च कांतिकामना प्रीणाति प्रीणीते श्रीत्तर्पाके मीत्तर्हिमादां हिनुमीना प्रमीणा
ति प्रमीणीतः मीनोति मेनोतीत्येद्धि षये आवं ममो मिस्यवुः ममिष ममाद्य मिम्येमाता मास्यति मीयात् मासीष्ट
अमासीत् अमासिष्टां अमास्य विज्रबंधने सिनाति सिनीते सिषाद्यत्रिष्ये सेतास्कुञ्ज आपवणे स्तुत्तुस्कुत्तुस्कुत्तु
स्तुत्तुस्कुत्तुः शुभ्र वात्त आस्कुनोति स्कुनुते स्कुनाति स्कुनीते बुस्काव बुस्कुवे स्काता अस्कोषीत् अस्कोष्ट स्त
त्वादयः शुभ्रारः सोत्राः सर्वरीधनाद्या इत्येके माधवस्त प्रथममृतीयोस्तताद्यौ द्वितीयो निष्कोषणाद्यः चउषेधारणा
र्षइत्याह सर्वपरस्मैपदिनं लोपः विष्टन्तीति विष्टन्ताति अवष्टन्तीति अवष्टन्ताति अवतष्टन्तं हं स्तित्यद्वा व्य
ष्टन्तत्वाष्टन्तीत् स्कुनोति स्कुन्ताति वेंस्कुन्ताते निर्त्यं वेः परस्य स्कुन्तातेः मस्य षः स्यात् विक्रन्ताति स्कुन्ताति हलः
अः ज्ञानज्ज्ञो हलः परस्य अः ज्ञानजादेनाः स्यात्तहो परे स्तनान् स्कुन्तान् स्कुन्तान् पदो स्तुत्तुहीत्यादियुज्बंधने यु
नाति युनीति योता कृत्तनादे कृनाति कृनीते कर्वाता इत्तर्हिमादां इत्याति इणीते इत्तर्पवने प्रादीनां प्रस्यः
क्राति परेषुनाति रनीते पविता लूत्तवेदने लुनाति लुनीते स्मृत्तादादने स्मृणाति स्मृणीते तस्तरतुः स्तरिता स्तरीता
सृणीयात् सृणीत आनिषिमायात् लिङ् सिवोरिति वेट् न लिङ् इव इत्ये लिङ् दीर्घे नि स्यात् स्तरिषीष्ट उभेति

स्पादीनां किञ्च पक्षे एवास्यासतोपावप्यत्रवक्तव्यो इति हरदत्तादयः श्रेष्ठः श्रेष्ठः इदं किञ्च पितामयी तिसुधाकरमते
 श्रेष्ठिष्व अस्मिन् पिपक्षे एलिना आद्य उतमेव न आद्य श्रेष्ठिष्व तिमाधवः तत्र मूलं मृगं मेषविलोमते श्रेष्ठं प्रसदते
 अर्धतेदा बुधे पुनः पाठः रूपे वक्तुं कथमेष्ये एते संकेतो इत्येके कुप्रातिबुक्तं कथं कुप्रेति दुर्गः बुको घमृदको दे मृ
 द्वाति मृदीनः मृमव अयं मुखे व ह्वं मृद्वाति युधरोषे युध्राति कुना निष्कोत्रो कुसाति कोषिता निरः कुषः निरः
 परा कुषो बलादेरा र्धधात्रुके मृद म्मात्त निष्कोषिता निष्कोष्टा निष्कोषीत् निरकुक्षत् कुल संवलने कुलादिषु
 व कुलाति कुलीतः कोसिता कुलाण एतनुत हिंसायां नन्ना तिबुत्ता तिनतते उतते रापिनत्य तिबुत्ता तीतिर्य
 ति किञ्च विवाधने नादिति कुव निषेधः किञ्चाति के त्रिता केष्टा अकेत्रीत् अकिक्षत् अत्रालोडने अत्राति आत्रा
 उधुसते उकार इत्त धुम्माति उकारो धाववमव इत्येके उधुसांचकार इष आना द्वा पोतः पुन्यं नराधेवा आनीक
 इस्माति तीममहेत्यत्र सहिता साहवदीदकार विकरणस्य तोदादिकस्येव ईधेयं हणं ननु इष्यतीत्याहुः ए
 षिता वक्तवस्त इस्मातेरपि इडु विकल्प उचितः तदा ववार्त्तिकं इषेस्तकारेण न प्रत्ययात्प्रतिषेध इति विषयिप्रत्ये
 ने विस्माति कषपुषस्तेहनमेवने परणेषु प्रस्माति क्स्माति पुषपुष्टौ योषिता मुषस्तेमे मोषिता खवस्ततपाडती
 वेस्ततपाडतीवोऽति कातोत्यत्रिः खव्राति वातोयमित्येके ह्योः मृडननुनामिकेव सनुक्कस्य वस्यवस्यवक्रमात्
 नाऊट् एतावादेशो म्नाऽनुनामिके धौ फलादौ किं ति वस्वो नाति वखाव खविता ज्ञानवः परवाह विक्तेरलं तं
 तावान्न ज्ञानवृत्तौ ना हि हितव ह्वं हिट्णाति ग्रह उपादाने स्वरिते च ग्रहिड्या गुलीत ग्रहो लिटि दीर्घः एकाचो य
 देविहितस्यो दीर्घः स्यान्ननु लिटि ग्रहीता लिटि उक्तग्रहिष्यहीपी ह्वं स्यते तिनट्टि अग्रहीत् अग्रही ह्वं अग्रही

न
 ३॥

३६

अत्रायमाशयः नि करणं कर्तुं गतिमिच्छति फले तदर्थं तदुपनिविमवेति वक्ष्यते न भिन्नः न्यत्राभिदं तस्य कितो निजतावे तदर्थं समाधारणं प्रयोक्तुं न तपवा सति डि कल्पः

मानेष्टुर्प्यवचुटश्चेदने मुटसंज्ञर्णते पक्षिपसिनात्राने प मयतिपंरुतिपंसयतिपंसति वडमगुजसंस्कारगतोः शुद्ध
 अतिस्यर्जाने चपिगत्या चपयतिचंपति कपिक्कात्या कंययति कंयति कडिकाव जीवने वर्तडीगतांश्चवव डं प
 मित्र अयंज्ञाने झापनेचवर्तते मितां क्रसः मितामुपधाया क्रसः स्यात्तोपरे इपयति यमचपरिवेषणे चान्मित परिवे
 षणमिदवेष्टनं ननुतोडनाना पितेष्टनायमयतिवदं परिवेष्टित इत्यर्थः वदपरिकल्कने वदयति अचीवदहत् क
 षादो वक्ष्यमाणस्य न अदंतवेनायो पिवादीर्घसन्वज्ञावोन अववदहत् चपइत्येके चपयति रदत्यागइत्येके अरीरह
 त् कषादो नु अररहत् बलप्राणने बलमति विच्ययने विस्फुरेणोः आत्रवा स्यात् अर्त्तिकी प्रीरी कृषी दमायातां पु
 ग्णो एषा पुक्या लो वपयति वययति निकरण सामर्थादस्य ए डि कल्पः वयते वयते प्रणि वयति प्रनि वयति ना
 न्यमितो हेतो अहेतो स्वाधे ए विज्ञयादिपंवस्यो न्यमितो न स्फः तेन त्रामादीनां अमंतव प्रयुक्तं मित्रं न घटवलने मु
 स्तसंघाते घटसंवरणे घटस्फिटचुषि हिमायां हलेइत्येके संघातेइत्येके हर्णपुण्णो रित्यन्ये पुंम अतिवर्द्धने टिकि
 बंधने टंकयति टंकति धूमकांतिकरणे धूमयति दत्यातः मूर्द्धन्यां तइत्येके तालयां तइत्यपरे कीटवर्णे हर्णसंकोच
 ने मड मडायां अर्कसंवने तपनइत्येके अट आलस्ये अटि त्रोषणे अटयति अटति डुडपेरणे गडमाडी वा शाघो
 गाडयति माडयति मर्वच मर्वयति घृप्रप्रवणे प्रावणइत्येके पवि विस्तारवचने पंवयति पंवतेइति वक्ता घस्यत्रापि
 गत्वे तिङनिज्ञाने तेडयति कृतं त्राने कीर्तित वद्वेदनपरणयोः कविज्ञादने कंवयति कलिइत्येके बुबिबुबि
 अदज्ञाने अर्दनइत्येके कपयका + उपधायाश्च धातो रुपधा नृतस्य कृत इ स्यात्तरपरव उपधायांचेति दीर्घः की
 र्त्तयति उक्तं अचीकृतं अचि- योवाचि कयेत्येके ईलपेरणे एलयति ऐलिलत् मुकसेवने सेवयकायां

में-

वाचि ब्रुवमर्हि हिंसायां केचिदिह गडगर्दनादे अर्धअतिकोकाया मिति पठंति शुद्ध पूर्वनि के तने ऊमिर कणे मो
 कण इतिके वित्तं संसयति संसति डिस्तो ऊसु हिंसायां पिकि संघाते रुषरोषे रुटइत्येके डिप्रके पेष्टु प्रमसु
 ब्राये आकस्मादात्मने पदिनः ऊसना मोवेति वक्तुने तमधियायेत्यर्थः अकर्टगामि नि किय फलाय मिदं वित्तं
 वेतने वित्तयते अर्था वित्तं दत्ता दत्ताते अददत्तात इति वा मिडा तावेदं ज्ञाति आऊसीयमात्मने पदणि ब्रुयागे
 नैवेति व्याख्यानाकारः तलोपे संडि साहवर्थात् फसादे रेवग्रहणं दत्ता दत्ताते दत्तातयोः दत्तादति दत्तात्येके उपनि
 पसंघाते तत्रि कुटुंबधारणे तत्रयते चां प्राधा कुटुंबय मिति मवा कुटुंबयते इत्यदाहरंति मत्रि गुप्तपरिनायणे सत्रा
 ग्रहणं सेषणयोः तर्जतर्जतर्जने वस्तुगंध अर्दने वस्तयते गंधयते विष्क हिंसायां हिष्केत्येके निष्क परिमायेणे ल
 लईसायां ऊण संकोच तूण पूरणे लूण आना विनांकयोः नावसायां यदा हडायां सम वितर्के युरउद्यमने वा
 मलक आलोचने तानो मित इत मित निषेधः ज्ञामयते ऊस अवक्षेपणे चूट छेदने ऊटइत्येके गल अवणे नल आ
 तं मने ऊट आ प्रदाने अवसाद इत्येके ऊट प्रतापने वंबु पलं तने वृक नाक्ति बंधने नाक्ति बंधने प्रकृत न सामर्थ्य
 नाक्ति संबधश्च वर्धयते मदट्ट हिलोगे दिबु परिक्कडने गृविज्ञाने गारयते विदत्त नारव्या न विवासेषु वेदयते
 सत्रायां विद्यते ज्ञाने वेत्ति विवेचि वारणे विदत्त विदति प्राप्ते अपन लुक अमूने विदं क्रमात् १ मनसंते मान
 येत डुयुयुसायां यावयते ऊसना मोवा ऊस्मेति भातुः ऊमित समयने वर्तते ऊसयते अयु ऊसत अवव
 ऊस्मेति प्रातियदिकंततो धावर्षेणि व इत्या ऊसीयाः वर्ध अययने बुक्क लापणे ज्ञाष्ट उपसर्गादा विकारे व वा
 ज्ञापणे प्रतिज्ञा द्यति प्रतिष्कृतमा विष्करोतीत्यर्थः अर्चं सर्गाव आ विकारे इत्येव ज्ञा द्यति कण ति मे लने काण

यति लोचनपथाया क्रस्वः काणादीनां वेति विकल्पते अवी कणत् अवकाणत् इति नाज्ञाने डंतयति इदं करणे
 स्पदयति असू उदत्त डसुता रुने डामयति डसति यत्रा बंधने पात्रायति अमरगे आमयति नान्ये मित इति निषेधः
 अमगत्यादौ प्रापिगतः तस्मादेवमसो आमयति चटम्फट सेदने विकारोत्रात्रापोः स्फुटति स्फोटते इत्युक्तं घट
 संघाते घातयति हंत्यघाश्च नवगण्णासुक्ता अपिसार्धेणि वृत्ततंत इत्यर्थः दिवुमर्दने उदिच्चा देवतीत्यपि अर्द्धं प्र
 तियन्ने अयमर्धं तरे पि इवमर्द्धयति फषिर विना दने घोषयति फषिर विना दन इति सूत्रे विना दनिषेधः हिं
 गादति त्योप्यणि वृ घोषति इति वादद्वा अघषत्त अघोषीत् एतस्य तु अडघषत्त आडः कंदसांतये सौवादिक
 : कंदध्वजगद्वाद्यर्धे उक्तः स एवाड पूर्वोणि वृत्ततने सांतये आ कंदयति अन्ये तु आड पूर्वो फषि कंदसांतये इ
 त्याहुः आघोषयति लघुनित्ययोगे तसिह्म पञ्चलंकारे अवतंसयति स्वपयति अर्द्धे जायां ज्ञानियोगे ज्ञापय
 तड विद्याने मृधुप्रसहने अत्रात्रार्धत् अत्राश्रुधत् पतनिकारो पस्कारयोः रकलग आस्वादने रघ इत्येके गेत्यने
 अंबुविदोषणे अंबयति उदिच्चा मिडिकल्पाध्वं अतएव वित्तापितोणि वृ अंबति एवं मृधु कडसु प्रसृतीनामपि बोध्यं
 लिङि चित्रीकरणे लिङयति लिङति मुदसं सगे मोदयति त्राक्त् नृष्टेन त्रसधारणे दारणे इत्येके उष्ट्रसं उष्ट्रे उका
 रोधाववयव इत्येके नेत्यने ध्रामयति उष्ट्रामयति मुवप्रमोचने मोदने च वसस्नेहवेदा पहरणे पुवरत्रां सद्ये कस
 हने हंसने इत्येके व्यावयति कसेत्येके ध्योसयति लुवो लवकक्कने अवकक्कने मिश्रीकरणमित्येके चित्तमिह्यते
 सावयति कृपेष्ट वावयति आसदः सकर्मकात् स्वदेमति व्यापमं सदात्तकर्मन्य एवणि वृत्तसग्रहणे यासयति फ
 लं प्रपधारणे घोषयत्यानरणं दलविदारणे दालयति पटपुट लुट उड मिडि पिडि लुडि नडि लडि नडि सिपिसिद

लिसिने उवक क्व
 त इडन विषये वलिडा
 सावेको प्रत्यये ध्वि
 तं वाक्ये ध्वारङ्गः इ
 ति ध्विरविना दने इति
 सूत्रेण न विध्यति अतए
 व लिङादिना भिन्नोऽस्य
 ति लावृ

दादौ धृञ्प्रकंपनेणावित्यधिकृत्य धृञ्प्रजीनेर्नुकवक्तव्यः धृनयति धवते केचित्तु धृञ्प्रजीणे रिति पठित्वा प्रीणति साहचर्यात् धृना
 तेरेव नुक्तमाहुः धावयति अयस्मादौ आदौ उदादौ वस्मादौ कस्वश्च न घावकविरहस्य धृनोति वंपकवना निष्कनोत्पन्नो कंच
 तक्षनातिक्षवति स्फटिकातिमुक्तं वायुर्विधृनयति वंपकघुष्परेण नयकानने धवति वंदनमंडरीश्च प्रीञ्प्रतर्पणे प्रीणयति
 धृञ्प्रजीणे रिति हरदत्तोक्तपाठे उपाययति प्रयति प्रयते अंघ्रयं घसंदर्श आल्लं लने आपयति आपत् आपा स्वरिते दयमि
 त्येके अपते तनुप्रदोषकरणयोः उपसर्गाच्च दैर्घ्यं तानयति वितानयति तनति च नप्रदोषहननयो रित्येके वानयति वन
 तिवदसंदेनावचने वादयति स्वरिते च वदति वदते अनुदात्ते दित्येके वववतुः ववदिष्वववदेवद्यात् ववपरिस्ताषणे वा
 वयति ववति वक्ता अवाक्कीत् मानप्रडायां मानयति मानति मानेता विचारणे तु लौवादि कोनित्यसन्नेतः स्तने मानयते
 इत्याहुः स्मीदः मन्यते इति दिवादौ मनुते इति तनादौ स्रप्राप्ता वात्मनेपदी तावयते नवते णिच्संयोगेनैवात्मनेपदमित्येके
 सवति गर्हविनिंदने मार्गश्चेषणे कटिशोके उत्सर्वो यमुक्तं वायां कंवते इत्यात्मनेपदी गतः मृड् लौवा लंकारयोः माड्
 यति माड्किता माष्टी मृषुति तिक्तायां स्वरिते च मर्षयति मर्षति मर्षति मृष्यति मृष्यते इति दिवादौ सेवने णिच्मर्षति धृषप्र
 सहने घर्षयति घर्षति इत्याधृषीयाः अघादेताः कषवाक्यप्रबंधे अहो यस्य सानिवद्वावान्नृदिः कषयति अहो पितृवान्न
 दीर्घी सन्वज्ञादौ अवकषत् वरईशायां वरयति वारयतीति गतं गणसंख्याने गणयति ईवगणः गणेरत्यासस्य ईश्याच्च
 उपरेणे वादत् अङ्गणत् अङ्गीणत् शवष्टवसम्यगवसाषणे पठववयंघे रहत्यागे अररहत् स्तनगदी देवनाष्टे स्तन
 यति गदयति अङ्गगदत् पतगत्तौ वा वाणिङ्कतः वा अदंत इत्येके आद्ये पतयति पतति पतांचकार अपतीत् द्वितीये पात
 यति अपीपतत् पषअनुपसर्गात् गतावित्येव पषयति सरआदौ ये स्वरयति रषप्रतियन्ने रचयति कलगतौ संख्यानेव

पिपविषतिथियविषतिथिसिद्धये प्रत्योयहलंकर्तव्यं अनयोः सिद्धः सुदुरन्तरां सनिमनीवतर्धमिष्यासां सनाडागमेकतेद्विवनेवीत्यनेनाहादेवो निषेधतुर्वमन्यदो रिति द्विवेकते पिपविषतिथिय विष
तिरुतिरूपेन स्यात् अस्यामे कारातालावा तस्य तद्वत् स्यात् प्राप्तेः अवोत्तवेत् अपीपवत् अरीरवत् अडी ऊवत् इत्यादौ उत्तलिचूचड् तद्वत् स्यात् मवकाया लिज्यवक्षनेन द्विविधमिहाङ् परातावा तद्वत्
देवायोः कृतयोः लोचकपक्षया क्रस्व इत्यनेन विप्रतेतिहा तेन च कार्य द्विवत् अस्यामे दार्ध्वलोपि प्रतेनेव अवोत्तवदित्यादिमिहो मत्तापवर्गयेण हकार अहं लोचिज्जादेशो न स्याद्विवेकते इति ज्ञापनाधनेन नुकावति
पतिनुनावयिषतीति सिद्धं ॥७॥

चहपरिकल्कने परिकल्कने दंतः प्रायंच मह एडायां महयति महतीति प्रापिगते सारकपश्रघदौ बल्ये सारयति कपयति
श्रघयति स्पृह ईषायां सामक्रोधे अवसामत् सर्वपेवपुण्ये सर्वयति श्रवोपदेशावान्नयः असुस्रवत् खटनक्षणे इतीयां
तइत्येके खोट इत्यन्ये कोट केपे गोमउपलेपने अडुगोमत् कुमारकीमायां अचु कुमारत् शीलउपधारणे उपधारणमस्या
स सामसां प्रयोगे अससामत् सामसां वने इत्यंतस्यु असीषमत् वेधकालोपदेशो वलनयति कालइति एषां प्ररित्ये
के कालयति पल्ललवनपवनयोः वातसुषुमेवनयोः प्रीतिसौवनयो रित्यन्ये वातयति अववात्तगवेषमार्गणे अड
गवेषत् वासउपसेवायां निवास आच्चादने साड एषकर्मणि सताड प्रीतिवर्त्तनयोः प्रीतिसेवनयो रित्यन्ये सताडयति
ऊनपरिहाणे ऊनयति उंघुय एड परे इति सत्रे पय्यो रिति वक्तव्ये वर्गप्रत्याहार डकारग्रहो लिंगे णि विं आदेशो न स्या
द्विवेकार्थे इति यत्र द्विरुक्तौ अस्यां सोत्तरां मस्य आद्यो वृप्रक्रियायां परिनिष्ठिते रूपे वाऽवलेलित्यते तत्रैवाद्यं निषेधः ज्ञा
पनस्य सजातीयापेक्षया त्र तेनाधिकीतीदिति सिद्धं प्रकृते तु नरादस्याद्विवंततउत्तरखमेऽलोपः वननत्तमानवानुन
नत्त धनराष्ट्रे कूटपरिहाये परिहाइ इत्यन्ये संकेतयामऊणयुणवामंत्रणे वाकूटोश्च कूटयति संकेतयति ग्रामयति
ऊणयति पावांतरं केत आवणनिकेतने च केतयति निकेतयति ऊणयुणवामंत्रणे चकारात् केतकूणसंकोचने इ
ति स्तेनचौर्ध्वे अतिस्तेनत् अगर्वादात्मनेपदिनः पदगतौ अथपदत गृहगृहणे गृहयति मृगश्रवेष्टणे मृगयते मृग्यती
तिकल्पादिः ऊहविस्मापने शूरवीरविक्रान्तौ स्तूलपरिहृदणे स्तूलयते अतुस्तूलयत् अर्धउपया आयां अर्धयते आ
तर्धतमत्रसंतानक्रियायां असमव्रत अनेकावृत्तान्तोपदेशः मिसत्रयिषते गर्वमाने गर्धयते अदतवसामध्याणि डिकल्पः
धातोरंतउदात्तः लिङ्गाम्फलं एवमग्रेपि इत्यागवीयाः सत्रवेष्टने सत्रयति असुस्रवत् सत्रप्रश्रवणे सत्रयति रुद्रयारु

+अव+

३९

अस्यां सोत्तरां मस्य
ननदित्यादौ प्रक्रि
यादशायां यलो ल
त्यते अवोत्तवदित्या
दौ परिनिष्ठिते रूपे

अविकीतीदित्यादौ उ
क्तं सत्राष्टने अत्रुः
अस्यां सोत्तरां मस्य
कारातालावा तद्वत्
पक्षयोश्चेति द्विवंत
तेतिहा तेनाधिकीती
दिति सिद्धं

कारस्येवस्यात् पवर्गदण्डकारेष्ववर्णपरतः अवीनवत् अपीपवत् मूड् अमीमवत् अदीयवत् अरीरवत् अलीलव
त् अङ्गीडवत् अवतिष्ठलोति इवति प्रवति लवति व्यवतीनां वा एका मस्या मोकारस्य इवेवास्यात् सनि अवर्ण परे धावत्
रेपरे असिम्बवत् असुम्बवत् नालोपीति क्रस्वनिषेधः अत्रात्रासत् अमुदौकत् अविवकासत् मतातरे अत्रवकासत्
नालोपीति सुष्वात्रुप्रकरणे उदाहरिष्यते एतास्मिन् पूर्वविप्रतिषेधादपवादाद्वा वृद्धिबाधित्वाणिलोपः चोरयति लोच
डीति क्रस्वः दीर्घोलिङ्गोः नवालोपोच्चाह्वयोरप्यसंज्ञवः एतादृतिनिर्देशात् अचूचुरत् लोचमश्चडोः मन्त्रपरेवड् परेवलो
श्चयतेः संप्रसारणवास्यात् संप्रसारणतदाश्रितकार्येवबलवदिति वचनासंप्रसारणं पूर्वस्य अश्चनावत् अलघ
वान्नदीर्घः अशिश्चयत् संखुसिबुसहोवडि उपसर्गनिमित्त एषां सम्यघोनस्यावृद्धि अवातसंतत् पर्यमीषिवत् न्य
मीषहत् आटिटत् बहिरंगोप्यपधा क्रस्वो द्विवात्यागेव उण्डुदिकरणास्त्रिगात् मानवानिदिधत् एडादावेधातोवि
धान्नवृद्धिः मानवान्येदिधत् नन्दाइति नदराणां नद्विब्वं अदिदत् आमुमत् आविवत् उडा आर्द्धवे उपदेशोदकारोपध
ः स्त्रुडन्यङ्गोपाण्यपतापयो रिति सूत्रे निपातनादस्यवः सवांतरंगोपि द्विविषये नन्दाइति निषेधात् किंवा वृद्धिर्वेक
ते प्रवर्तते ननु ततः प्राक् दकारोच्चारणसामर्थ्यात् अङ्गिडत् अङ्गादेरिवत्येवनेह अदिदपत् रतेरत्रास्त्रिटीः रतेर्बु
म्भ्यादस्मिन्ननुनासितोः लनेश्च अरंरत् अललंरत् हेरवडीति सूत्रे क्वचन अङ्गीदत् अस्मृद्वरप्रधमदसृ
त्रा अस्मरत् अददरत् तपरवसामर्थादित्रलघोर्नदीर्घः विलाषावेष्टिदेशोः अन्यामस्य अवेवास्यात् वड् परेणो
अववेष्टत् अविवेष्टत् अचवेष्टत् अविवेष्टत् तामसत्तासेत्यादिना वोपधा क्रस्वः अविस्त्रुडत् अवस्त्राडत् कोण्या
दीनां वेति वक्तव्यं एताः कणरणत्तण अणलुपदेवकाण्यादयः घमायेउक्ताः कृत्वाणिलोटिलोपश्चत्वारो धिका

न्यासेवाणिनादीअणन्यत्रइच्छेदादराअवीकणत अवकाणत स्वापेष्टडि एतस्यस्वपेष्टडि संप्रसारणं स्यात् असुषुप
 त् त्राह्यांकाव्यावेयांशुकं द्वापयति छः संप्रसारणं सन् परेवड् परेवणौ छः संप्रसारणं स्यात् अडुहवत् अडुहावत्
 लोपः पिवतेरीवात्यासम्य पिवतेरुपक्षलोपः स्यात् अस्यासम्य ईदंतादेनाश्च वड् परेणो अपीयत् अत्रिरीक्रीतिषुकं अ
 र्पयति केपयति केपयतिरेपयति यलोपः क्रोपयति द्वापयति स्वापयति तिष्ठतेरित् उपधाया इदादेनाः स्याच्चड् परे
 णोपरे अतिष्ठिपत् डिघुतेर्वा अडिघिपत् अडिघपत् उक्तं अवीकृतत् अविकीर्तत् अवीकृतत् अववर्तत् अमीष्ट
 डत् अममार्डत् पातेणौलुग्यक्तव्यः पुकोपवादः पालयति वोविधूनने डुक वातेडुक स्यात् लो कं पेष्टे वा डयति कं पे
 किं केना न्वापयति विसाधालीयतेराववा लीलो लुक् लुकावन्यतरस्या स्तहनिपातने लीयते लातेश्च क्रमान् लुका
 वागमोस्त्रो वाणोस्त्रेह इवो विलीनयति विलाययति विलाययति विलाययति वाष्टं ली ई इति ईकार प्रश्लेषादावपक्वे
 लुक् न स्नेह इवो किं लोहं विलाययति विलाययति प्रलंताति नवपडासु लियो नित्यमात्रमत्राति वाचं लिखः सन्मा
 ननत्रालीनीकरणोश्च लिङ् लियो लंपित्योरात्मनेपदं स्यादकर्तृण्यिक्रियाफले पडाति नवयोः प्रलंतने चार्धे डटा
 तिलीपयते पडामधिगच्छतीत्यर्धः त्रेपनोवर्तिका मुह्यपयते अतिनवतीत्यर्धः बालमुह्यपयते वंचयतीत्यर्धः विने
 तेहेतुनये विनेतेरववास्यात्ययो डका इयं वेत्त लीप्पोहेतुनये आत्यामात्मनेपदं स्यादेतोश्चैस्मयनयो मत्रेन ययह
 णं धावृषीपलक्षणार्धं मुं मोनापयते लियो हेतुनये पुक् ली ई इतीकारः प्रशिष्यते इकारांतस्य ते यः पुक स्यात् लो हेतुनये
 लीपयते नित्यं स्मयतेः स्मयतेरेवो नित्यमात्रं स्यात् लो हेतो स्मये डटिलो विस्माययते हेतोश्चै इयं स्याद्विष्कृतेर्नेह कं
 धिकयेनंतापयति विस्माययति कधं तर्हि विस्माययन् विस्मितमात्मवृत्तौ विति मनुष्यवावेति करणादेव तत्र स्मयः

अन्यथा नानुपि स्यात् सत्यं विस्मादयन् इत्येव पाठः अपाठ इति त्रुसां प्रदायिकाः यद्वा मनुष्यवाक्यमोड्य कत्री वि
 स्मापयते तथा मेहो विस्मापयति निति एतत्तालो ज्ञाते तिव्याख्येयं स्फाद्योवः लोस्फावयति ५ त्रादेरगतोः तः त्रादे लोति
 तादे त्राः स्यान्नुगतो ज्ञातयति गतोऽनु त्रादयति गाः गोविंदः गमयतीत्यर्थः रुहः पोः न्यतरस्यां लोरोपयति रोहयति
 कीडुः डीनां लो एषा मेव आचं स्यात् लो कापयति अध्यापयति जापयति लो वसश्च डोः सन् परेव ड् परेव लो विडो ग
 ड् वा स्यात् अध्याङीगपत् अध्यापिपत् सिध्यतेरपारलोकिके ऐहलौकिके विद्यमानेस्य सिध्यतेरेव आचं स्यात् लो अ
 न्नेसाधयति निष्पादयतीत्यर्थः अपारलोकिके किं सिध्यति तत्र निश्चिनोति तं प्रेरयति सेधयति तापसंतपः प्रजने
 वीयतेः अस्मैव आचं वा स्यात् लो प्रजनेर्धेवापयति वाययति गाः पुरोवातः गर्तयाहयतीत्यर्थः ऊडुपोऽया गोहः गृहय
 ति दोषो लो दुषइति सुवचं दुष्यतेरुपधाया ऊस्यात् लो हृषयति स्वावित्रविरागे विरागो प्रीतता चित्तं हृषयति दोषय
 ति वाकामः मितां ऊस्यः स्वादौ चुरादौ च मित उक्ताः घटयति डनीडू प्रजनयति जू प्रजरयति डणातेस्तकारयति
 रंडो लो मृगरमणे नलोपो वक्तव्यः मृगरमणमारवेटरंडयति मृगान् मृगति किं रंडयति पक्षिणः रमणादन्यत्र उरंडय
 ति मृगान् वृणदनेन चुरादिषु कृपादि विन्नश्चिस्फुरो लो वपयति वययतीत्यर्थः विन्नो तस्त्वचापयति वाययति स्फा
 रयति स्फोरयति अपुस्फुरत् उ लो सास्यासस्य सास्यासस्य नितेरु लो नकारो लवंप्राकृतो निमित्ते सति प्राणि एत लो
 गमिरबोधने इलो गमिः स्यात् लो गमयति बोधने उ प्रत्याययति इत्येव दिक्ः अधिगमयति हनस्त्वो विल्लोः होहं ते रि
 ति कुत्र घातयति ईर्षयति ईर्षीत सृतीयस्येति वक्तव्यं वृतीयव्यं न स्यात् वृतीयेकाच इति वार्धः आद्येषकारस्य द्विव
 फरश्चिनुमिदं द्वितीये वडादेर्द्वितीये स्यापवादतया सन्नते प्रवर्तते ऐर्षयत्तरेषिष्यत् द्वितीयव्याख्यायां लिङ्गं ताव

धा५

डि. घकार एवात्पासे मूत्रे तद्वत्तादित्रोषात् द्विवृत्तद्वितीयस्यैव तृतीयात्तावेन प्रकृतवार्त्तिकाप्रवृत्तः निवृत्तप्रेषणादातो
 हेतुमलो मूत्रेन तुल्योर्धः। तनपाधिद्वितीयादित्यनेन द्वितेपिया इत्यादि सिद्धं एवं सकर्मकेषु सर्वे ह्ये इति लक्ष्यप्रक्रिया का
 तां कर्मणः समानकर्तृकादिवादावा इषिकर्मण इषिलोककर्तृकादातोः सम्यक्तयोवास्यादिवादां कातो विधीरिदम
 न्नाहार्धधातुकत्वं इट् द्विवृत्तस्यतः पवित्रमिद्वतिपि पविषति कर्मणः किं गमने न इवृत्ति इति करणात्मात्तत् समानक
 र्तृका किं शिष्याः पठेद्विवृत्तियुरुः वाग्रहणात्पक्षे वाक्यमपि लुङ् मनोर्धस्त्व एकावउपदेतो इति नेट् सम्यतत्वं अनुमि
 द्वति डिघमति ईष्यते स्मृतीत्यस्येति यमनोर्ध्व ईष्यति षति रुदविदमुषग्रहिस्ये। प्रवृत्तः संश्र एत्यः संश्रक्तावकि
 तोस्तः रुदविषति विविदिषति मुमुषिषति सनिग्रहयुहोश्च ग्रहेर्युहेरुगताच्च मन इट् स्यात् ग्रहिणेति संप्रसारणं
 मनः षत्त्वस्यामिद्वत्तावः डि घृकृति सुषुप्ति किरश्च पंचत्यः कृष्टृक प्रवृत्त एत्यः मन इट् स्यात् पिष्टविषति वि
 करिषति डिगलिषति अत्रेदो दीर्घो निष्टः दिदरिषते दिधरिषते कषमुद्दिधीर्षुरिति लोवादि कटोर्द्विधुत्रोरिति गृहा
 ण इकोऽल इगताङ्गलादिसन् किम्यात्त बुन्त्यति दीङ् दातुमिद्वति दिदीषते एडि षत्यवातावा नीनाति मीनोत्याव
 न अतएव सनिमीमेति सूत्रे माधतोः एष कमीग्रहणं कृतं हलंताच्च इक् समीपादलः परोऽल्लादिः सन् किम्यात्त युहङ्
 कृकृति बिले मति इकः किं पिपकृते फल् किं विवर्द्धिषते हल्यहणं जातिपरं हृह ति वृकृति ति वृदिषति अज्जनगमा
 सनि अङ्गतानां हते इत्तादेनागमेश्च दीर्घः स्याङ्गलादौ सनि सन्निटोर्द्विः डिगीषति विनाषावेः विकीषति विवीषति
 डिघां सति सनि च इलोगमिः स्या सनि ननु बोधने डिगमिषति बोधने नुप्रतीषिषति इण्वदिक् अधि डिगमिषति कर्म
 णितङ् परस्मैपदेष्विक् केनेट् फलादौ सनीति दीर्घः डिगां स्यते अधि डिगां स्यते अजादेनास्येत्फक् केनेट् नदीर्घः डि

गंसते संडिगं मते इडु शु इडो गमिः स्यान्मनि अविडि गोसते रलोक्क पधा हलादेः संश्रु उश्रे श्रवी ते उपधेयस्य तस्माद् हला
 देरलंतात्यरोस नोसेटो कितोस्तः कृतिस्त्रापोः संप्रसारणे दिक्कृतिषते दिद्यो तिषते रुक्कृतिषते लिलिखिषति लिलेखिषति र
 लः किं दिदि विषति क्क पधा किं विवर्तिषते हलादेः किं एषिषति इह नित्यमपि द्विवंशुणेन बाध्यते उपधाकार्ये हि द्विवा
 स्यबलं उणे कृदि करणस्य सामान्ये कृद्वा पकात् सनीवंतर्द्धत्तस्त्वं दंतु श्रिष्टयूणुत्तर इपिमना इवतेत्येकधा दित्यश्च
 मनइमास्यात् इमतावे हलंताच्चेति किञ्चुच्चेरिति वस्य ऊव् व्यण द्विवं इडुषति दिदि विषति स्तोति एषोरदिति वक्ष्यमा
 णनित्यमान्नषः सुस्फुषति सिसे विषति आप्रज्ञ पृथामीत् एषामवइस्यात्सादौमनि अत्रलोपो न्यासस्य मनिमीमेत्या
 रत्पयडु कंतत्रात्पामस्यलोपः स्यात् प्राक् मिच्चति ईप्सति अर्द्धिउ मिच्चति रपरचंचर्व ईर्मति आर्दिषिषति विन्नज्जिषति
 विन्नर्दिषति विन्नकृति विन्नर्द्धति दंतइच्च दंतस्त्ववादिच्च ईस्यात्सादौमनि अस्यामलोपः हलंताच्चेत्यत्र हल्यहणं जा
 तिपरमित्क कंतं तेन मनः किञ्चान्नलोपः धिप्सति धीप्सति दिदं तिषति शिशीषति शिश्रियिषति उदोष्टु पूर्वस्य सुस्फुषति
 सिस्वरिषति युष्फुषति शिद्यविषति ऊर्णुषति ऊर्णुवु विषति ऊर्णुन विषति नचपरवाहुणावादे श्रयोः मतोरस्या
 सेउकारो नश्रुतेति वाच्यं द्विर्वर्णेन चोति सूत्रेण द्विवेकत्वं योक्ता निरूप्यं देवात् आदेवातिषेधाद्वा नचमनं तस्य द्वि
 वंप्रतिकार्यत्वात् निमित्रात्कषमिति वाच्यं कार्यमनुत्तवन् हि कार्यीनिमित्ततया नाश्रियते नचननुत्तवन्नपि न
 वेहमन द्विवमनुत्तवति बुनूषति विन्नरिषति इपिपुगंतो मि संज्ञः पकारो तस्योरादि कश्च इडलावे इका फलि इति
 किञ्चान्नयुणः अङ्गनेति दीर्घः परवास्मिलोपेन बाध्यते आर्षपीति ईत् इीप्सति डिङ्गा पयिषति अमितस्त डिङ्गा
 पयिषति डनमनेत्याच्चे मिषामति मिसनिषति तनिप्रतिदरिद्रातित्यः मनोवा इडुच्यः तनोते विंताया अस्योपधा

ति

इ

दाधीर्घोवास्याङ्गलादौ सनितितितितनिषति आत्रांकायां सन्वक्तव्यः श्वाभुमूर्षति कलं पिपतिषति सनिमीमांश
 घटरतलनत्राकपतपदामवइस् एषामवइस्म्यात्सादौ सनि अन्यासलोपः स्कोरितिसलोपः पिमतिदिदरिदिषतिदिद
 रिदामतिमुमिन्नमीन्न आत्मां सन्वक्तव्यमिन्नोतेरपिमीरूपवित्रोषादिस्मासितितः मिमतिमामाने मिमतेमाड
 मेडोः मिमतेदोदाषोः दिमतिदेड् दिमतेदाज्जदिमतिदिमतेधेट् धिमतिधाज्जधिमतिधिमतेरिमतेलिमतेत्राङ्क
 त्राङ्कतित्राकमर्षणेइतिदिवादिः स्वरितेत्त्राङ्कतित्राङ्कतेपिमतेराधोहिंसायां सन्वक्तव्यः रिमतिहिंसायां किं आरि
 रासतिमुचो कर्मकस्यगुणोवासादौ सनि अन्यासलोपः मोक्ततेमुमुक्ततेवसः स्वयमेव अकर्मकस्य किं मुमुक्ततिव
 संकलः नट्यश्चतुर्त्यः विवृमति तडि त्रुविवर्तिषते सेमिचति मिनर्तिषते निनसति इद्वनिवा वृड् वृज्जन्त्यामृदन्ता
 वसनइद्वास्यात् तितरिषति तितरीषति तितरीषति विवरीषति वुद्वर्षति वृड् वुद्वर्षति वृड् वुद्वर्षति स्मिष्टड् डून्नां स
 नि स्मिष्टड् कृअड् अश्रएत्यः सनइद्वात् सिमतिषतिपिपतिषते अरिषति इह रिस्त्राष्टस्य द्विवइस् इति स
 नोवद्यवः कार्यतागितिकार्थिणो निमित्रत्रायोगात् द्विववनेवीतिनप्रवृत्ते अङ्किङ्किषत अत्रिषते उत्तोसास्या
 सम्यप्राणिषति उव्वेस्त्रकवुव्वे पूर्वत्रासिद्धीयम द्विवे इतिववात्यां सहितस्येदो द्विव हलादित्रोषः उचिद्विषति नि
 मित्रापायेनेमिति कायायाद्य इति उ अनित्यं चोरिति सत्रकयहणात्त्रापकात् प्रकृतिप्रत्यापत्तिवचनाद्वा लोचसं
 श्रुडोरितिस्त्रान्या मिडोगाड् श्रुयते संप्रसारणं चवा अधिङ्किगापतिषते अध्यापिपतिषति त्रिआपतिषति श्रुत्राव
 तिषति कः संप्रसारणं डुहावेतिषति लोद्विवात्यागव आदेशोनेत्यक्तवाडकार द्विव पुस्कारतिषति वुक्तावतिषति
 ति उः पुद्वण्ड्यपरे पिपावतिषते बिनावतिषति विद्यावतिषति रिगवतिषति पुद्वण्ड्य किं वुनावतिषति अपरे

४३

चञ्चल्यते

यडि व अर्धे संयोगादेश्च कृतो गुणः स्यात् यडि कर्त्तृकारे परे नरे फस्य चिन्न निषेधः अरा र्थते इति तावो दाहरणात् अरा
रिता अत्रात्रिता कृत्तेरित्यते त्वत्तिद्यते अहो पस्यास्ता निवृत्तानोपधायुणः त्वत्तिदिता नित्यं कोटिले गतो गत्यर्था को
टिल्य एव यड् ननु क्रिया समसि हारे कटिले वृत्ति वा वृत्त्यते लुपसदवर डस डलदह दत्रा गृत्तो तावगर्हाया एत्तो
धात्रर्धगर्हाया मेव यड् स्यात् गर्हितं लुपति लोलुप्यते मासद्यते चरफलोश्च अनयो रत्यासम्यनु कस्यात् यड् लुकोः न
गित्यनेनानुसारो लक्ष्यते सच पदांतवद्वाच्यः वा पदांतस्येति दद्यात् स्यात् उत्तरस्यात् चरफलो रत्यासात्तरस्यात् उत्तरस्यात् य
ड् लुकोः हलिवेति दीर्घः चञ्चल्यते पङ्कल्यते पङ्कल्यते डप डलदह दत्रा तं डप सं च एषामत्यासम्यनु कस्यात् यड् लुकोः
गर्हितं डपति डं डप्यते इत्यादि यो यडि गिरते रेफस्य लव स्यात् यडि गर्हितं गिलति के गित्यते फमास्ते तीत्या वं गुणः
दादीत्यते पेपीत्यते मेपीत्यते विनाषाश्चैः शोभ्यते बोक्षीत्यते यडि च साम्प्रदायिकरीडुतः चेकीत्यते सुट् संवेस्कीत्यते सि
चो यडि सिचं सम्यपो न स्याद्यडि निसे सिच्यते न कवते यडि कवते रत्यासम्यनु वृत्तं न स्याद्यडि को कृत्यते कवति कवत्यो
स्तु चो कृत्यते नीयं वृत्तं सुखं सुखं सुखं कस्य पतपदस्कं दा एषामत्यासम्यनीगागमः स्यात् यड् लुकोः अकित इत्युक्तेर्नदी
र्घः लोपः वनीवच्यते मनीसच्यते मनीसस्यते इत्यादि लुगतो नुनासिकांतस्य अनुनासिकांतस्यो गम्यो न्यासोः दंतस
स्यनु कस्यात् नुका नुसारो लक्ष्यते इत्युक्ते यं याम्यते यं यम्यते तपरवसामघातु तर्हदीर्घस्यापिन तामको धेवाना
म्यते वेविताषा जाजात्यते डं डन्यते हंते हिंसायां यडि घीता वो वाच्यः डे घीत्यते हिंसायां किं डं घन्यते रीगृडपधस्य
चक्रुडपधस्य धातो रत्यासम्यरीगागमः स्याद्यड् लुकोः वरीवृत्त्यते कुत्तादिवा न्नणः नरीनृत्यते डरीगृह्यते उत्तयत्रलव
वलीकृत्यते रीगृह्यते इति वक्तव्यं वरीवृत्त्यात् परीष्टव्यते स्वपि स्यमिवे ज्ञाद्यडि संप्रसारणं स्यात् सोऽप्यते सेसिम्यते वे

वीयते नवराः वावत्रपते वायः कीचे कीयते ईघाधो डेघीयते देधीयते अयबिक्कि ति श्रीडोः यडादेनाः स्याद्यादोक्कि ति य
 रे नानायाते अस्यासकस्यः ततो गुणः मोडोकाते तोत्रोकाते इति यड् प्रक्रिया यडो विवदडोः प्रत्यये लुक् स्याद्वाकारात्ते वि
 नापि वक्तुं लुक् स्यात् अने मित्तिकोयं अंतरंगवादादौ नवति तसः प्रत्ययलक्षणं नयडं तत्राद्विचं अस्यासकार्यं धातुवाच
 मादयः चोषाकर्तरीति परस्मैपदं अनुदात्तडि तइति नुनडि वस्य प्रत्यया प्रत्ययसाधारणत्वेन प्रत्ययलक्षणा पट्टनेः यत्र
 हि प्रत्ययस्यासाधारणं रूपमाश्रित्यते तत्रैव तत्र अतएव सुदृष्ट्या सादृश्यत्रांसंतस्येति दीर्घीन येपि स्यर्द्धश्रीडादयो
 अनुदात्तडि त्रमेत्योपिन अनुदात्तडि तइत्यनुबंधनिर्देशात् तत्रवसिपात्रायेति निर्देशात् अतएव स्यादयो न आगेन
 निर्देशात् किंनुत्रावेव चर्करांतवेत्यदादौ पाठाच्चपो लुक् यडो वा यडं तात्परस्य दलादेः पितः सार्वधातुकस्य ईस्वात्
 सुवोरिति गुणनिषेधो यड् लुकि साधायां न बोत्तृतेति चंदसिनिपातनात् अतएव यड् लुकि साधायां मयिमिधः न
 च यड् लुकि अघाप्त एव गुणात्तावो नियात्यते इति वाच्यं प्रकृतिग्रहणे यड् लुगंतस्यापि ग्रहणात् द्विः प्रयोगो द्विवच
 नषाष्टे मिति सिद्धात्तात् बोत्तवीति बोत्तोत्तो बोत्ततः बोत्तुवति बोत्तुवाचकार बोत्तवित्ता अबोत्तवीत्त अबोत्तोत्त अबोत्त
 तां अबोत्तवुः बोत्तत्तात् बोत्तत्तात्ता बोत्तत्तात्ता गातिस्तेति सिचो लुक् यडो वेत्ती ईट् पक्षे गुणं बाधित्वा नित्यवाहुक्
 अबोत्तवीत्त अबोत्तोत्त अबोत्ततां अत्यस्ताप्रतो डु स नित्यवाहुक् अबोत्तवुः अबोत्तेविषदित्यादि पासाहीति पासा
 हि पासाईः पासाईति पासाई ऊकलत्त्यो देधिः पासाई लड् अपासात् अपासाई सिपिदश्चेति रुचं रुचपक्षे रोरि अपा
 स्याः डागाहि डाघासि अडाघात् सिपिरुचपक्षे अडाघाः नाघनानाति नानात्तः दधदादहि दाददः दाधसि अदा
 धत्त अदाददा अदादकः अदाधः अदाधत्त लुडि अदादाधीत्त अदादधित्त वोस्कुदीति वोस्कुति अबोस्कुत्त अबो

+व*

सुत अचोसुता अचोसुतः मोसुदीति मोमोति मोमोदोचकार मोमोदिता अमोसुदीत अमोमोत अमोसुतः अमोसुदीः अमोमो
 त लुडिगुणः अमोमोदीत बोहृति चोहृदीति लड् तिप् अचोक्कत सिपिक्के अचोक्कः अचोक्कूः अजोक्कः वनीववीति वनीव
 क्ति वनीवक्कः वनीववति अवनीववीत अवनीवन डङ्गमीति डङ्गति अनुदातोपदेशोत्पन्नानासिकलोपः डङ्गतः डङ्गति
 आङ्ग डङ्गमि डङ्गन्तः एकाङ्ग्रहणोक्तवान्नेति निषेधः डङ्गमिता अनुनासिकलोपस्यालीयवेनासिद्धवान्नेल्लुक् डङ्ग
 दिमो नोधातोः अङ्गत् अनुबन्धनिर्देशान्नश्चरड् संतेतिनवृद्धिः अङ्गमीत् अङ्गमिष्टं हतेर्लङ् लुक् अस्यासावेति
 क्वं मद्यपि होहतेरित्यनुवृत्त्यविहितं तथापि लङ् लुकि तवत्येवेति न्यासकारः शिष्या ज्ञापेति निषेधस्तु नित्यः गुणोऽथ दु
 कोरिति सामान्यापेक्षज्ञापकादिति तावः डङ्घनीति डङ्घति डङ्घतः डङ्घति डङ्घति तांतिर्देशात्तादेनो न डङ्घहि अङ्
 घनीत् अङ्घन्तः डङ्घन्तात् आशिषिबुवधात् अवधीत् अवधिष्टमित्यादि वधादेशास्य द्विवचनवति स्तानिववेतानन्यासस्ये
 तिनितिषेधात् तद्धिसामानाधिकरणं धातोर्विशेषणं बङ्गव्रीहिवलात् आङ् पूर्वाच्च आङोऽममहनइत्यात्मनेपदं आङ् घतेइत्यादि
 उत्तरस्येति तपरवान्तगुणः हलिचेति दीर्घस्त्वस्यादेव तस्यासिद्धत्वेन तपरवनिवर्त्तवायोगात् वच्रत्ति वच्ररीति वच्रर्तः वच्र
 ति अवच्ररीत् अवच्रः वच्रनीति वच्रति जनसनेत्याव वच्रात् गमहनेत्यपधा लोपः वच्रति वच्रनानि अवच्रनीत् अव
 च्रन्तः अवच्राता अवच्रः ये विनाषो वच्रायात् वच्रन्यात् अवच्रातात् उतो वृद्धिरित्यवृत्तान्तस्येत्यनुवृत्तेरुतो वृद्धिना
 योयोति योयवीति अयोयवीत् अयोयोत् योयुयात् आशिषिदीर्घः योयुयात् अयोयावीत् नोनवीति नोनोति
 जाहेति कुहाति इहत्यघोः ऊहीतः इहकुहातेष्यो आवहो लोपोऽपि धमास्माएलिङि इत्येतेपंचाप्यननवति शिष्यानिर्दे
 शात्तात्ताति जाहासि जाहेषि जादीषः जाहीहि अजाहत् अजाहात् अजाहीता अजाहः जाहीयात् आशिषिजा

अत्रायमाशयः एकावे
 दे प्रथमस्येति सूत्रादे
 काच्यत्पुनर्वर्तितं
 हि सन्यजेरिति द्विवचन
 स्मात्शिष्याज्ञापेति नि
 षेधात् द्विवचन इत्यने
 अतएव शिष्याज्ञापेति
 काविका अनित्या

+ शिष्या +

धप

हायात्र अजाहासीत् अजाहासिष्टा अजाहिषात् लुका लुप्ते प्रत्ययलक्षणान्तात् स्यापि स्यात्कचुने रुदादिस्य इति ग
 णनिर्दिष्टवादि एनसास्वपीति सास्वाप्ति सास्वप्ति सास्वपति असास्वपीत् असास्वप् असास्वप्तात् आत्रिषिबुवविस्वपीत्कच
 सास्वप्तात् असास्वप्तापीत् रुयिकोचलुकि कडपधस्य धातो रत्यासस्य रुकरिकरीकरेते आगमाः स्फः यड लुकि कृतश्च
 दंतक्षतोरपितथा वर्तताति वरिहताति वराहताति वर्वर्ति वरिवर्ति वरावर्ति वर्ततः वव वर्तति ववर्वर्ति मासववर्वर्ति
 तात्र गणनिर्दिष्टवान्नष्टाश्चतुर्न्य इति न वर्वर्तिष्यति न अवर्ततात् न अवर्तत न सिपिदश्चेति रुवपकेरोरि अवर्तः
 न गणनिर्दिष्टवादड अवर्ततात् न चर्कराति न चर्कति चरिकर्ति चरीकर्ति चर्कतः न चर्कति न चर्करावकार न चर्करि
 तात्र अवर्करीत् न अवर्कः न अवर्करीत् न अवर्कः न चर्कयात् न आत्रिषि रिड् चर्कियात् अवर्करीत् कृतश्चेति तपरवा
 नेह क्विक्केपे वाकति ताति तातर्तः तातरति तातीर्हि तातराणि अतातरीत् अतातः अतातीर्हि अतातरुः अतातारीत्
 अतातारिष्टामित्यादि अर्तेयड लुकि द्विवेः स्यासस्योरद्वं परव हलादित्रोषः रुः करियीकोक्त अस्यासस्यासवर्णे इति य
 ड् अरात्रि अरियाति अररीति अरियरीति अर्कतः अरिद्युतः कि अत्र यण रुकोरोरीतिलोपः नचतस्मिन्कर्तव्येयणः स्वाति
 वचुं सर्वत्रासिद्धे तन्निषेधात् आरति अरिद्युति लिङि शिषानिर्देशा जुलोत्तीति युणेन रिड् रलोपः दीर्घः आरियात् अरिद्यु
 यात्र गृह्यहणे ऊर्गृहीति ऊर्गृहि न ऊर्गृहः न ऊर्गृहति न ऊर्गृह्णति न ऊर्गृह्णति न ऊर्गृह्णति न ऊर्गृह्णति न ऊर्गृह्णति न ऊर्गृह्णति
 संप्रसारणं तस्य बहिरंगत्वेन अमिहवान्नरुगादयः ऊर्गृहः ऊर्गृहति ऊर्गृह्यति ऊर्गृह्यति ऊर्गृह्यति ऊर्गृह्यति ऊर्गृह्यति ऊर्गृह्यति
 दीर्घस्कृत तत्रैकाचू इत्यनुवृत्तेः माधवस्क दीर्घमाह तत्राद्यादिविरुद्धं ऊर्गृधीति न ऊर्गृधि न ऊर्गृधि न ऊर्गृधि न ऊर्गृधि न ऊर्गृधि न ऊर्गृधि
 षि ऊर्गृधि अऊर्गृधीत् इमन्नावेगुणः हलन्त्यादितिलोपः नञावः ऊर्गृचर्च अऊर्गृधत् न अऊर्गृधत् न अऊर्गृधत् न अऊर्गृधत् न अऊर्गृधत् न अऊर्गृधत्

॥ अत्रायमात्रो लाभ्यकारके यदादीनां होः भूमितिस्तत्र अनुनासिके को फलादौ किं तिवेत्तत्र डिः तः प्रयोक्तुं नृदं निविकरणानां यदा लुप्यवति तदा अदंतवातावात्तसादीनां डिः तत्र मा भित्पुत्रवत्तवत्त इत्यक्तं
 ननु यड् लुकि कुं किं सति कुतो नो कं लाभ्यकारेण अत्र क्व वा यकारवकारांतानां मूला विना यड् लुक् न तवती ति धनिव के यदेन स्पष्टी कृतं सम्प्रसारणात् मित्यर्थः ॥ ३ ॥

तिपक्षे सव अडाघाः अडागधीत् अडागधिष्टा पाप्रवृति पाप्रष्टि तमादौ ग्रहि ड्येति संप्रसारणं न तवति श्रिया निर्देनात् तच्चे
 भूमितिनाः वृश्चेतिषः पाप्रष्टः पाप्रवृति पाप्र श्रिया पप्रष्टः पाप्रवृत्तः यकारवकारांतानां लुक् अवृत्ता विना यड् आसीति चो रि
 तिसूत्रे साधो धनितं के यदेन स्पष्टी कृतं इदं वच्चेरितियत्रो वृत्तद्विषयकं ऊरवरेत्स्वत्ता विनोः सिमवित्त्वास्त्यड् लुड्
 स्पेवेति त्याग्यं माधवादि संमते च मय बंधने अयं यात उजावी ते ह दे ह इत्यादयो वांताः हयगतो जाहयति जाहति जाह
 ति जाहतः जाहयति जाहमि वलिलोपेय जादौ दीर्घः जाहामि जाहावः जाहामः हयगतिको त्योः जाहयति जाहति
 जाहर्तः जाहयति लोटि जाह अजाहः अजाहर्तः अजाहर्तुः मय बंधने ऊरवरेत्स्वियविमवा मुपधायाश्च ऊरादीनां मु
 पधावकारयो रूव स्यात् कौफलादावनुनासिकादौ च प्रत्यये अत्र किं तीति नाना लुक् अत्रे अवते स्तु निरुते वृत्तिरिति द
 र्शनात् अनुनासिकग्रहणं चा लुक् वृत्तते अवते मत्प्रत्यये तस्य टिलोपे उ मिति दर्शनात् ईडेतावेक विपिति गुणः मामोति
 मामवीति मामूतः मामवति मामिषि मामो मिमामावः मामूवः मोमो लु मामूतात् मामुहि मामवानि अमामोत् अमामोः अ
 मामव अमामाव अमामू म उवी हिंसायां तो वृतीति राहोपः रेफात्परयो हो लोपः स्यात् कौफलादौ अनुनासिकादौ च
 प्रत्यये इति वलोपः लघुपध्गुणः नक्षत्रलोप आर्द्धधातु के धावंचालोप निमित्ते इको गुण वृद्धी नस्तः इति नेह निषेधः ति
 वादीनाम आर्द्धधातु कवात् तोतोर्ति हलिवेति दीर्घः तोवृत्तः तोवृत्ति तोवोर्ति दोदोर्ति दोधोर्ति मूर्त्वा मोमोर्ति मोमूत्तः मो
 मूर्त्वातीत्यादि आर्द्धधातुक इति विषय सप्तमी तेन यडि विषय किते अडेवी वेदीयते अस्मयड् लुक् न सि लुकापहारेण
 विषयवासेन वीलां वस्या प्रवृत्तेः इति यड् लुगंत प्रक्रिया सुप आत्मनः क्यच् इषिकर्मण एषिव संबंधिनः सुवता
 दिवाद्यामर्धे क्यच् प्रत्ययो वा स्यात् धाववयववा सुलुक् क्य विव अस्म ई स्यात् आत्मनः पुत्र मित्र ति पुत्रीयति वांता यि

॥ ऊरवरेत्यादिनो वसा वि
 नोः सिवित्त्वास्त्यड् लु
 क्तवत्तवत्त किं तिवे
 तिनानुवृत्त इति व्याख्या
 ते स्तु न प्रत्ययस्य डिः
 क्तात्तावादपि तत्रेति द
 र्शनात् ऊरवता वृत्तिरिति
 न स्यात् ॥ ३ ॥

धर्

प्रत्यये गव्यति नाव्यति लोपः शाकल्यस्येति तु न अपदान्तात् तच्चाहि नः को अक्यविक्यडि वन्तां तमेव पदं स्यान्नात्यन्तं
संनिपातपरिसाध्याक्यवोऽस्येति लोपो न गव्यां वकारगव्यितानां वा वकारनायितान् लोपः गङ्गीत्यति प्रत्ययोऽन्तरपद
योश्च वद्यति मद्यति एकार्घ्योरित्येव युष्मद्यति अस्मद्यति हलिव गीर्त्यति र्द्यति धातोरित्येव नेह दिवमिच्चति दिव्य
ति ईहपुरमिच्चति पुर्द्यतीति माध्वोक्तं प्रत्यदाहरणं वित्यं र्गिरोः सामर्थ्यात् दीव्यतीति दीर्घस्त्वप्रायः प्रामादिक एव
अदस्यति शङ्कतः कर्त्रीत्यति क्यवोश्च गङ्गीत्यति वाव्यति अक्यसार्वेति दीर्घः कवीत्यति समेध्याति क्यस्य विलाषा हलः प
रयोः क्यच् क्यडोर्लोपो वा स्यात् आर्धधातुके आदेः परस्य अतो लोपः तस्य स्थानिवच्चाह्न ह्यपधगुणो न समिधितामां तप्र
कृतिका सुबन्तादव्ययाच्च क्यच् न किमिच्चति इदमिच्चति स्वरिच्चति अत्रानाद्योऽन्यधनाया बुबुकापि पासागद्वेषु क्य
ङ्गानिपात्यन्ते अत्रानाद्यति उदन्यति धनाद्यति बुबुकादौ किं अत्रानीत्यति उदकीत्यति धनीत्यति अश्वकीरहृषलव
णानामासुप्रीतो क्यवि एषा क्यवि परे सुगागमः स्यात् अश्वहृषयोर्मैकेनेच्चायां अश्वस्यति वरुवा हृषस्यति गोः कीरल
वणयोर्लालसायां कीरस्यति बालः लवणस्य त्यष्टुः सर्वप्रातिपदिकात् क्यविलालसायां सुगसुको दधिस्यति दध
स्यति मधस्यति मधुस्यति काम्येच्च उक्तविषये काम्यच् स्यात् पुत्रमात्मन इच्चति पुत्रकाम्यति इहयस्य हल इति लोपो
न अनर्धकच्चात् अस्म्येति संघातग्रहणमित्यक्तं यत्रास्मास्यति सर्पिष्काम्यति मांताव्येत्योऽपि यं स्यादेव किं काम्य
ति स्वः काम्यति उपमानादाचारे उपमानात्कर्मणः सुबन्तादाचारे ध्वेक्यच् स्यात् पुत्रमिवावरतीति पुत्रीत्यति चान्नं विसृ
त्यति द्विङ् अधिकरणञ्चेति वक्तव्यं प्रामादीत्यति क्ययां निङुः ऊटीत्यति प्रामादे कर्तुः क्यङ् लोपश्च उपमानात्कर्तु
ः सुबन्तादाचारे क्यङ् वा स्यात् सातस्य उक्त्वावकस्य लोपो वा स्यात् क्यङ् लोपश्च उपमानात्कर्तुः सातस्य लोपश्च क्यङ्

॥ दिवस तिप्रातिपादः ॥
क्रमाद्यर्धकोधातुः
धातुमन्तवतिवैकैतवि
त्ययेनतवितव्यकि
वेदवृत्तिरितिमात्रकि
हुणः देवद्विस्मात्रवृ
नद्वयवेतस्माद्द्विप्रा
तिपादिकमिति सिद्धांतः

एकः सपत्नीयते नित्यं पुमान् वाचकः सपत्नीयते एकः पक्षः नैयङ्गं संयोगे इति नकारागमोऽपि स्त्रीविषयस्तस्मात् स्त्री प्रत्ययनिवृत्तौ तस्यापि निवृत्तिः तस्य सपत्नीयते नित्यं सपत्नीयते इति तु तस्य सपत्नीयते ॥ ७३ ॥

सन्नियोगादिः सव्यवस्थितः उक्तोऽस्मिन् नित्यं इतरेषां विनाश्या क्लृप्ता इवाचरति क्लृप्तायते उक्तः त्राहो हृद्वि विषये
तद्वति उक्तायते अपरायते यत्रायते यत्रायते विद्यायते विद्वस्यते वृद्धयते मृद्यते अनेकाव्ययेषु यत्रायते अस्मद्यते
क्यङ् मानिनोश्च कुमारीवाचरति कुमारायते हरिणीवाचरति हरितायते शुचीवगुरुयते सपत्नीवसपत्नीयते सपत्नी
यते सपत्नीयते युवतीरिवद्युवायते पट्टीमृषाविवपट्टामृषयते मकोपध्याः याविकायते आचारेवगल्जलीवहो
डेस्यः क्रिष्णावाग्रहणात् क्यङ् पि अवगल्जदयः पंचाद्यङ्ताः किं संयोगेनानुनासिकत्वं अत्रदात्तत्वं अवप्रत्ययस्य प्र
तिज्ञायते तेन तड् अवगल्जते क्लीवते होमते सतर्हर्वाद्येनेकाव्ययाम् एतद्वार्तिककारेण सामर्थ्यात् नवावगल्जते इ
त्यादिफलं किं बलानामेवाचारे हृद्विसंतवात् धातूनामनेकार्घ्यात् अवगल्जावके क्लीवावके होमावके वार्तिकेऽवे
त्फसर्गविशिष्टयावात् केवलाडपसर्गांतरविशिष्टावक्यङ् वेतिमाधवादयः तन्नेतिरुचितं सर्वप्रातिपदिकेभ्यः
किं वाचक्यः पूर्ववार्तिकेन अनुबंधसर्गार्थेन त्रिबन्तद्येते प्रातिपदिकग्रहणाद् इह सुपइतिन संबध्यते तेन प
दकार्येन क्लृप्ता इवाचरति क्लृप्तायति अतोयुगलापसहपररूपं अइवाचरति अति अतः अतिप्रत्ययग्रहणमपनीयम् ।
अनेकाव्ययत्वेन मि अत्रुः उः द्विव अतोयुगे इति प्राप्ते अत आदेरिति दीर्घः एत् अहृदिः अत्रुः आतो लोपइति चे
त्यालोपः मालेवाचरति मालातिलिङ्गविशिष्टपरिनाश्या एकादेशास्य पूर्ववत्वात् किं प्रमालावकार लडि अमालात्
अत्र ह्रस्वावितिलोपो न डीमासाहवर्त्तात् आपोपिसोरेव लोपविधानात् इट्सकौ अमालासीत् कविरिव कवयति
आत्रीलिङ्गि कवीयात् सिद्धिः हृद्विरित्यत्र धातोरित्यनुवृत्त्यभातुरेव यो धातुरिति व्याख्यानात् नाम धातोर्नीहृद्विरिति कैद
यादयः अकवर्त्तात् माधवस्कनाम धातोरपि हृद्विमिडति अकवादीत् विरिववयति ववाद्यविव्यतुः अवयात् अवादी

सर्वप्रातिपदिकेभ्यो वा किं प्रहृत्फक्ते मालात्वात् स्त्रीलिङ्गात् कर्षे प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशेषमापि ग्रहणमित्यनेन मालात्वात् इत्यत्र अकः सर्वे एदीर्घ इत्यनेन एकादेशो तादेव ज्ञेयनेन वा समाधेयम् ॥

[illegible]

तथा रिवश्रयति क्रियाय क्रियतुः पितेव पितरति आत्रोषि पित्रिया तत्तु रिवनवति अत्रगतिस्तेति नूवोवु गितिनवतेर इति
वनसवति अतिव्यक्तव्यवेन धातुपावस्येव तत्रग्रहणात् अनावीतबुत्ताव दुरिवदवति णिष्प्रतिवङ् न अत्रावीत अनु
नासिकस्य किफलोः किंति अनुनासिकांतस्योपधाया दीर्घः स्यात् कौफलादौ किंतिव इदमिवावरति इदमतिराडोवा
वरतिराजानति पंघा इवपघीनति मघीनति कलुकीणति द्यौरिवदेवतीति माधवः अत्र ऊ विद्यवती त्यचितं कइवक
तिवकाविति हरदत्तः माधवस्कण्यहोपाविति वचनाल्लिष्टिं बाधित्वा अतो लोपात्तवक इति रूपमाह स्वइवसस्यो
सस्वयनुस्वामासस्वावकारेति तदनाकरमेव सृज्नादित्योर्लुब्धत्वे लोपश्च हलः अस्तत्तत्तावविषयेत्योत्तरादित्योत्तरव
त्यर्धक्यडः स्यात् हलंतानामेवालोपश्च अस्तत्रोत्तरात्तवति सृज्नायते अष्टेरिति पद्युदासबलादस्तत्तत्तावे इति लघु
तेनेहन कंदिवा सृज्नात्तवति येरात्रौ सृज्ना न कृत्वा दयः तेदिवा कृतवतीत्यर्धः सुमनस्र अस्यसलोपः सुमनायते बुरादौ सं
यामयुद्धे इति पद्यते तत्र संयामेति प्रातिपदिकं तस्मात्त करोतीति एव सिद्धः तस्मिन्योगेनानुबंध आसज्यते युद्धेयोयं
यामत्रा इत्युक्तेऽपि सामम्यां संयामत्रा देन लघ्वे विशिष्टं यावेज्ञापयति उपसर्गसमानाकारं एवपदं धातुसंज्ञाप्रयोक्तृके
प्रत्यये विकीर्षित एषक क्रियते इति तेन मनस्र कृत्वा गट् समनायते उन्मनायते उदन्मनायत एवं च अवागलू
त अवागल्लिष्टेत्यादावपि अवेत्यस्य एषककरणं बोध्यं ज्ञापकं च सजातीय विषयं तेन यत्रोपसर्गसमं स कलं मूयते
नवादेनोपापहंतं तत्रैव एषक कृतिः एवं च आऊठः उठः सइवावयं उठायित्वा अत्र उन्माय अवागल्लेति वत्तन ल्यप्
ज्ञापकस्य विषयवेषा एवार्थिकं तज्ज्ञाप्यं च प्रमाणं तद्वा हि उन्मोमाड् आटः प्रतिषेधः उमिउमोडोश्च परयोराटः परस्मै
पंनेत्यर्धः उन्मामेद्धत् असीयत अकारीयत् अठीयत् आटश्चेति च ज्ञादेन पुनर्हृदि विधानादिदं सिद्धमिति षष्टे स्थितं

लोहितादिमाङ्गः क्यश्च लोहितादिस्योमाङ्गं ताञ्च सवत्यर्थे क्यश्च स्मात् वाक्यः क्यश्च तात्पर्यमेव पदं वा स्मात् लोहितायते लो
 हितायति अत्रात्रेति। त्यनुवृत्त्या सततज्ञावविषयबलं तच्च लोहितराष्ट्रस्यैव विशेषणं ननु माचोः संतवात् नपि चादि
 राष्ट्राहारणं तस्य प्रत्याख्यानान्न तच्चाववार्त्तिकं लोहितमाङ्गः क्यश्च वचनं तत्रादिष्वितराणीति न वैवंकाम्यवद्वाक्य
 षोपिककारः श्रूयेत उच्चारणसामर्थ्यादिति वाच्यं तस्मापि नाष्ट्रे प्रत्याख्यानान्न पटपटायते पटपटायति कृत्वस्त्रियो
 गं दिनापि इह माचू माङ्गं ताञ्च षो विधानसामर्थ्यात् यच्च लोहितत्रयामङ्गः खानिदर्थगर्वसुरवानिचमूर्च्छानिद्राकृपाध
 माः करुणानित्यवर्मणी इति पवित्रात्रयामादिस्योपिक्यविषयपदद्वयमुदाहरंति तज्ज्ञाप्य विरुद्धं तस्मात्त्रेत्यः क्यडेव त्रयामा
 यते डः खादयो हृत्त्रिविषये तद्वतिवर्त्ततलिंगविशिष्टपरिनायकालोहिनित्राष्ट्रादपिक्यश्च लोहिनीयति लोहिनीयते
 कष्टायक्रमणे चतुर्थे ताञ्च कष्टराष्ट्राड्माहर्धे क्यड् स्मात् कष्टायक्रमते कष्टायते पापं कर्तुमुक्तमहत्तइत्यर्थः सत्रकक
 कष्टकृद्गदनेत्यः कएवविः कीर्षाया मिति वक्तव्यं कएवपापं सत्रादयो हृत्त्रिविषये पापाघातेत्यो द्वितीयांते स्यश्चि की
 र्षाया क्यड् पापं वि कीर्षतीत्या सपदविग्रहः सत्रायते कष्टायते इत्यादि कर्मणोरो मेषतपोत्यां वर्त्तिचरोः रोमेषतपोत्यां
 कर्मत्यां क्रोमणवर्त्तनायां वरणे वाधे क्यड् स्मात् रोमेषं वर्त्तयति रोमेषायते हनुचलनइति वक्तव्यं वर्त्तितस्या कृष्ण
 नश्चर्बणे इत्यर्थः नेह कीटोरो मेषं वर्त्तयति अयानप्रदेना निमृते इमिहरो मेषः तदश्नातीत्यर्थः इति केयटः वर्त्तलं क
 रोतीत्यर्थः इति न्यासकारहरदत्तो तयसः परस्मैपदं च तयश्चरति तयस्यति बाष्पो भूत्या मुहमने आत्मा कर्मत्या क्य
 ड् स्मात् बाष्पमुहमति बाष्पायते उष्मायते फेनायते इति वक्तव्यं फेनायते राष्ट्रवैरकलहालकएवमेधेत्यः करणे एव
 : कर्मत्याः करोत्यर्थे क्यड् स्मात् राष्ट्रं करोति राष्ट्रायते पक्षे तत्करोतीति णिङ्गीष्यतइति न्यासकारः राष्ट्रायति मुदि

वार्त्तिकः

धृ

नडुर्दिन नीहारेत्यश्च सुदिनायते सुखादित्यः कर्तृवेदनायां सुखादित्यः कर्मणो वेदनायां मर्षकाडः स्यात् वेदना कर्तृत्वं
वे सुखानिष्कः सुखं वेदयते सुखायते सुखादित्यः कर्तृग्रहणं किं परमसुखं वेदयते नमो वरिवश्चित्रडः क्यच्च करणे इत्य
उवाचः कृपाविशेषे दृडायां परिवर्त्यामा मर्षेव नमस्यति देवान् एडा यतीत्यर्थः वरिवस्यति गुरुन् शुभ्रपत इत्यर्थः
विस्मयत इत्यर्थः विस्मापयत इत्यन्ये पुञ्चतां मवीवराणि न पुञ्चाडुदमने व्यसने पर्यवसने च विविधं विरुद्धं बोद्धे पणं
व्यसने उत्पुञ्चयते विपुञ्चयते परिपुञ्चयते लांटा समाचयने संताडयते लांटा नि समाचिनोति रात्री करोतीत्यर्थः समंता
मयत वीवरादडने परिक्षाने च संवीवरयते तिक्कुः वीवराण्यडयति परिधत्ते वेत्यर्थः मुंम मिश्रमक्षल वणवत व
सुहलकलकत त्रस्तेत्योणिचू कर्जर्षे मुंम करोति मुंमयति वृता होडानत निवृत्त्योः पयः शूद्रान्तं वावतयति वस्त्रा म
माञ्चादने संवस्रयति हल्यादित्यो ग्रहणे हलिकल्योरदं तवंच निष्पात्यते हलिं फलिवगृत्ताति हलयति महद्वलं हलि
: परवाहृदो सत्यां मपि इष्टवज्ञावेनागेवलुप्यते अतः सन्वज्ञावदीधौनि अडा हलत् अवकलत् कतंगृत्ताति कतयं
ति त्रस्ता निवहंति विवृस्तयति सूस्त्रं केना न इत्येके डटीत्ताः केना इत्यन्ये पापमित्यपरे मुंडादयः सत्यापेत्यत्रैव प
विबुंयुक्ताः प्रातिपदिकावाच्ये इत्येवमिदं केषां विद्महणं सापेक्षेनोपि लिङ्गं मुंमयति माणवकं मिश्रयत्य
नं सक्षयति वस्त्रं वणयति च्यंडानमिति हलकल्योरवाच्यं सत्यस्यापुगर्षं केषां विबुधं पंचार्धं सत्यं करोत्या
वष्टे वा सत्यापयति अर्धवेदयोरापुग्वक्तव्यः अर्धपयति त्वदापयति पात्रा मुवति पात्रायति रूपं पत्रपति रूपय
ति वीणयोपगायति उपवीणायति हलेनानु कक्षाति अनुहलयति हृणाग्रं हलेनानु घटयतीत्यर्थः श्लोकैरुप
स्योति उपश्लोकयति मेनया म्रसित्याति अनिषेणयति उपसर्गा मुनो तीषः अत्यपेणयत् प्राकसितादितिषः

अलिषिषेण विप्रतिस्वादिष्वन्यास्येन वेतिषः लोमान्तरुमाहि अनुलो मयति ववसेवरणे ववसेरुलाति ववयति वर्मणा
सेनयति संवर्मयति वर्णगुलाति वर्णयति हर्णे रवधुसतेः वधुर्णयति इष्टवदित्यति देना तु व द्वावादयः एनीमाव
हे एतयति दरदमावहे दरदयति प्रधुप्रधयति हृदोसत्यां सर्ववाटिलोपः अपिप्रप्रत् अपप्रप्रत् तृत्रां कृत्रां दृटं
त्रत्रायति कृत्रायति इटयति अवत्त्रवात् अवत्त्रवात् अदददत्त परिवटयति पर्यववटत् कटिमारयत् अ
डिडत्त डवादीनां अमिदवात् हतिनाद्यमिद्वं सर्वत्रासिदमदिवेति वनित्यमेत्कं डिइत्यस्य द्विषमित्यने
अमिदत्त कटमारयत् अडडत्त अमडत्त उः पुयणडिति वर्गप्रत्याहारनकारग्रहो लिंगद्विषे कायेणाववआदेनो
नेतिडनयतावुक्तं प्रकृत्यैकावृ हृदिषुको स्वापयति वामावावहेवापयति मापयति मपर्यंतस्य चमौ पररूपात्सर्व
नित्यवाटिलोपः हृदिः पुकृवाद्यति मादयति इतिवृत्त्याद्यो अंतरंगवात्पररूपे कृते प्रकृत्यैकाडिति तावात् न
वंप्रकृतित्तावाताषो प्रत्याख्यत् इति त्रमितयं ताष्यस्य प्रेष्टाद्यदाहारणविशेषेः न्यथासिद्धिपरवात्तु युवां आवां वा
युजयति अस्मयति श्यानमावहे वावयति नस्तद्विते इतिटिलोपः प्रकृतित्तावस्तनयेन नाप्राप्तेन्यादेन टे रित्यस्येव
बाधकोहिमः तवांसंप्रसारणं अत्येव नस्तद्विते इतिनेहातिदिन्यते इष्टनितस्यादृष्टवात्तु वस्तिष्टइत्यादौ परवाटेरित्य
स्येव प्रवृत्तेः तेन मूनयतीति रूपमाहुः विद्वान्समावहे विद्वयति अंगहृत्परित्याप्यासंप्रसारणं नेत्येके संप्रसारणे
हृद्यावादेनोच विदा वयति नित्यवाटिलोपात्ताक संप्रसारणं अंतरंगवात्सर्वरूपं टिलोपः विदयतीत्यपरे उदेवमा
वहे उदीचयति उदेविवत् प्रत्येवं प्रतिवयति प्रत्यविचत् इकोः सवर्णइति प्रकृतित्तावपके प्रतिअविचत् समं
वमावहे समाचयति सम्यवेचत् समिअविंत् तिर्येवमावहे तिराययति अवेष्टिलोयेनापहारेपिवहिरंगवेना

वदवापणेऽनुः किं न
संप्रसारणं दृष्टं पृष्टं दृष्टं
टिलोपः पूर्वस्मात् लोकोऽर्थः ऊ
टिरिति सिद्ध ऊटिमारयत्
इत्यनदवादीनां ममिद्वं
कामसंनर्तनाममिद्वं
त ऊं विहाय दप्रतिवाष्ट
स्यद्विहतादिः शेषः
अस्याः कार्यं आनाग
मागमः उत्तररत्न उच्च
ध्वष्टुवादि अमिदत्त
तिमिद्वं

५९

प्रशस्यत्यत्र सत्ते हलन्तमिति वक्तुमिष्टे सति प्रशस्यति हलन्त एव वा कुर्यात्तेन प्रेष्टव
अष्टदत्तदाहरेण एव प्रकृत्यैकाडिति सप्तम्यामिद्वं उच्च

सिद्धि रसस्तिरि अमिहवदत्रेतिविलोपुक् न्यायेनप्रथमदिलोपोः सिद्धः अतः पुनदिलोपोन अंगहृतपरितापदावा च
 डि अलोपिवाडुपधासुखान अतितिरायत देवधुं च अदिदेवदायत अदयं च अदय दत अमुमुयं च अमुमुआय
 तिचडि अमुमुआयत अदमुयं च अदमुआयति आददमुआयत सुवंसावयति अवीतवत् कवं अबुनवत् प्रियं
 अत्रिप्रियत गा अङ्गगवत् रायं अरीरवत् नाव अननवत् स्वप्नस्वावाश्रयत स्वः स्वयति असिस्वत् वल्लन वावयति
 बहयतीत्यने सखिले सडयति संडा पूर्वकवान्तवृद्धिः श्रीमती श्रीमतेवा अत्रिप्रयत् पयस्वनी पयसयति इहदिलो
 पोततदपवादस्यलुक्ः प्रहृतवात् सूलेसवयति हरदवयति कषतर्हि हरयववनते विवस्वति हरमतति अयतेवा
 हरात् हरातं कुर्वतीत्यर्घः युवानं युवयति कनयति युवालयोरिति वा कन अतिकं नेदयति बाढं साधयति प्रजा
 स्त्रं प्रजास्ययति इह अड्योन उपसर्गस्यष्टकृते हृङ्ङ्या पयति वर्षयति प्रियं प्रापयति खारं खापयति स्फुरं स्फारय
 ति स्फुरं स्फाययति उरं वरयति वारयति वज्रं लं बहयति युसं गरयति वृषं व्रपयति वृदारं कं वृदयति इतिनामधा
 उपक्रिया कंश्चादिस्योयक एत्योधातुस्यो नित्ययक स्यात् स्वार्धेधातुस्यः किं प्राति पदिके ल्योमात्तत् द्विधाहिकंश्चा
 दयः धातवः प्रातिपदिकानि च कं मूत्रगात्रविघर्षणे कं मूयति कं मूयते मंत्र अपराधे रोषे इत्येके मंत्रयति वं प्रस्कृति
 तमाह मंत्रयते वल्लु एडा मा धर्षयोः वल्लु यति असु उपतापे अस् अस् अस् इत्येके अस्मति अस्मयति अस्मयते ले
 दलोद् धोत्ये पूर्वलागे स्वप्ने च दीप्ता वित्येके लेट् यति लोट् यति लेटि ता लोलादीप्तौ इरस् इरड् इरञ् इर्यायां ईरस्
 ति इरड्यति हलिवेति दीर्घः ईर्यति ईर्यते उपसृ प्रसाती लावे वेदधोत्ये स्वप्ने च मेधा श्रग्रहणे मेधा यति ऊषुत केपे
 ऊषुस्यति मगधपरिवेष्टने नीचदास्य इत्यने तंतस्य पंपस्य दुःखे सुखदुःखतक्रियायां सुख्यति दुःख्यति सुखं दुः

:खवानुनवतीत्यर्थः सपरपूजायां अररआराकर्मणि लिषड् विकि सादां लिषड् सेवायां इषुधनारधारणे चरणचरण
 गतौ चुरणवौर्ध्वे चुरणचरायां चुरणधारणपोषणयोः गऊदवाकस्वलने एलाकेलाखेलाविलासे इत्यन्ये खेलास्वल
 नेच अदंतोद्यमित्यन्ये लेख्यति लिट् अल्पकृमनयोः लिट् लि लाडडीवने हणी नरोषणे लजायां वमही इ पूजायां म
 हीयते पूजां लसते इत्यर्थः रेखास्माद्यामादनयोः इवसुपरितापपरिवलनयोः तिरसु अंतर्धौ अगदनीरोगाव उरसु व
 लाधः उरस्यति बलवान्नसवतीत्यर्थः तरणगतौ पयसु प्रसृतौ संसूयसु प्रसृततावे अंवरसंवरनरणे आकृतिगणे
 यं इतिकंक्षादिः कंक्षा यतेः सन् सन्यडोरिति प्रथमे कावो द्विवे प्राप्ते कंक्षादेस्तृतीयस्येति वाच्यं कं रूयिषिषते क्यङ्कता
 सन् यथेष्टं नाम धातुषु आद्यानां त्रयाणां अन्यतमस्य द्विवमित्यर्थः अङादेस्ताद्येतरस्य पुपुत्रिदिषति पुतित्रीदिषति
 पुत्रीदिषति अत्रिनीदिषति अत्रिदिषति नदराणां सपुंस्कानां अवः परस्य वा द्विवनिषेधः इंडीयते सन् डी
 नाष्टदिषति अत्रिनाष्टयोः न्यतरस्य द्विवं इंदिडीदिषति इंडीदिषति विवं डीदिषति वंदिडीदिषति वंडीदिषति पि
 यमाख्यानुमाचक्राणं प्रेरयितुं वेचति पिप्रादिषति प्रापिपदिषति उरुं विवारदिषति वारिदिषति वारिदिषति वा
 ढंमिसीधदिषति इत्यादिरूपत्रयं षवन्तास्ति यङ् सन् एयता सन् बोत्तदिषति यङ् एच सन्तास्ति च् बोत्तयदिषति
 इत्यादि प्रत्ययमालेति अनुदात्तडि तत्रात्मनेपदं आस्ते चोते लावकर्मणोः बल्लवे अनुबल्लवे कर्त्तरिकर्मव्यतिहारे
 क्रियाविनिमयेद्यो कर्त्तरि आत्मनेपदं स्यात् व्यतिलुनीति अन्यस्य दोग्गलवणं करोतीत्यर्थः असोरहोपः व्यतिस्ते
 व्यतिषाते व्यतिषते तामस्योरिति सलोपः व्यतिसे धिव व्यतिध्वे हरति व्यतिदे व्यत्यसे व्यतिराते च व्यतिनाते च व्यति
 बने नगतिदिमाधेन्यः व्यतिगच्छति व्यतिघ्नति प्रतिषेधे हसादीनामुपसंख्यानं हसादयो हसप्रकाराः नाष्टक्रियाः व्यति

हसंति व्यतिङ्ग्यति हरतेरप्रलेषेधः संप्रहरंते राजानः इतरेतरान्योपपदाच्च परस्यरोपपदाच्चेति वक्तव्यं इतरेतरस्या
न्योन्यस्य परस्यारस्य वाच्यतिबुनंति नेर्विज्ञाः निविज्ञाते परित्यजेत्यः कियः अकर्व ति प्राद्यार्धमिदं परिक्रीणीते विप
रात्पादोः विङ्ग्यते पराङ्ग्यते आङोदोनास्यविहरण आङ् एवादिदातेमुखविकसनादन्यत्रार्धवर्तमानादात्मनेप
दस्यात् विद्यामादत्ते अनास्यविहरणे किं सुखं व्यादंति आस्यग्रहणमविवक्षितं विपादिकां व्याददाति पदातिः पा
दस्फोटो विपादिका नदीमूलं व्याददाति परांगकर्मकान्तनिषेधः व्याददाति पिपीलिकाः पतंगस्य सुखं कीमोनुसं
परित्यज्यवादाङ् अनुक्रीमते संक्रीमते परिक्रीमते आक्रीमते अनोः कर्मप्रवचनीयान् उपसर्गेण समासाहं च वा
त्त माणवकमनुक्रीमति तेन सहेत्यर्थः इतीत्यार्धे इत्यनोः कर्मप्रवचनीयत्वं समोक्तुने संक्रीमते कृडने उंकी
मतिवक्तं आगमेः कृमायां एतस्येदं ग्रहणं आगमस्वतावत् आमाचरिष्ट इत्यर्थः सिद्धेर्दिङ्मायां धनुषि सि
द्धते धनुर्विषये ज्ञानेनाकोनविबुमिष्ठतीत्यर्थः आशिषिनाथः आशिषेव नित्यमार्धवार्तिकमित्थं संपिषोना
धते संपिषमस्यादिति आश्राप्त इत्यर्थः कथं नाथसे किमुयति नत्तृतामिति नाथसे इति पाठो हरतेर्गताच्चीत्ये
गतं प्रकारः पैट्टकं मस्या अनुहरंति माट्टकं गावः पित्रुमात्रु आगतं प्रकारं सततं परिशीलयतीत्यर्थः तांहीत्ये किं
मात्रु रतु हरति किरति किरतेर्द्विङ्गीविकाकुलाद्यकरणेषु वाच्यं हर्षादिभ्यो विषयाः तत्र हर्षो विज्ञेयस्य कारणं
इतरेफले अणचनुष्णाच्च कुनिष्वालेखने अणकिरतेः सुट् स्यात् सुमपि हर्षादिष्वेव वक्तव्यः अपस्किरते हृषो हृष्टः
ः कृकृटोत्तकाधी आश्राप्ताधी च हर्षादिष्विति किं अपकिरति कुसुमं इह तड सुटो न हर्षादिमात्रविवक्षायां यपतित
ड प्राप्तास्त्रयापि सुमतावेनेष्यते इत्याहुः गङ्गोपकिरति आडि नृपृष्टोः आनुते आष्टवते चापउपालने आक्रोशा धी

सं०

स्वरितेनः अकट्टेगोपिफलेनापघरूपे आत्मनेपदं वक्तव्यमित्यर्थः कृत्वा अत्रापते समवप्रविश्यः सः संतिष्ठते
 स्वाद्योरिव समस्ति त समस्ति पातां समस्ति घत अ वतिष्ठते आडः प्रतिज्ञायां मुपसंख्याने त्राहं नित्यमातिष्ठते नि
 त्यवेन प्रतिज्ञानीत इत्यर्थः प्रकाशानस्ते दारव्योश्च गोपी कृत्वा अ तिष्ठते आत्रायं प्रकाशायतीत्यर्थः संत्रायक
 णादिषु तिष्ठतयः कर्णादीनि ऐतिवेनाश्रयतीत्यर्थः उदो नृर्ध्वं कर्मणि मुक्तावुतिष्ठते अनृध्वं किं पिवावुतिष्ठति ई
 हायामेव नेह ग्रामावृतमुतिष्ठति उपान्मंत्रकरणे आग्नेव्याग्नीध्रमुपतिष्ठते मंत्रकरणे किं सत्तीरमुपतिष्ठति द्योवनेन
 उपादेव पूजासंगतिकरणमित्रिकरणपध्वितिवाच्यं आदित्यमुपतिष्ठते कषतर्हि स्तुत्यं स्तुतिलिरया निरुपत
 स्ते सरस्वतीति देवतावारोपात्त नृपस्य देवतावाधा गंगाद्यमुनामुपतिष्ठते उपस्रवलतीत्यर्थः रघिका मुपतिष्ठते मित्र
 करोतीत्यर्थः पंथाः सुघ्नमुपतिष्ठते प्राप्नोतीध्वत्यर्थः वालिष्माद्यामिति वक्तव्यं लिङ्गुकः प्रत्तुमुपतिष्ठते उपतिष्ठति
 वालिष्मद्योपगृह्णीतीत्यर्थः अकर्मकाच्च उपतिष्ठते रकर्मकादात्मनेपदं स्यात् नोडनकाले उपतिष्ठते सन्निहितो न
 वतीत्यर्थः उद्धित्यांतपः अकर्मकादित्येव उत्तपते वितपते दीप्यते इत्यर्थः स्वागकर्मकाच्चेति वक्तव्यं स्वमंगं स्वांगं न
 तु अडव्यमिति परिनापितं उत्तपते वितपते पाणिनेह सुवर्णमुत्तपति संतापयति विलापयतीत्यर्थः चेन्नो मैत्रस्य पा
 णिमुत्तपति संतापयतीत्यर्थः आडोऽयमहनः आयवृते आहते अकर्मका स्वांगकर्मकादित्येव नेह परस्य शिर आह
 ति कषतर्हि आडो विषमविलोचनस्य वक्ष इति तारविः आह धुस्मारघृत्तममिति नटिषु प्रमाद एवायमिति सागह
 त्रिः प्राप्येत्यध्याहारो वा ल्यलोपेयं च मी इति तुल्यवंतं विनैव तदघविगतिर्यत्र तद्विषयवं नेत्रु मित्यादिबुभुक्षधारी
 वा समीपमित्येति वा आत्मनेपदेषु न्यतरस्यां वक्षदेवो वालुडि आवधिष्ठा आवधिष्ठा तां हनः सिद्धं किं स्यात् अमु

नासिकलोपः आहत आहसाता आहसत दमोगंधने सिद्धि स्यात् गंधने स्रवने परदोषा विष्करणे उदात्तगंधने किं
 उदात्तस्रपादं आहृष्टवानित्यर्थः समोदम्यद्वित्या आकर्मकात्यामित्येव संग्रहते वागमः गमः परो ~~दुर्ग~~ दीलिड सिद्धौ
 वा किंतौस्तः संगसीष्ट संगसीष्ट समगंत समगंत समृद्धिष्यते अकर्मकात्या किं यामें संग्रहति विदिष्ट द्विस्वरतीर्ता
 मुपसंख्याने वेत्तेरेवग्रहणं संविदे संविदा विदे विनाषा वेत्तेः परस्य कादेनाम्यरुमागमो वा स्यात् संविदते संविदते
 संष्ट्रते संस्वरे अर्तिश्रुद्वित्याष्टेति वक्तव्यं अतीतिद्वयोर्ग्रहणं अद्विधौ उद्ग्रहतेरेवेत्यक्तं मासमृत मासमृषा
 ता मासमृषते तिसमावर्त समावर्ता समावर्तति वत्सादेः इत्यर्त्तस्मात्समरत मासमरेता मासमरेतेति समारत स
 मारेतां समारंतेति वसंष्ट्रते संपश्यते अकर्मकादित्येव अतएवरक्षासीति पुरापिसंष्ट्रते हे इति पुरारिप्रयोगः
 प्रामादिक इत्याहुः अध्याहारो वा इति कथं य इति अघास्मिन्नकर्मकाधिकारे हनिगम्यादीनां कथमकर्मकेति
 वेत्तृष्ट्रण धातोर्घांतरेष्टे धावर्धेनोपसंग्रहात् प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणो कर्मिका क्रिया वहतितारं नदीवह
 तिस्यंदत जीवति नृत्यति प्रसिद्धेर्धवा मेघोवर्षति कर्मणोऽविवक्षातो यथा हितान्नयः संष्ट्रते सकंप्रतुः उपस
 र्गादस्यत्प्रस्योर्वेति वाच्यं अकर्मकादिति निवृत्तं बंधं निरस्यति निरस्यते समूहति समूहते उपसर्गाद्विस्वः कहते वा
 दो किं ति वत्स समुद्रात् अग्निं समुद्रा नि समुपविशोक्तः निद्रयते सर्वाद्यामाहुः वत्सवा एरमा कथ्यते सर्वाद्यां किं
 पुत्रमा कथ्यति गंधनावक्षेपसेवनमाह सक्यप्रतियन्न प्रकथनोपयोगे पुत्रजः गंधनं हिंसा उक्कुरुते स्रवयतीत्य
 र्थः स्रवने हि प्राणविद्योगात् उक्कुरुते हिंसेव अवक्षेपणं सर्मनं रणेनोवर्तिका मुदा कुरुते सर्मयते इत्यर्थः हरि
 मुपस्रुते परदारान्पुं कुरुते तेषु सहसा प्रवर्तते इत्यर्थः एधो दकस्योपस्रुते गुणमाधत्ते गाघाः प्रकुरुते

कला

प्रकृष्टयति ज्ञातं प्रकुरुते धर्माद्यैर्विनिर्मुक्तैश्च किं कटं करोति अथः प्रसहने प्रसहने कमा अलितवश्च धर्ममर्षणि
 अलितवेधेति पात्रात् नानुमधिकुरुते कर्मते इत्यर्थः अलितवत् इति वा वेः साधकर्मणः स्वरात् विकुरुते उच्चार्य
 तीत्यर्थः साधकर्मणः किं चित्तं विकरोति कामः अकर्मकाच्च वेदकत्र इत्येव वा वा विकर्वते विकारं लसंते समाननो सं
 ज्ञाचार्यकरणज्ञानततिविगणनव्ययेषु निर्याः अत्रो संज्ञनं ज्ञानविगणनव्ययाः मयतेर्वाच्याः इतरे प्रयोगो पाध
 यः तथा हि ज्ञास्त्रे नयते ज्ञास्त्रार्थमि द्वांत निर्यात् प्रापयतीत्यर्थः तेन च निर्यात् संमानने फलितं उमं जने उदाहरणं दं
 मुन्नयते उच्छिपतीत्यर्थः माणवकमुपनयते विधिना आत्मसमीपं प्रापयतीत्यर्थः उपनयनपूर्वकेन अध्यापनेन उपने
 तरि आचार्यवैकियते ज्ञानं तव नयते निश्चिनोतीत्यर्थः कर्मकरानुपनयते इति दानेन स्वसमीपं प्रापयतीत्यर्थः विग
 णनं कणादेर्निष्ठातनं करं नयते राज्ञे देयं सागं परिशोधयतीत्यर्थः ज्ञातं विनयते धर्माद्यैर्विनिर्मुक्तै इत्यर्थः कर्तृस्त्वेक
 ज्ञारीरेकर्मणि निर्याः कर्तृस्त्वेकर्मणि यदात्मने पदं प्राप्तं तच्चरीरावयवसिन्ने एव स्यात् सूत्रे ज्ञारीरे ज्ञादेन च दवयवो लक्ष
 ते क्रोधं विनयते अपगमयति तत्फलस्य चित्तप्रसादस्य कर्तृगत्वा अस्ति ते तन्नित इत्येव सिद्धे निर्यात् माघमिदं तेनेहन गमुं
 विनयति विगणय्यनयति योरुषमिति कर्तृगमिवा विवक्षायां न विष्यति वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः वृत्तिरप्रतिबंधः
 कृ विक्रमते बुद्धिर्न प्रतिहन्यत इत्यर्थः सर्ग उच्चारः अध्यात्मनायक्रमते उमहते क्रमंतेऽस्मिन् ज्ञास्त्राणि स्थितानि नव
 तीत्यर्थः उपपरात्मा वृत्तादिषु आत्मा मेव क्रमेण रूपसर्गांतरपूर्वात् उपक्रमते पराक्रमते नेह संक्रामते आड उक्रमते
 आक्रमते सूर्यः उदयतीत्यर्थः ज्योतिरुक्रमते इति वाच्यं नेह आक्रमति धूमो हर्म्यतलात् वेः पादविहरणे साधक विक्र
 मते वाङ्मी पादविहरणे दिक् क्रामतिसंधिः दिक्षतवति स्फुटतीत्यर्थः प्रोपास्या समर्षस्यां समर्षोऽभिल्याषोऽत्रा कंधादि

वात्पररूपं प्रारंते अनयोस्तुल्यार्थता प्रक्रमते उपक्रमते समर्थात्वा किं प्रक्रमति गच्छतीत्यर्थः उपक्रमति गच्छतीत्यर्थः
 : अनुपसर्गाद्वा क्रामते क्रमते अप्राप्तविनाशेऽं वृत्त्यादौ नित्यमेव अप्रकवेदः ज्ञातमुपजानीते अपलपतीत्यर्थः अक
 र्मकाच्च सर्पिषो ज्ञानीते सर्पिषा उपायेन वर्तत इत्यर्थः संप्रतिस्यामना ध्याने ज्ञातं संजानीते अवेक्षत इत्यर्थः ज्ञातं प्रति
 ज्ञानीते अंगीकरोतीत्यर्थः अना ध्यान इति त्यागो विनश्यते तस्मा मर्मा अकर्मकाश्चेति प्राप्तिरपि वादते मातरं मातुर्वा
 संजानीते कर्मणः नोपविवक्षायां षष्ठी तामस नोपसंताषा ज्ञानमत्र विमंत्कयमंत्रणे शुबदः उपसंताषोपमंत्रणे
 धातोर्वाचो इतरे प्रयोगोपाधायाः ज्ञास्वेवदते नाममानो बुवीतीत्यर्थः उपसंताषा सांबनं नृत्यानुपवदते सांबन
 तीत्यर्थः ज्ञाने ज्ञास्वेवदते यत्रे केनेवदते विमतो विदते उपमंत्रणमुपवदतं उपवदते प्राप्तिर्यते इत्यर्थः व्यक्तवाचां
 समुच्चारणे मनुष्यादीनां संस्कारोच्चारणे वदेरात्मनेपदं स्यात् संवदंते वा स्तृणाः नेह संप्रवदंते स्वगाः अनोरकर्मका
 न्न व्यक्तवाक्यविषयादनुपूर्वादेकर्मकात्त्ववदेरात्मनेपदं स्यात् अनुवदंते कवः कलायस्य अकर्मका किं उक्तमनु
 वदते व्यक्तमनुवदति व्यक्तवाचां किं अनुवदति वीणाः विनाया विप्रलापे विरुद्धोक्तिरूपे व्यक्तवाचां समुच्चारणे
 उक्तं वा स्यात् विप्रवदंते विप्रवदंति वा वेद्याः अवाहः अवगिरते गृणाते स्तु अवश्वेन श्रुत्युक्तं ते एवेति लाघं समः
 प्रतिज्ञाने ज्ञाष्टं नित्यं संगिरंते प्रतिज्ञानीत इत्यर्थः प्रतिज्ञाने किं यामं उदधरः सकर्मकात्त धर्ममुच्चरते उद्धेद्य गच्छ
 तीत्यर्थः सकर्मका किं बाष्पमुच्चरति उपरिष्ठा कृच्छतीत्यर्थः समस्तृतीया युक्तात्तर रघेन संचरते दाणश्च सावेच उर्ध्व
 र्ध्वं संप्रवाद्याण्यं स्तृतीयांते न युक्ता उक्तं स्यात् वृतीयावेच उर्ध्वर्ध्वं दास्या संयच्छते पूर्वस्त्रे सम इति षष्ठी तनंस्त्र
 द्यमिदं व्यवहिते पिप्रवर्तते रघेन समुपाचरते दास्या संयच्छते उपाद्यमः स्वकरणे स्वकरणं स्वीकारः तादीमुप

यच्च ते विलाषोपपद्यमाने अमः सिद्धि किं द्रव्यात् विवाहे रामः सीतामुपायत उपायं सवा उदवोहेत्यर्थः गंधनो गोउपय
 मेतु पूर्वविप्रतिषेधान्नित्यं किंच ज्ञाशुस्मृद्वेनां मनः सनंतानामेषां प्रायत धर्मजिज्ञासते शुश्रूषते सुस्मृषीत दि
 दृक्ते नानोर्द्धः पुत्रमनुजिज्ञासति पूर्वस्मृत्त्येवायं निषेधः अनंतरस्येति न्यायात् तेनेह न सपिषोः तुजिज्ञास
 ते सपिषा प्रवर्तिषु मित्रातीत्यर्थः पूर्ववसनः इति तड् अकर्मकाच्चेति कवलादिधातुप्रत्याड्यांशुवः आस्यां सनं
 ताच्च वउक्तं न स्यात् प्रतिशुश्रूषति आशुश्रूषति कर्मप्रवचनीत्यास्यादेव देवदत्तं प्रतिशुश्रूषते ज्ञादेः श्रितः मित्र
 ते लुङ् लिङोश्चेति व्याख्यातं पूर्ववसनः सनः पूर्वोद्योर्धोउत्तेन उल्यं सनंतादप्यात्मनेपदं स्यात् यदि धिषते त्रिना
 शिषति निविविक्तते पूर्ववकिं बुद्धपति ज्ञादेरित्यादि सूत्रद्वये मनोतेत्यनुवृत्त्या वाक्येते देन व्याख्येयं तेनेह न शि
 ज्ञासति सुश्रूषति आम्पत्यवत् कृन्नोनुप्रयोगस्य एधावक्ते प्रोपास्यांशुङेरयद्रूपात्रेषु प्रत्युक्ते उपत्युक्ते सराय
 नोपसर्गादिति वक्तव्यं उक्तं के नित्युक्ते अयद्रूपात्रेषु किं दृढं न्यविपात्राणि प्रत्युक्तं किं समः द्रुवा संद्रुते ज्ञात्रं लु
 डोनवने उदने लुक्ते अत्यवहतीत्यर्थः बुद्धुङे प्रविषीयात् एषिवीमेव केवलं दृष्टाड् नोडः खरातानिलुक्ते इह उ
 पनोगोलुङेरित्यर्थः अनवने किं मदी लुनक्ति एोरणोयकर्मणोचे सकर्तृना ध्याने एतादात्मनेपदं स्यात् अणोया
 कित्यासैव चेत् एतेनोच्यते अणोयकर्मकारकं सचेत्सो कर्त्ता स्यात् नचा ध्याने णिचश्चेति सिद्धेः कर्त्तृलिप्रादार्थमि
 दं कर्त्तृलिप्रादौ उविलाषोपपदेनेति विकल्पः एव कर्मकादिति परस्मैपदे च परवात् प्राप्ते पूर्वविप्रतिषेधेनेदमेव
 ष्यते कर्त्तृस्त्वनावकाः कर्त्तृस्त्वकिं द्रव्याश्चोदाहरणं तथाहि पश्यति न वनकाः वाक्पुषं ज्ञानं विषयीकृवतीत्यर्थः प्र
 रणो ज्ञात्यागे पश्यति न वः विषयो न वतीत्यर्थः ततो हे सुमसि च दृशीयंति न वनकाः पश्यतीत्यर्थः पुनर्ण्येर्धस्य वि

वक्त्राद्यं दर्शयते सवः प्रथमदृतीयाद्योर्द्वितीयावतुषोश्चतुर्थोऽथः तवदृतीयावतुषोश्चतुर्थोऽथः क्रियासाम्येपि अलोक
 मकारकस्यलोकदृष्टवासावात्तवतुषोश्चतुर्थोऽथः द्वितीयावतुषोश्चतुर्थोऽथः क्रियासाम्येपि अलोक
 वं आरोहयते हस्तीत्यंदाहरणं आरोहंतिहस्तिनहस्तिपकाः त्वयावतुषोश्चतुर्थोऽथः तत आरोहंतिहस्तीन्यवतीत्यर्थः
 ततोऽपि आरोहयते आरोहंतीत्यर्थः तत आरोहयते न्यवतीत्यर्थः यदापत्रपति आरोहंतीति प्रायत् तत्तं कर्म
 एव हेतुवारोपा सिद्धं दर्शयति सवः आरोहयतिहस्तीपत्रपत आरोहयतश्च प्रेरयतीत्यर्थः ततोऽपि इत्यां तत्प्रक
 तित्यां वतुषोर्द्वितीयावतुषोश्चतुर्थोऽथः आरोहयते आरोहयते इत्यंदाहरणं अर्थसु प्रायत् अस्मिन्त्यं द्वितीयावतुषो
 काद्यं नतडु समानक्रियावात् एतदर्थस्याधिक्यवात् अनाधाने किं स्मरति वनगुलं को किलः स्मरति वनगु
 लः उक्तं वा हेतुवकं स्मृतो विषयो नवतीत्यर्थः तीस्रो हेतुतये व्याख्यातं गृध्रिवंशोः प्रलं तने प्रकारेणैव तां प्रा
 यत् माणवकं गर्हयते वंशयते वा प्रलं तने किं श्वानं गर्हयति असिकां कामस्योत्पादयतीत्यर्थः अहिं वंशयति
 वर्जयतीत्यर्थः लिखः समानन नगानीनीकरणद्वोश्च व्याख्यातं मिथोपपदात्तु नोत्पासे एरित्येव पदं मिथ्याकार
 यते स्मरादिदुष्टमसक्तुच्चारयतीत्यर्थः मिथोपपदात्तु पदं सुष्टुकारयति अत्यासे किं सक्तुत्पदं मिथ्याकारय
 तिस्वरितजितः कर्त्रनिप्राये क्रियाफले यजते सुवते कर्त्रनिप्राये किं कृत्रिजो यजंति सुवति अपाददः न्यायमपव
 दते कर्त्रनिप्राये इत्येव अपवदति एवश्चकारयते समुदाङ्गोऽयमोऽग्रं अग्रं इति चेदः ब्रह्म न संयजते तारमु
 दयते वसूमायजते अग्रं किं उद्यजति वेदं अधिगं वुमुद्यमं करोतीत्यर्थः कर्त्रनिप्राये इत्येव अनुपसर्गात् ईः गा
 जानीते अनुपसर्गात् किं स्वर्गलोकं तज्जानाति कथं तर्हि न हिः इत्यन्तः पूर्वमवावृत्तौ वते ततोऽप्युक्तं गमनं कृत

स्येति कर्मणि लिट् नृपेणेति विपरिणामः विनाषोपपदेन प्रतीक्षमाने स्वरितजित इत्यादियंत्रसूत्रात्मनेपदविहितं
 तन्ममापोच्चारितेनपदेनक्रियाफलस्य कर्तृगामित्रेद्योत्येवास्यात् संयज्ञं यजति यजते वा संकटं करोति कुरुते
 वा संपुत्रमपवदत्यपवदते वा संयज्ञं कारयति कारयते वा संव्रीहे संयज्ञति संयज्ञत स्वांगो जानीति जानीते वा
 इत्यात्मनेपदं शेषात्कर्तृरिपरस्मैपदं अत्रि अनुपरात्पाठः कर्तृगेपि फले गंधनोदो वपरस्मैपदार्थमिदं अनु
 करोति कर्तृरीत्येव नावकर्मणो मसूत्र नवैवमपे कर्मकर्तृरिप्रसंगः कायतिदेशस्य मुख्यतया तत्र कर्मवक्त्रं
 लेत्यात्मनेपदेनपरेणास्य बाधत्वात् आस्त्रातिदेशापक्षे तु कर्तृरि कर्मत्वं तः शेषादित्यतः श्रुत्वा कर्तृग्रहणं द्रव्यमनुवृ
 त्त्य कर्तृवैयः कर्तृनिवृत्त कर्मकर्तृत्वेति व्याख्येयं अतिप्रत्यक्षः कृपः क्षिपप्रेरणे स्वरिते तत्र अतिक्षिपति प्राद्वह
 ः प्रवहति परे मृष्टः परिमृष्यति द्यौः कादिकस्य उपरि मृष्यति इह परेरिति द्यौः विलङ्घ्य बहे रपीति क्वचित् व्याड्प
 रित्योरमः विरमति उपाच्च यज्ञदत्तमुपरमति उपरमयतीत्यर्थः अंतर्निहित एवेति विनाषा कर्मकात् उपरममे
 रकर्मकात् परस्मैपदं वास्यात् उपरमति उपरमते वा निवर्तत इत्यर्थः बुधयुधनराजनेड् पुक्रस्त्योः एत्यो
 र्ण्यतेत्यः परस्मैपदं स्यात्सिचश्चेत्यस्यापवादः बोधयति पश्य बोधयति काष्ठा निनाशयति दुःखं कुरु नयति सुखं अ
 ध्यायति प्रापयति तीत्यर्थः ज्ञावयति विलापयतीत्यर्थः आवयति संदयतीत्यर्थः निगारण चलनार्थेन्यश्च निगारयति
 आश्रयति तोडयति चलयति कंपयति अदेः प्रतिषेधः आदयते देवदत्तेन गतिबुद्धीति कर्मत्वे आदिस्वद्योनेति प्र
 तिषेधं निगारण चलनेति सूत्रेण प्राप्तस्यायं निषेधः शेषादितिकर्तृनिप्रायेषुरस्मैपदं स्यादेव आदयत्यन्तं बुद्धना
 अणावकर्मकाच्चित्रवक्त्रकर्तृकात् एतात्पर्यं स्मैपदं स्यात् श्रोते कृत्स्नः तंगोपी ज्ञायति नयादम्याड् अमाड् अमप

रिमुदरुचिन्तिवदवसः एत्यो एपंतेत्यः परस्मैपदं न पिवति निगारणा र्घः इतरेचितवक्त्रका कर्मकाः नृतिश्चलना र्घोः
 पितेन स्रवद्वेन प्राप्तिः पादयते दयमते आद्यामयत आद्यामयते परिमोदयते रोचयते नर्तयते वादयते वास
 यते धेदु उपसंख्यानं धापयते शिशुमेकं समीची अकर्त्रति प्रायेत्रो घादेति परस्मैपदं स्यादेव वसान् पादयति पयः
 दमयंती कमनीयतामदं सिद्धावासयति वाक्यः लोहितायति लोहितायते पुष्पो लुडि अकृतत् अद्योतिष्टः
 वृष्टः स्यमनोः वस्यति वर्तिष्यते विहृत्ति विवर्तिष्यते लुटिवत्कृपः कल्पितासि कल्पितासे कल्प्यति कल्प्य
 ते कल्प्यते विकल्प्यते विकल्प्यते समासोपदव्यवस्थाः लावकर्मणो लडादयः लावकर्मणो रितितड्
 सार्वधात्रुकेत्यक् धातोर्ल्यत्ययः स्यात् लावकर्मवाचिनि सार्वधात्रुके परे लावो लावना उत्पादनक्रिया सा च धा
 त्वेन सकलधात्रुवाच्या लावार्थकलकारेणानुद्यते युष्मदस्माद्वा सामानाधिकरण्यात् लावत् प्रथमपुरुषः तड्वा
 च्य लावनाया असव रूपवेः नदिवाद्यप्रतीतेर्नदिवचनादि किंवेकवचनमेव तस्योत्तर्गिकेन संख्यानपेक्षत्वा
 त् अनलिहिते कर्तरीति तृतीया वद्यामद्याः न्येष्वस्त्यते स्यसिन्सीयुट्ता सिप्तावकर्मणोरूपदेत्रोऽनग्रहद
 त्नावा विण्वदिट् उपदेत्रोः इतानां हनादीनां च विणीवांगकार्यवा स्यात् स्यादिषु परेषु लावकर्मणो र्गम्यमानयोः स्या
 दीनामिमागमश्च अद्यमिद्विण्वज्ञावसंनिद्योगत्रिष्टवात्तज्ञावेन इहा र्धधात्रुक इत्यधिकतं सीयुटो वित्रोषणं नेत
 रेषां सव्यतिचारात् विण्वज्ञावाहृदिः लाविता नविता लाविष्यते नविष्यते स्यतां अन्त्यतन्त्ये तत्ता विधीष्टसवि
 षीष्ट विण्तावकर्मणोः श्रुः विण् स्यात् लावकर्मवाचित्वाष्टे परे अतावि अताविष्यत अतविष्यत तिङोक्तवा कर्मणि
 नदितीया अनुत्त्यते आनंदश्रेत्रेण वद्यामद्यावा अनुत्त्यते अनुत्त्यते व अनुत्त्यसे अहमनुत्त्यते अनुत्तावि

अन्वसाविषातां लोपः साव्यते साव्यां चकार साव्यां वत्त्वे साव्यां मासे इहतनाहस्यणो शिद्रुडएवेवकते हरती
 तिहवन्न तसिमाहवद्यादिस्तेरपित्यतिहेइत्यादौ सार्वधाउ के एव एतिहवप्रवृत्तेरित्याहुः साविता विण्वदिट् आनीयवेन
 सिद्धवा लिलोपः पक्षे साव्यिता साविष्यते साव्यिष्यते साव्यता असाव्यत साव्येत साविषीष्ट साविषीष्ट असावि अ
 साविषातां असाव्यिषातां वुत्तृष्यते वुत्तृषाव क्रे वुत्तृषिता वुत्तृषिष्यते वुत्तृष्यते वड् लुगंतावु वुत्तृष्यते वोन
 वावक्रे वोनविता वोनविता अकृमावेतिदीर्घः सूत्रते विसुः उष्टुवे साविता स्तोता साविष्यते स्तोष्यते असावि अ
 साविषातां अस्तोषातां गुणोऽतीतिगुणः अर्थते समर्थत सम्मरे परवान्नित्यवाच्युगेरपरकतेऽङता वासावेपिउप
 देनाग्रहणात् विण्वदिट् अरिता अती स्मारिता स्मर्ता गुणोऽतीत्यत्र नित्यग्रहणात् उष्टुवे रुक् वानेहगुणः संस्त्रि
 यते अनिदितामिति लोपः सम्यते इदितस्कनद्यते संप्रसारण इड्यते अयड् भिकु तिनाद्यते तनोतेर्दकिं आ
 कारंता देनो वा स्यात् ताद्यते तन्यते मेविताया डाद्यते डन्यते तयोनुतायेव तयष्टुष्टिणन स्यात् कर्मकर्तृत्वं ता
 पेव अन्वतप्रपायेन पापकृतेनास्यहृतइत्यर्थः कर्मणि लुङ् यदा पापेन पुमाकर्ता अतोऽतीत्यर्थः कमास्तेतीव दीद्य
 तेधीयते आदेचइत्यत्र चितीति कर्मधारयादिसंज्ञकं नाकारादो निषेधः एता आदित्रिवातावा तस्मिन्नाव डते
 आतोयुक विण्वक्तोः आदंतातोऽयुगागमः स्यात् विणिज्जितिकृतिच दायिता दाता दा विषीष्ट दासीष्ट अदादि
 अदा विषातां अदिषातां अधा विषातां अधिषातां असा विषातां असासातां हन्यते अविता लोरित्फक्तेर्हनसोन हो
 हंतेरिति कुबंन घानिता हंता घानिष्यते हनिष्यते आत्रिषिलिडि वधादेनास्यापवादश्चिष्टवर्ग सावः आर्द्धधाउ
 केसीयुतीति विशेषविहितवात् घानिषीष्ट पक्षे वधिषीष्ट अघानि अघानिषातां अहसातां पक्षे वधादेनाः अव

विअवधिषातां अघा निष्यत अह निष्यत नवस्यादिषु विण्वदित्यतिदेनाह धादेना स्यादिति वाच्यं अंगस्येत्यधिकार
 दंगस्यैवातिदेनाह गृह्यते विण्वदिटो नदीर्घं प्रकृतस्य बलादिलक्षणस्यैवेत्येयहो लिटि इत्यनेन दीर्घविधानात्
 ग्रहिता ग्रहीताया हि ष्यते ग्रहीष्यते ग्राह्येष्ट अग्राहि अग्राहिषातां अग्रहीषातां इत्यते अदन्ति अदन्तिषातां मि
 वः किञ्चादम अदन्तितां गिरतेर्बुडि धुमिवत्तुरधिकं ज्ञातं तथा हि विण्वदिटो दीर्घो नित्यकं अगारिधु द्वितीये चिटि
 हतो वेति वा दीर्घः अगरीधु अगारिधु एषां त्रयाणां लब्धं च द्विवत्तयं वेति पंच विकल्पानि इदं पस्यतिः लिङ् सिक्
 रिति विकल्पादिमत्तावे उच्येति किञ्च इत्वरपरं हलिवेति दीर्घः इणः षीधुमिति नित्यं च अगीर्णं च वमानो द्विवि
 कल्पे अष्टौ उक्ताः पस्यत्यामह संकलनया उक्तं संख्येति इड् दीर्घविण्वदिट् लब्धं च द्विवत्तयं तत्रा इत्यष्टानां वि
 कल्पेन वत्तुर्तिरधिकं ज्ञातं हेतुमत्स्यता कर्मणि लः अक णिलोपः नाम्यते मोहो मुकुं देन विष्णुमुलो दीर्घो नित्यं च विण्वरे
 ण मुख्यरेव णो मिता मुपधाया दीर्घो वा स्यात् प्रकृतो मितां क्रस्व एव ननु विकल्पितः एतत्तस्यो क्रस्व विकल्पा सिद्धेः दीर्घविधौ
 णि चो लोपो न स्त्वनिवदिति दीर्घः सिध्यति क्रस्वविधौ तु स्त्वनिवत्तुर्वा रित्तो यो तु पूर्वत्रा सिद्धेन स्त्वनिवदित्यवष्टस्य द्विव
 चनसवर्णानुस्वारदीर्घा इत्यरः प्रत्याख्याताः णा वितिङातिपरो निर्दिष्टादिति तदा ज्ञायः नामिता नामिता नामयिता
 नामिष्यते नामयिष्यते अडं तासि च्चु नाम्यते नामिता नामिता नामयिता अडं लुगं तासि च्चप्येवं तास्यम
 ते तु अडं तासि च्चु विण्वदिटो दीर्घो नास्तीति विशेषः एतत्तत्रा लावे नाम्यते मुनिना नोदातो यदेनाम्यमां तस्य तावामेः उप
 धाया वृद्धिर्न स्यात् विणिजिति कृतिव अदेमि अत्रोमि उदातोपदेना स्येति किं आगामि मां तस्येति किं अवादि अना
 चमेः किं आवामि अं वमि कमि वमीनामिति वक्तव्यं विणि आयादय इति णिङ् लावे अकामि णिङ् एवोरयेवं अवामि

६० कै

बधहिंसायां हलंतः कनिवधोरितिनवृद्धि अवधि जाये विविषति सिक्त के न गुणः अडागारि तडे अणि नलोपो वा
स्यात् अलाडि अलाडि विनाषा विषमुलोः लतेनुमाग मो वा स्यात् अलंति अलाति व्यवस्थित विकलप्राप्त प्रादे नि
त्यनुमू प्रालति द्विकर्मकाणां तु गोलोकर्मणि फ्रहादेः प्रधाने नीहृ कृष्वहां बुद्धिमनुज्ञाप्य दोः ३६ कर्मणां वनिडे व
या प्रयोड कर्मण्यन्येषां एतानां लादयो मताः गोड ह्यते पद्यः अडाग्रामं नीयते फ्रियते कृष्यते उद्यते बोध्यते मा
णवकं धर्मः माणवको धर्ममिति वा देवदत्तो ग्रामं गम्यते अकर्मकाणां कालादिकर्मकाणां कर्मणि तावेवल इष्यते
मा सो मा संवा आस्यते देवदत्तेन एतं तां प्रयोडो प्रत्ययः मा समास्यते माणवकः इति तावकर्म प्रक्रिया य
दा सो कादाति त्रां द्यो तथि तु कर्तृ व्यापारे न विवक्ष्यते तदा कारकांत एषिकर्तृ संज्ञा लसेत स्ववापारे स्वतंत्र
वात् तन पूर्वकरणवा दिसंवेपि संप्रतिकर्तृ वात् कर्तृ रिलकारः साधु सिद्धि न त्रिकाष्टानि पचति स्माली पचति क
र्मणस्तु कर्तृ विवक्षायां प्राक्सकर्मका अपि प्रायेणा कर्मकाः ते लोतावे कर्तृ रिवलकारः पच्यते उदनेन सिध्यते
काष्टेन कर्तृ रिबु कर्मवे कर्मणां तुल्यक्रियः कर्मस्वया क्रियया तुल्यक्रियः कर्त्री कर्मवस्यात् का दाति देवो दंतेन
यक आत्मनेपदे विण् विण्वदिटः स्फः कर्तुरिति हितवात्प्रथमा पच्यते उदनः सिध्यते काष्टं अपाधि अनेदि ननु तावे
लकारे कर्तुर्हि तीत्या स्यात् अस्मा दति देवादि तिवे न लकारवाच्य एकर्त्री कर्मवत् लिङ्गा त्रिषडिति द्विहकार काल
इत्यनुवृत्तेः तावे प्रत्यये च कर्तृ कारेणानुपास्थितेः अतएव कृत्य क्त र्वलर्घाः कर्मकर्तृ रित्तवंति किं तु तावे एव लेन
व्यं कृश्लेन ननु पवि लिद्योः कर्मस्वा क्रिया विल्लति द्विधा तव नं वसे वेदा नी कर्तृ स्था ननु तदुल्या सत्यं कर्मव कर्तृ
वावस्त्वा ने दोषाधिकं तस्मानाधिकरण क्रिया नेद मा प्रित्य व्यवहारः कर्मणेति किं करणात्तां तुल्यक्रिये पूर्वोक्ते

५६
सम०

साधुसिरित्वा दो मातृत्वं किंच कर्तृत्वं क्रियेत्यो मातृत्वं गच्छति ग्रामः आरोहति हस्ती अधिगच्छति नास्त्रार्थः स्मरति प्र
दक्षति च यत्र कर्मणि क्रिया कृतो विशेषो दृश्यते यथा पक्वे पुतंडलेषु यथा वा विनेषु काष्ठेषु तत्र कर्मसा क्रिया
नेतरत्र न हि पक्वा पक्वं तंडलं विव गत ग्रामे पुवेल दं उपलक्ष्यते करोति रुत्या द नार्थः उत्पत्तिश्च कर्मसा तेन क
रिष्यते घट इत्यादि यत्रार्थवेत्तने तस्मिन्नेत्र ज्ञाने वा दिवत् यत्र न स्य कर्तृत्वं सत्त्वात् एतेन अत्र व्यवस्यमाने र्धे इति व्या
ख्यातं कर्तृत्वेन यगता वात् यत्र निष्कृते तु लोपे च रूप सिद्धे तादृशीत्यादा वयं चान्नान्नादात्मनेपदं सकर्मकाणां
प्रतिषेधो वक्तव्यः अन्योन्यं स्पृशतः अजायमानं यति इति पद्योर्बहुलं सकर्मकयो रिति वाच्यं न ड हस्तन मां यक
विणो एषां कर्मकर्तृरित्यक विणो नस्तः इहेरनेन यक एव निषेधः विणु विकल्पेनेष्यते प्राप्नुवी गोः पद्यो डमे अव
ः कर्मकर्तृरि अङ्गताच्च विणवा स्यात् कर्मकर्तृरिति तत्रादौ परे अकारि ड हश्च अदो हि पदोक्तः लुग्वेति पदोक्तं लुक् अ
डग्ध अक्षकृत उडं वरा फलं पच्यते सृजि लुङ्योः शंस्क अनयोः सकर्मकयोः कर्ता बहुलं कर्मवत् यगपवाद
अत्रापन्ता च इत्यर्थः सृजोः प्रघोपपत्तेः कर्तृत्वविति वाच्यं सृज्यते सङ्गतकः अद्यत्वा निष्पादयतीत्यर्थः असङ्गि लु
ङ्यते वृत्तवारीयोगं लूषा कर्मकिरादि सतां चान्यत्रात्मनेपादात् लूषा वा विना किरादीनां सनेतानां वयं विणो
स्त्रिण्वदिट्चनेत्यर्थः अलंकृतं ते कन्या अलमकृतं अवकिरते हस्ती अवाकीर्ण गिरतेः अगीर्ण आदित्ये आह
तकिरादिस्क्रदाद्यंतर्गणः विकीर्णतकटः अविकीर्ण इत्यादा कर्तृत्वेपि करोति क्रियापेक्षं इह कर्मस्वक्रि
यात्वं न रुधः अस्मात्पुष्पिण अवा रुधगोः कर्मकर्तृरीत्ये अवरोधिगो गीपेन तयस्त्वपः कर्मकस्येव कर्तृकर्म
वत्त्वात् विध्यर्थमिद एव कारस्तव्यर्थ एवेते दृश्यन्तु सारिणः तयते तयस्त्वा अङ्गदतीत्यर्थः तपोनुतापेचेति चिणि

हे अत्यन्तापक्रवे लिङ् क्तः कलिंगे स्यामीः नाहं कलिंगान्ङगाम हन्नाश्रतोर्लङ् अनयोः स्यपदयोर्लिङ् विषये
 लङ् स्यात् वाह्निट् इतिहाकरोत्तवकारवात्राश्चदकरोच्चकारवाप्रमेवासन्नकालेवोपष्टव्यः प्रश्नः आसन्नकालेष्ट
 ब्रुमानेर्षेलिङ् विषये लङ् लितोस्तः अगच्छत् किंङ्गाम किं अनासनेत्रुकं संङ्घान किं लट्से लियोपवादः यङ्ति
 स्मद्युधिष्ठिरः न अपरोक्षे च सतानद्यतने लट् स्यात् स्मद्योगे एवं स्मपिताब्रवीति ननोपुष्टप्रतिवचने अनद्यतनपरोक्ष
 इति निवृत्तं सते लट् स्यात् अकार्षीः किं ननु करोमि तोः नवोर्विताषा अकार्षीः किं न करोमि नाकार्षी अहं नु करोमि
 अहं नु कार्षी पुरिलुङ् स्यात् अनद्यतनग्रहणं मरु कं क्त्या नुवर्तते पुरात्राद्ययोगे सतानद्यतनोर्विताषा लुङ् वाह्नि
 ट् ननु स्मद्योगे पक्षे यथा प्राप्तं वसंतीह पुरावात्राः अवाप्नुः अवसन् ऊर्ध्वं अस्मो किं यङ्ति स्म पुरात विषयीत्य
 लुङ् तन्माने यावत्पुरा निपातयोर्लट् यावत्तुं क्तं पुरातुं क्तं निपातावेतौ निष्पद्यंते तद्यतः निपातयोः किं यावद्वा
 स्यते तावद्वा क्तं करणत्वात्तथा पुराया स्यति विनाषा कदाकस्योः स विषयतिलट् स्यात् कदाकहिं वा लुं क्तं लोका
 तेतोक्ता किं वृत्ते लिप्तायां स विषयतिलङ् स्यात् कंकतरंकतमं वा लोकादयसि तोङ् द्विषसि तोङ् द्वितासि वा लिप्ता
 यां किं कः पाटलिपुत्रं गमिष्यति लिप्समानसि द्यौ च लिप्समाने नान्नादिना स्वर्गादः सिद्धौ गम्यमानायां स विषयति
 लङ् स्यात् यो नन्ददाति दास्यति दाता वा स स्वर्गं दाति दास्यति दास्यति वा लोमर्षलङ् लोमर्षः प्रेषादिलङ् क्त
 ते येन तस्मिन् नर्षे वर्तमाना दातो र्ति विषयतिलट् स्यात् कृत्स्नश्चेष्टुं क्तं गाश्चारय पक्षे लुट् लृटो लिङ् चोर्धमौ लृटि
 के ऊर्ध्वमुत्तरीह व ऊर्ध्वमौ लृटि कः निपातना समासः उत्तरपदवृद्धिश्च ऊर्ध्वमौ लृटि के स विषयति लोमर्षलङ्
 ले वर्तमाना दातो लिङ् लटो वास्तः सुकृतीह परिउपाध्यायश्चेदागच्छेत् आगच्छति आगमिष्यति आगता वा अववृत्तं

दोधीष्व वर्तमानासामीप्येव वर्तमानवद्वा समीपमेव सामीप्यं सार्धेऽप्यत्र वर्तमाने लभित्यारस्य उणादयो बज्जलमिति
 दावत्तयेनेपाधिना प्रत्यदा उक्तास्ते तथैव वर्तमानसमीपेन तेन विषयतिव वा स्फः कदागतो मि अयमागच्छामि
 अयमागमं कदागमिष्यमिष्यगच्छामिगमिष्यामिवा आत्रांसायां न तवच्च वर्तमानसामीप्ये इति नानुवर्तते न वि
 षयतिकाले न तवच्च वर्तमानवच्च प्रत्यदा वा स्फः आत्रांसायां देवश्चेदवधीत् वर्षति वर्षिष्यति वा धान्यमवाप्स्यवपा
 मः वप्स्यामो वा सामान्यातिदेवो विरोषातिदेवाः तेन लिङ् लितौ न किं प्रवचने लृट् किं प्रपद्याये उपपदे पूर्वविष
 ये लृट् स्यात् वृष्टिश्चेत् किं प्रमाशु वरितं वा द्या स्यति त्रींश्वप्स्यामः नेति वक्तव्ये लिङ् ग्रहणं लुटोपि विषयो यथा
 स्यात् श्वः त्रींश्वप्स्यामः आत्रांसावचने लिङ् आत्रांसावाचिन्फपपदेन विषयतिलिङ् स्यात् न तत्तवत्तु गुरुश्चेदुपे
 दादात्रांसे किं प्रमधीपीये नाद्यतनवक्त्रिदा प्रबंधसामीप्ययोः क्रियायाः सातत्ये सामीप्ये वलङ् लुटौ न द्यावज्जीव
 मन्नमदात्तदा स्यति वा सामीप्यं तुल्यजातीयेनाव्यवधानं ये यं यो एमा स्यति क्रांता तस्या मग्नीना धित सोमेनाः यष्ट
 ये यममावास्यागमिती तस्या मग्नीना धास्यते सोमेन दद्याते न विषयति मर्त्यादावचने वरास्मिन्न तविषयतिकाले
 मर्त्यादोक्ता ववरस्मिन्प्रविनागे नद्यतनवनयोद्यमभागं तव्य आपाटलिपुत्रात्तस्य दवरं कौत्राब्बाः तत्र वा कुरु
 पास्यामः कालविनागे चानहोरात्राणां पूर्वस्रवं सर्वमनुवर्तते अहोरात्रसंबन्धिनिवितागे प्रतिषेधार्थमिदं योगवि
 तागुत्तरार्धः यो यं वसर आगामी तस्य दवरमाग्रहाण्यास्तत्राधेयामहे अनहोरात्राणां किं यो यं मास आ
 गामी तस्या यो वरः पंचदशारात्रस्तत्राधेयामहे परस्मिन्प्रविताया अवसरस्मिन् वक्ष्ये पूर्वस्रवं द्यमनुवर्तते अप्राप्त
 विताषेयं यो यं स वसर आगामी तस्य दवरमाग्रहाण्यास्तत्राधेयामहे अध्येतास्महे लिङ् मित्रे लृट् क्रियातिप

तौ तविष्यतीत्येव सुवृष्टिश्चेदतविष्यतदासुतेकमसविष्यत तत्तेव पूर्वसं संहरणं मनुवर्तते वोतापोः वा आउतापो
 रित्यतः प्राप्ते लिङ् मित्रे लिङ् सधिक्रियते पूर्वसं वृत्तापो रित्या दोषवर्तत इति विवेकः गर्हायां लङ् पिङ्गावोः
 आस्यायोगे लट् स्यात्कालत्रये गर्हायां लुङ् दीनवरवा दये बाधते अपिङ्गायां लङ् सिङ्गा उगणि कामादसे गर्हितमे
 त् वित्ताया कषमिलिङ् गर्हायामित्येव कालत्रये लिङ् चाल्लट् कषधर्मत्यङोः ल्यङ् मिवापदे कालत्रयलकारः
 अथ तविष्यति नित्यलृङ् तत्तेवा कषनामतत्रतवान् धर्ममत्यक्षेत् किं त्वे लिङ् लृटो गर्हायामित्येव वित्ताया उना
 वृत्तते कः कतरः कतमो वा हरिं निंदेत् निदिष्यति वा लृङ् प्रायत् अनवक्तु समर्षीत्यार किं त्वे पि गर्हाया मिति नि
 दृत्तं अनवक्तु सिरसं तावन्तं अमर्षीः क्रमानसं तावत्या मिनमर्षीत्यवा नवान् हरिं निंदेत् निदिष्यति वा कः कतरो वा ह
 रिं निंदेत् निदिष्यति वा लृङ् प्रायत् किं किला स्यर्षेषु लृट् अनवक्तु समर्षीत्यारित्येतद् गर्हायां यावदुवर्तते किं किलेति
 समुदायः क्रोधद्योतकमुपपदं अस्म्यर्षीः अस्मिन्नवति विद्यतयः लिङोपवादः नष्टदधेन समर्षयेवा किं किल वंशुद्रान्तो
 द्यमे अस्मिन्नवति विद्यते वा श्रुद्गीगमिष्यमि अत्र लृङ् जाउय दो लिङ् यदायद्योरुपसंख्यानं लृटोपवादः जाउयत्तल
 दायदिवा वाटो हरिं निंदेत् तावकल्प्या मिनमर्षीत्यमिल्लङ् प्रायत् यच्च यत्रयोः यच्च यत्रवाचमेव कर्त्तव्यः नष्टदधेन म
 र्षीत्यामि गर्हायां च अनवक्तु समर्षीत्यारिति निवृत्तं यच्च यत्रयोर्योगे गर्हायां लिङ् वस्यात् यच्च यत्रवाचंश्रुदं वाङ्मतेः अन्या
 यंतत्र चित्रीकरणेव यच्च यत्रवाचंश्रुदं वाङ्मतेः आश्रयमेतत् रोषे लृङ् यदो यत् यत्रास्या मन्यस्मिन्नुपपदे वित्रीकरणे
 श्रुतो लिङ् स्यात् आश्रयमंधोनामदक्षति अयदो किं यदि सोऽधीत्योत उतापोः समर्षीत्यो लिङ् बाढमित्यर्थः न दोस्तल्य
 र्थता उत अपि वाहनादग्रं हरिः समर्षीत्योः किं उत दंडः पतिष्यति अपि कस्यति द्वारं प्रश्नप्रश्नादन्तं वगम्यते इतिः प्रल

तिलिङ्गमित्रे क्रियातिपत्तौ तत्तेपि नित्यो लृङ् कामप्रवेदनेः कश्चित्स्वाति प्राया विष्करणे गम्यमाने लिङ् स्यान्ननु
 कश्चित् कामो मेतुं जीततवान् अकश्चि तातेके कश्चि जीवति संतावनेन मिति चे मिहा प्रयोगे अलमर्थः त्रयो
 णिः संतावतमिति अलमिति च प्रप्रम्या सप्रम्या च विपरिणम्यते संतावनेऽर्धे लिङ् स्यात् तत्र तच्चे संतावनं अलमिति
 सिद्धा प्रयोगे सति अपि गिरित्रारसा विद्यात् सिद्धा प्रयोगे किं अलकस्तो हस्तिनं हनिष्यति विताषाधनु संतावनवव
 नेयदि पूर्वसूत्रमनुवर्तते संतावना धेधा तावुपपदे लिङ् स्यान्ननु यच्च द्वे पूर्वणित्ये प्राप्ते वचने संतावना मिनुं जीत
 तो ह्यतिवा सवान् अथदि किं संतावाया मिथुं जीयास्त हेतु हेतुर्मते लिङ् वा स्यात् कस्तनमेवे सुखं यायाः कस्त
 नं स्यति चे सुखं या स्यति त विषयत्वे वेधते नेह हंतो ति पलायते इच्छा र्धे लिङ् लोटो इच्छा मिनुं जीततु कां वा सवान् एवं
 कामये प्रार्थये इत्यादि योगे बोधां कामप्रवेदन इति वक्तव्यं नेह इच्छन् करोति लिङ् समानकर्तृकेषु इच्छा र्धेषु उपपदे
 लिङ् स्यात्तुं जीततीति इच्छा र्धे नो विताषा वर्तमाने लिङ् स्यात् पक्षे लट् इच्छेत् इच्छति कामयेत् कामयते विधिनि
 मंत्रणे तिलिङ् विधौ कथेत निमंत्रणे इह तुं जीततवान् आमंत्रणे इहा सीत अधीष्टे पुत्रमध्यापयेत् इवा न संप्रसार
 णे किं नो विदमेधीयीत उततर्कं प्रार्थने लोकेनेलनेय एवं लोट् प्रेषाति सर्गं प्राप्स कालेषु कृत्यासु प्रेषो विधिः अतिसर्ग
 : कामचारा लुका तवता यष्टव्यं सवान् यजतां वकारेण लोटो लुक् कर्षणं प्राप्स काला र्धे लिङ् इमौ हर्तृके प्रेषादयो
 ऽनुवर्तते मुहूर्त्ता इहं जयेत यजतां यष्टव्यं से लोट् पूर्वसूत्रस्य विषये लिङ् कृत्यानां वापवादः ऊर्ध्वमुहूर्त्ता त्रयज
 तांस्म अधीष्टे च से उपपदे अधीष्टे लोट् स्यात् त्रयस्म अध्यापय लिङ् दि य इच्छा द्वे उपपदे कालसमयविलासु च लिङ् स्या
 त् कालः समयो विलासा यजुं जीततवान् अर्हे कृत्यवृत्तं वा हिनङ् वकन्या वदेः वा किं लिङ् वाकौ लिङ् स्यात्

पर
राम०

वाक्यः सारं वदेः माडि लुङ् माकापीः कथं मातवतु मातविष्यतीति नाथं माडु किं उमात्रा दएव धातुसंबंधे प्रत्ययाः धातु
 र्वा नासंबंधे अत्र काले प्रत्यया उक्ताः सतो न्यत्रापि स्फः तिङ् तवाच्यक्रियायाः प्राधान्यात्तदनुरोधेन गुणरतक्रिया वाचि
 न्यः प्रत्ययाः वसनूददनी स्तलेलट् अतीतवासकर्तृकं दर्शनमर्थः सोममाडास्य पुत्रो न विता सोमेन यक्षमाणो यः
 पुत्रस्तकर्तृकं लवनं क्रिया समसि हारे लोट्लोटो हिंसौ वाचतधूमोः योनः पुन्ये नृणां र्वेद्योत्ये धातो लोटि स्यात् तस्य
 हिंसौ स्तः तिङामपवादः तौ च हिंसौ क्रमेण परस्मैपदात्मनेपदसंज्ञौ स्तः तिङसंज्ञौ स्तः तधूमो विषये तु हिंसौ वास्तः पु
 रुषैकवचनसंज्ञे तु नान्योरतिदिज्ञेते हिंसु विधानसामर्थ्यात् तेन सकलपुरुषवचनविषये परस्मैपदेत्ये हि
 : आत्मनेपदित्यः स्वासावकर्मकर्तृषु समुच्चयेन्यतरस्यां अनेकक्रिया समुच्चयेद्योत्ये प्रायुक्तं वा स्यात् यथा विधानं
 प्रयोगः एवस्मिन् आद्ये लोमि धाते लोट् प्रकृतिरुत एव धातुरनुप्रयोगः समुच्चये सामान्यवचनस्य समुच्चये लो
 मि धौ सामान्या धर्मधातोरनुप्रयोगः स्यात् अनुप्रयोगाद्यथा यथैलमादयः तिवा दयश्च ततः संख्याकालयोः पुरुषवि
 शेषार्थस्य वा सित्यक्तिः क्रिया समसि हारे देवाये वा हि द्याही तियाति पुनः पुनरतिरायेन वा दानं ह्यंतस्यार्थः एककर्तृ
 कं वर्तमानं दानं द्यातीत्यस्य इति शब्दस्त्वतेदान्वये तात्पर्यं ग्राहयति एवं यातः यांति यासि दायः यात यातयातेति दू
 रं दाय द्या हि द्याहीत्यस्यासीत् वास्यति वा अधीष्ठाधीष्टेति अधीते ध्वं विषये पक्षेऽधीधुमधीधुमिति अधीध्वे समुच्च
 ये शक्यं नृपिब धानाः खादेत्यवहरति अनंतं तु क् दाधिकमास्वादयस्वेत्यवहरते तधूमोक्तपिबतरवादतेत्यव
 हरणः लुग्धं आस्वादधुमिति अत्यवरध्वे पक्षे हिंसौ अत्र समुच्चयमानविशेषणं मनुप्रयोगार्थेन सामान्येनातेदान्व
 यः पक्षे शक्यं नृपिबति धानाः खादति अनंतं तु क् दाधिकमास्वादते एतेन पुरीमवस्कंदलुनी हिनेदं सुवाणरना

[illegible]

॥५॥ अहं ज्ञानमः॥ क्षतोः आहृतीयसमाप्तेरधिकारोऽयं तत्रोपपदसप्तमीसं कृदतिङ् वासरूपोस्त्रिंशोपरिताषेठं
 अस्मिन्धात्रधिकारेः सरूपोपवादः प्रत्ययः उत्सर्गस्य बाधकोवास्यात् स्रधिकारोऽयं विना कृत्याः अधिकारोऽयं एवुलः
 प्राक् कर्त्तरि कृत् कृत्यप्रत्ययः कर्त्तरि स्यादिति प्राप्ते तयोरेव कृत्यकखलर्घः एतेनावकर्मणोरेव स्फः तव्यत्रव्यानीत्यर
 : क्षतोरेते प्रत्ययाः स्फः तकाररेफौस्वराघौ एधितव्यं एधनीं वदया तावेअसर्गिकमेकवचनकीवचनवेतव्यश्चेत
 नीत्योवाधर्मस्युदावसेस्त्वय कर्त्तरि लिङ् वसतीति वास्त्वयः केलि मरउपसंख्यानं पवेलि मां धाः पक्तव्याः सिदेलि
 माः सरताः सेतव्याः कर्मणि प्रत्ययः वार्त्तिकारस्तु कर्मकर्त्तरि वा अमिष्यते इत्याह तद्वाच्य विरुद्धं कृत्यचः उपस
 र्गस्त्वान्निमित्रात्परस्याच उत्तरस्य कृत्यस्य नस्य एव स्यात् प्रत्याणीयं अचः किं प्रत्ययः निर्विस्मयोपसंख्यानं अचः पर
 वानावान्नकारव्यवधानाच्चाप्राप्तेवचनं परस्य एव पूर्वस्य शुबं निर्विस्मः एवेति ताया उपसर्गस्त्वान्निमित्रात्परस्य एव तादि
 हितोयः कृत्स्नस्य नस्य एव वास्यात् प्रत्यापणीयं प्रत्यापनीयं विहितविशेषणं किं ताकाव्यवधानेयथास्यात् प्रत्याप्यमाणं
 पश्य एवेदुरउपसर्गवनेत्यक्तं इत्यनिं इत्यपि न हलश्चेडुपधात् हलादेरिडुपधा कृतस्य चः परस्य एव वास्यात् प्र
 कोपणीयं प्रकोपनीयं हलः किं प्रोहणीयं इडुपधा किं प्रपणीयं इडादेः सनुमः सनुमश्चेन्नवति इडादेर्हलं तादिहि
 तोयः कृत्स्नस्येव प्रेखणीयं इडादेर्किं मगिसर्पणे प्रमङ्गनीयं नुमयदणमनुस्वारोपलक्षणं अट्कुवाडि तिस्रत्रेयेवं
 तेननेहप्रेचनं इहउस्यादेव प्रोत्तणं वानिसनिं कनिंदा एषानस्य एव वास्यात् कृतिपरे प्रणंसितव्यं प्रतिंसि तव्यं न
 तात् एकंगमिष्याद्यविषां एस्यः कृतस्य एव न प्रतावनीयं प्रतवनीयं एनूएवेदयदणमिष्यते इड् कृत् प्रपवणी
 यः सोमः एतौतादीनामुपसंख्यानं प्रतापनीयं वशाजः शस्यद्योवेत्यक्तं एव प्रकरणेपरितद्धोधा यवस्यासि

द्वेनत्राकारव्यवधानान्नरात्रे प्रख्यानीयं कृत्यलुटोवज्जलं स्नातीनेने स्नातीयं वृणीदीयते सैदानाद्यो विप्रः अवोद
 त् अङ्गतादातोर्ध्वस्यात् वेद्यं डेयं अङ्गदणं चाक्यं सकर्तुम् योगविज्ञागोप्येवं तवदादिष्वेव यतोपि सुपववात्त
 वृत्तिरतिपरे आतद्भ्यात्तुगुणः देयं लेयं तकिं चासिचतिपतिङ्गनित्योऽद्यः तव्यं चास्यं वत्यं डन्यं डनेर्ध्वि
 धिः सरार्धः एतापि सूप्सिद्धेः नववृद्धिप्रसंगः कनिवधोऽप्यतिनिषेधात् हनो वायव्यधश्च वक्तव्यः वधः वक्तव्यमात्रो
 एतद्घात्यतपोरदुपधात्तु पवर्गाताददुपधाद्यस्यात् एतोपवादः शयं लस्यं नातुक्तमसारूप्यं अतो न एतदव्यदा
 दद्यस्त्वस्फरेव आडोऽति आडपरस्य ललेर्तुमस्यात् द्यादौ प्रत्यये विवक्षिते तु मिह ते अदुपधवात्तावाण्येदेव आलं त्यो
 गोः उपा त्प्रज्ञासाया उपलंत्यः साधः स्तौ किं उपलङ्गं चाक्यः उपलंत्यः चाकिमहोश्च चाक्यः सह्यं गदमदवर्तम
 श्चानुपसर्गे गद्यमद्यं वद्यं चरेगडि वायुरो आचर्यो देवाः गंतव्य इत्यर्थः अगुरो किं आचार्योऽगुरुः यमनिदमार्धमो
 पसर्गान्मात्तु दिति प्रत्यामं निपूर्वाच्चादेव तेन न तत्र तवेद्विनिदम्यमिति कान्तिकप्रयोगात् एतेन निदम्यम्यनायुक्ते
 : वद्यानिदम्यमानुदिवचकुषे त्यादिवाख्यानात् निदमे साधरिति अवद्यप्यवद्यागर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु वदेर्न
 निउपपदेवदः सुपीतिद्वयोः प्राप्तयोः अदेवसोपि गहीत्यामेवेत्कतदार्धनियतनं अवद्यं पायंगदो किं अनुद्यं
 रुनामतद्धिनगर्हं नवनानर्हं च आत्मनामगुरोर्नाम नामातिङ्गपणम्यव श्रेयस्का मोनृस्तीत्याङ्गेष्वपत्यकलत्रयो
 रिति स्मृतेः पण्यगोः व्यवहर्तव्येत्यर्थः पाण्यमन्यत् स्तुत्यर्हमित्यर्थः अनिरोधोऽप्रतिबंधः तस्मिन्निषये वृडो यत्र चा
 तेन वृता कन्या वृत्त्याऽन्या वद्यं करणं वदं सनेनेति वस्यं वाक्यं कर्तव्यं किं वाच्यं वाच्यं विवक्षितं तस्मिन्निषये यद्योः क
 गतो तस्माद्यत्त एतोपवादः अर्थः स्वामी वैश्ये वा अनयोः किं आद्यो वा सणः प्राप्तव्य इत्यर्थः उपसर्गकाल्याप्रङ्ग

नेगर्भग्रहणं प्राप्ति कालावेदित्यर्थः उपसर्गोः गती धनार्थं दृष्टते लोपगुणयोगेत्यर्थः प्रकृते कालेति किं उपसर्गाका
 शी प्राप्तिर्येत्यर्थः अकार्यसंगतं न सर्वाङ्गीर्यतेः कर्तृरित्यसंगतं वेदितेन नङीर्यतीत्यङ्गीर्यते न संगतमार्थेण रमा
 डार्थकुरुकृतमिति लटिः मृगैरङ्गीर्यते सोपदिष्टमदेहबन्धाद्यपुनर्वन्धेत्यत्र संगतमिति विशेष्यमध्याहार्यसंगतं किं
 अङ्गीर्यता कं बलः तावेतु संगत कर्तृकेपिण्यदेव अङ्गीर्यसंगतेन वदः सुपिक्यत्र उत्तरसूत्रादिह तावद्व्याकषते व
 देतीवेक्यपूस्याच्चाद्यत्र अनुपसर्गसुप्फपदे वृत्तोद्यं वृत्तवद्यं वृत्तवेदं तस्य वदनमित्यर्थः कर्मप्रत्ययव्यावित्येके उ
 पसर्गेपिण्यदेव अनुवाद्यं अपवाद्यं लुबोतावेक्यप्यात्र वृत्तलोतावेक्यप्यात्र सुपीत्येव तव्यं अनुपसर्ग इत्येव प्रत
 यं हनस्तव अनुपसर्गसुप्फपपदे हतेतीवेक्यप्यात्र तकारांतादेशश्च वृत्तलोह ननं वृत्तहत्यास्वीवं लोकात् एति
 स्तत्रासृष्टदुषः क्यप्रत्ययः क्यप्यात्र कस्यप्यपितिकृतिवृक् इत्यः स्तत्यः त्रासृष्टदंडु हलोः त्रिष्यः वृद्धतिवृत्तौ ग्रह
 णं न वृद्धः इत्यः वृद्धः स्तवाद्याकृद्विडः आदृत्यः दुष्यः पुनः क्यबुक्तिः परस्यापिण्यतो बाधनाधीः अवन्त्यस्त्यः त्रामि
 उहिगुहिस्योवेति कात्रिका त्रास्यं त्रास्यं उह्यं दोह्यं गुह्यं गोह्यं प्रत्रास्यस्यप्रः इडवंदवृत्तासृष्टहाण्यत इति सूत्रद्वय
 बलाच्चत्रोः सिद्धं इतरयोस्तु मूलं मृगं आड् पूर्वदंडोः संज्ञाया सुपसंख्यानं अङ्गीर्यक्तिमदं णादिषु बाहुल्यकरणे
 क्यप्र अनिदितामिति लोपः आङ् कडपधाच्चाकृपिहतेः इत्यं वृद्धं वृद्धं कृपिहृत्योस्तु कल्यां चर्त्यं तपरकरणं किं
 कृतकीर्त्यं अनित्यण्यं तासुरादयः इति एतावेत्यत्र एताङ्तातु यदेव ईवखनः वा क्यप्र आङ्गुणः खेद्यं इवेति क
 संसुपठः नृजो संज्ञायां नृत्याः कर्मकराः तर्ह्या इत्यर्थः क्रियात्राद्योद्यं ननु संज्ञा समश्च बलं संनृत्या संसाया अ
 संज्ञाया मेव विकल्पाधिसिद्धं वार्तिकं असंज्ञायां किं ताद्यानामकृद्विद्याः अथ कथं ताद्यावधूरिति इह हि संज्ञायां

समडेति क्यपाताय संज्ञापद्वदामस्तु संविचरितां धीः सत्यवितर्कैः नृदतिदीर्घां तात्रादेर्वाण्यत्र क्य पुनरन्तेरेव
तदनुबंधग्रहणे इति परिभाषया मृडेर्विताया मृडेः क्य बुद्ध्यात् पक्षेण्यत्र मृड्यः बडोः ऊर्ध्वस्थोः वस्य डस्य
वस्य ऊर्ध्वस्यात् इति एति मृडेर्हृदिः मार्गः न्यकादीनां च ऊर्ध्वस्यात् न्यऊः नास्वः राडसूयसूयमृषोद्यसू
वा ऊर्ध्वकृष्टपद्याव्याः एते सप्त क्यवतानि पात्यते राजा सोतवो अतिषवद्वारां निष्पादमित्यः दद्यालता
सकः सोमो राजा सूयते कडातंत्रेति अधिकरणे क्य प्रणिपातादीर्घः राडसूयः राडसूयं अर्धर्वादिः सरत्वा
कात्रोसूयः कर्त्तरि क्य प्रणिपातनाडवं दद्याष्टेरेणे उदादिः सुवतिकर्मणि लोकं प्रत्यति क्य पोरुट् मृषोप
पदाद्वदेः कर्मणि क्य प्रमृषोद्यं विज्ञेयं तिष्ठोः अउसार्यसौंदर्यगुणामृषोद्याः रोचते रुच्यः रुपेराद्ये कवंचवसं
ज्ञायां सुवर्णरुतलिनंधनं क्य कष्टेन सूयमेव पच्यते ते कष्टपद्याः कर्मकर्त्तरि शुद्धे कर्मणि कृष्टपद्याः नव्य
घतेः घघः सिद्यो धोनदे सिदे रुज्जे श्रु क्य प्रउर्जे द्विवंचति न त्रिकुलं तिद्यः उजात्फदकमुद्यः नदकिसेना उज्जिता
पुष्पसिद्धौ नक्षत्रे अधिकरणे क्य प्रियात्यते पुष्पं त्यस्मिन् प्रापुष्पः सिद्धं त्यस्मिन् सिद्धं विष्टयविनीय डित्या मुडकक
दलिषु पूत्रनिज्जडित्यः क्य स्यात् विष्टयो मुडः रज्जादिकरणाद्यशोधितव्य इत्यर्थः विनीयः कल्कः पेषु शोधवि
शोध इत्यर्थः पापमिति वा डित्यो हलिः बलेन कृष्टव्य इत्यर्थः कृष्टसमीकरणार्थं सूतकाष्टं अन्यत्र विष्टं विष्टेयं डे
अप्रत्यपित्वाग्रहेः ब्रह्मातिवचकं व्यं अप्रष्टं अपिष्टं लोकेयाहं अपिष्टाहं पक्षेदासैरबाह्यापक्षेष्टुव अवगृ
ह्यं प्रष्टुह्यपदं असेरापरतंत्रं गृह्यकाः शुकाः पंडरादिबंधेन परतंत्री कृता इत्यर्थः बाह्यार्जुनाह्यामेनाग्रामं बहि
र्हतेत्यर्थः स्त्रीनिर्देशात् सुत्तपुंसकयोर्न पक्षेन वः पक्ष्यः दिगादिवाद्यत्र आर्धे गृह्यते आर्धगृह्यः नत्यकाशित इ

तादातोर्णस्यात् अत्र न्यसावेद्योत्ये लावं पावं आसुद्युवपिरपिवपिवमश्रुत्र आसावं दुमिश्रणे द्यावं वायं रायं
 त्रायं आवायं आनायोनित्ये आहर्वात्तयते रां द्यादेः त्राश्रुनित्यात्यते दक्षिणाग्निवित्राष एवेदं सहिगाहं पत्यादा
 नीयते अनीत्याश्रुसततमप्रकलनात् आनेद्योऽन्यः घटादिः वैश्यकुलादेरातीतो दक्षिणाग्निश्च प्रणव्यो सम्मत्तो
 सम्मतिः प्रीतिविषयीतवने कर्मव्यापारः तदासोगे श्वदरोपि सम्मतिः प्रणव्यश्चोरः प्रीत्यनर्ह इत्यर्थः प्रणव्योते वा
 सी विरक्त इत्यर्थः प्रणेद्योऽन्यः प्रायसां नाय निकाय धाव्या मानह विनिवासमा मिधेनीषु मीयते नेनेति पाठ्यमा
 नं एतत् धावादेः पंचव आतेषु गितियुक् सम्यक् नीयते होमार्धमग्निं प्रतीति सनाय्यं हविर्विज्ञोषः एतदाद्यादे
 त्राः समो दीर्घश्च नित्यात्यते निधीयतेः मिन्न धान्यादिकं निकायो निवासः अधिकरणे एतत् आद्य धावादेः क
 वंचनित्यात्यते धीयतेऽनया समिदिति धाव्या रुक् कालो कुंभयाव्य संवाद्यो कुंभेन पीयतेऽस्मिन् सोमः कुंभयाव्यः
 कृत्तुः संवीयतेऽसौ संवाद्यः अग्नौ परिवाद्यो पचाद्य समूह्याः अग्निधारणा र्धे स्तल विज्ञोषे एते साधवः अन्यत्र तु
 परिवेद्यं उपवेद्यं सवाद्यं वित्याग्निवित्येव वीयतेऽसौ वित्योग्निः अग्नौ यनमग्निवित्या प्रेवादि सर्ग प्रासिकालेषु
 कृत्याश्च वद्यागंतव्यं गमनीयं गम्यं इह लोटा वा क्षमात्तूदिति पुनः कृत्यविधिः अधिकाराहर्धं वा सरूपविधिः कवि
 नेति ज्ञापयति तेन कृत्युट् एणमुत्तरखलधेषुनेति मिद्धं अर्हं कृत्यवृत्तश्च स्तोत्रमर्हं सुत्यः स्तुतिकर्म स्तोता स्तुति
 कर्त्ता लिङा वा क्षमात्तूदिति पुनः कृत्यवृत्ते विधिः तव्यगेद्यप्रववनीद्योपस्थापनीयं कृत्या प्रावापात्या वा एते क
 त्यां ताः कर्त्तृरिवा नित्यात्यते पक्षे तयो रिविति सकर्मका कर्मणि अकर्मका तु तावेदोद्याः नवति इति तव्यः तव्यम
 नेन वा गाद्यतीति गेद्यः साम्नामद्यं गेद्यं सामानेन वा इत्यादि त्राकि लिङ् वा कृत्याः वोढुं वाक्यो वोढव्यः वहनीयो

वावाहः लिङावाधामातृदितिकृत्योक्तिः लोच्यवादनैवज्ञापनसंतर्वेषादिमूत्रेकृत्यायेतिसुत्यङं अर्हेकृत्यं वा
याहणं इति कृत्यप्रक्रिया एवुल्लवो धातोरेतौ सः कर्तृरिह दितिकर्तृर्धुवोरनाको कारकः कर्त्री बाहुं मर्ही वोटा
वो कारिका कर्त्री गाडू कुटेति डि वुं कुटिता अजिादित्यक्तेर्न डि वुं कोटकः विडुद्रट् विडेता हनसो विस्मलोः घात
कः दायकः नोदात्रोपदेशोतिनवृद्धिः शमको दमकः ऊनिवृद्धोश्च ऊनकः बधहिंसायां बधकः रधिऊनोरविरंध
कः ऊनकः नेद्यलिटिरधेः रधितारद्या मस्किनत्रोरिति नम्र संक्रान्तान् शितारते रत्रात्रियोः रंतकः रञ्जालतेश्च लंतक
ः लञ्जा तीषमह एषिता एष्टा सहिता सोढा दरिद्रातेरालोपः दरिद्रिता एवुलितन दरिद्राद्यकः कृत्यलुट् इत्येवमूत्रमस्क
यत्रविहितसूतोः न्यत्रापि स्फुरित्यर्घात् एवं ववकुलग्रहणयोगविनागेन कृत्वा प्रस्य अर्घ्यवसिचाराधे पादाभ्यां क्रियते
पादहारकः कर्मणि एवुल् क्रमेः कर्तृयात्मनेपदविषयात् कृतइण निषेधोवाच्यः प्रकंता कर्तरीति किं प्रक्रमितव्यं
आत्मनेपदे किं संक्रमिता अनन्यतावे विषयः बाह तेनोपमर्गादिति विकल्पाहं स्यन निषेधः क्रमितातदर्हवमेव न
द्विषयत्वं तेन क्रंतेत्यपीतिकेचित् क्रमेरिडित्यत्र परस्मैपदग्रहणं तडानयोरसावंलकृत्यति संङिगमिषिता एवं नवृ
द्धाश्चुत्त्यः विवस्मिता वंगंता एवुल् अल्लोपस्य स्मानिवत्त्वान्नवृद्धिः पापवकः अडुगंता नुपापवकः नंदियहि पवादि
न्योल्फणिन्यवः नंद्यादेर्कः ग्रह्यादेर्णिनिपवादेरनुस्यात् नंदयतीति नंदनः ऊनमर्दयतीति ऊनार्दनः मधस्मदनः
विज्ञोषेण तीषमते इति विलीषणः लवणः नंद्यादेर्गणिनिपातनास्रवं ग्राही स्नायी मंत्री विनायी वृद्धातावो निपातन
त्विषयी इह षवमपि परितावी परितावी पादिको वृद्धातावो निपात्यते पवादिशकृतिगणः शिवनामरिष्टस्य करे
कर्मघटोवधू इति सूत्रयोः करोतेर्घटश्च अच्युतयोगात् अच्युत्यये परे यड् लुक् विधनाच्च केषां चित्यातकं अनुबंध

संज्ञानां धीः के धां वित्त्वं चार्धः के धां विष्ठा धक वा धना धः पचतीति पचः नदट् वेरेट् देवट् इत्यादयश्चितः नदीवारीदे
 वी देवतेति युपधेतिकः प्राप्ताः डारहराश्च पचा अनयोः कर्मल्यणः प्राप्ताः नकादिषु पाठोश्च पाकोपि यडोचितेति लु
 क नक्षत्रलोपैति गुणो हृदिश्च निषेधः वे क्रियः नेन्यः लोलुवः पोषुवः मरीमृडः वरिचलिपतिवदीनां वा द्विवे मचा
 कात्यासस्येति वक्तव्यं आगमस्य दीर्घवसामर्थादस्यासकसो हलादिशेषश्च न वराचरः चलाचलः पतापतः वदा
 वदः हंतेर्घवंच घवमस्यासस्य उत्तरस्य तु अस्यासावेति कुवं घनाघनः पाटेर्णि लुक्कोक् दीर्घश्चास्यासस्य पाट् पट
 : पट्टेवरः चलः पतः वदः दनः पाठः रात्रेः कृतीति वानुमरात्रिवरो रात्रिवरः इयुपधकापी किरः कः एत्यः कः स्या
 त् कियः लिखः बुधः कृत्वाः इं प्रीणातीति प्रियः किरतीति किरः वासरूपविधिना एबुलट्वावपि केपकं केसा आतश्च
 पसर्गे कः स्यात् न्नाद्यवधेति णस्यापवः दः सुतः प्रज्ञः पाद्याध्याधेट् दृत्राः नः पिवतीति पिवः किं घुः धमः धयः धयाक
 न्या धेट् छिन्ना स्तनंधटीति खत्रीवडी सिंहासः खत्रोव्यत्रनेष्यत इति हरदत्तः पश्यतीति पश्यः घुः संज्ञायां न व्याघ्रादिति
 रिति निर्देशात् अनुपसर्गाद्विंशति धारिणारिवेद्यदे किं वेति सातिमाहित्यश्च नः स्यात् लिपं विंदः धारयः पारयः वे
 दयः उदेडयः वेतय मातिः सुखार्धः सौत्रो हेतुमल्यतः सातयः वासरूपन्यायेन कियि स्यात् परमात्मा सां हंतोत्तकाः स
 हसर्षणे चुरादिः हेतुमल्यतो वा साहयः अनुपसर्गाकिं प्रलियः नोलिपेर्वाच्यनिलिपादेवाः गवादिषु विदेः संज्ञायां गो
 विंदः अरविंदः ददाति दधात्योर्विनाषा नः स्यात् ददः दधः पट्टेवक्तृमाणेणः अनुपसर्गादित्येव प्रदः प्रधः कलितिक
 संतेत्योणः इति न्नाद्यो आद्यर्धः कृतादित्यः कसंतेत्यश्चणः स्याद्वा पट्टेः वृत्तालः कृतः चालः चलः अनुपसर्गादित्येव
 उक्तालः तनेरुपसंख्यानं इहानुपसर्गादिति विनाषेति च न संबंध्यते अवतनोतीत्यवतानः न्याद्यध्यास्तं संस्वतीण

वसावह लिह सिषश्चमश्च त्रौड् प्रवृत्तिस्त्योतिस्त्यंणः स्यात् त्र्येडोः वस्यतेष्वादेतत्वाभिदेः षष्ठग्रहणं उपसर्गे किंवाधिउ
अवन्पायः प्रतिष्ठापयः आरदायः धायः व्याधः सुगतौ आड् पूर्वो सुपूर्वश्च आश्रावः संश्रावः अत्यायः अवसायः अव
हारः लेहः श्लेषः श्वासः इत्योरनुपसर्गेणः स्यात् इतोतीतिदावः नीमाहवर्था सात्रुबंधकाहुनोतेरेवणः । देवतेस्तपवा
द्यच्च दवः नयतीतिन्यायः उपसर्गेउप्रदवः प्रणयः वितापाग्रहः लोकापद्वेः च व्यवस्थितवितापेयं तेनकुलवरग्रहः
ड्योतिषिग्रहः नवतेष्टेतिकात्रिकातवोदेवः संसारश्च लावाः पदार्थाः लाघमतेउप्राप्त्यर्थाचुरादिण्यंतादच् लावः गे
हेकः गेहेकर्तृरिगृहेकः स्यात् गृह्णातिधान्यादिकमितिगृहं तस्मागृहादाराः त्रिलिपिनिष्कृन् क्रियाकोत्रालेशिल्यं त
दतिकर्तृरिषु न्यात् नृतिखनिरंडित्यएव नर्तकी खनकः खनकी असिचक्रकेः नेरंडेर्नलोपोवाच्यः रडकः रडकी
ताघमतेउनृतिखनित्यामेवषुन्रंडेस्तं कुरत्रिलिपिसंज्ञयोरिति कुन् टाप्र रडिका पुढोगेउरडकी गः स्वकमृगा
यतेस्वकनस्यात् त्रिलिपिनिकर्तृरिगाप्रकन एफडू गायनं टिच्चाजायनी हश्चवीहि कालयोः हाकोहाड् अणुट्स्या
तवीहो कालेवकर्तृरिडाहात्फदकमितिहायानावीहिः ऊहातितावानितिपुरोयनोवर्षादिहीतेप्राप्नोतिवा प्रसृष्ट
समतिहारेवुन् समतिहारग्रहणेनसाधककारिवलक्ष्यते प्रवकः सरकः लूवकः आत्रिषिव आत्रीर्विषयावृत्तेर्धा
तोर्वुन्स्यात्कर्तृरिडीवतात्तडीवकः नंदतात्तनंदकः आत्रीः प्रयोक्तृधर्मः आचासिउः पित्रादेरियमुक्तिः कर्मण्य
एकर्मणिउपपदेधातोरेणप्रत्ययः स्यात् उपपदसमासः कुंतं करोतीति कुंतकारः आदित्यं पश्यतीत्यादौ अनति
धानान्न त्रीलिका मितिद्यावरित्योणः अणोपवादावर्धकारिकं मांसत्रीला मांसकामा कल्याणाचारा ईक्षिदमित्या
वमुखप्रतीका वज्रकुमा कषतर्दिगाधरत्नधरादयः कर्मणः शेषवाविवक्षायां तवत्यपि छावामश्च अणस्यात्

कापवादः स्वर्गकायः तत्रुवायः क्षान्यमायः आतोत्रुपसर्गेकः आदेतादातोत्रुपसर्गेकर्मण्यपपदेकः स्यान्नाण् आ
 तोलोपः गोदः पास्त्रिं अनुपसर्गेकिं गोसंदायः कश्चिधोसर्वत्रप्रसारणित्योड वस्तुकिनातिवस्तुज्यः सर्वत्रयह
 णात् अतश्चोपसर्गे आक्षः प्रक्षः सुपिस्त्रः सुपीतिद्योगोवित्तज्यते सुपिउपपदे आदेताकः स्यात् द्रास्यापिवतीति
 द्विपः समस्त्रः विषमस्त्रः ततः स्त्रः सुपितिष्टतेकः स्यात् आरंभसामर्थाद्वावे आरूतामुत्तानं आरूतः प्रष्टोगगामि
 नि प्रतिष्टतइतिप्रष्टोगोः अयत्तोगवृत्तीत्यर्थः अयेति किं प्रस्त्रः अवास्त्रगोस्त्रमिसव्यापद्वित्रिकुत्रोक्तं कं गुमं
 डिउडिपरमेवहिर्दिव्यमित्यः स्त्रः स्त्रइतिकप्रत्ययांतस्यानुकरणं षष्ठ्यर्थे प्रथमा एत्यः स्त्रस्यसम्ययः स्यात् द्विष्टः
 विष्टः इत ऊर्ध्वकर्मणि सुपीतिद्वयमप्यनुवर्तते तत्राकर्मकेषु सुपीत्यस्य संबंधः उदशोकयोः परिमृडापनुदोः उ
 दशोकयोः कर्मणोनुपपदयोरात्मा कः स्यात् आलस्यसुखादरण्योरितिवक्तव्यं उदं परिमार्ष्टीति उदपरिमृडोः
 लसः शोकापनुदः सुखस्यादत्ता अलसादन्यत्र उदपरिमार्ड एव दश्रु संसारासारत्वोपदे शोनशोकमपनुदति
 सशोकापनोदः कप्रकरणे मूलवित्तुडादित्युपसंख्यानं मूलानिवित्तुडाति मूलवित्तुडोः नर्घः आक्षतिगणो
 यं महीधुः ऊधुः गिलतिइतिगिलः पेदाइः दारूपाजानाते श्रुप्रोपसृष्टाकर्मण्यपपदेकः स्यात् णोपवादः सर्वप्र
 दः पक्षिप्रक्षः अनुपसर्गइत्यक्केः प्रादन्यत्रेतिगोसंप्रदायः समिख्यः गोसंख्यः गोपाष्टक अनुपसृष्टात्मा मात्याटक
 स्यात् कर्मण्यपपदे सामगः सामगी उपसर्गेत्रिसामसंगादः पिवतेः सुरात्री धोरितिवाच्यं सुरापीत्री कपी अमु
 न्यत्रक्षीरपात्राहणी सुरापातिरक्षतीति सुरापा हरतेरनुद्यमनेच अत्राहरः अनुद्यमने किं तारहारः त्रकिं लो
 गलां कप्रतो मरदष्टिष्टघटीनुप्यग्रहे उपसंख्यानं त्रकिं ग्रहः लंगलयहः सूत्रेवधायेर्धे सूत्रग्रहः यस्तु स

त्रं केवलमुपादत्तेन बुधरत्नितत्राणेवः सूत्रयाहः वयसिच उद्यमनार्थसूत्रं कवचहरः कुमारः आडिता ब्रीले पु
 ष्याणाहरतितबीलः पुष्पाहरः ताबीलेकिं ताराहारः अर्हः अर्हतेरवस्यात्र कर्मण्यप्यदेः लोपवादः पूजाहीवास्सणी
 स्तवकरणद्वोरमिडयोः हस्तिस्तवकयोरितिवक्तव्यं संवेरमते संवेरमोहस्ती तस्युसपेक्षतीति हलदंतादिति वाडेः रलु
 क कलेडिपसूचकः रामिधतोः संज्ञायां त्रान्तवः त्रान्तवदः पुनर्घातुकग्रहणं बाधकवेपथेपि प्रवृत्त्यर्थं कृजोहेवादि
 पुठोमास्तत् त्रान्तकणनामपरिवाडिका तबीला अधिकरणे त्रोतेः खेत्रोतेस्वनायः पाश्यादिप्रसंख्यानं पाश्यात्यां त्रो
 तेपाश्यायः एष्टनायः उदरेण त्रोते उदरनायः उत्तानादिषुकर्तृषु उत्तान त्रोते उत्ताननायः अवमूर्धनायः अवन्तो
 मूर्धायस्य स अवमूर्ध अधोमुखः त्रोते इत्यर्थः गिरोडमुदसि गिरो त्रोते गिरिनाः कथं तर्हि गिरिना सुपवचारप्रत्यहं सा सु
 केनी गिरिरस्यास्तीति लोमादिवाचः चरेष्टः अधिकरणे उपपदे कुरुवरः कुरुवरी लिङ्गासेनादायेषु वलिकां वरती
 तिलिङ्गावरः सेनावरः आदायेतिल्यवतं आदायवरः प्रेक्षस्वितं सहचरीति कथं पचादिषु पाठात् पुरोगतोयेषु सर
 तेः पुरः सरः अग्रतः सरः अग्रमयेण ये सरतीत्यये सरः सूत्रेये इति एदंतत्रमपि निपात्यते कथं तर्हि दूषंतदग्रसरगवि
 तक्षस्मसारमिति वाक्यलकादिति हरदत्तः पूर्वकर्तृरि कवर्तृरि वाचिनि पूर्वका एउपपदेः सरतेः एः स्यात् पूर्वसरती
 ति पूर्वसरः कर्तृरि किं पूर्वदेवो सरतीति पूर्वसारः कृजोहेवताबील्यानुलो मेषु एषुद्योत्येषु करोतेष्टः स्यात् अतः क
 कमीतिसः यत्रास्करीविद्या आहकरः वचनकरः दिवाविना नित्राप्रतातास्करां तानंतादिबकनादी लिपिलि
 विवलितकिंकर्तृवित्रकेत्रसंख्या ऊंघा बाह्यहर्षतत्रहनु ररुषु एषु कृज एस्यात् अहेवादावपि दिवाकरः विना
 करोतिज्ञाकरः कस्मादिज्ञासः तास्करः वक्तृकत्राहस्य विप्रलाघं संख्यापेक्षता एष्टग्रहणं लिपिलि वित्राद्योपमा

वरमिति

६

द्यौः संख्या एक करः द्विकरः कस्कादिवा दहस्करः नित्यं समासेन उत्तरपदे स्वस्येति षष्ठं धनुष्करः किं न त्रयं कृत्वा
 द्विधा नमिति वार्तिकं किं करः पञ्चरातकरा देवा दौटं बाधित्वा परवा दच पुंयोगे डीष् किं करी कर्मणि सृत्तौ
 कर्मत्राष्टे उपपदे करोतेष्टः स्यात् कर्म करोत्तकः कर्मकारोऽन्यः न त्राष्ट्रश्लोक कलहगाद्यावेरवा दुसूत्रमंत्र
 पदेषु एषु कृत्वा न स्यात् हेवादिषु प्राप्तः प्रतिषिध्यते त्राष्ट्रकार इत्यादि स्तवत्रा कृतो रिन् वीहि वम
 द्यौरिति वक्तव्यं स्तव करि वीहिः त्राष्ट्र करि वमः अनद्योः किं स्तवकारः त्राष्ट्रकारः हरते दृतिना घट्टोः पञ्चो द
 तिना घट्टो दृत्त इत्यात् पञ्चो कर्त्तरि दृति हरतीति दृति हरिः नाघना सारङ्गं हरतीति नाघ हरिः पञ्चो किं नाघ
 हारः दृति हारः फले ग्रहिरात्मं तरिश्च फलानि गृह्णातीति फले ग्रहिः उपपदस्य एदं तत्र ग्रहे रित्यत्ययः अनिपा
 त्यते आत्मानं विलीति आत्मं तरिः आत्मनो मुमागमः तृज्ज इन् वा कुकिं तरिः चां प्राक्त आत्मोदर कुकिं वि
 तिपेवुः ड्योस्मा करं तमुदरं तरयिष्य कोराः इति मुरारिः एडोः खत्र एपं तादेडोः खत्र स्यात् अरुर्ध्विषदं कंतस्य
 मुम अरुर्ध्वो विषतोऽंतस्य मुमागमः स्यात् खिदंते उत्तरं तत्र व्ययस्य त्रिवाच्यवादिः कृतं एडं कृतं ति कृतं मे
 ड्यः वातश्रुतीति लत्राष्ट्रेषु कृत्वा उदङ्ग हातित्यः खत्रा उपसंख्यानं वातमृजा मृगाः खित्यन्यव्ययस्य खिदंते प
 रेष्टव्यपदस्य कृत्वा स्यात् ततो मुम श्रुतिधयः तिलं उदः त्राष्ट्रं हिंसा मासाः त्राष्ट्रः पानं त्राष्ट्रः तं कृत्वा इति विग्रहः क
 हातिरं नती विण्पर्वः नासिका स्तनयोर्ध्वधितोः अववार्तिकं स्तने धट इति वक्तव्यं नासिमुष्टोश्च एतयोः कर्मणो
 रूपे पदयोर्ध्वधितोः खत्रा यथा संख्यानं तेषां नासिधमः मुष्टिधयः नासिधमः स्तनधयः मुष्टिधमः मुष्टिधयः घटि
 खारी खरी एष संख्यानं घटिधयः घटिधय इत्यादि खारी परिमाणविशेषः खरी गद्दीतीति दिक्कले रुडि वहोः ३

त्वर्वात्प्रांरुडिवहिस्यांरुलेकर्मण्यपपदेखत्रास्यात् रुलमुफुडतीतिरुलमुफुडः रुलमुहहः वहात्तेलिहः वह
 :स्कंधस्तेलेटीतिवहंलिहोगोः अदादिवादपोलुकखत्रोडिवात्तयुणः अत्रंलिहोवायुः परिमाणेपवः प्रसंपवास्वा
 लीखारीपवः कटाहः मितनखेन मितंपवावास्सणी नखंपवायवायुः पविरत्रतापवाची विधुखोसुदः विधुंउ
 दः सुमिसंयोगांतलोपः असंउदः असूर्यललाटयोर्दृशितयोः असूर्यमिति असमर्षसमासः दृशिनानत्रः संब
 धात्सूर्यनपत्र्यतीति असूर्यपत्र्या राडदाराः ललाटतपः सूर्यः उग्रपत्र्ये रंमदपाः लिधमाश्र एतेतिपात्यंते उग्र
 मितिक्रियाविशेषणं तस्मिन्नुपपदेहरेः खत्र उग्रपत्र्यतीत्युग्रपत्र्यः इराउदकं तेनमाद्यतिदीप्यतेऽविधनवा
 दितिइरंमतेमेघह्योतिः इहनिपातनात्त्रयनूनपा एयोध्मायंतेअस्मितितियाणिधमो ध् अंधकाराद्यावतइ
 त्यर्थः तत्रहिसर्पाद्यपानादाद्यपाणयः श्र वाते प्रियवत्रो वदः खत्र प्रियंवदः वत्रावदः गमेः सुपिवाच्यः असंज्ञा
 धमिदं मितंगमोहस्तीविहायसोविहइतिवाच्यं खत्रमिहावाच्यः विहंगमः विहंगः लुङंगमः द्विषत्यरदोस्त्राये
 खत्रस्यात् खविहस्वः पचारेणोउपधायाकस्वः स्यात् द्विषंतेपरंवातापयतीतिद्विषंतपः घटघटीग्रहणाद्विगवि
 त्त्रिष्टपरिताषाअनित्यातेनेहनद्विषंतीतापयतीतिद्विषतीतापः वाविद्यमोब्रते वाकत्राष्टेउपपदेत्यमेः खत्र
 स्यात् ब्रतेगमो वाचंयमपुरंदरोव वाक्पुरोरंमंतवनिस्यात्यते वाचंयमोमौ नब्रतीब्रतेति किं अत्रात्रादिनावा
 चंयब्रतीतिवाच्यामः पूः सर्वदोर्दारिसहोः पुरंदारयतीतिपुरंदरः सर्वसहः सहियहणमसंज्ञार्धेनगेवदारेरिति
 काशिकावाकलकेनलष्व मिदमित्याहुः लंगदारयतीतिलंगंदरः सर्वरुलान्नकरीषेषुकषः सर्वकषः खलः रु
 लंकषानदी अत्रंकषोवायुः करीषंकषावात्या मेघर्त्तितयेषुकनः मेघंकरः रुत्तिकरः तयंकरः तयंराहेनतदंत

विधिः अलङ्कारः केमप्रियममदेएव एषु कृत्रोः एस्यात् कारवचू केमंकरः केमकारः प्रियंकरः प्रियकारः मर्दंकरः
 रोमदकारः वेतिवाच्यः एयहणं हेवादि पुरोमात्तदिति कषंतर्हि अल्पारंताः केमकारा इति कर्मणः शेषवदिव
 कायां पवाद्यचू आश्रितेः तुवः करणतावयोः आश्रितश्चादेउपपदेतवतेः खचू स्यात् आश्रितो नवत्यनेनाश्रि
 तंतवः उदनः आश्रितस्य नवनं आश्रितंतवः संज्ञायां टट्टट्टिधरिसहितपिदमः विश्वं विलतीति विश्वं
 तरः विश्वंतरारघांतरं समा इहरघेन तरंतीति क्तत्विमात्रं नववद्यवाघां नुगमः पतिवराकन्या ननु कु
 योहस्त्री युगंधरः पर्वतः ननु सहः ननु तपः अरिंदमः दमिः नमनायां तेन सकर्मक इत्यक्तं मतांतरे तु अ
 तर्तीविल्यघेन दमिः गमश्च सुतंगमः अतात्यंताधहरपारसर्वानंतेषु डः संज्ञायां मितिनिष्ठेन एषुगमेरुः स
 डिच्चसामर्थ्यात् असम्यापि टेलेपिः अंतगच्छतीति अंतगः इत्यादि सर्वत्र पन्नगोरुपसंख्यातं सर्वत्रगः पन्नप
 तितगच्छतीति पन्नगः पन्नमिति पद्यते क्रांताक्रियाविशेषणं उरसोऽप्यु उरसागच्छतीत्यरगः सुदुरोर
 धिकरणे सुखेन गच्छतीति सुगः दुर्गः अन्यत्रापि दृश्यते इति वक्तव्यं ग्रामगः देवविहाय सोविहादेनो वक्त
 व्यः विहगः आशिषिहनः ननु वध्याच्च नुहः आशिषि किं ननु घातः दारावाहनोऽंतस्मटः संज्ञायां दारुका
 एउपपदे आडः पूर्वार्धेतेर एस्यात् टकारांतादेशश्च वक्तव्य इत्यर्घः दार्वाघाटः चारौवा चार्वाघाटः चार्वाघा
 तः कर्मणि समिव कर्मणि उपपदे सं पूर्वार्धेतेरुक्तं वेत्यर्घः वर्णसंहतीति वर्णसंघातः वर्णसंघातोपद सं
 घाटः पदसंघातः अपेक्षेनातमसोः अपसुर्वार्धेतेः टः स्यात् अनात्रीरर्धदं केनापहः पुत्रः तमोपहः स्तब्धः
 कुमारशीर्षोर्णिनिः कुमारघाती निरसः शीर्षतावो निपात्यते शीर्षघाती लक्षणे जादापत्यो हंकरं

१२*

तेष्टकस्यात्र लक्षणवतिकर्तृरि जायाघोनापतिघीस्त्री अमनुष्यकर्तृकेव जायाघसिलकालकः पतिघीपाणि
 रेखापिन्नघ्नघृतं मनुष्येति किं आखुघातः शूद्रः अघकंवलतदः शत्रुघ्नघतिमूलविलुङ्गादिवाभिधं चोरघातो
 नरघातोदस्तीति उवाङ्गलकादपि नाकौहस्त्रिकपाटयोः हंतेष्टकस्यात्र नाकौद्योत्यानां मनुष्यकर्तृकार्षमिदं ह
 स्त्रिघोनाकपाटघ्नश्वोरः कवाटेति पाठांतरं पाणिघतामघोत्रिलिनि हंतेष्टकटिलोपोघवतिपात्यते पाणिता
 मघोरुपपदयोः त्रिलिनि किं पाणिघातः तामघातः राडघ उपसंख्यानं राडानं हंति राडघः आडासुतगस्त्रल
 पलितनग्राधपिठेषु चार्धेषु चोक्तः करणे रक्कन एषु चार्धेषु चोक्तं कर्मसूपपदेषु कर्तृः रक्कन स्यात् अना
 टां अनाटां कुर्वत्यनेन आटां करणं अघो किं आटा कुर्वत्यनेन इह प्रतिषेधसामर्थ्यात् लफटुपिनेतिकात्रिको ता
 यमतेतुल्यट्स्यादेव अघावित्फत्तरार्धं कर्तृरि लुवः खिलुचरु कर्तृ आद्यादिषु चार्धेषु चोक्तं नवतेरेतोस्तः अ
 नाटा आटो नवति आटां नविलु आटां नावुकः सृजो लुदके किं न घृतसृक् कर्मणीति निवृत्तं मंत्रेण सृजति मं
 त्रसृक् कृविग्दधृक् व्याख्यातं त्यदादिषु ह्रोनालोचने कच्च समानान्तराद्येति वाच्यं सदृक् सदृग् सदृशः अ
 न्यादृक् अन्यादृशः कोपि वाच्यः तादृक् सदृक् अन्यादृक् ससृदिषु ह्रडहलुङादिदतिद्विदनिनी राडा मुप
 सर्गेपि किं एत्यः किं प्रस्यात् उपसर्गसत्यसतिव सुप्पपदेषु सत् उपनिषत् अमसः प्रसृः मित्रदिट् प्रदिट् मित्र
 धृक् गोधृक् प्रधृक् अश्वधृक् प्रधृक् त्वदवित् निवित् इत्यादि अग्रगामात्यानयते लोवाच्यः अग्रणीः ग्रामणीः
 नडोणिः सुप्पपसर्गे चोपपदेर्नडे एवः स्यात् अत्राताक् प्रताक् अदोनन्ते विवृस्यात् आममतिआमात्र सस्यात्
 अनन्ते किं अनादः कवेध अदेविट् स्यात् सर्वसूत्रेण सिद्धे वचनमएवाधनार्धं कृत्वा तत्र आममांसस दृक् कः कघ

व*
 विरचयते न विवृतं
 व्यस्येति न्येकं सुमा
 भागमयोरनावात्क
 ल्कटो समानसं पलु
 दुधिकरणं अयमपि क
 रणेन स्यात् प्रतिषेधसा
 धो ह्रस्व इति कारिका
 कारस्य मते ७
 ती

८

तद्विक्रवा दोषप्रत्ययान्तरा इति पक्षसंमताद्वे उपपदेः ए उपपदस्य क्रवादेनाः एषोदरादिवात् इह कबूधश्च कामडया
 अन्येभ्योऽपि ह्रस्वते च दसीति निवृत्तं मनिनृकनिप्रवनिप्रविचूरेते प्रत्ययाधातोः स्फः नेमृमिहतिवत्त्वादे कत इत्यस्यात्
 मृ सुत्रार्थी प्रातरिवा विदुनोस्तुनासिकः स्यात् अनुनासिक स्या स्यात् विडा कत इति विडा वा उ ए अया वा विचूरोटरेट्
 सुगणं किं पुत्र अयमपि ह्रस्वते मसूहिषेति वस्येव प्रपंचः उषासुत्र पणधत् वाहनट् अंतः पदांतस्या नितेन स्य एव
 स्यात् उपसर्गस्थानि मित्रात्परश्चेत्तदे प्राण्वागस इति वं मित्राणि शास्ति मित्राः आनामः को उपधाया इव वा च आनीः
 इवो वेगीः इः ह्रस्वमन्त किं पुत्र एषुच्चादेर्कस्वः स्यात् तनुच्चत् अनुनासिकस्य किं तिदीर्घः मोनो धातोः प्रतान् प्रज्ञान् वृरि
 त्त्वात् अकृष्टः कर्त्तव्येत्त्वात् ऊः ऊरौ ऊरः सूः ऊः इति ऊना वतीति ऊनोः ऊनावः सुवो सुवः सुमूः सुम्वो सुम्वः राह्लोपः सू
 षीमू सुरो सुरः घुवी धूः गमः को अनुनासिकस्य लोपः स्यात् अगंगत् गमादीनामिति वक्तव्यं परीतत् संयत् सुनत् ऊड्व
 गमादीनामिति वक्तव्यं लोपश्च अग्रेयूः अग्रेतूः स्वः कव चात् किं पुत्रां स्वः वां स्वाः वा मिधातो रित्यवंबा धितुं सूत्रं सुपडा तो
 णि निस्त्राहीत्ये अडात्त्यर्थे सुपिधातो णि निः स्यात्ताहीत्येद्योत्ये उक्तो डी त्री ततो डी अडात्तो किं ब्राह्मणानां मंत्रयिता ता
 हीत्ये किं उक्तं लुक्ते कदाचित् इह ह्रस्वकारेणोपसर्गतिन एव सुपिणि निरिति व्याख्यातु उत्पत्तित्या मा डि सतेरुप संख्या
 नमिति पवितं हरदत्तमाधवादिनिश्चयत देवानुसृतं तच्च साध्यविरोधादपेक्षं प्रसिद्धं योपसर्गेपि णि निः सवत्तवोपडी वि
 तां अनुयायिवर्गः पतत्यधो धामविसारिन वंचनीयाः पतवो लुडी वितेरित्यादि साधककारिण्यपसंख्यानं ब्रह्मणिवदः
 अताहीत्यार्थवार्तिकद्वयं साधकदायी ब्रह्मवादी कर्त्तव्युपमाने णि निः स्यात् उपपदार्थः कर्त्ता प्रत्ययार्थस्य कर्त्तृरुपमा
 नं उद्भवको न उद्भूको न्री धां करवा अताहीत्यार्थमडात्त्यर्थं च सूत्रं कर्त्तरि किं अरदा निवत्त कृत्यतिमा धान् उप

माने किं उष्ट्रः कोशतिष्ठतेः एतिः स्यात् संमिलनादी बहलमानी के पौनः पुन्येद्योत्येसु फपपदे एतिः स्यात् की
 रपाथिण उन्नीनराः मनः सुपिमन्यते एतिः स्यात् दर्शनीयमानी आत्ममानेखश्च सकर्मके मनने वर्तमाना मन्यते सु
 पिखत्र स्यात् चासिनिः पंमितमात्मानं मन्यते पंमितमन्यः पंमितमानी शिवननवयस्य कालिमन्या अनवयस्य किं दि
 वामन्या इव एकावो प्रत्ययवच्च इङादेकावोम् स्यात् सदस्वाद्यस्वत्खिदंते परे ओतो म्ना सोः गामन्यः वाम्ना सोः स्विद्यं
 मन्यः स्त्रीमन्यः नृनरमन्यः सुवंमन्यः श्रियमात्मानं मन्यते श्रिमन्यं कुलं लाष्यकारवचनात् श्रीनाष्टस्य ऊस्वः सुममोरता
 वश्च नृते अधिकारोऽयं वर्तमाने लडितियावत्त करणे अङः करणे उपपदे नृता घाद्यङ्गे एतिः स्यात् कर्तृरि सोमेने
 दवान सोमयाडी अग्निष्टोमयाडी कर्मणि हनः पिष्टव्यघाती कर्मणीत्येतस्य हेवेति यावदधिक्रियते वस्सहृणद्वेषु
 किं प्र एषु कर्मसूपपदेशु हंते नृते किं प्र स्यात् वस्सहा हृणहा हृत्रहा किं प्रेत्येव सिद्धे नित्यमाधमिद वस्सादिष्वेव हंतेरेव
 नृते एव किं वेवेवेति चतुर्विधोऽत्र नित्यमइति काशिका वस्सादिष्वेव किं वेवेवेति द्विविधो नित्यमइति ताष्यं सुकर्मणा प
 मंत्रपुण्येषु कृत्तः सो कर्मादिषु वक्तव्यः किं स्यात् त्रिविधो नित्यमइति काशिका सुकृत्त पापकृत्त मंत्रकृत्त पुण्यकृत्त
 किं वेवेवेति नित्यमात्र कर्मकृतवानित्यत्र न कृत्त एवेति नित्यमात्र मंत्रमधीतवान् मंत्राध्यायः अत्र न किं प्र नृते एवेति नि
 द्यमात्र मंत्रं करोति करिष्यति वेति वेवकाया न किं प्र स्वादिष्वेवेति नित्यमात्रा वादन्यस्मिन् फपपदे किं प्र नास्त्रकृत्त
 लाष्यकृत्त सोमे सुत्रः सोमसुत्रं चतुर्विधो नित्यमइति काशिका एव सुत्ररसूत्रेऽपि अग्नौ वेः अग्निचित् कर्मण्यग्राख्या
 दां कर्मण्यपपदे कर्मण्येव कारके चिनोतेः किं स्यात् अग्राधारस्य लविशेषस्याख्यादां त्रयेण इव चितः त्रयेण चित् क
 र्मणा निविक्रियः कर्मण्यपपदे विपूर्वाक्रीणातेरितिः स्यात् कुम्भितग्रहणं कर्तव्यं सोमविक्रयी हृतविक्रायी हृत्रोः

२

केनिप्र कर्मणि तूते इत्येव पारं दृष्टवान् पारं दृष्ट्वा राजनि युधिष्ठिरः कनिप्र स्यात् युधिष्ठिरं तर्कवितरणघ्नः राजानं
 बोधितवान् राजकुलसुधा सहेव कर्मणीति निवृत्तं सदसुधा सदसुधा सप्तम्यां कनेर्मः सरसिङ्गं मंडरायां जातो मं
 डरङ्गः द्यापौरिति क्रस्वः पंचम्यामङ्गातो जातिना हवर्द्धिते पंचम्यंत उपपदे कनेर्मः स्यात् संस्कारङ्गः अदृष्टङ्गः उ
 षसर्गे च संज्ञायां प्रजा स्यात् संततौ कने अतो कर्मणि अनुपूर्वी कने कर्मण्यपपदेरुः स्यात् पुमां समनुसुधका
 ता पुमनुडा अन्येषु पिदृश्यत अन्येषु प्यपपदे उडनेर्मः स्यात् अङ्गं विङ्गः वासराङ्गः अपिनाशे सर्वेषां धिव
 तिवाशर्घः तेन धावन्तरादपि कारकांतरेषु पिकवित् परितः खाता परिखा कृत्तवत् निष्ठा एतौ निष्ठा संज्ञौ स्तः
 निष्ठा सूता र्वेधातो निष्ठा स्यात् तत्र तयोरेवेति तावकर्मणोः कः कर्त्तरि कृदिति कर्त्तरि कृत्तवत्तुः उका वितौ स्ता तं म
 द्या स्तुतः सुधा विसुः विसुर्विश्वं कृतवान् निष्ठाया मन्यदधे एपदधे तावकर्मणी ततोऽन्यत्र निष्ठायां क्रियो दीर्घः स्या
 त् क्रियो दीर्घात् दीर्घात् क्रियो निष्ठा तस्य न स्यात् कीरा वान् तावकर्मणोः स्तुतः कामो मया शुकः किति श्रितः
 श्रितवान् स्तुतः स्तुतवान् कुतः कर्णेर्लुङ्गावो वाच्यः तेन एका वृत्तान्नेट् कुतः कुतः रदास्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य वदः
 रेफदकाराणां परस्य निष्ठा तस्य नः स्यात् निष्ठापेक्षा पूर्वस्य धातोर्दकारस्य वदिसायां ष्टु रूद्रत्वरपरः पावं श्रीर्ल व
 हिरंगवेन दृष्टेरमिद्वान्नेह कृतस्यापत्यकार्त्तिः सिन्नः चिन्नः संयोगादेरातोर्धातोर्द्वैवतः निष्ठा तस्य नः स्यात् प्राण
 : शानः श्लानः स्वादित्यः एकविंशतेर्लुङ्गादित्यः प्रायत्त वूनः ज्यायदि ज्याडीनः ष्यो दीर्घश्च दृग्तो हनः दुडउपता
 पदस्य यञ्जगृह्यते सावुबधवात् ष्टुतया षुतया दुतयेति माघः गूनः पूजो विनात्रो पूनायवा विनष्ट इत्यर्घः पू
 तमन्यत् सिनो तेयां स कर्म कर्त्तृकस्य सिनो ग्रासः ग्रासति किं सितायोरो न सूकरी कर्म कर्त्तृकति किं सितायोरो

॥ वक्रोपेक्षायां वदिरंगवेन दृष्टेरमिद्वान्नेह कृतस्यापत्यकार्त्तिः सिन्नः चिन्नः संयोगादेरातोर्धातोर्द्वैवतः निष्ठा तस्य नः स्यात् प्राण

देवदत्तेन उदितश्च लुकोलुभः दुःखि उचुनः उहाक प्रहीणः स्वाद उदित इत्यकं सूतः सूतवान् हतः उदिनमधोडीडः पाव
 सामर्थ्यानेन उम्मीनः प्रवमूर्ति स्यात्तायोः प्रवममूर्ते काविनेममूर्ते चार्धे श्लोडः संप्रसारणं स्यान्निष्ठायां श्लोस्यर्ते श्लोडः
 निष्ठात स्यतः स्यादस्य श्लोधि हल इति दीर्घः श्लोनेष्टं अस्य श्लोकि श्लोतं कुलं प्रवमूर्ति स्यात्तायो रिति किं संप्रसारणं नृश्रिकः श्लो
 ता संकुचित इत्यर्धः प्रतेष्ट्य प्रतिपूर्वस्य रूपः संप्रसारणं स्यात् निष्ठायां प्रतिश्लोतः विताषास्य वर्यस्य रूपः संप्रसारणं वा स्यात्
 असिन्नपानंष्टं असिन्नानं अवशानो अवशानो नृश्रिकः व्यवस्थित विताषेयं तेनेहन समवश्यं न श्लो नपादाने श्लो निः
 ष्ठात स्यतः स्यात् नवपादाने यस्य विताषास्य क्वचिद्विहितस्य तो निष्ठाया इत्यस्य स्यात् उदितो वेति कायां वेद्वा दि
 हनेदं समकः अपादाने किं उदकमुदकं कृपात् नवस्यासिद्धवात् वश्येति षवे प्राप्ते निष्ठादेनाः षवस्वरप्राप्ते ये निधिषु
 सिद्धो वाच्यः वृक्लः वृक्कावान् परिस्कंदः प्राच्यतरतेषु पूर्वेषु मूर्धन्येषु प्राप्ते तदसावो निपात्यते परिस्कंदः प्राच्येति किं परि
 स्कंदः परिस्कंदः परेश्वेति विकल्पः स्तरेति षवे प्राप्ते प्रतिस्त्वनिस्त्वौ च अत्र षवं न स्यात् दिवा विडिगाद्यां दिवो निष्ठा
 तस्य तस्य स्याद विडिगीषायां दूनः विडिगीषायां उद्युतं निर्वाणो वाते अवाते इति चेदः निपूर्वावाते निष्ठातस्य नवस्या वा
 तस्यैकं त्रीन निर्वाणोऽग्निमुनिर्वा वाते तु निर्वातो वातः शुषः कः निष्ठात इत्येव शुष्कः पवो वः पक्कः कायो मः कामः स्यः प्र
 पूर्वस्य प्राप्तेः संप्रसारणं स्यात् निष्ठायां प्रस्यो न्यतरस्यां निष्ठातस्य मोवा स्यात् प्रस्तीमः प्रस्तीतः प्राकिं स्यातः अनुपसर्गा
 त्याद्यन्त कीवक शो ह्लाघाः त्रिफला फुल्लः निष्ठातस्य लवं निपात्यते क्वचिदेकदेशस्या पीदं निपातनमिष्यते फुल्लवान् की
 वादिषु वक्तव्यं तस्यैव तलोपः तस्यासिद्धवात्प्राप्तस्ये तोला वश्यं निपात्यते कीर्तितः कश्चास्तुः उह्लाघो नीरोगः अनु
 पसर्गा किं आदितश्च आकारांतो निष्ठाया इत्यस्य स्यात् तिव वरफलो रत उस्मात्ता दो किं नि प्रफुल्लः प्रकिंवितः प्रकृति

तेस्क सिद्धिदत्त इत्येव जिमिदा जिदिदात्तादीदिवादीव प्रमेदितः प्रमेदितवान् प्रादुदितः प्रवेदितवान् प्रधर्षितः प्रध
 र्षितवान् धर्षितं तेन मेदिं परिवन्तः विन्तं तेनेत्यादि मृषस्यितिकायां मेदिं हाकिनस्यात् मर्षितो मर्षितवान् कमायां किं
 अपमर्षितं वाक्यं अविस्मयमित्यर्थः उडुपधा प्रावादिकर्मणो रन्तरस्यां उडुपधा त्यरात्वादिकर्मणोः सेलिष्टावाकि
 म्यात् कतिताद्योतिता मुदितं मेदितं साधना प्रकृतितः प्रद्योतितः प्रमुदितः प्रमेदितः साधः उडुपधा किं विदितं
 तावेत्यादिकिं रुचितं काषायिणं मेदिं कुष्टं राश्विकरणे स्य एवेष्पतेनेह गुधते गुधितं निष्टायां मेदिं लेलेपिः स्यात् ता
 वितो लावितवान् श्रीदित इति नेट संप्रसारणे श्रुतः दीप्तः गुप्तः रूढं वनुतनुवतः ततः पतेः स निवेदुवादि मलावे प्रा
 मेदितीया श्रितेति सूत्रेति पातनादिट् पतितः मेसिवातिवेदुवा मिदं कृतत्वा दीनामीदिवेन अनित्यवद्वापनाद्या ते
 नक्षवितमितराङ्ग धियेत्यादियस्य वित्तोपेत्यत्र एकावद्वत्येव दरिद्रितः कुपुस्वातधातलमस्मिष्टविरिः पुफाटवाठानि
 मंघमनसमः सक्ता विस्मयस्वरानायासहृष्टो कुपुदीन्यष्टो अनिद्धानि निपात्यते समुदायेन मंघादिषु वाच्येषु
 इव द्रव्यसंघट्टाः सक्तवो मंघः मंघनदं मश्च कुपुः मंघश्चेत् स्यात्तं मनः धातं तमः लमं सक्तं निष्ठानवमपि निपातनात्
 स्मिष्टमविस्मयं विरिषुः स्वरः स्नेहरेह अन्त्योरुपधाया इव मपि निपात्यते फाटं अनायाससाधः कषायविशेषः मा
 धवस्कनवनीतनावात्सागवस्यापन्नं द्रव्यं फाटमिति वेदनाये आह वाटं नृत्वा अन्यत्र कुलितं कुपुशोराङ्कोतिउत्ता
 गमन्नास्रस्यानित्यत्वात् स्वनिर्तं धनितं लगितं स्नेहितं विरेसितं फणितं वाहितं धुषितं साविद्यात्ये एतौ निष्ठायां मवि
 नये एवानिर्तोषः धुष्टो विव्राष्टः अन्यत्र धर्षितः विव्रामितः सावादिकर्मणोस्तु धुषितोऽस्मि अतएव नित्यमार्थमिदं सूत्रं
 मिति वृत्तिः धुषेरादिवे फले विन्यमिति हरदत्तः माधवस्कनावादिकर्मणो रवेद्यात्ये विकल्पमाह धुषं धर्षितं प्रधुष्टः प्र

सर्वे
 यद्यपि लोकास्तवः सद्यः
 एव तद्वदिति दानिष्टायां
 टीत्यत्र सद्यः प्रत्ययस्योक्तं
 इति तस्मै त्रिलोकापि धातोः
 सनामासात्तावनिष्टाप्र
 त्यये लोपोभाक्त्वं तदर्थं

कृती नृती तादावीदिकर
 लयस्य विनायकस्य स्यात्तत्त्वं
 त्रिंशत्त्रयमात्रायः सासना
 सिद्धे वा द्रव्यविनायकस्य
 मगमासावेमिदं सीदितोति
 श्रुत्या मित्यनेन विधिनाय
 स्य विनायकस्य विधिरिति सा
 न्नायते

अ+
ह+

धर्षितः दृढस्त्रलबलदोः स्त्रलेबलवतिवनिपात्यते दृढदृढिदृढो कस्य इमलावः तस्य दृढं दस्यलोपः इदितो नलोप
श्रुदहितः दृढितो न्यः प्रलोपरिदृढः दृढदृढिदृढो निपातनं प्रायत्र परिदृढितः परिदृढितो न्यः कृबुगहनदोः कषः
कषो निष्ठाया इत्यस्यात् एतदोरर्धदोः कष्टः खंतकरणं वस्या कष्टं कृबुमासीलकष्टो मोदः कष्टं नास्त्रं डुरवगा
हमित्यर्धः कषितमन्यत्र कषिरविना दने कषिनिष्ठाया मनिटस्यात् घुष्टारकुः अविना दने किं कषितं वा कषा
देन प्रकटीकृतानिष्ठाया मित्यर्धः अर्धः सनिवि ल्यः एतत्पूर्वादेर्देर्निष्ठाया मित्यस्यात् समर्णन्यः णः व्यर्णः अर्दि
तो न्यः अनेश्चाविहयो अत्यर्णनातिहर आसन्नं वा अत्यर्दितमन्यत्र एरधयने दृढं एतलहतेः कस्य इमलावो नि
लुक् अधीयमानेर्धे दृढं दृढात्रेण संपादितं अधीतमिति द्यावत् अन्यत्र उवर्त्तितारकुः श्रुतं पाके श्रातिश्र
पंत्योः केषुलावो निपात्यते कीरदविषोः पाके श्रुतं कीरं स्वयमेव विक्रिन्नं पक्वं वेत्यर्धः कीरदर्वित्यामन्यत्रुप्राणं प्र
क्षितं वा वादांतात्तात्पूर्णदृष्टस्य दृढनक्षत्राः एते लिचिनिष्ठातावा निपात्यते पक्षेदमितः त्रामितः पूरितं दासि
तः स्यान्नितः द्यादितः कृषितः अथमवरसंघघासन्नं एत्यो निष्ठाया इमा हृष्टः दृषितः आतः अमितः दृणः
वरितः अस्यादिवेफलं मंदः संघष्टः संघषितः आस्वातः आस्वनितः हृषेलेमिमु हृषेर्निष्ठाया इमा स्यात् लोम
सुविषये हृष्टं दृषितं लोम विस्मितप्रतिघातदोश्च हृष्टो हृषितो मंत्रः विस्मितप्रतिहतो वेत्यर्धः अन्यत्र उदृष्ट
अलीके ऊदि द्यानिष्ठाया नेट् हृषतुष्टौ इट् अपवितश्च वायते निर्वातोयं अपवितः अपवायितः प्यायः पी
वास्य निष्ठाया व्यवस्थितविनाषेयं तेन स्वागे नित्यं पीनं सुखं अन्यत्र प्यायः पीनः खेदः सोपसर्गस्य न प्रप्यानः
आडू र्वे स्याध्रुसोः स्यादेव आपीनो ध्रुः आपीनमूधः क्रादो निष्ठाया क्रसः स्यात् प्रकृन्ने द्यति स्यति मास्वामिति

किति एषामेकारोतादेनाः स्यात्तादौ किति इवद आवयो रप वादः दितः सितः माड् मिड् मितः स्मितः ज्ञाहोरन्य
 तरस्यां ज्ञितः ज्ञातः स्मितः ज्ञातः व्यवस्मितविलाषावात् ब्रूते विषये ज्ञपते नित्यं संज्ञितं ब्रूतं सम्यक् संपादितमि
 त्यर्थः संज्ञितो वास्तवः वृत्तविषयक कथनवानित्यर्थः दक्षतेर्हिः तादौ किति अलिहितं निहितं दोदष्टोः कसंज्ञि
 कस्य दा इत्यस्य दष्टस्यात्तादौ किति वां वीदत्तः घोः किं दातः तो तो वा यमादेनाः नवैव विदत्तमित्यादावुपसर्गस्य
 दस्तीति दीर्घापत्तिः तकारादौ तद्धिविधानात् दातो वा धातो वा नवदो तवे निष्ठानव धातवे ऊपस्तघोरिति धव
 त्राक्यं संनिपातपरिभाषाविरोधात् अवउपसर्गात् अङ्ताडुपसर्गात्परस्य दा इत्यस्य घोः अवस्तः स्यात्तादौ
 किति वव्वं प्रत्तः अवदत्तः विदत्तं च प्रदत्तं वादिकर्मणि सुदत्तं मनुदत्तं च निदत्तमिति वेद्यते वक्राष्टाष्टाष्टा
 सन्दस्ति इगं तो यमर्गस्य दीर्घः स्यात् दादेना यस्मात्कारस्तदा दावुत्तरपदे ग्वरिवेति वव्वं मायदा सिद्धं नीतं सूत्रं
 कमास्ते ताव्वं धेत्तं गीतं पीतं सन सनेत्याव्वं ज्ञातं सातं स्वातं अदो ऊर्ध्वमित्येति किति ल्यविति लुप्तवित्ति किकं
 सप्तमीत्यं अदो ऊर्ध्वः स्यात्तल्यपितादौ किति व इकार उच्चारणार्थः धव्वं ऊर्ध्वकारि ऊर्ध्वः आदिकर्मणिकः कर्तृ
 रिव प्रकृतः कटंसः प्रकृतः कटस्तेन निष्ठाया मन्तदर्थेति दीर्घः किं दो दीर्घादिति नव्वं प्रकीर्णः सः वा क्रोत्रादेन्य
 योः किं दो निष्ठाया दीर्घो वा स्यात् आ क्रोत्रादेन्ये च कीर्णा युर्त्तव कीर्ता युर्त्तव कीर्णो यंत पस्वी कीर्तो वा निनदी
 त्यास्तातेः कोत्राले आत्यास्तातेः सम्यघः स्यात् कोत्राले गम्ये निष्ठातः ज्ञास्तेषु नदीस्तः सुपीतिकः सूत्रं प्रतिस्मातं
 प्रतेः स्नातेः पव्वं प्रतिस्मातं सूत्रं शुद्धमित्यर्थः अन्यत्र प्रतिस्मातं कपिष्ठलो गोत्रे कपिष्ठलो नाम यस्य कापिष्ठलिः पु
 त्रः गोत्रे किं कपीनां स्तलं कपिष्ठलं गत्यर्था कर्मक मिषवशीड् स्नासवस ऊन रुदडी र्यतित्यश्च एतः कर्त्तरिकः

स्यात् लावकर्मणोश्च गंगागतः ज्ञानः सः लक्ष्मीमाप्तिष्टोदरिः शेषमधिनामितः वैकुण्ठमधिष्ठितः त्रिवमुपासितः हरि
 दिनमुपोषितः राममनुजातः गरुडमारूढः विष्णुमनुजीर्णः पद्मे प्राप्तागंगातेनेत्यादि कौःधिकरणेन ध्रुवगतिप्रत्यव
 सानार्धित्यः एत्योःधिकरणेन कः स्यात् चाद्यष्टाष्टासं ध्रुवस्यैव सुकुंदस्यामितमिदमिदद्यातेरमापतेः लुक्तमेतदनंतस्य
 त्वुगोप्योदिदृक्कवः १ पद्मे आसेरकर्मका कर्त्तरि तावेव आसितो सुकुंदः आसितं तेन गत्यर्धित्यः कर्त्तरि कर्मणि वरमा
 पतिरिदं द्यातः तेनेदं द्यातं लुङ् कर्मणि अनंतेनेदं लुक्तं कथं लुक्तावा सणा इति लुक्तमस्ति एषामिति मन्वर्षीयोऽय
 वर्त्तमाने इत्यधिकृत्य भीतः कः त्रिद्विदाह्विसः त्रिद्विधा इहः मतिबुद्धि इडाधैत्यस्य मतिरिदेवाबुद्धेः एषगुणानां त
 राज्ञामत इष्टः तैरिष्यमाण इत्यर्धः बुद्धः विदितः पूजितः अर्चितः अकारोऽनुक्तसमुच्चयाधी नीलितोरक्षितः कांतो
 आकुष्टोऽनुष्टुप् इत्यादि नपुंसके सावेक्तः कीवद्विविशिष्टे सावेकालसामान्येन कः स्यात् कल्पितं नादितं हमितं सुदुर्लभं
 ईनिप्र सुनोतेत्येके श्रुतं वनिप्र स्यात् नृते सुवा सुवानो दका दकानो जीर्णतरुन नृते इत्येव करन करतो करतः
 वासस्य पत्न्यायेन निष्ठापि जीर्णः जीर्णवान् हृदमिलिद् लिटः कानडा क सुष्ठु इह नृत सामान्ये हृदमिलिद् तस्य वि
 धादमानो क सुकानडा वपि ह्वां दसाविति त्रिमुनिमतं कवयस्कवकुलं प्रयुंजते तंतस्त्रिंशं संनगरोषकं वे श्रेयं
 मिसर्वाण्यधिङ्गुषस्ते इत्यादि वस्वेकाकाधमा कृतद्विद्वानामेकावामादंतानां घसेष्ववसोरिदं नान्येषां आरिवान्
 आदिवान् देदिवान् इदिवान् एषां किं वन्तवान् नाषायां सदवसश्च वः सदादित्यो नृत सामान्ये नाषायां मित्रा स्या
 न तस्य वनित्यं कसुः निषेदुषीमासनबंधधीरः अधूषुषस्त्रामत वनज नस्य सुश्रवान् उपेयिवान् नाश्वान् नृवान्
 अ एते उपहर्षादितो नाषायां मपि नृतमात्रे लिप्ता तस्य नित्यं कसुः इट् उपेयिवान् उपेयुषस्त्रामपि नृति मय्या

[Faint handwritten Devanagari script visible through the paper from the reverse side.]

उपेक्षुषी उपेत्यविवक्षितं ईदिवान् समीक्षिवान् नन्नुपेक्षीदप्रातेः कसुरिभूतावश्च धृतकथधृतेरनासुषइतिनारविः
अनुपेक्षीदवेः कसुरिकानन्वेदस्यवचनं कृतवान्चानः विनाषागमहनविदविज्ञा एतौवसोरिम्हाङ्गमिवान् डग
चान् डङ्गिवान् डङ्गिवान् विविदिवान् विवद्वान् विवित्रिवान् विविश्वान् विविनामाहवद्यात् विदतेयदेहं खत्तेस्त
विविद्वान् दृष्टोश्च ददृशिवान् ददृश्वान् लटः शत्रुज्ञानवावप्रथमानाधिकरणे अप्रथमांतेनसामान्याधिकरणेत्यर्थः
शब्दादिः पचंतंवेत्रंपच्यं आनेषुक अंगस्यातोमुमोगमः स्यादानेपरे पचमानंवेत्रंपच्य लभित्यनुवर्तमाने पुनर्लङ्ग
णं अधिकविक्षनार्थेतेनप्रथमासामान्याधिकरणेपिक्वचित्सन्वासाणः माङ्गाक्रोत्रोइतिवाच्यमाङ्गीवनमाङ्गि
लुडितिप्राप्तेएतद्वचनसामर्थ्याल्लट् संबोधनेच देपचन् देपचमानः लक्षणहेत्वोः क्रियायाः क्रियायाः परिचायकेदे
तोकार्थेवर्तमानार्थात्तोलटः शत्रुज्ञानचौस्तः शब्दानांलुङ्गतेयवनाः अर्द्धदन्वसतिहरिपश्यन्मुच्यतेहेतुः फलेका
रणंवक्तव्यवः प्रपीयमाणः सोमः ईदामः आसः परस्यानस्यईस्यात् आदेः परस्य आसीनः विदेः शत्रुर्वसुः वेत्तेः पर
स्यशत्रुर्वसुरादेशोवास्यात् विदन् विद्वान् विदुषी तौसत्तौ शत्रुज्ञानचौससंज्ञौस्तः लटः सद्यव्यवस्थितविना
षेत्तेनाप्रथमासामान्याधिकरणेप्रत्ययोत्तरपदयोः संबोधनेलक्षणहेत्वोश्चनित्यं करिष्यंतं करिष्यमाणंपच्यं क
रिष्यतोपत्यं करिष्यतः करिष्यइत्तिः हेकरिष्यन् अर्द्धदिष्यन्वसतिप्रथमासामान्याधिकरणेपिक्वचित् करिष्यति
करिष्यत् पूङ्गुङोः ज्ञानन्वर्तमानेपचमानः यङ्मानः ताञ्जीलवद्योवचनशक्तिषुनानशक्तिषुनानश एषुद्योत्ये
षुकर्त्तरिकानन् लोमंलुङ्गानः कवचंविनाणः शत्रुनिघ्नानः इड् धातोः शत्रुकृत्त्रिणि आत्यांशत्रुस्यात् अकृत्त्रि
णिकर्त्तरिअधीत्यन् धारयन् अकृत्त्रिणिकिं कृत्तुणाधीते धारयति द्विषोमित्रे द्विषन्शत्रुः सुनोयज्ञसंयोगे

सर्वे सुखं तः सर्वे यत्कमानाः सत्रिणः अर्द्धिप्रशंसायां अर्द्धेन आर्द्धे सञ्जीवतदमृतमाधकारिषु क्रियमतिव्याप्य
वक्ष्यमाणः प्रत्यया सञ्जीवनादिषु कर्तृषु बोधाः दृन्कर्त्ता कटान्न अलंकृन्न निराकृन्न प्रकृतोत्पद्योत्पद्योत्पद्यो
रुच्यपत्रपद्मपद्मे सद्वारदसुत्र अलंकरिस्तुरित्यादि एते दसि वीरुधः पौरयिस्तवः सुवः दंदसीत्येव न विस्तु
ः कषतर्द्धिङ्गत्प्रलोरप्रतविस्तुविस्तवमिति निरंकृन्नाः कवयः वकारोन्तकसमुच्चयाधः स्वाडिस्तुरिति वृत्तिः ए
वं कलिस्तुः नैतद्वाप्येदं दं दिसुश्चास्मः दंदसीति निवृत्तं गिदयं न वृत्तिरतेन सईवं न सास्तुः एतान्नयुणः डि
स्तुः स्नास्मः वाहुवः फ्रक्ः किति इत्यत्र गकारप्रसेधानेत् स्तुः दं नोश्चंदस्फपसंख्याने दंदल वः पत्रावः वसिष्ट
धिधुषिद्धिपेः कुः वस्मः गृध्रः धृस्तुः किं फ्रः नामित्यष्टात्यो धिनुण उकारउच्चारणाधः इति कारिका अनुबंध
तिसाव्यं तेन नामितितरां नामितीतरेत्यत्र उगितश्चेत्तस्वविकल्पः न वैवं नामी नामीत्यादौ नुमप्रसंगः फल्यदण
मपकृष्य फलं तानामेव तद्विधानात् नोदात्रोपदेनास्येति वृद्धिनिषेधः नामीतमीदमी अमीत्तमी कमी कमी प्रमा
दी उत्सर्वात्मदेः अलंकृन्नादिस्त्रेण सुडुको वासकूपविधिना धिनुणपि उन्मादी तञ्जीव्ये उवासरूपविधिनी स्त्री
तिवृत्तप्राल्लिकं संप्रवाचुरुधाडा माडा सपरिस्मृसंस्मृडपरिदेविसंस्मृरपरिदिपपरिरटपरितदपरिदहपरिहृदहउव
द्विपद्महृदहृदकाकीमविविचत्यङ्गरङ्गसङ्गातिवरापवरासुधात्याहनप्र धिनुणस्यात् संप्रकी अनुरोधी आत्मा
मी आत्मासी परिमारी संसगी परिदेवी संहारी परिदेयी परिगटी परिवादी परिदाही परिमोही दोषी द्वेषी दोही दोही दो
गी आर्कामी विवेकी त्यागी रागी नागी अतिचारी अपचारी आमोषी आस्थाघाती लोकघलसकृदुसंनः विकाषी विला
सी विकृषी विसंसी अपेचलसः बाहो अपलाषी विलाषी प्रलपस्मृकुमघवदवसः प्रलापी प्रसारी प्रजावी प्रमाधी प्र

अथानां नालेति लोकादेनाः

नावि

अथानां नालेति लोकादेनाः

[illegible]

रः घस्मरः अकारः संज्ञासामिदो घुरम् संयुरः लासुरः मेडुरः विदिलिदिहिदेः ऊरव् विडुरः सिडुरं छिडुरं इत्यत्रा
डिमर्त्तित्यः करप् इवरः इवरी नम्वरः डिवरः सृवरः गवरः अगमेरुनासिकलोपोन्यात्यते गवरी डायुक्क
ः जागर्त्तित्यः स्यात् डायुक्कः यडायुक्कः पदङ्गा यडः एत्यो यडं तेत्यः ऊक्क्यात् दन्नामिति लाविनं नलोपोननिर्दे
नाः यडायुक्कः डडायुक्कः दंदपूकः नमिकं पिस्माडसकहिंसदीपोरः नम्रः कम्प्रः स्मेरं डसिनन्नरवः क्रिया
सातत्येवर्त्तते अडसं सततमित्यर्थः कम्प्रः हिंसः दीघः सनात्रांसतिङ्गुः विकीर्षुः आत्रांसुः सिङ्गुः विङ्गुः रिङ्गुः वे
त्रेर्नुम्यात् इषेव्वं वनिपात्यते वेत्ति तच्चीलो विङ्गुः व्याघ्रं दसि देवान् डिगीति सुमन्युः आह गमहन डन कि क
नो लिङ्गुः आदंता ददंता फमादित्यः अकि कनो स्तं दसितो वलिङ्गुत् वलिर्घङ्गं पयिः सोमं ददिगीः डगिमिर्धुवा
डघिर्धुवममित्रं डङ्गिः सायायाधाञ्चुसृगमिडुनिनमित्यः दधिः वक्रिः ससिः डगिमिः डङ्गिः नेमिः सासं हि
वावहिवावलिपापतीनामुपसंख्यानं यडं तेत्यः सहत्यादित्यः किकनो नीगता वषणिपात्यते स्वपिट्ठो नडिङ्गुः स्वप्न
कटशाकटसडो टसडः धुषेष्टेति वाच्यमिति कात्रिकादौ धुस्सक पृथ्व्योरासुः तारासुः वंदारासुः सिताः कुलुं क
नो लीसुः लीलुकः कुकन पिवाच्यः लीसुकः स्वेनासामपिसक सोवरस्व स्वावरः ईश्वरः लास्वरः पिस्वरः कस्वरः यश्च
यडः यातेर्द्यडं तादृक् स्यात् आतो लोपः तस्य यलोपं प्रतिष्ठा निवत्तु निषेधतलोपो व्यो रिति यलोपः अहो पस्य
स्वानिवत्तुमाप्रित्यातो लोपे प्राप्ते वरे लुप्तं न स्वा निवत्तु यायावरः लासनासक विद्यतोर्दिङ्गु यावस्कवः किं प्र वि
त्वाट् लाः सामो धुः करो विद्यत्तु ऊर्क एः पुरोः दृशिग्रहणस्यापकर्षा ऊवते दीर्घः ऊः ऊवो ऊवः यावत्तु दस्य
धनुनो समासः सूत्रे निपात्यते ततः किं प्र यावस्कत्तु अन्येत्योपि दृश्यते किं प्र चित्तिद् दृशिग्रहणं विध्यंतरे

५५

प्रसंगार्थकविदीर्घः कविदसंप्रसारणं कविद्वयः तथाववर्तिकं किञ्चविष्टवितस्तकटफकुश्रीणादीर्घोः
 संप्रसारणं वकिप्रदीत्यादीनां उणादिसूत्रेण केषां चिमिद्वेतलीलादोटनावाधामात्रदितिकविकेयहणं वकीति
 वाक्यं पृष्ठतीति प्राट् आद्यतं सौति आद्यतसूः कटप्रवते कटप्रः ऊरुकः अत्यतिहरिः श्रीः कृतेगमिः कुहोतीनां
 देवदृशियहणदत्यासंज्ञादिह त्रुगत् कुहोते दीर्घश्च कुहः दृनये अस्य कस्य दीर्घातिदृत्तध्यायते
 : संप्रसारणं वधीः लुवः संज्ञांतरयोः मित्रतूर्नामकश्चित् धनिकाधमर्णयोरेतरेयस्तिष्ठति विष्णुसार्धसंप्रतिहः वि
 प्रसंयोदुसंज्ञायां एत्यो लुवोमुः स्यात् तत्रुसंज्ञायां विलुः व्यापकः पुलः स्वामी संलुङ्गिता संज्ञायां विलुर्नामक
 श्चित् मितं दित्युपसंख्यानं मितं प्रवतीति मितदुः शंलुः अंतर्तावितरण्यर्धो वसवतिधः कर्मणि हृन् धेटो धान
 श्च कर्मण्यर्धे हृन् स्यात् धात्रीजनन्यामलकी वसुमत्कपमाट् पु दाम्नीनामस्युयुङ् सुवदसिमिवमिहपतदका
 नहः करणे दावादे हृन् स्यात् करणे धेदां त्यनेन दावं मेवं तिबुत्रतधसि सुसरकसेषु च एषां दानां कस्यत्यया
 नां हणस्यत् शस्त्रं योत्रं योक्त्रं स्तोत्रं तोत्रं मेत्रं मेक्त्रं मेदं पत्रं दंष्ट्रं नष्ट्री हलः सू करयोः पुवः पुडः पुजोः करणे हृन्
 स्यात् तच्चे करणं हलसू करयो रवयवः हलस्य सू करस्य वापोत्रं सुखमित्यर्धः अर्त्तिलू धूसखनसहवरद्वयः अ
 रित्रं लवित्रं धवित्रं सवित्रं खनित्रं सहित्रं वरित्रं पुवः संज्ञायां पवित्रं येनाडपमुह्यते यद्वा अनामिकावेष्टनं क
 र्त्तृवर्षिदेवतयोः पुवद्वयः स्यात् कर्षो करणे देवतायां कर्त्तरि कर्षेर्वेदमंत्रः तद्वक्तृषिणेति दर्शनात् एयते
 नेनेति पवित्रं देवतायां उ अग्निः पवित्रं समा पुनात् अघोणादयः कवापाडिमिस्वदिमाध्वपूनात् उण् करोतीका
 सः क्षिप्तीकारकश्च आतोयुक्वातीति वायुः पायुर्गुदं ऊयत्यसि सवतिरोगान् डादुरो वधं मिनाति प्रक्षिपति देहे

१५

ति+

शुष्माणमिति मातुः पितृ स्वादुः साधोतिपरकार्यसाधकः अश्रुते आशुः शीघ्रं आशुर्बुद्धिः पाटलः स्यात्तद्वंदसीलः मान
 आद्यो हंसनिष्ठ निचरिवटि स्यो ज्वल दीर्घत इति दारुः स्तः प्रसः सानुरस्त्रियां जानु जानुनी इह ड निवृद्धोश्चेति नव
 द्विनिषेधः अनुबंधद्वयसामर्थ्यात् वारु रम्यं वाटु प्रियं वाक्यं मृधा दिवा त्रक प्रत्यये वटु इत्यपि किंजरयोः श्रिणः
 किंशृणातीति किंजाराः सस्यशुकं वा बाणश्च ऊरामेति ऊरायुः गतात्राद्यः शौरश्चलः तरत्यनेन वर्णा इति तालुः क
 केवचः कश्च ककनगलेन वक्ता तिक्रकवाक्यमदूरे वसरटे वरणाद्युधे इति विश्वः हृमृशी वृवरि अरित निधनि
 मस्त्रिस्त्याः उः लरति वितर्ति वा लरुः स्वामी हरश्च मिथ्यतेः स्मिन्नरुता निमरुः निज्जालदेवाः श्रोतेत्रासुः अङ्गारः त
 रुईकः वरति लक्ष्मंति देवा ता इममिति वरुः अरुः खम्भादिमुष्टिः तनुः स्वल्पं स्त्रियो मूर्तिस्तनुस्तनः धनुषावध
 बुर्विदुः धतिरिवाङ्ग निवक्त इति श्रीदधः मयुः किंनरः मयुः पानीयका किकेति रतसः न्यका दिवा कुः ऊरवेन
 सस्यदः अणश्च लवलेत्रा कणाणवः वाक्कटिवटि स्यां कटुः वटति वदतीति वटुः धान्येनित्त्र धान्ये वायोः एः प्रत्य
 यः स्यात्सवनित्त्र मित्रादाद्यकदात्रः प्रियंगवश्चमेणवश्चम बुद्धिनेदस्वणु पुमान् निद्रदणं फलिपाटी त्यादि
 सूत्रमतिव्याप्य संबंधते मृमृस्त्रिदिव्यासिवसिह निक्लिदिवधिमनित्यश्च शृणातीति जारु राद्युधकोपयोः
 स्वरुर्वङ्गं स्नेहव्याधिः वंद इत्यन्ये वृषसीषं पुंसित्त्रम्यसवः प्राणाः वसुर्जं देवोयो केनो वसुतोये धने मणो हनुर्व
 कैकदेवाः कैडः श्रुदः बंधः मनुः वात्र विदि अ वयवे विडः स्यंदेः संप्रसारणं धश्च देवो नद विरोवेवो सिंक्रना
 मरिति स्त्रिया मित्यमरः उदेरिच्चादेः उन्नतिरिडः ईषेः उः स्यात्सवकित्र आदेरि कारादेनाश्च ईषते हिन सिद्धुः
 नारः इडुईयोः स्कंदेः सलोपश्च कडः मृडेरमुच्चवात्र सलोप उ प्रत्ययश्च रङ्गुः कतेराद्यंत विपयं द्यश्च कका

रतकारयोर्विनिमयः तर्कः सूत्रवेष्टनं नावंवेः न्यक्कादिवाक्कुवं नियतसंवतिन्यकुः मृगः फलिफटिनमिमनिडनोयु
 कपटिनकिधतश्च फलेयुक् फल्युः पाटेः पटिः पाटयतीतिपटुः नम्यतेः तेननाकः वल्मीकं मन्यते इतिमधः कायत
 ऊतुः वलेयुक्कवलसंवरणेवलयुः नाः कि तसन्वच्च ज्ञपतेरुः सा त सवकि सन्वच्च त्रिषुः बालः योदेव यदुरश्चाश्चमेधी
 यः सन्वदितिप्रकृतेदेग्रहणमिवनिवृत्त्यर्थं कर्मस्य वक्तुर्मन्यतेरेविमोवचनकुलपिंगलो अन्यतोपिवकुः कर्त्ताङ्क
 फ्रहंज्ञापयुः पालकः दितिदिव्यधियुधिधुषित्यः कुः स्यात्परुः तिनितिसिडुः वडं ग्रहिड्येति संप्रसारणं विरहितं विध
 तिविधः विधः नात्रांकेकधरे हर्षीकेत्रोवराकसे गृधः कामः धृष्टदेकः कयोसुव करोतीति कुरुः गुणातीतिगुरुः
 अपडः सुः पुस्तः सुषामादिषुवेतिषव्वं अपधुः प्रतिकुवंडुः दुः सुष्टुः रपेरिचोपधायाः अनिष्टंरपतीतिरिषुः अङ्किट
 त्रिकस्यमिपत्रिबाधामृडिपत्रिबकधकदीर्घदकाराश्च अङ्क्येतिगुणानृडुः सर्वान्वित्रोषेणपश्यतीतिपशुः
 कंडुः अंधः कृपः पाशुर्नानद्वोरडुः तालव्या अपिदं त्याश्च संवसूकरपासवः बाधते इतिबाहुः स्त्रीपुंसयोः प्रथिम
 दिनस्त्रांसंप्रसारणं सलोपश्च त्रयाणां कुः संप्रसारणं त्रस्त्रे सलोपश्च एकः मृडः न्यक्कादिवाक्कुवं त्रकृत्तितयसा
 नृगुः लघिवहोर्नलोपश्चलघः बालमूलघुडुलीनां बालोरवमापद्यतेरधनृपतेदः वडुः कुलोतेर्बुलोपश्च ऊरुः
 सक्विमहतिजस्वश्च ऊरुमहत् सिधेः कश्च सिधतीति सिक्कः नृत्यः उद्यतोऽयोतिश्च आड्परयोः खनिष्टृत्पांङि
 च आखनसीतिआखुः परंष्टृणातीतिपरशुः दधोदरादिवादकारलोपात्परशुरपेदरिमितयोर्कवः हरितिकृत्यतेह
 रिक्कृष्टः मितं दवतीतिमितकः समुद्रः ज्ञातेव ज्ञातधादवतीतिज्ञातकः बाहुलकाक्रेवलादपिदवत्कर्ममिति
 दुः दृक्कः ज्ञाखावतघान्रक्रमः खरुत्तोकपीयूनीलंगुः पंचैतेकुप्रत्ययांता निपात्यंते खनतेरेकश्चांतादेशः खरुः का

मः कुरो मूर्खः अश्वश्च नो कर्तुं कील नाल्यदोः पितृते रित्यं युगाममश्च पादुर्वीयसः कालः सुवर्णं च निरुवीवन्नगिगतौ
वस्मात्कुः नेदीर्घश्च नीलंगुः कुमिविशेषः मृगालश्च नीलंगु रिति पावांतरं तत्र धातोरपि दीर्घः लगे संगे अस अत इव
च लगतीति लुगु विन्नं लियु मूर्खः मृगश्चादयश्च एते कुप्रत्ययां तानि पात्यंते मृगं यातीति मृगयुः व्याधः देवदुर्धर्मि
कः मित्रदुर्लोकयात्रातिङ्गः आकृतिगणोऽयं मंदिवा सिमधिवति च क्यं कित्य उरच् मंडरा वाडि काला वायुरा रात्रिः
मकराचचुरः संकरोरघः अंकुरः खड्गोरादिवा दं करोपि व्यधेः संप्रसारणं किंच विकरश्चोररकसोः मकरदधुरो मकु
रोदप्योः बाहुलकात् सकुरोपि ह विदारणे धातोर्द्विवचनं अस्या सम्यक् कटिलोपश्च दधुरस्योऽयं देसे के बाह्यतां जा
दिते ददोः दधुराचं सिकायां स्यात् त्र पा मडा लेव दधुरमिति विभ्यः मधुरादयश्च उरङ्गं तानि पात्यंते माद्यते युक् म
धुरो मस्यते दः कटुवर्णे ममागमः कर्बुरश्चेतरकसोः बधाते खड्गोरादिवा हरोपि बधूरवधुरो स्यातां नम मंदर
दोः स्त्रिषु इति रिति देवः कोकते वकि क ऊकरः ऊकरः असेरुत्त असुरः प्रजापत्य आसुरः मसेश्च पंचमेपादे
मसेरु रनिति वक्ष्यते मसुरा मसुरा वाहि प्रते देव एण्यो पिति मसुरा मसुरा काना वेत्ता वीहि प्रतदयोः मसुरीया
य रोगे स्यात् उपधाने पुनः पुमान् मसुर मसुरो च वा विति विभ्यः नावसेरासौ पुइति आश्रये श्चपुर पतिपत्न्योः प्र
सूः श्वश्रूः श्वश्रूरश्चुपिता तदोरित्यमरः अविमस्यो हि षच् अविषः महिषः अमेदीर्घश्च आनिष्वस्त्रियां मासे तवा
स्याज्ञो गवस्कृति रुहे हृदिष्य नृकृन्नावररोहिषाः रोहिषो मृगलेदे स्याद् रोहिषं वदुणं मतं इति संसारहृत्तः तवेणिष्ठा
तवेति सूत्रो धातुः तविषता विषा वधो स्वर्गे च स्त्रियां तविषीता विषीतदी देवकन्या नृमिष्य तविषी बलमिति वेद
नायं नञि व्यधेः अव्यधिवोचि सूट्योः अव्यधिवीधरात्र्योः किले बुक् किं विषं इपिमदिमुदिखिदिहिदि सिदिम

यांता निपातयेते अहर्बोधनं हनीयं निपातनालुम् दितः अनुसारात्तावोपि निपातनादित्येके हन्तः ऊनेर्बुक् ऊं
 वः ऊम्बदनेस्य इत्येके बाहुलकाद्बु सोपि कफलातातिकफेत्तः सेषातकः निपातनादेवं कर्कदधातातिकर्क
 धः बर्दरी निपातनालुम् दिधिधैर्त्यस्य तित्यङ्तातिदिधिरः पुनर्तः केचित्तु अहहम्फ ऊं ह्क्कम्ब इति पठन्ति हंफ
 नूक्तेनो हंफः सर्पजातिः कमेर्बुक् कं वः परद्रव्यापहारी मृगोरुत्तरगमत्तपक्षः श्रीमुटु गिरतेरुतिस्य वमुटुगा
 लुसुवर्णवृणविशेषश्च हवेरुत्तवृ हर्षलो मृगकामिनोः बाहुलकाच्चटते बहुलं नोत्तनं हम्बुदिह्यधिस्य इ
 त्रैः हरिककलिवर्णवृणवाङ्मिविशेषयोः सरिन्नदी रोहितमृगविशेषस्य स्त्री लुषट् तिसौत्रोधातुः रुदस्य
 रोहित्युरुषस्य योषित इति तावन्तामेर्णिषुक् तामयतीति तमित् विद्यत्त नमेवः बाहुलकादिभेदा एयादे
 वाः हनः नावः लीवः कमेरवः कमवः बाहुलकाकारवः रमेवृदिष्टरामठंदिगुः नमेः खः नाखः कलोष्ठः कण्ठक
 लसुपश्चटपतेः कलप्रत्ययः चावृफतेः वृफलालता वृफलाफलत्रिके नापेवृश्च नावलः दृषादित्यश्चित् दृषलः
 पललं बाहुलकाद्गुणः सरलः तरलः कमेर्बुक् कं वलः सुसखं मने सुसलं लंगे वृदिष्टलंगलं कुटिकशि कोति
 त्यः प्रत्ययस्य मुट् कुट्यालः कमेरपि कम्मलः कन्नमलः बाहुलकाद्गुणः कोमलं मृकेष्टिलोपश्च मलम्बः बुपेरवो
 पध्याताः वपलं वाकिन्नमोर्नित् न्नाकलं न्नामलं वीयुक् कस्वश्च वलः प्रज्ञादिवाङ्मागलः समंतात्तुः दंसः रंमाखं
 नामंमा वंम विम्लहस्तः अंमः बाहुलकात्तसवातावः खंमसंघातः लालवादि रित्यन्तेगंमः वण्मः पंमः लीवः पंमावु
 दिः फंमः प्रज्ञादिवाङ्मांमं कादित्यः कित् कवर्गादित्योमः स्यात् कित् कंमं कांमं युङ्गुंमः फलत्तमले फलो
 त्तमरः स्वाचरि मृकेरालवृ वालजाली पवन्ति हतेरालवृ खालं खाली चते वीलञ्च वातालः मृकेरालीयञ्च माडा

लीलो विमालः पतिवन्तित्यामालन विमालः प्रकादिवादिनिचामालोपीत्येके तमिविनिविनिमृणिकुलिकपिपलि
पवित्यः कालन तमालः विमालः विमालः मृणालः कलालः कपालपंचालः पतेरगश्चदिएपतंगः तरत्यादित्यश्च तर
गः लवंगः बिलादित्यः कित् विमंगः मृदंगः कुरंगः बाहुलकाडवंचमृदुजोर्द्विश्च सारंगः वारंगः खकादिमुष्टिः गंगा
म्यंघोः गंगा अङ्गु पुरोमात्राः द्वापरवन्तित्याः कित् द्वागः एगः खम्भः बाहुलकातषिट् अनादरे गन्धवातावश्च विद्रुस्त
रलः विद्रु रगद्यसससंलममेवमेकेतिमाघः लृज्ज कित् लृज्ज लृज्जो गत कित् स्यात् तस्य लृज्ज लृज्जः विद्रु लिङ्गमाद्य
पृणातेकस्यश्च पृंगा गणत्रा कुनो लृज्ज लृज्ज वत्तल त्राङ्गः सुदिगः सुङ्गः गङ्गीः अमन कृमृ लृज्जः करम्भः सरम्भः प
क्षीतरम्भः स्वामी वरम्भो मुखरोमः पृष्टसमोदिः नारत्त दरत्त हृदय कललोः लसङ्ग घन दृणातेः शुङ्ग स्वश्च दृषत्
त्यङ्गितनिङ्गङ्गित्योङ्गित् - त्यद् तद् मद् सर्वादिभ्यः एते सुञ्च एतत् सत्तेरटिः सरट् स्याद्वातमेघयोः त्वदलात्पुत्रा
लिः कृत्वा लुमिति मन्त्रे सरट् त्यो मध्म मङ्गिकात्यः इति व्याख्यातं लघ्वेर्मलोपश्च लघ्वद्वायुः पारयतेरन्निः पारक सुव
र्ण प्रधः किं संप्रसारणं च एधक् स्वरादिपाठादव्ययत्वं तिङ्गः शुक्ल स्वश्च लिषक् व्यसित्यां मदिक दुष्प्रसौत्रो ध
वः शुष्मद् अस्मद् वञ्च अहं अर्त्तिस्म सङ्ग सृष्टि कुसायावापदिङ्ग किनीत्यो मन् एत्यश्च उद्देश्यो मन् अर्मश्च कृ
त्वागः स्नामः संघातः सोमः होमः समोगमन धर्म किं मङ्गलं होमे प्रकादिनिहोमं च तामश्चदित्यः दामः वामः
त्रोसनडुष्टोः पद्यं यद् कृद्वा यद् यद् होमो रोगराजः नेमः ऊहातेः सन्वदालोपश्च किस्मः कुटिलमदयोः अवतेष्टि
लोपश्च मत्प्रत्ययस्या ङटि लोपः न प्रकृतेः अन्यघाडि दित्येव वृत्तात् करवरेत्स्वोतयो दीर्घे कृते गुणः चादिपा
ठादव्ययत्वं अवतीति उं ग्रसेराव ग्रामः अविमिविमिश्रित्यः कित् ऊमं नगरं स्मृमोरन्निमः सिमः सर्वः शुष्मम

इति*

प्रिसमीपयोः इषिबुधीधिमिन्म्याधूमन्योमक इमः कामवसंतयोः ईषीतिपावेदीर्घादिः दुधः नारोयोवात इधः न
 मित्र दसोऽयजमानः त्र्यामः धूमः सुमोतरिकं वाकुलकादीर्मंत्रणः बुडिरुवितिजां कुक्कु सुमंरुक्मं तिगं हंतेर्वि
 वहिमं मिमः शुक्वा लीमो लीमः धर्मः एधतेमगुणश्च निपात्यते ग्रीष्मः असतेर्नियतोऽयं प्रधैः धिवन्मंप्रसारणं वदधि
 धिवी धव नित्येके एधिवी एधवी एधवी एध्वी इति नाराणवः अमृषुषिलटिकणिवमिवित्रित्यः कन अमृषः क्रमः स्ने
 दनादोषुषः स्मादुसूर्य्याः कश्चाकुलकणिकाः लङ्वापदीतेदः फलंवा कणवः पापं वाकुलकादिष्वे किल्वमपि रव
 हाविम्यः इणनीत्यावन एवोगतायेव एवामकतः असवनिपातोऽयं शोवां मित्राद्यवरुणाद्य सर्वनिष्ठरिषुलिषुत्रि
 वयदु प्रकेशा अतन्ने अकत्रधै एत निपात्यते सतमनेन वि शमितिसर्वं निरर्वाहमेयुणानावोपि निष्टुष्यतेनेन निष्टु
 एः रुरः रिषोहिंसः लिष्टोनर्तकः लिष्टइत्यन्ये तत्रोपध्याइवमपि शोतेः स्मिन्सर्वं शिवः नालुः शोडो कसव पदोर
 धोन्लोकश्च प्रकृत्यतेप्रकः कत आकारवकारलोपः इहातेरालोपोवा इषेर्वन् ईषुआवायः इष्टइत्यन्ये अतन्नेकिं स
 तीसारकः वाकुलकाकसतेकस्वः शोवयकडिक्काग्रीवाघामीनां शोवइत्यतोदात्ताधै वात्यनेनेतिअकः कसोडुगा
 गमश्च लिहंत्यनयाडिक्का लकारस्याङः गुणानावश्चगिरंत्यनयाग्रीवाईमागमश्च आप्रोतीत्याद्यावाधुः मीडमीवा उद
 रकमिर्वाधुरित्यन्ये हृगृहृहृत्योवा कर्वः कामः आरुषुषगर्वः कर्वः दर्वोराकमः कनिष्कवृषितक्षिराडिध्विक्क
 प्रतिदिवः शोतीतिबुवावृषाइइः तकाराडाध्वामकः धव्वारासतं कवासूर्यः प्रतिदीव्यतिअस्मिन्प्रतिदिवादि
 वसः सपमृत्वांनुदुमम अष्टनत्रिङ्हातेः अहः श्वन्नुकनरुषन्लीहन्क्रेदन्सेहन्मूर्धन्मऊन्अर्थमन्वि
 श्वमन् परिङ्मन्मातरिष्वन्मघवन्निति एतेत्रयोद न्नाकनिप्रत्ययांता निपात्यते श्वयतातिष्ठा उका एषा सिहग

५*

१५

इति-

तो इकारस्य दीर्घव्यं प्रेहतीति प्रीहा कश्चि व्याधिः किं ह आदीनावे किं यति केदा वंदः स्निह्यतीति स्नेहा सुहृद्वंदश्च सु
हृत्यस्मिन्नाहते मूर्धा मुहेरुपधाया दीर्घः धोतादे रोरमागमश्च मऊत्यस्त्रिषु मऊास्त्रि सारः अर्धपूर्वा माड अर्धमा
विश्वं मातीति विश्वमाः शिः परिडातते परिडा वंदो मिश्र ऊनेरुपधाया लोपो मश्चां तो देनाः मातरि अंतरि किं मयती
ति मातरिश्वा धा तोरि कारलोपः मह रडायां हस्य घः अयुगागः मघवा इंदः इत्फणादि सूरत्रेषु प्रथमः पादः क हत्या
मेणुः करेणुः हरेणुः गंधद्वयं हनि कुषिनीरमिका वित्यः क्मन् हघो विषमः कुष्टः नीघो नेतारघः काष्ठं अवेत्तजः अव
त्तघः उषि कुषिगात्रित्यः क्मन् उष्टः कोष्टं गाघा अर्धः बाकुलकात्तरोघः सत्तैर्लित् सार्धः समहः ऊहृत्तस्या मूयन् ऊरु
घं मांसं वरुघोरघगुप्तो नाया हनुदिव चिरिविमित्यः स्वक पीघोरविष्टं पीघं तीघं शास्त्रा हरेत्रोया लोपा धावमः
त्रिषु अवतारर्षि कुष्टांतः स्त्रीरजः सुव विफ्रतमिति विश्वः उत्सोमिः उक्थं सामसेदः रिक्थं बाकुलकात्तवेरपि रिक्थं मृ
क्थं धनं वसु आर्त्त निरिनिर्कथः सामः निरिधः गोपीघा विगघा नित्रीघोः दीरात्रः रात्रिमात्रं वगोपीघं तीघं अवगघः प्रात
स्नातः गश्चोदिः उकीघः सामोदिनाग वित्रोषः समीणः समिधः वक्रिः संगतं व तिय्य पुष्य गृध्रघ्रघ्रघोघाः तिडोर्डीलोपः तिघो
ऽनलः कामश्च दृष्टं गृध्रं विष्टा दूधं समहः प्रोघमस्त्री वरंगास्य प्रोघः प्रस्वित उव्यते सापितं विवं चित्रा किं किपि कुदिमृपि
दृपि दृपि कंदिमृपि तिव्यत्या कुनिपदिमदिमुदिस्विदि हिदि निदिमंदि वंदि दहिदमि दंति वसिवा मिश्रीडः हसिमिधिय
लित्योरक् द्रात्रिनातरक्यात् वलिद्यो लोपः स्फारं न्यकादिवा कुषं तक्रं राक्रः किं पंकुदः स्रप्रश्चंदः दृपः पुरोमात्राः
दृप्रोवलवान् वंदः षडकः दंती उद्रोडलवरः वित्रं कुष्टं दृत्रोरिपोधां तो द्याते त्रोलेतदानवे अडेवी वीरः तीरं पद्रोया
मः मुद्रोदघः देनालेदश्च मद्राप्रत्ययकारिणी खेदोरो गोद रिदश्च छिद्रं निद्रं वडं मद्रः वंदः पचाद्य विवं वदोपि हिमं

शुभ्रं दमा शुभ्रः शशी चंद्रो हिमकृतिः ददोमिः दसः सर्वेद्यः दत्तः समुद्रः स्वल्पं व वसेः संप्रसारणे नरपरसृष्टि
 सृष्टिः सृष्टिः सवनादीनां रेफ परस्य सकारस्य सृष्ट्या दीनां च मूर्धन्यो न स्यात् पूर्वपदादिति प्रासः प्रतिषिध्यत इति
 इतिः तू दो ति प्राद्या ते न न्ना सिवमी ति प्रासमपिन उस्मोर विमः उस्मगौः वासो दिवसः वासं मंदिरं श्रीरोडगरः दसो
 मूर्खः मिष्टः साधः सुत्तं मुसेरक वा कुलकात् सुत्तं अशु चकिरम्योरु सो पक्ष्या चुक्रमलद्वयं रुसोः रुणः वौष्क
 सेः विक्रमशुभ्रः अमितम्यो दीर्घशु आद्रांता मां निदेर्न लोपश्च निद्रा अर्दे दीर्घः आर्द्रं शुवेर्दे श्च शुभ्रः डरी लो लोपश्च डः
 खेन यते प्राप्यत इति हरं कृतश्चः कृत्तुः कूरः रोदेर्णि लुक् रोदयतीति रुद्रः वज्रलमन्यत्रापि संज्ञा वंदसोः लिलुगि
 त्येव वा तिपर्णशुषो वातः ततः पर्णमुवा परोडोणुः ड्यश्चेत्येके सुसूवा गृध्रित्यः क्रमसुरः मूरं धीरं गृध्रः शुषि विमी
 नां दीर्घशुषुः सौत्रः मूरः सीरं वीरं मीरः समुद्रं वा विंधः वीधुं विमलं वृधिवपित्यारन व धीवमं वप्रः प्राकारः रुद्रं
 प्रायवड विप्रकु व्रुवु व्रु रखुर नद्रोयने रते ल शुक्र शुक्र गौरव त्रेरामालाः रत्रं ताऊ न विंशतिः निपातना डुणा सा
 वः रुद्रो नासकः इदि इद्रः अंगेर्न लोपः अग्रं वडो स्त्री दीरके पवो मुवप्र उपक्षया इव विप्रः ऊं विवुं व्योर्न लोपः ऊव
 मरणं वुवं मुरं कुर विलेखने रेफ लोपः अशुणः कुरः खुरवेदने रलोपो गुणा तावश्च खुरः संदेर्न लोपश्च रुद्रं उवस
 मवाळे वस्यगः उग्रः त्रिती तेरी पक्षिजः सेलो डल तरण द्रव्यं शुवेश्च स्यकः शुक्रः पक्षे लः शुक्रः गुड् वृद्धिः गोरोरुणे सि
 तेपी ते वन संतकौ वत्रो वितामी इलो गुणा तावः इरामद्ये ववारिणि मामाने माला समिक सउकन सम्यक संति प
 लायं तिङना अस्मादिति संक सुको डुडी नोः स्तिरश्च पत्रि न शोर्णु क कतुमौ व पवेः कः पाकु कः सूपकारः नत्रोर्न
 म्र नं शुक्रः लियः ऊक न्नीरु कः ऊं शि लि संज्ञा मोर पूर्वस्या पिरडकः इकु ऊं डकः वरकः वषत कणे वषकः शु

नकः रमेरश्चलोवारमको विलासी लमकः ऊहातेर्धेव ऊहक स्यागी कालश्च धो धमच धमकः कर्मकारः हनो वधच व
 धकः बज्रलमन्यत्रापि ऊहवि स्मापने ऊहकः वृत्तकः रुषे वृद्धिश्चोदीचां कोषकः रुषकः उदकच प्रपे वाध
 वृश्चि रुषोः किकन वृश्चिकः रुषिकः प्राडि पणिकषः प्रायणिकः पणविक्रयी प्राकषिकः परदारो पडीवी मुख
 दीर्घश्च मूषिकः आरुः समेः संप्रसारणं च वाही घीः सीमिको वृद्धलेदः क्रिडा इकन कठिकः केतः आडि पनै पणि
 पतिरवतित्यः आपणिकः आपनिकः दंडनीलः किरातश्च आपतिकः ज्ञेयः दे वायव्यश्च आरव निको मूषिको व
 राहश्च ज्ञास्या हन वित्त्य इनच ज्ञेयः स्येनः हरिणः अविनो धूर्यः वृडेः कि वृद्धिने अडे रडव वीता ववाधनाघ
 मडिनं बज्रलमन्यत्रापि कविनं नलिनं कुं लिनं घतेः घत्यरु षिटिनं दिव सो पिदिनं ऊद कि स्या मिनम इ विणं दकि
 णः दकिण अर्तेः कि दिव्यारिणं पूनं विपितु स्यो ज्ञेयश्च विपिनं बुद्धिनं तलिषु लित्या व तलिनं विरले स्तो के स्ववे पित
 लिनं त्रिषु बुद्धिनं गवैरत उच्च गौरादि वान्डीषु युर्वणी गर्लिणी रुहे श्वरो दिणः महे रिमण्य व दिरितन माहितं महि
 राज्ञां कि बुद्धि प्रविश्रिस्त ऊ ऊडां दीर्घो संप्रसारणं च वाक प्राट्प्रीः अवत्यतो घृतादिक मिति सूय द्योपकरणं इ
 हिरण्यं कटपुः कामरूपी कीटश्च ऊरुकात्रो सरस्वत्या पित्रा व्या ऊवने स्त्रियां आनोते ज्ञेयश्च अग्निः अष्ट पक्त क
 रो वडेः किष्टी घौस्त्रिः पदाते उषश्च परिवाट परिवाडो ऊवः सुवच ऊहः स्कवः कः स्कवः विष्क इकार उच्चारणार्थ
 : कइत ऊव स्क क स्कव वश्च समृद्धि तनो तेरनश्च वः तनो ते श्विक्य तायः अनो वना ददे नाश्च वक आनु दित्या
 लोः लोः नोः चिरव्यय मोरित्ये व लो करोति कने ऊत इति मिधे नित्य माघ मिदं उणादि प्रत्ययांतः द्योत एवेति राते डै
 रे रायो रायः गमेर्नोः गौती दित्ये वली वदे किरण ऊत तेदयोः स्त्री तु स्यादि त्रि लारत्या स्तमोच सूरना वपि न

स्त्रियोः स्वर्गवङ्गावुरन्निमृष्टाणामसु बाहुलकाद्युत्तरपिडोः द्योः स्त्रीस्वर्गातिरिक्तयोः तन्मेषु ५ः तूः चाक्रमे
 अग्रेणः दमेमोसिदोः दोषो पणरिड्यादेनास्यवः वणिकस्वार्धः एनेगमो बाणिजो वणिक वत्राः कित् उत्रिग
 योष्टतेपिव नृनिष्ठ नृरिक्तमिः इमिसहोरुनरिक्तमिः इमिसहोरुनरिक्तमिः इमिसहोरुनरिक्तमिः इमिसहोरुनरिक्तमिः
 नष्टमाः सवनः रवणः कोकिलः वरणः अत्रोरत्राव अत्रोरत्राव अत्रोरत्राव अत्रोरत्राव अत्रोरत्राव अत्रोरत्राव
 दंत्यसकारवान् उदेनलोपश्च उदनः गमेगश्च गमेर्बुच्चात् गश्चादेनाः गगनं वकुलमन्यत्रापि बुद्ध्यात् स्पंदनः
 रोचनाः रंडोः क्युनरंडानं नृसूक्ष्मस्त्रिस्त्यष्टदसि लुवनं सुवश्चादित्यवधूः वनोवक्रिः निधवनं सुरतं तृकमं
 वराधं हृष्टुकिमंदिनिधजः ककः किरणः पुरणः समुद्रः वृकनमंतरिक्तं स्पंदनं स्तोत्रं निधनं धिषेद्विषवसंज्ञायां
 धिषणोयुक्तः धिषणाधीः वृत्रमानेष्टवत्तृहन्मदङ्गागवृष्टवच्च अतिप्रत्ययाः ताः एषुमेवने गुणात्तावः एषेति वृहत्
 मदान् गामङ्गादेनाः इगत् संश्च वृष्टवत्तृहन्मदङ्गागवृष्टवच्च अतिप्रत्ययाः ताः एषुमेवने गुणात्तावः एषेति वृहत्
 कारलोपः संश्च वृष्टवत्तृहन्मदङ्गागवृष्टवच्च अतिप्रत्ययाः ताः एषुमेवने गुणात्तावः एषेति वृहत्
 नः वद्याः ऊरमानः सुसुषः कृडि वृद्धिमंदिमदित्यः कित् रंडमानो मेघः वृद्धमानः पुरुषः मंदमानोः मिडीवश्च म
 हमानो यज्ञः मयूरश्च अत्रैर्गुणः शुद्धा अत्रासानोः मिः समानवस्तवः संस्त्वानो वाग्मी युधिषुधिवृत्तित्यः किञ्च यु
 धानः बुधानः वृत्तानः लोकपालः ऊह्वेः सनो लुक् वलोपश्च ऊङ्काराणश्च निश्चिदानः पापः पुण्यकर्मा वृत्तौ संज्ञा
 सिद्धादित्यः संज्ञाया चानितो शासादित्यो दक्षादित्यश्च क्रमाद् वृत्तौ स्तः तोचानितो शासादित्यो दक्षादित्यश्च क्रमाद् वृत्तौ स्तः
 दक्षिसोत्रो धातुः शकली कणस्यः कणो व अत्रुदात्ते तृहको व दानमिति वचनात् उदात्तं वा वेदितं वा कदंतंति

अदेमुदु
डादि

वासणाच्च कृत्वा स्यात्सारधौ द्वास्ते चैत्र्या द्यामपि शुद्धे बज्रलमन्यत्रापि मनस्मन्ती हनदेता नष्टनेष्टवष्ट होष्टपोष्टना
 वृजामाष्टमाष्टपिट्टुहिष्ट नपतंत्यनेन नसापोत्रोदोहि वष्ट नद्यते गुणश्चनेष्टा विष्टरिता वष्टा होतापोता त्राङ्गते
 ऊलोपः त्राता कात्यामातीति कामातामानष्टायां नलोपः मातायातेराकारस्य इव्यपिता ऊहेष्टवष्टदुष्टगुणाता वष्ट
 सुत्र्यमेकनस्वसा द्यतेष्टदिष्ट लोद्याता लाद्यास्त लाष्टवर्गस्य द्यातरः स्फः परस्परं नत्रिवनंदेः ननंदति ननोदो इ
 ददृदिनीनुवर्त्त तद्वत्येके ननादात्रुसमापत्फः ननंदानंदिनी वसेति त्राष्टाणीवः दिवेकः देवाः देवरः नद्यतेडिष्ट
 नानरोनरः सव्येष्टवष्टमि अवेत्यत्रस्तामिन्स्मृणां मुपसंख्या न सव्येष्टा सारधिः सव्येष्टरो सव्येष्टरः अत्रिष्टष्टध
 म्यमात्र्यष्टुत्योनिः अष्टत्योः निः प्रत्ययः स्यात् अरणि रग्नेद्योनिः सरणिः धरणिः धमनिः अमनिर्गतिः अत्रानिः अ
 वनिः तारणिः वाज्रलकात्तरङ्गनिः आडिष्टुषेः सनष्टदमि आष्टुष्टुदणिः अग्निर्वीतश्च कषेरादेश्ववः वर्षणीङ्
 नः अयनि रग्निः वृत्तेष्टवर्त्तनिः गोवर्द्धनेस्त वकारान्मुट वस्मनिरित्याह आक्षिपेः किञ्च क्षिपणि रायुध अक्षिष्ट
 विङ्कसुपिञ्जादित्यदमिः अक्षिक्ताला इदंतोपायं अग्नेत्वाङ्गतेः वयः शोचिदीप्तिः हविः सर्पिः इस्मन्निति फसः व
 दिः पटलं वृद्धिर्वसनव्याधिः इदंतोपि वृद्धीतीमारश्चलवान् वृद्धेर्नलोपश्च बहिना कत्राष्टुष्टाणोः कृतेरिसिन्नादे
 मुङ्कः ड्योतिः वसौरुवेः संज्ञाया वसुरो विद्यङ्कः लुवः कित् लुविः समुद्रः सहोधश्च सधिरनम्वान् पिवतेः स्तक
 पाधिष्टकुसमुद्रयोः ऊनेरुसिः ऊनुङ्गननं मनेध्वदमि मधः अत्रिष्टवपियङ्कितनिधनितपित्योनित् अ
 रुः परुग्रंथिः वपुः यङुः तत्तः तत्तुपीतन्त्रि धनुर्विद्या धनुर्विद्या विष्टुष्टोपि निर्गुणः किं करिष्यति सातस्य उदंत
 स्यवास्तुपां तपुः सूर्याग्नित्रात्रुष्टु एतेणिञ्च आद्युः आद्युषी वक्षेणिञ्च वक्षुः मुदेः किञ्च मुङ्गरव्ययं हृष्टुष्टुष्टु

तित्यश्चरच्च कवरोवाद्युरक्षसोः गर्वीराहेकारी शर्वरीरात्रिः वर्वरः प्राक्तो जनः चव्वरं नोसदेः निषहरस्कडं बालः
 निषहरीरात्रिः इत्थणादिषु द्वितीयः पादः चिचरच्चव्वरधीवरपीवरमीवरतीवरनीवर्गकरकट्टरासंपहराः एका
 दत्रास्वरच्चप्रत्ययांता निपात्यते चिदिरच्चट अनमोसकारो तादेवाः चिदेगुणतावाश्च चिचरोधुत्तः चरोगुहकुं डारयो
 : धीवराकेवर्त्तः पीवरः स्तलः मीवरोदिसकः चिनोतेदीर्घश्च वीवरसिद्ध कपावरणः तीवरोडातिवित्रोषः नीवरः प
 रिवाट् गाहतेर्क्षस्ववंगक्षरं कटेवर्षादिकट्टरं यमेर्दकारः संयद्धरोनृपः पदेः सम्यद्धरे इत्येके इणमिन्नडिदीडुष्य
 तित्योनर् इतः सूत्येनृपेपत्यो सिनः काणः डि नोर्दन दीनः उल्लः ऊनः फेनः मीनो एतो निपात्यते स्फायते फेनः मी
 नः कषेर्वर्णे क्लृप्तः बंधेवधिवुधीचवुधो बुधः धाहवस्यडा तित्योनः धानात्तष्टयवेस्त्रियः पर्णपत्रं पर्णः किंशुकः
 वस्त्रो मूल्येवेतनेव अडोवी वेनः अन्न आदित्यः बाऊलकात्तृणोतेः श्रोणः पंगुः लक्षेरम्ब लक्षेपुरादिण्येतान्नः
 स्यात्त तस्याडागमश्च वा न्मुनित्येके लक्षणं लक्ष्मणं नास्ति विक्रेवलक्षणं लक्ष्मणोपमत्वा ता लक्षणं हं सद्योषां वा
 सारं स्यवलक्षणं वनेरिचोपधायाः वेन्नानदी सिवेष्टेर्हव दीर्घोच्चारण सामर्थ्यानि युगः सूनः आदित्यः बाऊका
 ल्केवलोनः ऊट् अंतरंगवाद्यण्युगः स्योनः हाहृडृ मिडु पन्फनिस्वपित्यो नित्त कर्णः वर्णः ऊर्णश्चंद्रवट्टे
 वसेनाद्रोणः पन्नो नीचेर्गतिः अन्नमोदनः स्वप्नः निद्रा धट्ट इव धनः सिद्धः नदीधेना वृषिषुषिरमित्यः कित्त वृक्षा
 शुसः सूत्येविक्रिश्चरस्यं दवां सुत्रो दीर्घश्च सूनावधस्वानं रमेस्त्व रमयतीति रत्नं रास्नामास्नास्त्वा नावीणाः सास्ना
 गोगलकंबलः सूणा गृहसंतः वीणा वल्लकी गादास्यामि सुवृ गे सुगयितः देसुर्दाता कृत्यमृत्या कस्तः कस्तं अक
 मखंमं तिडे दीर्घश्च तीहं शिवेरचोपधायाः सक्तं यडिमनिष्ठुधिदसिड तित्योद्युच्च यड्यकरधरः मन्फर्देन्येक

ले

तौ कुक्षि श्रुं धरणिः दम्पस्तस्करः ऊन्फः नारीरी रुडि मृड् ल्याद्यु कत्युको रुड्यु र्नाडनं मृत्फः सत्तैरद्युः सरद्युर्न
 दी अः दूरिति पाठांतरं सरद्युः पानी विषित्यः पः पातिरक्त्यस्मात्त आत्मानमिति पापं तद्योगात्पापः नेपः पुरोहित
 : बाजलका तयुणा नावो नीयो वृद्ध विज्ञोषः वेष्पः पानीयं क्ववः किञ्च क्वयो वक्त्रं स्तुवो दीर्घश्च रूपः समुच्चायः सु
 दृत्वा निष्ठीवा कित् रूपः बाजलका ड्वं श्रुपम ऊद्यु स्याव ऊव ऊवन्ति मरुका अस्मिन् रूपः सुवन्ति बध्नः त्य
 स्मिन् पशुमिति दूयो वक्त्रं स्तनः खण्डित्य नाय बाष्प रूप पर्यंतल्याः सत्तैरद्यु प्रत्ययं ताः स्वनतेर्नकारस्य घं वं रव
 षः क्रोधवलाकारो नीलतेर्जस्वः शिल्पं कोनालं नासुहिमाया निपातनात्पञ्च शब्द बालवृणं प्रतिना कथञ्च बाध
 तः पं बाष्पवरो ते दीर्घ रूपं स्वता वेसौ दये दृपत्यं गृह बालवृणं व तल प्रतिष्ठा करणे चुरादिलिचो लुक् तल्यत्र
 नाया दृढारेषु स्तनिह विरपिगदिमदित्यो लेखि लुक् अद्यामं तेति लोरदा देशः स्तनमिन्नुः दर्षयिन्नुः पोषयि
 लुः ग दयिन्नुः वावहकः मदयिन्नुर्मदिरा रुदति स्यान्नुः रुन्नुः शिल्पी दन्नु व्याधिः नास्ववागमेः सन्वञ्च डिग
 नुः दाता स्यान्नुः दानुर्दाता सानुः ववेर्गश्च वयुः घटद्वञ्च धयति सुतामिति धेनुः सुवः कित् सूनुः पुत्रेः रुडेरवो
 ऊहा तेर्दे अंतलो ऊङ्कुः स्त्राणुः स्त्राणुः काले स्थिरे अडि हरीत्यो निञ्च अडेवी वेणुः वेणुर्नददेशात्ते दयोः रेणु
 दयोः स्त्रियां धलिः विषः किञ्च विस्तुः रुदाधारा विक्लित्यः कः बाजलकान्नकस्य संज्ञा कर्कोधवल घोटकः दाको दाता
 धाको नम्रान् आधारश्चराकावो एमासी अर्कः कल्कः पापाच्चाक्षे पापे दंते विट्ठी टक द्योरपि रुदृत्त पुषि सुषित्यो क
 क् मृक उत्पल वातयोः वृकं श्यापदका कयोः रुकं द्विदं शुक्लः सुक्को मं शुक्ल वक्को क्काः पुत्तरं त्यलोपः शुक्लः वक्क
 वक्कलमस्त्रियां उवदा देषस्यलः उक्का इल्ली का पात्रा ल्यति मर्विन्त्यः कनर एके सुरवा न्यके वलाः लेको मं रुक लेष

योरिति विश्वमेदिन्यो काकः पाकः निशुः नाकलं अकः पधिकः नारीरावयवश्च मर्कः नारीरवायुः नौहः ऊहोतेः क
 न्यान्तो निदाका गोधिका समे वोसदेमिन्न निष्कोस्त्रीहेमितत्यले स्पमेरीटु समीकोवल्माकः वृक्षतेदश्च इडकस
 इतिकेचित्स्वमिकः अमिधुधनीत्यो दीर्घश्च वीकः स्यादातपदिलोः दूको धूको वायुः नीको वृक्षविनायः फियो
 रश्चलो वा जीका जीका त्रयोमता नृकैरुन्नोत्फन्नयः उनउति उनिरेते चवारः स्फः नाकनः नाकतः नाकतिः ना
 कनिः लुवोकिषूतवति वर्तमानः कालः बाजलकात् अवेष्ट अवंति वदे वर्दंति किंवदंती ऊनफ्रतिः कन्फ वृद्धि
 पेश चाक्रवः क्षिपण्यर्वसंत इत्यहलदंतः लुवन्फः सामिसूर्ययोः अनुड नदेश्च वाक्षिपेः नदनुर्मद्यः क्षिपण्य
 वतिः कृष्टदारित्य उनन कसुणो वृक्षतेदः स्या कसुणा चक्रणमता वरुणः दोरुणं नोरश्चलो वा तरुण स्रुनो यु
 वा रुधिरिनिमिषित्यः कित् रुध्नो म्लेच्छजातिः पिशुनः मिषनं फलेयुक् फलुनः पाषः अणवव फालुनः अत्रो
 लनाश्चलशुनं अडे एल्लिक् अडुनं वृणारवाया चित् विवादेतो दातः अडुनं वृणं अर्तेश्च अरुणः अडियमित्री
 इत्यश्च वयुनं देवमंदिरं यमुना नानुनोः ऊगरः दृष्टवदिह निकमिकषित्यः सः वर्षेति वर्षः लवससुद्रयोः वसः व
 संवदः हसः कंसोः स्त्रीपानना डनं कदः कषेरचोपध्यायाः वृक्षः मने दीर्घश्च मांसं अत्रो देवने अकः सुवृष्टि कृत
 षित्यः कित् स्फा वृक्षः कसमुद्रकं कदं नदं नृकषेजातो कको दितेदेत हूके उदियुधिकषित्यश्च उमः प्रस
 वणं युमः स्रवकः ऊको डवरं गृधिपण्योदको वृष्टः सनः कामदेवः पदः अत्रोः सरः अकरः वसेश्च वसरः संघर्षी
 चित् संवसरः कृधूमदित्यः कित् बाजलकान्नपवं कसरः स्यात्तिलोदनं धूसरः ससरः मसरामदिकाद्रोया तंम
 गलीचसामता पतेरश्चलः पसलः पंधाः तनृषित्या कसरत् तसरः सूत्रवेष्टनं ककरः कविक पीयूषकणित्या का

लंभः कृत्स्नं प्रसारणं पीयूषः सौत्रः पितृलोचनसेदः कृष्णलोचनसेदः कविकृषित्वाकाकः कवाकः पक्षी कृषा
ऊरुमिंसुर्दृष्ट सन्नेर्दिकवसुदाकः वातसरितोः वृतेवृद्धिश्च वातः कः बाहुलकाडुकारस्य अत्र वातीकं पदनिम्नं
प्रसारणमहोपपद्य एदाऊर्द्धश्चिकेवाधे चित्रकेवसरीसृपे सृष्टुवावित्वा न्यकागूडकुवः अन्धव आश्वकु
इएते क्रमात्कः नारणमेधवातयोः सवागूः ववकुर्विप्रवाग्मिनोः अनाकः ग्रीडलितः नानानकोः डगरः स
दांनको आणको लूधसिंधिधान्यः लवाणकः दात्रं धर्वणको वातः सिंघाणकः शेषा एषोदरादिवात्यके कलो
पः सिंघाणनासिका मले घाणको दीनारतागः उल्मुकः दर्विहोमिनः उषदाहेषमलः मुकप्रत्ययश्च उल्मुकं क
लदंगारं दृणातेर्विः दर्विः डुहोतेर्मिनिः होमीक्रियः कुकरश्चलोवा क्रीकः क्रीकः लजावान् दसिमृषिण्वामि
दसिल्लप्रध्वित्यस्मन् दनात्यस्तस्या त्रितुत्रेतिनेदहस्तः मर्वः एतेः कर्बुरः वातः अंतः दंतः लोतः स्यादशुवि
क्रयोः पोतेवालवहित्रयोः धूर्तः बाहुलकाचुमेदीर्घश्च वृत्तपापंधलिङ्गटावननापइडु नपितः तनिमृडत्वा
किञ्च ततामृतं अङ्किष्टित्यः कः अक्तं एतमितं इतनित्यादीर्घश्च दतातः नेर्मुद्वोदातः डिमृता लोष्टपेलि
तोष्णनातेः कः तस्य सुदधतोर्गुणः पलितं दन्त्यामिति नर हरितरेपतोवर्णोसिदो रहेरश्चलोपवारोहितो मृगम
श्वयोः लोहितं रक्तं पित्रोः किञ्च पित्रितं मांसं अदक्षिस्मृदिगृहित्यः आव्यः प्रवाव्यो यइपशुः दक्षाव्योगरुम
गृध्रश्च सृष्टाव्यः गृह्याव्यो गृहस्वामी दिक्षिषाव्यः दधातेर्दिवमिबुषुक् मित्रइवयो दिक्षिषाव्यः वृजण्यः
वरेण्यः अरवः केव्यश्च दसि अषेय्यं पुरुर्वयसं राडेरन्यः राडन्योवक्रिः मृरमोश्च नारणपरमण्यं अर्तेनिबु अर
ण्यपडन्यः एषुसेवनेषम्यडाः पडन्यः नाक्रमेधयोः वदेरन्यः वदान्यस्यागिवाग्मिनोः आमिनक्षि यङ्किवधि

पतित्योः वनं अमत्रेताङ्गनं नक्षत्रं यङ्गत्रः वधत्रमाख्यं यनत्रेनरुदं गमेरादेशकः कमत्रे मलदोरेकवस्म
 रणाकलत्रं वृजश्चित् वज्रविर्ममयीरङ्गुः सुविदेः कत्रं सुविदत्रं ऊटुवकं कतेर्लृष्ट कतनं लागले नृमृदश्चि
 डिपर्विपव्यमितमिनसिहर्षित्योतवृ दशास्योः तवृस्यात्तरतः मरतोमृत्फः दशतिः सोममृत्तयोः यङ्गतक
 विकपर्वतः पवतोः मिः अमतोरोगः तमतसृष्णापरः नमतः प्रकः दृश्यतोः मृः एषिरंङ्गित्याकित् एषतोमृगो विडु
 श्ररङ्गतं खलतिः खलतेः सलोपः अतवृष्यत्यातस्वइववखलतिनिष्केत्राशिराः शीङ्ग्रापिरुगमिवविडीवि
 प्राणित्योः घः शायघोः डगरः शायघः रवघः कोकिलः गमघः पघिकः पघाश्च ववघः धर्तः वंदीतिपावेवदतेवद्यतेवा
 वंदघः स्तोतास्त्यश्च डीवघः आद्युष्मान् प्राणघोवलवान् बाहुलकात्तत्रामिदमित्यां त्रामघस्कत्रामः त्रातिः दा
 तिस्कदमघोदमः नृजश्चित्तरघोलोकपालः रुदिविदित्याङ्गित् रोदितीतिरुदघः शिष्टः त्वतीतिविदघः उपमर्गे
 वसेः आवमघोगृहं संवमघोग्रामः अत्यविचमितमिनसितपिपतिपतिपणिमहित्योः मवृत्रयोदशास्योः सवृ
 स्यात् अततीत्यतमः वायुरात्माव अवतीत्यवमः राजाशानुश्च वमंत्यस्मिन् चमसः सोमपाशपात्रं तामंत्यस्मिन्त
 ममः अंधकारः नमसः अनुकूलारत्नसोवेगदृष्टयोः लतसोधनं याङ्गकश्च नततिनत्तातिवानतमः आकाशः तप
 सः पतसः पक्षीवदश्च पणसंपण्याद्रव्यं सनयः कंटकीफलैः महसंज्ञानं वेत्रस्कट्टं बाहुलकात्तद्याश्चासावः वे
 तसः वहिद्युत्याणित् वाहसोः डगरः आवमसृणसंघातः वयश्च वयगतौ वायसः काकः दिवः कित् दिवसं दिव
 सः कृष्टुत्रालिकलिगर्दित्योः लवृ करतः नारतः कलतः गर्दतः कषिहृषित्याकित् कषतः दृषतः रुषेतिर्लृष्ट
 अस्मादतवृ नित् कित् स्यात् लुषादेशश्च लुषतोमन्नदंतिनिशसिवलित्यां च रासतः वलतः दृविशित्यां कवृड

रतोमहिषः वेनातः पत्नलं रुहिनं दिङ्गी विप्राणिन्यः पिदात्रिषिरोहं तोष्टु कसेदः नदंतः पुत्रः डीवंत उषधं प्राणं तोवातः
 पिदात्रिषिरोहं तोष्टु कसेदः नदंतः पुत्रः डीवंत उषधं प्राणं तोवातः
 तीतोका सवंतः कालः वहंतो वायुः वसंतः क्रतुः सासंतः सूर्यः साधंतो निक्षुः गर्भे घटा दिवा मित्रं क्रसे अद्यामंता
 लेतिरोरयः गर्भं यंतो जलदः मंभयंतो नृपणं डयंतः राक्रपुत्रः नदयंतो नंदकः हंतो मुष्टु हिचहे मंतं संदेनं तोपय
 नदंतः प्रवृद्धितः कञ्चूरः कञ्चुरावेत्तु काकुलका ऊर्जरागगीरादयः अर्तिक मित्र मित्र मिदे विवा सित्यश्चि
 त्र पम्पोः रश्मिभ्यान् अररं कपाटं कमरः कासुकः स्रमरः वमरः देवरः वासरः कुवः करन कररः पक्षितेदः
 अगिमदित्य आरन् अंगारः मदारो वराहं मंदारः गर्भे कमय कमारः मृगारं मृगारो मृष्टज् आत्मा मासुभुम्
 युक् क्रस्य मृगारो रसः मृगारः कनकालुका कंङ्कि मृङ्गि स्यादित्त्र कंङ्किः सौत्रः कङ्को मयूरः माङ्गिरः कमेः कि
 डवोपधायाः विदित्यन्तु हतेरतो दातः कुमारः बुधारादयश्च बुधारः कासारः सहारः आससेदः दीडो लुङ् दीना
 रं सुवर्णान्तरणं सत्तैरयः शुक्ल सर्षपः उषि कुट्टिदलिक विरवडित्यः कपन् उषयो वक्रि मूर्धन्योः ऊटपोमान
 तां मंदलं प्रहरणं कवपं नाकपत्रं रवडं पंचुतं कलेः संप्रसारणं व कणपं कपय कपर्मणस्य सरेसेदः विष्ट
 पविष्टपवित्रिपोलपाः वच्चारोः मीकन् प्रत्ययांताः विटनाष्टे विटपः विज्ञातेरादेः पः प्रत्ययस्य बुद्धपव विष्टपं लुव
 नं विज्ञातेः प्रत्ययादेरिवं वित्रिपं मंदिरं चलतेः संप्रसारणं उलपं कामलं हणं हतेस्त्रिकन् वर्तिका कृतिमिदित्
 तिन्यः कित् कृतिका सित्तिका सित्तिः लतिका गोधा इष्य सित्यांत कन् इष्टका अष्टका हणतत्रान्तरं वासुतो ए
 तन्नो द्राक्षणः संप्रतज्ञाः वीपतित्यांततन् वीगत्यादो वेतन् पत्तनं ददलित्यांतः दर्तः दलः स्यादतिवक्रयोः अर्ति

गृह्यान्तर्गतः गतीः इत्यः कित्तरतः असि संज्ञित्या विधिन अस्मि सविष् कषिक पिसु पिस्य। किं कृतिः वक्रिः ऊ
 क्रिः पुक्रि वीतः अत्रो नित्र अदि इयेः क्मुः इहुः अविहृष्टृतत्रित्यई अवीर्नारीरडस्वला आतरीः नौः सरीईमः
 तंत्रीवीलादेगुणः मापोः किह्व यदीरष्टः पपीः स्यात्तसो मसूययोः लकेसुड लक्ष्मीः इत्यणादोवृतीयः पादः
 वातप्रमी वातनाष्टे उपपदे माधतोरी प्रत्ययः सव कित्तर वातप्रमीः अयस्त्री पुंसयोः कृतन्यङि वन्यङ्य पिमद्यत्यणि
 कथुक शिः कन्निवृ यउड लिच् इहुच् इसन स्पन् इधिन उल्यसा सा लुकः षादशस्यः क्रमा स्फः अत्रैः कविन्
 यणवदमुष्टिः करोरत्रिः सोरत्रिः प्रसृता गुलिः तनोतेर्यउच् तन्यउ वीथुः रात्रिश्च अंडेरलिच् अंडलिः वनेरि
 हुच् वनिष्टः स्वा विरात्र अंडेरिष्टच् अंडिष्टो लानुः अर्थात्तेरिसन् अग्निमोः ग्रामो सं मदे स्पन् मत्प्यः अतेरिष्टि
 न अग्निष्टिः अंगे सुलिः अंगुलिः कोतेरसः कवसः अवइत्येके कवचं योतेरासः यवासः इराजता कषेराजुक क
 जालुः अः करन् उत्तरसूत्रे किह्व इहणादिह ककार स्पने च्चुषः कित्तर पुष्कले गमेरितेः ममिषतीतिगमी आडि लि
 त् आगामी लुवश्च लावी प्रेम्भः प्रस्वादी परमेकिह्व परमेष्ठी मंघः मंघतेरिति कि स्यात् किञ्चान्नकारलोपः मंघाः मं
 घानो पिनाकादयश्च पातेरिचं नुच् लीवपुंसोः पिनाकः स्यात् फलनां करधनुनोः तम आघाते तमाकः कषिह्वि
 स्यामी कत्त कषीका पकिजातिः हृषीकानेत्रमोर्मले अनिह्वि स्या किञ्च अनीकं हृषीकं चंकणः कंकणः कंकणव
 कलाशष्टेः स्माद्यड लुक् गतादी कन्धातोः कंकणादेशाद्यष्टिकायां कंकणीका सेवप्रतिसरापिव हृहृहृनां हे
 सङ्कास्यासस्य नात्रीर कोहिंसः पपीर कोदिवाकरः बवरी कः कुटिल केनाः पपीर कादयश्च स्फुरस्फुरणे अस्मादी
 कन्धातोः पपीर देशाः पपीर कं किनालये इदरी कं वादित्रं फर्करी कं नारीर तित्तीडी कोहृक्तेदः वरेनुच् वंच

१। कोलमरः ममरी कोहीनजनः ककरी कागलंतिका उणतेः उमरीकं उमरीकोवाघोः ग्रिदिगाड्य इषेः किडु सस्य
 ईषीकात्रालाका ऊडोश्च ऊडीक उपहतः सनेत्रिश्च मृणीकालाला मृडः कीककंककरो मृत्रकोमृगः मृडकरणः
 शिष्टः अलीकादयश्च कीकनंतानि पात्यते अलंस्व घणादौ अलीकं मित्रा विष्टवी घलीकं विष्टिमेदेदश्च वलीकं पट
 लं प्राते इत्यादि कृद्वासा मीषन् करीषेः स्त्री शुक्रगोमये तरीषः तरीता मृद्वासा किञ्च तारीषः पुरीषं अर्जकतव ऊडीषं
 पिष्टपवनं अंबरीषं अयं निपात्यते अविज्ञाद्ये अंबरीषः पुमान्स्वाष्ट्रं अमस्तु लीवेवरीषं चाष्टोना कृद्वासा कटिपटिने
 टित्यईकन् करीरोर्वं त्रांकरः तारीरं परीरं फले कटीरः कंदरोडं घनदेनाश्च वटीश्चंदनः कंडुकः कामश्च शोटीरस्याणि
 वीरयोः वासला दिवात्य अशोटीर्दः वचोः कित् उशीरं करो मुट्टु कन्मीरोदेनाः कनउच्च करीरं मेकतंकसेः किञ्च
 कीरं गलीरं गलीरौ गर्सेतः पक्षे लुम्ब विहा विहा स्यते डीहातेश्च विष्टवीत्या माप्रत्ययः विष्टा बुद्धिः विहा स्वर्गः अयद्येद
 मे पवरलि मवृ पवे लिमा वक्रिरयोः श्री डो ककल कवल अवालतः वचारा प्रत्ययाः स्फः श्री लक्ष्म मयं श्री लं स्वतावः
 शोवलः शोवालः बाजलका द्वस्यो पि शोवालं शोवलोनस्त्री शोवा लोडलनीलिका मृकणि स्यां क्रकोकणौ मस्तुको मृ
 गः काणूकः काकः वलेरूकः वलूकः पक्षी उत्पल मूलं च उत्तूकादयश्च वलेः संप्रसारणं मूकश्च उत्तूका विंद मेवको
 वावहको वका सलूकः शार्मे बुक्क नां बुकोडल शुक्तिः शालि मं सित्या मूकण शालूकं कंब विरोधः मंरूकः निवोमि
 नेमिः अत्रैरुच्च कर्मिः लुवः कित् तूमिः अशोतेरना चरविमः किरणोरकुशु दन्मिः दल विज्ञारणे दन्मि रिडा दुधं वी
 ज्वा ह रिन्योनिः बाजलका सव वेणि स्या के श विन्यासः प्रवेणि वस्त्रिदा मुते ड्यानिः डरणिः मृद्वासा किञ्च मृणिरं
 ऊवाः वृत्तिः कृत्रिय मेपयोः अगेनीलोपश्च अग्निः वहि मिश्र युधुसाहा वरि न्योनि त वक्रिः मेणिः शोणिः शोनिः

क्रोणिः शानिः हानिः वृणिः बाहुलका न्ना नि हृणि प्रशिपा र्क्षि वृणि र्णि एते पंच निपात्यते हृणिः करणिः स्पृशतेः स
 लोपः हृष्मिरन्यत्रारीरं हृष हृदिश्च पाधर्मिः पाद हृष्टं वरे रुबंधाया ऊचं वृणिक पदं कत्रातं वितर्त्तं सूचं वृणि हृर
 हृदस्यां विन् वविषः स्मरः दविः ऊहृ हृडागुत्यः किम्र डीविः पशुः वीविः हिंस्रः स्त्री विरधुर्दुः डागु विनृपः दिवो ह
 दीर्घाया त्यासस्य दीदिविः स्वर्गतकयोः कवि हृष्टि हृष्टि विस्त्र विक्कि कीदिवि कविस्त्रु वायद वं हृष्टि वराहः ह्रा
 स्त्रोर्कस्त्रु वाचविः दीप्तिः स्त्रु विस्त्रु वायः दीव्यतेः कि को हर्वात् कि की दि विस्त्रापः बाहुलका ह्रस्व दीर्घयो विनि
 मयः बाधेण कि कि दी विना र्त्त डतिः पतिः शके र्त्त निन् अकृत् अमेरति अमतिः कालः बहिर्वस्यति न्यश्चित् व
 दतिः पवनः चहति गृह्यामिन्योः अरतिः क्रोधः अवेः कोवाः अंकतिः अंवतिः वातः हंतेरं हव हंतेरतिः स्यात् अ
 अहादेशाशुधातोः हंति ह्रितमनमा अहतिः दान प्रादेनानं निर्वपणमपवर्जनिमंहतिः रमेर्निव रमतिः कालकाम
 योः स्रुडः क्रिः सूरिः अदिनादि नृशुलित्यः किन् अदिः नादिः नाकीरात्तरिष्वरं शुत्रिर्विद्वा वं व्यादयश्च किं नंता
 निपात्यंते वंकि वीद्यतेदः गृहदास्यपाश्यास्त्रि वविः केत्रं अं क्रिर क्रि श्ववरणः सदिसौत्रो धातुः तंदिः मोदः बाहुल
 काहुलः लेरिः रात्रादिस्यां हृष राविः रात्रिः ऊं ऊरः अदेस्त्रिनिश्च वात्रिषू अत्री अत्रिलो अत्रिणः अत्रिः अत्री अत्रु
 : पतेरत्रिन् पतत्रिः पक्षी मृकणित्या मीविः कणी विः पक्ष्म वीनिदादश्च श्वपयते श्वित् श्वयो विव्याधिः वज्रो जिष
 वीविस्त्ररंगः न अमासं अवी विनीर कतिदः कइ नित्यां स्रवन् अरुषः सूर्यः हनृपो रुक्मः पुरः ऊषन् पुर अग्र
 मने पुरुषः अन्येषामापीति दीर्घः पुरुषः एनदिकलित्य उपचू पुरुषं न ऊषः कळुषं पीपे रुषन् पीपह तिस्रोत्रो
 धातुः पीपूषं बाहुलकात्येय पातिनवपयः मस्ते नृम मंडूषो गं मश्च गंडूषः गंरूषा अर्त्तेरुः अरुः नातुः अर

रु। अरवः कटः किञ्च कटसर्वत्र गृहं किञ्च प्रयोक्तुं विंशत्यं रकादिस्योरटनं काटां सिद्ध्या ककिर्गत्यर्थः कंटकः सन्ना
 ह देवटः शि। ल्पी करट इत्यादि कटकदिकडि कटिस्यो वच करव व्यामिश्र कटिकरुं सोत्रो कटसो वृक्षनेदः कंठबोः
 यत्नावः कटं बोवादित्रं कटेलित्यादिणि कादं व कलहंसः कलिकयोरमः कलमः कर्दमः कलिपुल्लो किन्तु न कलश
 शेषकरणयोः कलिंदः ब्राह्मः पुलिंदो जातिविशेषः कपेता वच कपिदा कविदोतं तुवाये नैषडाधिधिन निषंगंधिः पु
 स्तिगः उपतेः श्वित उदरधिः समुद्रः सर्वे लिखि सारधिः खड्गि पिंडादित्यः करोलवो खड्गैः कर्पूरः वह्नूरं शुक्रमांसं
 पिंडलं कन्यावर्तिः लिंगे वृद्धिश्च लंगूलं कसूलं कवश्य दीर्घश्च कवी चित्रलेखनिका समीपः समीपः समुद्रः समीची
 हरिणी सिवेष्टे सूत्र सूचोदतीं करः सूची शोभावनं शोभो सुसलं उल्वादयश्च वनं तानिष्ठात्यंते उचसमवाये चस्य
 लवंगुणासावश्च उल्लंगती शायः सुखं ताम्रं विवं स्वः सोमं कवको तिष्ठतेः अवच अवकरतोस्तः स्नादेनाश्च स्तवो गुह
 सृणादिनः स्तवकः पुष्पगुहः शायपि स्याददतो शोदो डालनाययोः ब्राह्मः अष्टादयश्च अवतीत्यष्टः कोतेर्मु
 कंठः वलिमलितनित्यः कथनं वलनं सलनः तनयः वृद्धोः सुरकुको वृद्धयः आययः हृदयं मिपीत्यां रुः पेरुः
 सूर्यः बाहुलकात्तपिवतेरपि संवसरवपुः पारुः पेरुर्वीसी दिनप्रणी डान्वादयश्च डानुडानुणी अष्टु अश्रणी रु
 शतित्यां कुत्र रुक्मृगतेदः शालयतातिवाचुः प्रज्ञादोपावाद्योक्तं सर्वं कनिदायकं सृष्टमदिषमिनसिचनस्य इव
 नवनवणकिन्नं वाकस्पटमटाटवा कनिधौ माता पितरौ दातुः दाता चोन्नः गता अमडाः कीलपुण्यश्च सुणिः अंक
 वाः चंद्रः सूयोवाद्यश्च दृशः आर्द्रकं मूलकं व मन्मः पंशुः डिवादि लोपः नमतीतिनटः शोषः विमतिर्नरटः कलाजो
 हतंकश्च अमो नोपिद्वयंते येव अमृतं सृष्टं कनो संतो मेदंतां कसुतं कसुमं कसीदं कसितो डनपदः सानसि

वर्णसितं मुलां कृत्वा च घाले च लपलपित्वा नाल्याः सनोत्तरि सिप्रत्यय उपधा वृद्धिः सान सिर्दिरणं वृत्तोऽनुक्क व॥
 णसिर्दलं हृपणसिर्दलं गृहं तम् आघाते तं मुलाः अकिल कले उत्राव अकृत्वाः च घेरालः च घालोऽय कटकः इत्वं
 लः दित्यनेदः पल्लव सिधुषा ककारस्य इकारः धिसं नालेयः नाला वापुसि नं कर्त्तुं नाला कवित्यः कं मूलं नालः प्रियं व
 दे अहो रसः बाहुलकात् अमेः अमः मात्वा ससितोयः मात्वा नाला सस्य बाहुलकात् सुतोतेः सव्यं दक्षिण वामयोः
 कनेर्त्यक ये विसाधा कन्यं लुद्धं कात्वा सात्वा आघादयश्च अगं ताति पात्यं ते दंतेर्त्यक अनागमः उपधा लोपश्च अघ्ना
 माहेयो अघ्नः प्रजापतिः कनीदी सोकन्या ववयोरेकं वंधा सामदिपद्यति हृत्वा कित्यो वनिष् सारसिकः महात्रि
 वः पद्मापघाः अर्वात्रु रगगद्योः पूर्वा संधि अस्तारश्च नाला हस्तो डी वी नाला कनी अयुतिः शोड कुः शिरुहि डि कि मृ
 धस्यः कनिष् नाला अङ्गारः कृत्वा सगालः सङ्का वृद्धः डि कड्या डि कवा यः सृत्वा प्रजापतिः हृत्वा विष्णुः धा
 द्योः संप्रसारणं च धीवा कर्मकरः पीवा सूलः अदेधव अर्ध प्ररं नालोक्तु प्रवर्ष प्रज्ञावाचसागरः प्रवरी प्रज्ञांरी
 च नदी सर्वधा तुल्य इन् पविरमिः बुद्धिः अंभु मि वलिः वटिः अङ्ग देवम डिः कात्वा स इति काशिः यतिः महिः महती
 केलिं मसी परिणामे मसिः बाहुलकात् जुणः कोटिः हेलिः बोधिः नदीः कलिः हृपिषे स हि वृत्ति विदि विदि कात्रित्य
 अ हरि विष्णो वहा विदे तेकं सिंदे हयोरवो चंदे कोले सवंगे च अमेवाते च कात्रितः प्रेषिर्वङ्ग रोहि वती वत्रिः वेदिः
 वेदिः वेत्ता कीर्तिः उयुपधा कित् कषिः कषिः अविः निपिः बाहुलकात् द्वे विविः वलति कर्षे वलिः वली कृत्वा
 लमेः संप्रसारणं च लुमिः वातः बाहुलकात् लुमिः कमित मित्रा तिस्रं सामत इत्तु किं मिं संप्रसारणं लुवृत्तेः कृमिरपि
 ति मिः मस्यनेदः त्रिति मेव का लुक्तयोः स्तिमिः समुद्रः मने रुद्ध मुतिः वर्णवलि आदिरणं वर्णः सोत्रः अस्य वलिरा

व*

29

क्वाहमधुसूयस्य इमनिव हरिमाकीलः सरिमाकुटुंब धरिमा रूपं सरिमावायुः सरिमातल्यं नारिमा प्रभवः कनिमृड्
 त्यामिमनिव कनिमा कन्मा सरिमा मृत्क वेनः सर्वत्र छंदसिताषायां वेत्यर्घः वेमावायुदं नः अर्धवीदिः सामनी वेमनी
 इति वृत्तिः नामनू सीमनू व्योमनू रोमनू लोमनू पापनू धामनू सप्तश्रीनिपात्यं ते माततेः नेनेति नाम सिनोति दीर्घः
 सामानौ सीमानः पक्षे टाप् सामे सीमा व्येन्न संत्यस्यो वंगुणः व्योम रोते रोम लोम पापा पापं ध्यामा परिमाणं ते कः सः
 मिष्कनेमनिः उपसर्गक्रिया संबंधे मिष्कनं स्वर्गर्धमिदं सुश्रामी सातित्यामनिनू मनिनो स्यति साम सामनी आत्मा ह
 हनिम नित्यां सिकनू हंसिका हंसाला पिति मद्रिका कोरं रनू कवरः गिरउरचू गरुडः इंदेः कमिनलो पश्य इदम
 कायते डिमिः किम् सर्वधा उत्पद्यन् अस्त्रं वस्त्रं वास्त्रं इमनि तिष्ठस्त्रं द्वादना वनं सस्त्रिगमिनमिदं निवित्रयत्रां ह
 दिश्वत्ताष्ट्रः गात्रं श्राकटं सूत्रं नात्र स्तोत्रं हत्रं मरणं वेष्ट्रं आष्ट्रमाकाशं दिवोद्युष्ट्रं ज्योतिः उषिखनित्यां कित्त्र उ
 ष्ट्रः स्वात्रं खनित्रं कलाधारश्च सिवि मुच्येष्ट्रवा सूत्रं मूत्रं अमिविसिदित्रा सित्यः क्रः आत्रं चित्रं मित्रं वास्त्रं प्रवोक्तस
 श्र पुत्रः स्नातते डूक् स्त्री गुहवी पवित्रवित्यमिसेदि कदित्यस्त्रः गोत्रं स्यान्नाम वं न्नायोः गोत्राष्ट्रिष्वीधत्रं गुहं वेत्रं पक्रं
 वक्रं सत्रं कत्रं कृत्यामाश्रत सित्यस्त्रनू होत्रं दात्रा मात्रा श्रोत्रं गमेरावगात्रं दादित्यस्त्रं दंसि दात्रं पात्रं सूवादिगृह्योणि
 त्रनू लावित्रं वादित्रं गारित्रं मोदनं चरेष्ट्रं वा रित्रं अत्रिना दित्य इत्रोत्रो आत्रिना धरित्री नहीत्रेड एवमादित्यः उत्रः लो
 त्रं प्रहरणं हृत्त्रं वरुत्रं प्रावरणं अमेदिषति वित्त्रं अमित्रः शत्रुः आः समिण् निकषित्यां संघर्षादिणः निघर्षाकषेष्ट्रा
 स्नातस्त्रादिवा दव्ययत्रं समया निकषा वितेः कणः कष्य बाहुलकादयुणः विक्राणमष्ट्रं स्निग्धं सूत्रेः समनू सूक्तं पा
 तेडुमुनू पुमानू रुविलुडित्यां किघनू रुविष्यमिष्टं लुडिष्योदासः वसेस्तिः वस्तिनी तेरधो ह्योः वस्तयः स्फुटं वा

सूत्र बाहुलकाच्चासः नास्तिराङ्कदंरुः वंधाख्यमगमस्यास्तीति अगस्तिः नाकंधादिः सावसेः स्वस्तिः स्वरादिवाद्ययवै
वसेः वितस्तिः प्रदिप्रधिस्यामित्प्रतिः प्रधितिः तिउत्रेष्वयहादीनामितीट् दृणातेर्कस्वश्च दृतिः कृत् कृषित्यः कीटनकि
तिरीट् सुवर्णं कपीट् कुक्किवारिणोः रुचिवचिकुचिकुटित्यः कितव्रुचिवितमिष्टउचितकचितपरिमितंकुटितंकुटिलं
कुटिकषित्याकमलव्रु कुडालं कषलं कषेलश्च कल्लं पापं सर्वधातुयोः सुन्र वेतः सरः पयः अदः रपेरतएव रेपोवे
द्यं अत्रोदेवनेद्युट् देवनेस्तौयनाः उज्ज्वलेवलोपश्च उडः श्वेः संप्रसारणं वत्रावः त्रावसी बलपय्योयं अत्यतेः स्वागे
त्रिरः किञ्च अत्यतः त्रिरादेनाः असुन्र किञ्च त्रिरः त्रिरमी अर्तेरुच्च उरः व्याधौष्टुट् अत्रोयुदव्याधिः उदकनुडुअ
त्रैरसुन्र स्यात् तस्यचनुट् अर्णः अर्णमी इणआगसिएनः रिवेधः नेधिवचात्यत्ययस्यनुट् धिवाकुवरेक्लः सुवर्णं चाय
तेरर्त्तर्कस्वश्च वेनोतक्तं वृड् त्रीड् स्या रूपसंगद्योर्बुड् वयो रूपं चोद्योयुहं सुरास्यानुडु स्नातः रेतः पातेर्बलेडुड् पा
ङं पाङसी उदकेकडु पाघः अन्तेव अदेर्नुमधोव अदेर्त्तैर्वाचोः सुन्रनुमागमोधादेनाश्च अधोन्तं स्कंधेवस्वागे स्कं
धः स्कंधसी आपः कर्माख्यायां कर्माख्यायां कस्यस्कट्टवा अन्नः अपः बाहुलकादायः आपसी रूपेडुडु अवोरूपं उद
केषुमौच अन्तः नदेर्विवितेष्वनतः इणआगवराध्व आगः पापपराधयोः अमेकुकु अहः रमेष्टरहः देवोहवरमं
तेः स्मिन्नरहः अयडिमुडिहडित्यः कुश्च एत्योः सुन्रकवर्गीतश्चादेनाः अंकश्चिक्रारारीरयोः अंगः पक्कीयोगः स
माधिः नर्गस्तेडः त्ररडित्यां कित् लुवः रडेः वसेणित् वासोवस्त्रं वंदेरादेश्च वंदः परिवसित्यां मुड् पक्कीउम्
तौपक्षौ वक्षोहदयं वहिहाधनस्यश्चदसि वक्षाः अनम्रान् हासाश्चंद्रः धामाः पर्वतः इति प्रावः वस्तुतस्तुणिदित्यनुव
र्ततेननुसुट् तेनवहेरुपधावृद्धिः इतरयोरातोपुगितियुक् प्रोणाधुसुन्रवाहसाप्रोत्राहवंगृणवः स्तोमवाहाः वि

धोविहायाः वाङ्मन्तरोविहायादिवोनयः पृथिवी विश्वधायाः अक्षरयत्तपृथिवी विश्वधायासं धर्णसिन्धु रिधायासमि
 त्यादि इणश्चासिः आसिः अथावक्लिः स्वरादिपाठादव्ययं मिक्कनेसिः पूर्ववच्च सर्वं उपसर्गविक्रिष्टो धातुर्मिक्कनेत
 त्रासुनोः पदादोः सिः स्वराध्वननिहनएहच अनेहाः अनेहसो विधाजो विधव विदधातीतिवेधाः लुबोधदू नोधाः
 गतिकारकोपपदात्त पूर्वपदं प्रकृतिस्वरत्वेव असिः स्यात्सुतयाः ज्ञानवेदाः गतिकारकोपपदात्तुदित्फत्तरपद
 प्रकृतिस्वरत्वे सति शेषस्यानुदात्तत्वे प्राप्ते वादाध्वमिदं वंदे मो मित् वंदो पपल्दान्मोडोः सिः स्यात्सवमित् वंदमाः
 वयसिधाजः वयोधास्तमणः पयसिच पयोधाः समुद्रो मेघश्च पुरसिच पुरोधाः पुरुरवाः पुरुवा दस्यदीर्घो रोतिर
 सिश्च निपात्यते चक्रेर्वकलं निश्च नृचक्राः उषः कित् उषः दमेरुनसिः सप्ताविर्दमुनाः अंगिराः अंगतेरसिः इरु
 नागमश्च अपराः सत्तेरपूर्वादि सिः प्रायेणाद्यं वक्तव्यं नचे अपरसः विदितुकिन्त्या विश्वे विश्वदेवाः विश्वनोकाः व
 नोः कनसि संप्रसारणं उन्नाना इत्यणादिचतुर्थः पादः आदिनुवो मुतच्च अकृतं युधेरमः गोधूमः मसेरु रन् मस
 रः प्रधमेपादे असेरु रन् मसेष्वेत्यत्र व्याख्यातः स्वः किञ्च स्वरः मनुष्यः पातेरतिः पातिः स्वामी संपाति पक्षिराजः वातेर्नित्
 वातिरादित्यसोमयोः अत्रैश्च अरतिरुद्वेगः दहे क्रोहलो पश्यदृणं दृजुलुटितनिता मित्युल्लवृत्तं रुश्च विद्यंते लुद्यंते
 तन्यंते ताड्यंते इतितं मुलाः दंसेष्टनोन आव दामः सेऊक कष्टदोः दंशोश्च दाशोधीवरः उदिवेडिः सिः स्वरादिपाठाद
 व्ययत्वं उच्चैः नोदीर्घश्च नीचैः सोरमेः कोदमेः पूर्वपदस्य दीर्घः रमेः सुपूर्वात्तदमेवाव्येकः स्यात्किञ्चादनुनासिक
 लोपः सूरतः उपज्ञातः कृपालुश्च पूजोत्तम एव कृत्स्नश्च व्यत्ययः पुण्यं संसेः शिकटं किञ्च संसतेः शिरादेशः श्वय
 त्रप्रत्ययः कित् तस्य कमागमश्च त्रिकां अर्धैः कडुश्च उरलो मेघः हिमरीरनीरवो हिंसरो व्याघ्रः दुष्टयोः उदिहणाते

रलवौ र्वपदां त्यलोपश्च उदरं डिः खने सुद्वोदातः अचू अलडिः स्मात्र धातो मुट् स चोदातः मुखो अमेः सन्त्रं सः सु
हेः स्तोमूरुः नहेलोपिश्च नखः त्रीडो फसश्च त्रिरा माडः करवो मयच मयूरः कलिगलिन्या फगस्योच्च कल्फः नारीरा
वयवो रोगश्च गुल्फः पादग्रं विः स्पृशोः श्रणश्च नो एवश्च नश्च नो प्रत्ययो ए इत्यादेशः पाशो स्त्री कङ्क दोरधः पशु रायुधं नम
निश्चयतेर्द्रन् नमन् नश्चो मुखवाची मुखमाश्रयत इति स्मृत्ः अश्रादयश्च अश्रानयनङ्कलं डनेष्टन्लोपश्च डटा
अवतस्य डघव तस्य डनेः डंघादेशः स्माच्च डंघा हंतः नारीरावयवे डंघनः पश्चान्ति तंबः स्त्री कयाः क्रीवेतुः डघ
नपुरः क्रीत्रोः रन्लो लोपश्च लकारस्य लोपः केनाः फले रितङादेश्च पः पलितं कृञादित्यः संज्ञायां वुन् करकः कंर
करका कठकः नरकं नरको नारको पिवेति द्विरूपको नः सरकं गगनं कोरकः कोरकं च विकीयते राद्यंत विप
र्ययश्च कीचको वं नालेदः पविमच्योरिचोपधायाः पेचकः मेचकः डनेरश्च डवरं विविमनित्या विच वचरोम
रुः सुठरो मुनित्रौ डयोः विदादिवा मावरः ग गादिवा मावर्त्यः ऊर्दिट् एणातेरलवौ र्वपदां त्यलोपश्च ऊर्दरः पू
ररुसौ ऊर्दरादयश्च ऊर्दरः ऊर्धूलकः मृदरं विलसत् मृदरः सर्पः हंतेर्दुर्नाद्यांतयोर्द्यतं च द्यतनो मारकः
ऊर्मिगमिद्धमित्यः स्तनूदिश्च कातुपकी गातुः पधिकः कातुर्मनाकः हर्षतः कन्यन् हिरव कन्यन् प्रत्ययः हिर
ण्यं ऊर्जः पासः कर्पासः बिष्वादिवा कार्पासं वस्त्रं डनेस्करश्च डर्बुहं स्त्री योनिश्च ऊर्णो लट्ः ऊर्णं दधातेर्द्यतनुडुधा
न्यं डीर्द्यतेः किन्नरश्च वः डिधिः स्माक्कालपङ्क्तिणोः बाहुलकाद्वलिवेति दीघेनि मयतेर्द्यलोपो मया पठुडालः मयते
नेशल् प्रत्ययः स्मात् तस्यापठुडागमः धातोर्द्यलोपः सकारश्चातस्य ममापतालो विषये कडोः कीकन् ऊडी कइडो
धूमश्च ततोतेर्मतः सन्वच्च तिततः पुंसि क्रीवेव अर्त्तक एषकयाकावयसि ऊर्कृष्टो अतोवुन् सकारश्चातादेशः

प्रधेः ककन्र संप्रसारणं च पिबतेः कन्र अवद्यावमाधमकिमितैः वदेननिमत् अवद्यं अवतेरमः वस्यपक्षेधः अ
वधः अधमः अत्रैर्वन्र अवा रिफतेसौ दादिकात् अः रेफः लीरीडोर्कस्वः पुष्टु तरोसेषणकुसनयोः तरएतोप्र
त्ययोः स्तः क्रमात् धातोर्कस्वः प्रत्यमस्यपुट्लिमसिष्टं रिप्रंकमितं कित्रोरीद्योपधायाः कन्र लोपश्चलोमाश्च
कित्रोः कन्रस्यात् उपधायाईबलस्यलोपः नामागमश्च कीनात्राः यमः किञ्च फलं वित्यं अशोतेराशुकर्मणिवर
इ वकारादुपधायाईब इश्चरः चतेरुन्र चवारः प्राततेरन्र प्रातः अमेस्कड् अतर्मध्यं दहेगोलोयोदश्चनः गप्र
त्ययः धातोरंत्यस्यलोपः दकारस्यनकारः नगः सिवेः संज्ञायां हनुमोकश्च सिवतेः कप्रत्ययः हकारादेशः नुमस्या
त् सिंहः व्याडि घ्रातेश्च जातो कप्रत्ययस्यत्वात् व्याघ्रः हंतेरवघ्नरव घोरं कमेरुपधालोपश्च वादचूकमा तरतेडिः
त्रयः त्रीन्र ग्रहेरिनिः ग्रहणिः डीष् ग्रहणी व्याधिलेदः प्रघेरमचू प्रघमः वरेश्च वरमः मंगेरलचू मंगलं इत्यं
णादोपचमः पादः उणादयो बज्जले एतेवर्तमाने संज्ञायां च बज्जलेस्फः केचिदविदिता अपिक्रुद्धाः संज्ञासुधाउ
रूपाणि प्रत्ययाश्च ततः परे कार्या विद्यादनुबंधमेतच्चास्वमुणादिषु । तूतेपिट्त्रयंते नविष्यतिगम्यादयः दात्रा
गोघ्नोसंप्रदाने एतोसंप्रदानेकारके निपात्येते दात्रांतितस्मेदात्राः गाहंतितस्मेगोघ्नोतिधिः सीमादयो पादाने
सीमः सीष्मः प्रस्कंदनः प्ररक्तः मूर्खः खलतिः तास्यामन्यत्रोणादयः संप्रदानपरामर्शार्थितात्यामिति ततोसोत्तव
तितंनुः तृत्तदिति वत्सं चरि तंतदिति चर्म उमुन्र एवुलो क्रियायां क्रियाघायां क्रियाघायां क्रियायां सुपपदे
नविष्यत्यर्थे धातो एतोस्तः मातवादव्ययव कस्य इष्टुयाति कसंदर्शकोयाति अत्रवाससूपेण वृडादयो न पुन
एवुलुक्तेः समानकर्तृकेषु नमुन्र अक्रियाघेपि पदार्थमेतत् इवाघेपि वकर्तृकषु उपपदेषु धातोस्तु स्यात्

इति लोकोक्तं वदति वाक् कथं पञ्चाशद्वारसलन क्रमसहा हस्तार्थेषु उच्यते एष उच्यते पदेषु धातोस्तु न्यातृ शोको
 लोकोक्तं एवं कथं सोत्यादि अस्ति ग्रहणमस्ति नेव संबंधते अनंतरवात् अस्ति नवति विद्यते वा लोकोक्तं पर्याप्तवचने वल
 मर्धेषु पर्याप्तिः पूर्णता तदा विषु सामर्थ्यवचनेषु उपपदेषु उच्यते पर्याप्तो लोकोक्तं प्रवीणः कुशलः पटुरित्यादि पर्या
 प्तवचनेषु किं अलं लुक् अलं मर्धेषु किं पर्याप्तं लुक् प्रत्यतते दगम्यते ननु लोकोक्तः सामर्थ्यं कालसमयं वेला सुबुभु
 पर्याप्तोपादानमर्धे पिलक्षणार्धं कालार्धेषु उपपदेषु उच्यते कालः समयो वेला अनेहा वा लोकोक्तं प्रेषादि ज्ञानमिहा लुवर्त
 तेनेनेह न सूनानिकालः पचतीति वार्ता ताववचनाश्च तावद्व्यधिकृत्य वक्ष्यमाणं प्रजादयः क्रियाधाया क्रियाधा
 यां न विषयति स्फः आगायत्याति अण्कर्मणि व कर्मण्यपपदे क्रियाधाया क्रियाधाया वा एस्यात् एव लोपवादः कोरुला
 वोवडति परवादं कादीन् बाधते कंवलदायो वडति पदरुडविनामृजो घञ् न विषयतीति निवृत्तं पद्यते सोपादः
 रुडतीति रोगः विनातीति वेनाः स्यर्तीति स्यर्तीः स्तस्तिरे स्तइति लुप्रवित्तिकं सत्तेः स्तिरे कर्त्तरि घञ्यात् सर
 कालांतरमिति व्याधिमस्य बलेषु वेति वाच्य अतिसारो व्याधिः अंतर्ता वितरणेषु सरति रुधिरादिक मतिनायेन
 सारदातीत्यर्थः विसारो मस्यः सारो बलं तावे सिद्धावस्थापने धावर्धे वाच्ये धातोर्धञ्यात् पाकः पाकोः स्फुरति स्फुल
 त्योर्धञ्नि एव आत्मात् स्फारः स्फालः उपसर्गस्य घञ्नीति दीर्घः परीदारः इकः कात्रो कात्रो उत्तरपदे इगंतांगस्य ए
 व प्रादे दीर्घः स्यात् नोकात्राः अन्कात्राः इकः किं प्रकाराः नोदात्रो पदे नोति नवृद्धिः नामः आवमादे स्त आर्वमः अवोदे
 धोद्यप्रश्नप्रदमश्वाः अवोदः अवज्जेदतं एधः इधतं उद्यः उद्धनंः श्रंघेन लोपो वृद्धिः असावश्च अकट्टवकारके संज्ञा
 यां कट्टिनिनेकारके पञ्चाशद्वारसलन क्रमसहा हस्तार्थेषु उच्यते एष उच्यते पदेषु धातोस्तु न्यातृ शोको

अत्र दृष्टं अत्र नमो भिक्षुकाः पाति त्वात् सर्वे लिख्यन्ते ददितुं रिशतिज्ञानं घञ् प्रत्ययः एतत्तिष्ठि इत्यनेन अदिलेने विधीयते तदा घञ् निमित्तीकृत्य उपधावृद्धिर्न स्यात् परतिमितो लोपः पूर्वी
 धो कर्तव्ये स्तानि वत्त्वात् तस्मात् काराकारो कर्त्तरि लिख्येत्यनेन निमित्तीकृत्य लोपः दत्तेन दाराः काराः इत्यत्र वृद्धिर्न वत्येव ३ उता

इति

ते इति प्रासः संज्ञायां मिति प्रादिकं को सवताला तोलघुः इत उच्चरंतावेकं तैरिव कृत्य लफटो बज्जल मिति यावच्च
 यमित्यनुवर्त्तते परिमाणारख्यायां सर्वेभ्यः घञ् अङ्गो बाधना धर्मिदं एकसं डल निष्ठायाः दोस्यर्प निष्ठावो धो कारो दा
 रः कारो कर्त्तरि लिख्ये ददयंतीति दाराः इड अघञ् चोपवादाः उपेत्य अस्मादधीते उपाध्यायः अपा
 दाने स्त्रिया मुपसंख्यानं तदंताच्च वाडीष उपाध्याया उपाध्यायी मृवाद्यु वर्ण निवर्त्तेषु मृ इत्यवित क्रिको निर्देशः शा
 रो वायुः करण नारः प्रायेण नारिरोक्तः अक्षत प्रावण इत्यर्थः उपसर्गैरुवः घञ् संरवः उपसर्गैर्किं रवः अति निस
 : स्तनं नारद संज्ञायां अस्मत् स्तनेः सम्यग् मूर्धन्यः अनिष्टानो वर्णः नारद संज्ञायां किं अति निसः स्तन निमृदंगः सम्यग् मृदु
 व संसृज्यते मिश्र कियते गुमः दिमिरिति संज्ञावः पिष्ट विकारोऽप्यपवित्रोषः संज्ञावः संज्ञावः मिनी लुबो लुपसर्गे प्रा
 यः नायः लावः अनुपसर्गे किं प्रश्रयः प्रणयः प्रसवः कघराङ्गः प्रभावः प्रकृष्टो लाव इति प्रादिसमासः कघराङ्गो नय
 ति बाजलकात् वो कुष्क व विकारः वौप्रावः प्रस्तावः प्रस्तावः प्रेकिं इवः स्तवः स्तवः निरत्योः पूर्वोः तिः पूयते मृपादि
 किं कवः श्रवः श्रवो दोर्नियः श्रवनायः अधोनयनमुन्नायः ऊर्ध्वनयनं कघ उन्नयः उत्प्रेक्षेति बाजलकात् प्रेक्ष
 क्तस्तवः + तिरिति निष्ठावो धान्यविशेषः अमिलावः निरत्योः किं पवः लघुः उन्नोर्गः उकारः निगारः उन्नोः किं गरः क
 धान्ये कृ इति अस्माद्वान्यविशेषात् उन्नोर्धञ् स्यात् उकारो धान्य निर्वारोऽप्यविशेष इत्यर्थः धान्ये किं मिश्रो करः
 पुष्पनिकरः यज्ञे समिक्तवः समेत्यस्तवति अस्मिन् देत्रो ह्यदोगाः सदेत्राः संस्तावः यज्ञे किं संस्तवः परिवयः प्रेसो
 यज्ञे इति श्वेदः यज्ञे इति प्रकृतवात् प्रस्तारः अयज्ञे किं बर्हिषः प्रस्तारः मुष्टिविशेषः प्रघने वा वनाद्ये विप्रवः स्त्रुणाते
 धञ् स्यात् अत्राद्यविषये प्रघने पटस्य विस्तारः प्रघने किं वृण विस्तारः अत्राद्ये किं यं घविस्तारः ह्यदोनामिव मृ इत्य

३१

त्ववर्त्तते विष्टरपंक्तिश्चुदः विस्तीर्त्यतेः स्मिन्नकराणि इत्यधिकरणे घञ् ततः कर्मधारयः चंदोनामिव विष्टर्वां स्मृणातेर्घ
 न्तस्यस्य घञ् स्यात् इति घञ् उदिग्रहः उद्ग्राहः समिमुष्टो मल्लस्य संग्रहः मुष्टो किं इव्यस्य संग्रहः परिन्योनी
 णोर्द्धतात्त्रेययोः परिष्टर्वात्तयते निर्ष्टर्वादिणश्च घञ् स्यात् क्रमेण द्युतेत्त्रेयव विष्टये परिणयेन चकारान्न हंति समंतान्
 यतेनेत्यर्घः एषोऽत्र न्यायः उचितमित्यर्घः द्युतात्त्रेययोः किं परिणयो विवाहः न्ययोमात्राः परावत्तुपात्ययुद्धणः क्रम
 प्राप्स्य अनतिपांतोऽनुपात्ययः तवपद्यतिः अनुपात्यये किं कालस्य पद्यायः अतिपात इत्यर्घः कपयोः क्रोस्तेः प
 द्याये तव विज्ञायः राज्ञोपज्ञायः पद्याय किं विज्ञायः संज्ञायः उपज्ञायः समीपज्ञाय न हस्तादाने चेरस्ते ये हस्तादा
 न इत्यनेन प्रत्यासत्तिरादेयस्य लक्ष्यते पुष्पप्रवायः हस्तादाने किं हृत्कायस्त्वनं फलानां दद्या प्रवयं करोति अ
 स्ते ये किं पुष्पप्रवयश्चोदेण निवासवितिवारी रोपमसमाधानेष्टादेशकः एषु वितोतेर्घञ् स्यात् आदेशककारः
 उपसमाधानं राज्ञीकरणं तच्च ध्वर्षः अन्ये प्रत्ययार्घस्य कारकस्योपाधिरूताः निवासेकात्रीनिकायः वितो आ
 कायमग्निं विन्वीत नारीरे वीयतेः स्मिन्नस्त्रादिकमितिकायः समूहे गोमर्दनिगोमर्दनिकायः एषु किं वयः वः
 कः इति वक्तव्ये आदेरित्फक्तिः यडः लुक्पादेरेव दद्या स्यादिति गोमर्दानां निकेवायः पुनः पुनाराज्ञीकरणमि
 त्यर्घः संघेवानौत्तराधर्षे वेर्घञ् आदेशकः सिद्धुनिकायः प्राणिनां समूहः संघः अनौत्तराधर्षे किं सूकरनिचय
 : संघे किं ज्ञानकर्म समुच्चयः कर्मव्यतिहारेष्टास्त्रिंशो स्त्रीलिंगेमावेणिच एवः स्त्रिया मञ् न कर्मव्यतिहारे अ
 त्र एव न स्यात् व्यावक्रोत्री व्यावहामी आसि विधो नावद्गुण अणिगुणः आदिहृदिः इत एतन्पत्ये सारा विणवर्त्त
 ते आक्रोशेव न्योर्घः अवति एतयोर्घदेर्घञ् स्यात् त्रापे अवग्रहस्तेत्तमात् अतिसव इत्यर्घः निग्राहस्तेत्तमात्

बाध इत्यर्थः आक्रोशो किं अवग्रहपदस्य निग्रहश्चोरस्य प्रेति आयां पात्रं ग्रहिण चरति लिङ्गः परौ लङ्गे उत्तरः परिग्रहः
 : स्फो न वेदे स्वीकरणं नौ वृक्षान्ये वृद्धतिः सुसंपन्नमीकं नीवाराः धान्ये किं निवरा कन्या किं न विषये पिबा कुलका व
 प्र प्रवरा सेति वत् उदिश्रयति योति इष्टुवः उच्चायः उच्चावः उत्थावः उद्रावः कथं यतनांताः समुच्चयाः इति बा कुलका
 विताषाडि रुक्मवोः आरावः आरावः आजावः आजवः अवेग्रहो वर्ष प्रतिबंधे विताषेति अवग्रहः अवग्रहः वर्ष प्र
 तिबंधे किं अवग्रहः पदस्य प्रवणिङ्गां प्रेष्टुहेर्घञ्चा वणिङ्गां संबंधिष्येत्यस्यार्थः उला सूत्रमिति यावत् उला प्रयाहे
 ण चरति उला प्रयहेण रन्मोच प्रग्रहः प्रग्रहः हलोतेराच्चादने विताषा प्रइत्येव प्रावारः प्रवरः परौ लुवोः वज्ञाने परि
 कावः अवज्ञाने किं सर्वतो सवनं परितवः परवृचयः ऊयः लयादीनां सुपसंख्यानं नष्टुसके कादिनिवृत्त्यर्थं तयं व
 र्धं क्रदोरप्र करः गरः नारः पठः लवः स्रवः पवः वृक्षासनयोर्विष्टरः अनयोर्विष्टरस्य स्रः षवं निपात्यते विष्टरो वृक्ष
 आसनं वृक्षेति किं वाक्यस्य विस्तरः ग्रह हृद निश्चिगमश्च अस्यात्त घञ्चोरपवादः ग्रहः वरः दरः निश्चयः गमः व
 निरलो रूप संख्यानं वन्नाः रणः घञ्जयेक विधानं प्रस्रः विघ्नः द्विव प्रकरणे के क जादीना मिति वक्तव्यं वक्तं विक्रि
 दं वक्तुमः उपसर्गदः अस्यात्त घञ्जपोश्च अदेर्घस्लुस्यात्त घञि अपि व प्रघसः विघसः उपसर्गं किं घासः नौ लव नौ
 उपपदेणः स्यादप्र न्यादः निघसः व्यधिङ्गो रनु पसर्गे अस्यात्त व्यधः ऊपः उपसर्गं चि आयाधः उपजापः स्वनदसो
 र्वा अन्त्य के घञ् स्वनः स्वनः हसः हासः अनुपसर्ग इत्येव प्रस्वनः प्रहासः यमः समुपनिविष्टुव एषु अनुपसर्गे यमे
 रप्रा सयमः सयामः उपयमः उपयामः नियमः नित्यामः वियमः वियामः यमः यामः नौ गदनदपठस्वनः अस्यात्त
 निगदः निगादः निनदः निनादः निपठः निपाठः निस्वनः निस्वनः क्लो वीणायां च नावनुपसर्गे च वीणा विषया च क

एतेरश्वास्यात्तवीणाग्रदणं प्रास्यर्धनिकलः निकालः कलः कालः वीणायां प्रकलः प्रकालः नित्यं पलः परिमालो मूलप
लः प्राकपलः बलहाराधं मूलकादीनां परिमितो मुष्टिर्वधते सोऽस्य विषया परिमालो किं पालः मदीनुपसर्गधनमद
ः उपसर्गत्रिउत्तादः प्रमदसंमदो हर्षे हर्षे किं प्रमादः समुदोरडः पशुपु संपूर्वोडिः समुदाये उत्तरवाश्चि प्रेरणे तस्मात्
पशुविषयकादप्यात् अथ नयोरित्कत्ते वीणावोन समडः पशुनां संघः उदडः पशुनां प्रेरणे पशुपु किं समाडो
बालाणां उदाडः कविद्याणां अदो सुसहः अदवादेन देवतं लक्ष्यते तत्र यथा परूपेण शास्त्रं तत्र सह इति निपा
त्यते अदस्य सहः व्यात्युद्धी मति सरणग्रहा कीदीयन अदेषु पादस्य सहः प्रडने सत्तेः प्रडनः प्रधमगर्तग्रहणं
गवांनुपसरः कधमवसरप्रसर इति पुं अधिकरणे पुंसि संज्ञाया मिति घः कः संप्रसारणं वन्यस्य पविषु निहवः
अतिहवः उपहवः विहवः एषु किं प्रह्वयः आडि लुधे आकलंतेऽस्मिन्नित्याहवः द्युषकिं आकायः निपातमाहाव
ः आड् पूर्वस्य कृत्यतेऽसं प्रसारणं अप्रहृदिद्योदकाधारश्चेष्टाव्यः आहावस्क निपातं स्यात्तु पङ्कलडलावाये सावे
नुपसर्गस्य अनुपसर्गस्य कृत्यतेऽसं प्रसारणं मध्वस्या जावे हवः हनश्च वधः अनुपसर्गं हन्ते तीव्रः स्यात्तु वधादेना
श्रोतोदात्रः वधेन दस्यं वाह्यत्र घातः मूत्रौ घनः मृत्तिः का विन्यंतस्मिन्निति धेये हन्ते रश्वात्त घनश्चादेनाः अस्वघन
कधं सैधवघनामानयेति धर्मनादेन धमी लक्ष्यते अंतर्घनो देत्रो वाही कशामवित्रोषस्य स्वसंज्ञेयं अंतर्घण इति
पावांतरं अगारैक देत्रो प्रघणः प्रघाणश्च हारदेत्रो ह्यो प्रकोष्टा वलिदो आत्यंतरो वाह्यश्च ततवाह्ये प्रकोष्टे निपात
नमिदं पवित्रादिङ्गनैः पादैः प्रकर्षेण हन्यत इति प्रघाणः कर्मण्यण् पङ्कोष्टिः उद्धनो त्याधानं अत्याधानमुपरि
स्वापनं यस्मिन्काष्टे अन्यानि काष्टानि स्वापयित्वा तद्व्यते तड्डुनः अधिकरणेऽप्र अपघनोऽंगं अंगं नारी रावय

三三

धृतिः धृतिः ज्ञादइतियोगवितागा क्रिनिफसः प्रकृतिः तिवचर्त्तिः कृत्तिः वाचतेः क्रिनिवितावोवाचः अपवितिः स
 पदादित्यः क्रिप्रसंपत्त विपत्त क्रिन्पीष्यते संपत्तिः विपत्तिः स्वागापापवोसावे क्रिन्यादडोपवादः प्रस्थिति उपस्थितिः
 संगीतिः संपीतिः पक्तिः कषमवस्वामस्वेति व्यवस्थाया मितिज्ञापकात् कतिवृत्तिरुत्तिमातिहेतिकीर्तय अवतेज
 रत्नरेत्पव कृतिः स्वराध्वेवते उदात्तइतिहिवर्तते कृतिः इतिः अनयोदीर्घवृत्तिन्यात्पते स्यते सातिः इत्वातावो निया
 त्यते सनोतेर्वाङनसनेत्यावेकते स्वराध्वेनियातनं हतेर्दिनोतेर्वाहेतिः कीर्त्तिः बडाथडाताविकार प्रवड्या इड्या सं
 ज्ञायां समड निषद निषत मत विदुडु श्रीडु लृजिणः समडादित्यः स्वितासावादोकाप्यात् सवोदानः संज्ञायां
 अडेः क्यपिवीतावोनेतिवाच्यं समडातितस्यामिति समड्या सत्ता निषीदंति अस्यामिति निषद्या आपणः निषतंति स्य
 मिति निषत्या लृमिः मन्यते नयेति मन्या गलपाध्वेनिरा विदंतितया विद्याः स्तुत्याः अतिषवः वाच्या लृत्या इत्येते नद्या
 ५ त्या कृत्तः वाच कृत्तइतियोगवितागः कृत्तः क्यप्यात् कृत्या वाच वाच किन् क्रिया कृतिः इत्वा इयेर्वावेकायगतावे
 अनियात्यते इत्वापरिवर्त्तापरिमर्त्ता मृगया धानासुषसख्यानं कोटक निपात्यते परिवर्त्तापरि स्यात्कारण
 मत्रगुणोपि मृगअध्वेपणेबुरादावदंतः अतोलोषासावो लपिबोयकिणिलोपः मृगया अटतेः बोय किद्यत्रादस्यदि
 वं हवतागेअका निहृतिदीर्घश्च अद्याया जागर्त्तरकारो वा पकेराः जागरा जागया अप्रत्ययात् प्रत्ययाते लोधा
 पुर्त्यो स्वितांमकारप्रत्यया स्यात् धिक्कीर्षा पुत्रीया गुरोश्च हलः गुरुमतोहर्त्तात् स्वितामकारः स्यात् ईहा कदाय
 रोः किंसक्तिः हलकिं वातिः निष्ठायां सेटइतिवक्तव्यं नेह आसिः तिबुत्रेतिनेददीतिः तिबुत्रेष्वहादीनामिति
 वाच्यं निगृहीतिः निषतेतिः विहितादित्योड विहितादित्यश्च स्वितामडु कृत्तडारा वरप्रप्रपातिदाविदार

एषावाचं सितिरत्ना विदा मृदा कृपेः संप्रसारणं व कृपा चित्तिरुक्ति कषिकुविश्रुतः स्यात्तु बोधवादः चित्ता एका क
 वा कंवाचवर्त्त आतश्रोपसर्गे अडः स्यात्तु किनोपवादः प्रदाउपदा अदंतरोरुपसर्गवहतिः अद्या अंतर्ही एषासंश्रयो
 बुन् अकारस्यापवादः कारणाहारणा असनाश्रयना घटिवदिविदित्यश्वेतिवाच्यं घटना वंदना वेदना इवेरनिष्ठा
 र्थस्य अन्वेषणा परेर्वी पर्येषणा परीष्टिः रोगारव्यादां एषु लवकुलं प्रवर्दिका प्रवाहिका विवर्धिका कविन विरोतिः
 भवर्धनिर्देशो एषु लवकुलः आसिका शायिका इव क्षिप्यो धातु निर्देशो पविः पवतिः वर्णकारः निर्देशो इत्येव अकारः
 ककारः रादिफः रेफः मवर्धिवः वकुलवचनादकारलोपः मवर्धीयः इण्डादित्यः आङिः आतिः इन्नेवपदित्यः वा
 पिः वासिः सरेदेतः वृद्धादित्यः कषिगिरिः संज्ञायां अत्रधातोर्बुल उद्गलकपुष्पलंडिका विनाषाखानपरिप्र
 मत्तारिच परिपूषे आख्याने वरा मे इन्नेवपदित्यः विनाषो केर्षाया प्रमत्तपीका वकारि कारिका क्रिया कृत्या
 कृत्यकाः काषीः सर्वाकारिकारिकाः क्रिया कृत्या कृतिवाः काषी एवं गणि गणिका गणना या विपादिका पक्ति
 पदार्थादलोचतिषु एषु पदार्थः परिपाटीक्रमः अर्दणमर्दः योग्यता पदार्थादिद्यो तेषु वा एषु लवस्यात् नवत
 : असिका शायिका अयगामिका सवानि कृतिकामर्दति नलो इः कृतिकामेधारय सिउत्पत्तौ इः कृतिकाम
 उदपादि आक्रोत्रे नन्यतिः विनाषेति निवृत्त न निउत्पत्तौ निः स्यादा क्रोत्रो अडावनिः तेनाउत्तरात् प्रमाणः न
 संसकेतावेक्तः लफट्ट हसितहसितयोगवितागः उत्तरार्धः कर्मणि वयेन संसर्गा कृतः नारीरसुखं येन स्य नमान
 माकृत् नारीरसुखं नुत्यद्यते तस्मिन् कर्मण्यपपदे लफट्ट स्यात् पूर्वो सिद्धे नित्यं समासाधिवचनं प्रत्ययः पानसुखं
 कर्तृरिति किं गुरोः स्नायनसुखं नेह गुरुः कर्त्ता किञ्च कर्मी वायो अडेवी वा स्यात् प्रवमणं प्राडनं करणाधि

:मयः उपसर्गश्च ध्वजोः उपसर्गदेवलेनेर्मुम्यात् ईषत्यलतः डः प्रलतः सुप्रलतः उपालतः उपसर्गाकिं ई
 धलतः लातः नसुडत्यां केवलात्यां सुलतं डलतं कवलात्यां किं सुप्रलतः अतिडलतः कधतर्हि अतिसुलत
 मतिडलतमिति यदास्वतिकर्मप्रववनीद्योतदातविष्यति कर्तृकर्मणोश्च नूक्तोः कर्तृकर्मणोरीषदादिषुवउ
 पपदेशुनूक्तोः खलस्यात् अघामेखेनेपत कर्तृकर्मणीवधतोरव्यवधानेन प्रयोक्तो ईषदादयस्कृततः प्राक्
 कर्तृकर्मणोश्च द्योरिति वाचं विद्वान्मुम् अनाद्येन आद्येन सुखेन ह्यते डराद्यंतवं ईषदाद्यंतवंः स्वाद्यंतवं
 डराद्यंकरः स्वाद्यंकरः अव्ययोः किं आद्येन सुहृत्यते आतोऽसुखलोपवादः ईषत्यानः सोमोतवता डः पानः ना
 यथाद्येधिनासिदृशिधुषिमृषित्योश्चुड्याव्यः डः नासनः ड्योधिनः इत्यादिषात्यदातात् नस्यलोनतिष्यानं सप्यिष्या
 नं पाकिं निर्णयः पदांताकिं पुस्तानि पदे अंतः पदांतोऽमिति सप्तमी समासः तेनेदनसुसप्यिकेण आवश्यकाधर्मण
 योक्तिनिः अवश्यकारीनातंदादी कृत्याश्च आवश्यकाधर्मणोरित्येव अवश्यं हरिः सेव्यः नातंदेयं किं कौवसंज्ञायां
 धातोः किं वृक्तश्च स्यादाशिषिसंज्ञायां तिबुत्रेनेदसवतात् त्वति नकिं विदीर्घश्च अनिटां वनोत्यादीनां दीर्घानुनासिक
 लोपोनस्तः किं विपरेरंतिः वंतिः तंतिः सनः किं विलोपश्चास्यान्यतरस्यां सनोतेः किं वि आववास्याहोपश्च वा सनुतात्
 सातिः सतिः संतिः देवा एनंदेदासुः देवदत्तः अलखत्वाः प्रतिषेधयोः प्राचांका प्रतिषेधात् अलखत्वाः रुपपदयोः कास्या
 सवावाग्रहणं एकाधं अमेवाव्ययेनेते नियमात्रोपपदसमासः दोदहोः अलंदः वाक्यमास्तेतीव्रखल अलंखत्वाः किं
 माकापीत् प्रतिषेधयोः किं अलंकारः उदीचांमाडो व्यतिहारे व्यतिहारेर्धमाडः कास्यादपूर्वकालार्धमिदं मयत्तरिदं
 स्यतरस्यां मेडुः कारोतादेनाः स्याद्याल्यपि अपमित्यदाचते अपमास उदीचांयादणाद्यघाप्रामपिद्या विद्या अपम

३५

यत्ने परावरयोगे च परेणा पूर्वस्या वरेणा परस्य योगे गम्येधातोः क्वा स्यात् अत्राप्यनदी पर्वतः परनदी योगोत्र पर्वतस्य अति
 क्रमा पर्वतं नदी अवरपर्वतयोगोत्र नद्याः समान कर्तृकयोः पूर्वकाले समान कर्तृकयोर्द्विर्घयोः पूर्वकाले विद्यमा
 नाद्योतोः क्वा स्यात् क्वात्तु अव्यय क्तोलावेदतितावे लुक्का वडति द्विमतं संस्मात्वा लुक्का पीवा वडति अनुदात्तेत्य
 ननासिकलोपे विसृज्य नवास्तोति स्वरत्यादेः श्रुकः कितति नित्यमिमावः पूर्वविप्रतिषेधेन स्मृत्वा धृत्वा स्मृत्वा किं स्यदि
 स्यदोः एतयोर्नलोपो न स्यात् किं परे स्तंवा ऊदिवा दिमा स्यंवा स्यंदिवा नक्वा सेट् सेट्क्वा किं न स्यात् वा यिवा सेट् किं
 क्वा मृम मृद क्ध क्धक्कि नावद वसक्वा एत्यः सेट्क्वा किं त्र मृमिवा किं नः केति वेट् किं निवा किं पु उदिवा उ
 पिवा रुद विदेति किं रुदिवा विदिवा मुपिवा गृहोवा नोपधात्वा फांतादा सेट्क्वा किं द्या स्यात् अपिवा अपिवा गुपिवा
 गुपिवा नोपधा किं को पिवा रे पिवा वं वि लुह तश्च सेट्क्वा किं द्या वं विवा वं विवा लं विवा लु विवा क्तिवा अतिवा
 वृषि मृषि क्तोः कात्रापस्य एत्यः सेट्क्वा किं द्या वृषिवा तर्षिवा मृषिवा मर्षिवा कृषिवा कर्षिवा रलोक् पधादिति
 वा किं द्या द्यतिवा द्योतिवा लिखिवा लेखिवा क्पधा किं वर्तिवारलं किं से विवा हलादेः किं एषिवा सेट् किं लुक्का वस
 ति कुधोरिट् कुधिवा अवेः पूजाया मिति नित्यमिट् अचिवा गतो उ अकेत्यपि लुतिवा लोतिवा लुत विमोहन इतीट् वि
 मोहने उल्लुवा ऊवृष्योः किं आ स्या परस्य क्वा इट् स्यात् ऊरीवा ऊरिवा वृषिवा उदितो वा उदितः परस्य क्कृद्वा रा
 मिवा अनुनासिकस्य क्कीति दीर्घः शांवा कमश्च किं कम उपधाया वा दीर्घः स्यात् ऊलादौ किं परे कांवा कंवा कलि किं
 कमिवा पुड श्चेति वेट् पविवा पूवा डांतन शां विसापो डांतानां नेत्रे श्रलोपो वा स्यात् किं परे तक्वा संक्वा मस्ति
 नशोरिति नुम् तस्य पक्षे लोपः नष्टानंष्टारधादित्यश्वेतीट् पक्षे नशिवा फलादाविति वाच्यं नेह अङिवा ऊदिवा

उपपदे पूर्वकाले यस्या संतन्य तत्र पूर्वोत्तिरे किं ते तदा क्यमपरं नाको कते चेत् तदयं तुं के ततः पवति इह काल सुलो न अ
मा का के किं तदयं तुं का वडति ततो धी ते विना याये प्रथम पूर्वेषु आती क्ले इति नानुवर्तते एषूपपदेषु समान कर्त
क दोः पूर्वकाले काल सुलो वास्तः अये तो डं वडति अये तुं का प्रथमं तो डं प्रथमं तुं का पूर्व तो डं पूर्व तुं का पक्षे लमा
दयः अये तुं के ततो वडति आती क्ले तुं पूर्व विप्रतिषेधेन नित्यमेव विधिः अये तो डं तो डं वडति तुं का तुं का वा क
मीणा को शे क्तः खनुज कर्मण्यपपदे आ को शे गमे चोर कार मा को नति करोति रु द्वा रणे चोर न द्रमु च्छा र्त्तये तर्षः
खा ड मिण सुत ६ खा ड र्धेषु क्तो ल सुत्प्या त् एक कर्टक दोः पूर्वकाले पूर्वपदस्य मां तव निपात्यते अस्वी दी स्वा दी
कवा तुं के खा ड कारं तुं के संपन्नं कारं लवणं कारं संपन्नं लवणं रा दो खा ड पक्षी दो वा स रूप ए का पि खा ड कवा तुं
के अन्य धैवं क ध मित्रं सु सिद्धा प्रयोग्ये त एषु क्तो ल सुत्प्या त् सिद्धः अप्रयोगोऽस्य एव तत्तये त क्त न व्यर्थं वा त प्र
योगान् न ह इत्यर्थः अन्य धा कारं एव कारं क धं कारं इ वं कारं तुं के इ वं तुं के इत्यर्थः सिद्धेति किं चिरो न्यथा कवा तुं के द
या त घटोर सुदा प्रतिवचने क्तः सिद्धा प्रयोग इत्यर्थः असु दया प्रतिवचने दया कार म हं तो के तदा कारं तो के के
तवानेन कर्मणि दृशि वे दो सा क ल्ये कर्मण्यपपदे ल सुत्प्या त् कन्या दन्ती वरति सर्वा कन्या इत्यर्थः वा स्त ए देव
तो ड दति पंथं वा स्त एं जानाति लसते विचारयति वा तं सर्वं तो ड दतीत्यर्थः आवति विदङ्गी वो आवदे दं तुं के आव
दतते ता व दित्यर्थः आवङ्गी व मधीति च मो दि रयोः पूरे कर्मणी ते व चर्म परं स्तृणाति उदर परं तुं के वर्ष प्रमाण क्तो
पश्चात्पान्यतरस्यां कर्मण्यपपदे ल सुत्प्या त् क्त कार लो पश्चम सुदा दो ए वर्ष प्रमाण गमे गो ष्य दं प्र हृ शे देवः गो ष्य द
हं अस्मेति किं उपपदस्य मा स्त त् मृषिका बिल प्र वे ले को पेः वेला र्धेषु कर्म स्तूपपदेषु को पे ल सुत्प्या त् वर्ष प्रमाणे

बेलकोपंष्टोदेवः वसुकोपं वसनकोपं निमूलसमूलयोः कषः कर्मणीत्येव कषादिषु प्रयोगं वक्ष्यति अत्र प्रक
 रणे पूर्वकाल इति न संबंधते समूलकापं कषति निमूलसमूलं कषतीत्यर्थः एकस्यापि धातुवर्धस्य निमूलादिविशेष
 ण संबंधात् तदेतः तेन सामान्यविशेषतावेन विशेषणविशेष्यतावः शुक्लवर्णरूढेषु पिषः एषु कर्मसु पिषेण सुत्र
 स्यात् शुक्लपेषं पिनष्टि शुक्लं पिनष्टीत्यर्थः वर्णपेषं रूढपेषं समूलाकृतजीवेषु हननं नश्यदः कर्मणीत्येव समूल
 वातं हति अकृतकारं करोति जीवयाहं गृह्णाति जीवति जीवः इत्युपधलक्षणकः जीवंतं गृह्णातीत्यर्थः करणे हनः पा
 दघातं हति पादेन हंतीत्यर्थः अघाविध्यनुप्रयोगार्थः सन्नित्यसमासाधीनयोगः तिनधनु संबंधे तु हिंसाधीनवेति व
 क्ष्यते स्नेहने पिषः स्निह्यते येन तस्मिन् करणे पिषेण सुत्र उदपेषं पिनष्टि उदकेन पिनष्टीत्यर्थः हस्ते वर्तिग्रहोः हस्तार्थ
 करणे हस्तवर्तवर्तयति करवर्तं हस्तेन गुलिकां करोतीत्यर्थः हस्तयाहं गृह्णाति करयाहं पाणिग्रहं सेपिषः करण इ
 त्येव स्वइत्यर्थग्रहणं तेन स्वरूपेयत्वात् विशेषेषु वर्णसुत्र स्वपेषं पुष्पाति धनपेषं गोपेषं अधिकरणे बंधः वक्रबंधव
 क्षाति वक्रे बंधातीत्यर्थः संज्ञायां बंधातेण सुत्र संज्ञायां कौचबंधवदः मरुरिकाबंधं अटालिकाबंधं बंधविशेषाणां
 संज्ञा एताः कत्रो जीवपुरुषयोर्निनिवहोः जीवनाशान्नश्यति जीवो नश्यतीत्यर्थः पुरुषवाहं वहति पुरुषो वहतीत्य
 र्थः ऊर्ध्वं सुषिपरोः ऊर्ध्वं कर्त्रि ऊर्ध्वं शोषं शुष्यति वृक्षादिरूढ एव तिष्ठन् शुष्यतीत्यर्थः ऊर्ध्वं पूरयति ऊर्ध्वं पूरयति
 षट्पादिः वर्षादिकादिना पूरणीति वतीत्यर्थः उपमाने कर्मणि च वा कर्त्रि घृतनिधाय निहितं कुलं घृतमिव सुरक्षितमि
 त्यर्थः अङ्ककनाशो नष्टः अङ्कक इव नष्ट इत्यर्थः कषादिषु अघाविध्यनुप्रयोगः अस्मात्सु लुक् स एवानुप्रयोक्तव्य
 इत्यर्थः तमेवोवाहं न उपदेनामृतीत्यायां इतः प्रवृत्तिपूर्वकाल इति संबंधते तृतीयाप्रवृत्तीत्यंतरस्यामिति वास

मासः मूलकोपदेनां संज्ञे मूलकेनोपदेनां दशमानस्य मूलकस्य सुदिप्रतिकारणत्वात् तृतीया यद्यपि उपदेक्षिता स
 दनवाहः संबंधः तथापि आद्योऽस्यैव कर्मत्वात् एतावदेव सामर्थेन प्रत्यक्षः समासश्च तृतीयाया मिति वक्तव्यं न साम
 अत्र हि साधनां वसमान कर्मकाणां तृतीयांते उपपदे अनुप्रयोगश्चात्र नासमान कर्मकादि साधनस्य मुख्यत्वं दं मोपधा
 तंगाः कालमतिदं मेनोपधातं दं मतां समान कर्मकाणां किं दं मेनवोरमाह त्यागाः कालमति सप्तम्यां कोपपीठ रुध
 कर्षी उपरवेत्यः पीठादित्यः सप्तम्यंतेऽऽः तृतीयांते कोपपदेण मुख्यत्वं पाशोपि पीठं त्रैते पाश्यादा रुपपीठं पाश्या
 सुपपीठं ब्रजोपरोधगाः स्वापयति ब्रजेन उपरोधं वा पाण्यपकर्षं धानाः संगृह्णाति शालावुपकर्षं पाणिनापकर्षं स
 मासं तौ तृतीयाससमोधातोर्ण मुख्यत्वं सति कर्षगम्यमाने केनायाहं युध्यंते केनोपगृहिता ह वाह स्याहं हसे
 नगृहीता प्रमाणे तृतीयाससमोरित्येव द्यंगुले कर्षरेवमिकां चिनत्ति द्यंगुलेन द्यंगुले को कर्षं अयादाने परीक्षाया
 पराभावात् त्राव्योवाप्यं धावति द्वितीयायां वपरीयामित्येव द्यंष्ट्याहं युध्यंते लोष्ट्रं याहं अपयुरोणमुलियुरीउ
 दमने इत्यस्यैवाभ्यात् एमुलि अस्य पगोरं युध्यंते अस्य पगारं स्वांगे क्रवे द्वितीयाया मित्येव अक्रवे स्वांगे द्वितीयांते
 धातोर्ण मुख्यत्वं नृविद्धेयं कषयति नृवविद्धेयं अक्रवे किं निरउक्त्विप्यनेन विना न जीवने तत्र क्रवं परिक्लिता
 मानेव सर्वतोबाधमाने स्वांगे द्वितीयांते ए मुख्यत्वं उरः प्रतिषेधं युध्यंते कृन्मसुरः पीठं त इत्यर्षः उरोविदारप्रति
 वस्करे नखैः क्रवाधमिदं पित्रिपदि स्कंदां व्याप्यमाना सेव्यमानयोः द्वितीयां मित्येव द्वितीयांते उपपदे विज्ञादित्यो
 ए मुख्यत्वं व्याप्यमाने आसेव्यमाने वार्धगम्ये गोहादि इत्याणां विज्ञादिकि द्यातिः सा कल्पेन संबंधो व्याप्तिः कि
 वायां यौनः पुन्यमासेवा नित्यविमलो रिति द्विचतुन नवति समासेनैव स्यावतः तयोक्तं क्वात् यद्यपि आत्मी

त्या+

+दा+

卷二

ਸਤਕਾਮ
੧੫੮

੧੫੮
੩੨੫